

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XVII 1 • 2021 cena 2,99 €

ISSN 1336-6297
01
9 771336 629708

PERZEKÚCIA FUTBALOVÉHO TRÉNERA LEOPOLDA ŠTASTNÉHO

AGENTÚRNE ÚSKALIA REHABILITÁCIÍ

KOŠICKÍ BÁSNICI NA POZADÍ TOTALITY

MEZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA ĽUDSKÉ PRÁVA V ZÁPASE ZA SLOBODU – GARANCIA DEMOKRACIE Z POHĽADU SÚČASNEJ GENERÁCIE

Miesto konania: Bratislava

Predbežný termín: 5. októbra 2021

Organizátori: Klub 89, o. z., Ústav pamäti národa

Otázka dodržiavania ľudských práv zohrala v nedávnej minulosti národov strednej a východnej Európy mimoriadne dôležitú úlohu v zápase proti nedemokratickým režimom, ktoré tu vládli fakticky od konca 30. rokov. Viditeľnou pred očami medzinárodnej verejnosti bola od podpísania dohôd v Helsinkách, ktoré pre signatárske štáty obsahovali záväzok dodržiavať ľudské a občianske práva, ako aj náboženské slobody. Následne prebiehal v Európe helsinský proces, v rámci ktorého bolo sledované dodržiavanie uvedených záväzkov. Tento proces podnietil aj vznik organizácií bojujúcich za dodržiavanie ľudských práv, ktoré upozorňovali medzinárodnú verejnosť na prípady ich porušenia v komunistických štátoch za železnou oponou. Zápas proti týmto režimom sa viedol v mene dodržiavania ľudských práv a skončil sa pádom komunistického režimu v novembri 1989 a obnovením pluralitnej demokracie na našom území. Ľudské práva zohrali v tomto zápase významnú úlohu, ale nemenej dôležitá je ich úloha aj v súčasnej spoločnosti. Cieľom medzinárodnej vedeckej konferencie je preto poukázať na porušovanie ľudských práv v minulosti, počas existencie nedemokratických režimov, a dôležitosť dodržiavania práv a slobôd pre všetkých obyvateľov aj v súčasnej spoločnosti. V uplynulých rokoch sa totiž aktivovali zložky, ktoré význam ľudských práv a demokracie v každodennom živote spochybňujú.

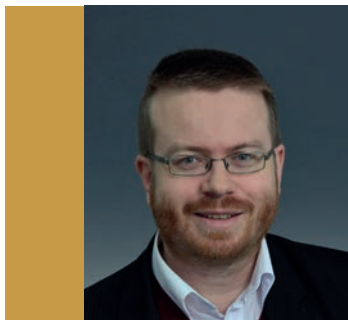
Konferencia by mala naštartovať každoročný a pravidelný cyklus konferencií venovaných problematike ľudských práv ako kľúčovej hodnoty modernej demokratickej spoločnosti, ale aj ako memento vyplývajúce z ich porušovania nedemokratickými režimami na Slovensku a v stredno-východnej Európe v minulosti. V rámci programu podujatia vystúpia odborníci zo Slovenska a štátov Európskej únie, pričom podujatie bude otvorené aj záujemcom mimo Európu. Umožní vzájomnú výmenu najnovších poznatkov, otvorí diskusiu o problematike a bude iniciovať spoluprácu výskumníkov, ako aj výmenu skúseností medzi odborníkmi z viacerých štátov. Umožní tiež mladým výskumníkom a študentom, ktorí sa venujú danej oblasti, objaviť nové témy pre svoje ďalšie štúdium a výskum.

Konferencia sa bude venovať nasledujúcim témam:

- Ľudské práva v zápase proti nedemokratickým režimom
- Helsinský proces a jeho vplyv na štáty strednej a východnej Európy pred rokom 1989
- Úloha ľudských práv v procese pádu komunistických režimov v roku 1989
- Ľudské práva po roku 1989 – základ procesu transformácie od totality k demokracii
- Úloha ľudských práv v súčasnej spoločnosti

Svoje prihlášky posielajte do 31. júla 2021 na mailovú na adresu:

peter.jasek@upn.gov.sk.

Michal Pehr
člen redakčnej rady

Vážení čtenáři,

dostáváte do rukou letošní první číslo časopisu *Paměť národa*. Bohužel, časopis vychází v časech pandemie, kdy se obě naše země potýkají s obrovskými problémy, které tato krize způsobila. Bohužel, i naše redakční rada musí řešit vše online a distančně, bez možnosti osobního setkání. Nová doba přináší nové způsoby. Nikdy bych nevěřil, že nastane čas, kdy nebudu moci přijet do Bratislavy, ať už na jednání naší rady nebo na setkání s kolegy a přáteli. Ale je to tak a i to je obraz dnešní reality. Pandemie nám přináší nové poznatky a zkušenosti. Ne náhodou si při této příležitosti vzpomínám na lidovou moudrost, již mají napsanou na Plzeňské bráně v Berouně a která říká: „*Všeho do času. Pán Bůh na věky.*“ Chci věřit, že se z této corona krize poučíme a budeme si napříště některých věcí více vážit. Mimo jiné i toho, jak vzácná je svoboda a jak rychle o ni můžeme z nejrůznějších důvodů přijít, ať už ve jménu totalitních režimů, či ve jménu některých výdobytků postmoderní doby.

Jsem však rád, že přes všechny problémy některé věci zůstaly při starém a jednou z nich je i pravidelné vydávání našeho časopisu. Jak jinak, je nabitý zajímavými články a jistě vám přinese poučení a poznání o mnoha nelehkých peripetiích aktérů 20. století. Při jejich čtení si vybavuji slova Karla Čapka: „*Ano, mnoho se změnilo, ale lidé zůstali stejní; jenomže teď víme líp, kdo je kdo. Kdo je slušný, byl slušný vždycky; kdo byl věrný, byl věrný i teď. Kdo se točí s větrem, točil se s větrem i dřív. Kdo myslí, že teď přišla jeho chvíle, myslí vždycky jenom na sebe. Nikdo se nestává přeběhlíkem, kdo jím nebyl vždycky. Kdo mění víru, neměl žádnou. Člověka nepředěláš, jenom se Ti vybarví.*“

Studie o pronásledování Dr. Jana Belanského a druhů nebo případ perzekuce fotbalisty Leopolda Šťastného jsou právě ty případy, které můžeme vztáhnout i na tento příměr.

Ať se všechny viry drží v uctivé vzdálenosti a neztrácejme naději. Jan Masaryk se v dobách druhé světové války loučil se svými posluchači slovy: „*Dobrou noc a pevnou naději.*“ Tak tedy dobrou noc a pevnou naději, že s pomocí Boží bude líp a budeme se společně setkávat nejen nad stránkami našeho časopisu, ale také při nejrůznějších přednáškách, konferencích, prezentacích a budeme se moci věnovat dějinám osobně, ruku v ruce a z očí do očí. Pán Bůh vás opatruj.

Michal Pehr

ŠTÚDIE

- 3 TOMÁŠ ČERNÁK**
Perzekúcia futbalového trénera Leopolda Šťastného
v rokoch 1940 – 1963
- 18 BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ**
František Šubík (Andrej Žarnov) v osídľach
československej štátnej bezpečnosti
- 29 ADAM ZÍTEK**
Agenturní úskalí rehabilitací aneb pozadí jednoho
článku

DOKUMENTY

- 42 MARTIN GAREK**
Boj proti tzv. slovenskému nacionalizmu
a separatizmu. Dokumenty k prípadu Ivan Štelcer
a spol.

MATERIÁL Y

- 69 TIBOR KOČÍK**
Básníci zo second city na pozadí totality.
Letmý pohľad na literárnu topografiu Košíc do
Novembra 1989

ROZHOVORY

- 99 PATRIK DUBOVSKÝ**
Charta 77 bol najmä „český vzdor“, čiastočne
podporený aj na Slovensku. Rozhovor so signatárom
Charty 77 Marianom Zajíčkom
- 108 RECENZIE**
- 111 ANOTÁCIE**
- 113 ÚPN INTERNE**
- 117 SPOMÍNANIE**
- 120 PREHĽAD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2020**

Pamät' národa

1 • 2021
ročník XVII
vychádza 4 x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

Mgr. Branislav Kinčok, PhD.

Redaktori

Mgr. Daniel Halčín
Mgr. Pavol Makyna, PhD.
Mgr. Jana Maťašová

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
PhDr. Jan Kalous, PhD.
Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
Mgr. Peter Jašek, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph.D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mária Berdisová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Tréning hráčov Slovana Bratislava. V pozadí
tréner Leopold Šťastný (Zdroj: SOŠM)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2021
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
28. mája 2021

PERZEKÚCIA FUTBALOVÉHO TRÉNERA LEOPOLDA ŠŤASTNÉHO V ROKOCH 1940 – 1963

TOMÁŠ ČERNÁK

Leopold Šťastný, prezývaný Jim, patrí k najvýznamnejším postavám slovenskej, česko-slovenskej i rakúskej futbalovej histórie. Svojou prácou ovplyvnil viaceré generácie hráčov a trénerov a jej výsledky sú viditeľné dodnes. Okrem toho, že dosiahol veľké úspechy ako aktívny futbalista, a neskôr ešte väčšie úspechy ako tréner, je Šťastného životný príbeh zaujímavý aj v inom smere. V prostredí športu by sme asi nenašli veľa príkladov človeka, ktorý by bol, s menšími prestávkami, perzekvovaný po dobu vyše 20 rokov. Dôležitým faktorom bol v tomto smere jeho židovský pôvod, ako aj emigrácia jeho brata. Šťastného život sa počas tohto obdobia striedal s úspechmi i pádmi. Na športovom poli získaval majstrovské tituly so Slovanom Bratislava¹, aby následne v osobnom živote prišiel o rodinu, a to dokonca dvakrát. Cieľom predkladanej štúdie je preto priblížiť osudy tejto výnimočnej športovej osobnosti z hľadiska jeho perzekúcie, ktorej bol vystavený v rokoch 1940 – 1945 a 1948 – 1963.²

Leopold Šťastný sa narodil 23. mája 1911 vo vtedajšom Rarboku, ktorý dnes poznáme ako Rohožník, Jakubovi Šťastnému a Terézii, rodenej Schlesingerovej. Otec pochádzal z Rohožníka, matka z Jablonového. Leopold mal o dva roky staršieho brata Ernesta (niekedy bol uvádzaný aj ako Arnošt).³ Ten sa tiež stal neskôr súčasťou klubu ŠK Bratislava, ale vtedy ho už každý volal Karol. Otec Jakub Šťastný, narodený 9. júla 1877, pracoval v Rohožníku ako správca liehovaru a v rámci obce teda musel mať dobré postavenie. Matka Terézia bola o päť rokov mladšia a venovala sa výchove svojich dvoch synov.⁴ Dnes už ťažko

povedať, či za odchodom celej rodiny do Bratislavy boli iba čisto pracovné dôvody, alebo tam hrali nejakú úlohu aj protizidovské nálady prejavujúce sa bezprostredne po skončení prvej svetovej vojny.

Faktom zostáva, a uviedol to aj sám Leopold Šťastný, že sa z obce odsťahovali bezprostredne po skončení prvej svetovej vojny koncom roka 1918. Malý Leopold ešte stihol v Rohožníku vychodiť prvú triedu ľudovej školy. Ďalšie štyri triedy už absolvoval v Bratislave. Po skončení ľudovej školy nastúpil na štátnu reálku, ktorú navštevoval štyri roky. „V roku 1926 som prestúpil na obchodnú akadémiu, ktorú som

skončil v roku 1930. Po vyštudovaní som bol asi jeden rok bez zamestnania. Po tomto som sa dostal na berný úrad do Ružomberka a neskôr som bol preložený do Žiliny, kde som pracoval ako úradník.“⁵ Toľko základné fakty o jeho vzdelaní, ako ich popísal sám Leopold Šťastný pred vyšetrotateľmi Štátnej bezpečnosti (ŠtB) v roku 1953.

Jeho otec pracoval najprv ako úradník u drevárskej firmy a neskôr si založil vlastnú firmu. Podnikal potom až do roku 1939 a podľa všetkého sa mu darilo. Rodina napríklad chodievala na dovolenky k moru, čo v tých rokoch nebolo vôbec bežné. Zachovali sa veľmi cenné rodinné fotografie z Benátok alebo z talianskeho

1 Názov Slovan nesie klub od roku 1953. Predtým sa klub nazýval postupne I. ČSŠK Bratislava, ŠK Bratislava, ZSJ Sokol NV Bratislava.

2 Text vychádza z publikácie ČERNÁK, Tomáš. *Leopold „Jim“ Šťastný*. Bratislava: ŠK Slovan Bratislava, a. s., 2018.

3 Výpis z krstného listu Ernesta Šťastného zo dňa 20. 4. 1942. Dokument sa nachádza v osobnom archíve Michala Šťastného, syna Leopolda Šťastného.

4 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 257. Súpis Židov, ktorí sa na základe výnimiek zdržiavali v Bratislave, písmená N – Z.

5 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Vyšetrovacie spisy (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V), archívne číslo (ďalej a. č.) 394. Zápis o minulosti s Leopoldom Šťastným zo dňa 7. 5. 1953.

pobrežného letoviska Grado, na ktorých okrem iného vidieť, že sa mladý Leopold Šťastný veľmi aktívne venoval športu.⁶ Jeho vyrysovaná atletická postava by mohla byť vzorom aj pre súčasných aktívnych športovcov. Z tých fotografií je totiž evidentné, že mal pre šport predpoklady a že sa mu musel pravidelne venovať.

So svojimi rodičmi mal veľmi vrúcny vzťah a boli si navzájom blízki. Aj preto niesol ťažko ich neskorší tragický osud. Práve z tohto dôvodu nechcel na túto tému rozprávať, čo potvrdzuje jeho syn Michal Šťastný: „Pre otca bola téma jeho rodičov, a vôbec rokov 1939 – 1945, tabu. Nechcel o tom hovoriť, ako keby to ani nikdy nebolo. Nejaké informácie som sa dozvedel iba od mojej mamy. Pokiaľ viem, obaja jeho rodičia pochádzali zo Záhoria. Rodičia si nikdy nezmenili priezvisko, vždy sa volali Šťastní. Dokonca mám jeden doklad z 19. storočia, v ktorom sa uvádza priezvisko ako Šťastny.“⁷ V podstate dodnes sa šíria úvahy (kvôli židovskému pôvodu) o tom, že ich pôvodné priezvisko nebolo Šťastný. Doklad z rodinného archívu však potvrdzuje, že rodičia Leopolda Šťastného si priezvisko nezmenili.⁸

V roku 1923 ako dvanásťročný vstúpil Leopold Šťastný do telovýchovnej organizácie Sokol a taktiež bol zaradený aj do žiackeho družstva I. ČSŠK (Československý športový klub) Bratislava. S týmto klubom tak spojil svoj život na vyše štyri desaťročia, pretože tu pôsobil s menšími prestávkami v rokoch 1923 – 1965.⁹ Doslova v ňom vyrástol, futbalovo i osobnostne, a stal sa jedným z jeho symbolov. Ako chlapec bol pri jeho začiatkoch a ako zrelý muž pri jeho najväčších úspechoch.

Postupne sa pripravoval od žiackych družstiev až do dorastu a ako

ŠK Bratislava v roku 1940. Leopold Šťastný stojí úplne vpravo. To ešte mohol hrať...
(Zdroj: SOŠM)

pätnásťročný sa dostal v roku 1926 do reprezentačného dorastu (išlo o výber chlapcov zo Slovenska, nie z celej Československej republiky). Premiéru v seniorskom mužstve mal Leopold Šťastný 8. decembra 1929 v priateľskom zápase proti Hainburger S. C. Futbalisti I. ČSŠK Bratislava ho pohodlne vyhrali 5:1. Šťastný v tom čase ešte študoval na obchodnej akadémii. Tú ukončil v roku 1930 a ako neskôr povedal pri výsluchu, asi jeden rok bol nezamestnaný. V marci 1930 ešte stihol odohrať aj zápas majstrovstiev Západoslovenskej župy proti ČSŠK Trnava, takže sa mohol hrdiť titulom majstra Slovenska na rok 1930. Potom si Leopold Šťastný zrejme našiel prácu, avšak služobne ho v októbri 1931 zaradili do Ružomberka. Celkom prirodzene tam začal hrať futbal za miestny ŠK Ružomberok. Podľa Šťastného slovo ho v roku 1931 preložili na Berný úrad do Žiliny, kde taktiež hrával futbal i hokej za ŠK Žilina. Do I. ČSŠK Bratislava sa vrátil v roku 1932.

To znamenalo, že sa Šťastný v Bratislave musel zamestnať, keďže futbalisti I. ČSŠK Bratislava chodili do práce. Pokračuje jeho syn Michal: „Otec popri futbale pracoval v poisťovni. Myslím si, že jeho to zamestnanie bavilo a predtým určite aj škola. Nikdy nebol orientovaný len na futbal, mal veľký všeobecný rozhľad a dalo sa s ním rozprávať o všetkom.“¹⁰ V rokoch 1932 – 1934 si taktiež v Bratislave vykonal vojenskú prezenčnú službu. Leopold Šťastný sa postupne vypracoval na výborného obrancu, ktorý neskôr prevzal aj funkciu kapitána mužstva. V sezóne 1934/1935 vybojoval I. ČSŠK Bratislava postup do najvyššej česko-slovenskej súťaže a na prvý zápas v nej priviedol mužstvo na trávnik kapitán a odchovanec klubu Leopold Šťastný.

Služby Leopolda Šťastného si kluboví funkcionári uctili aj o dva roky neskôr, keď mu 5. decembra 1937 odovzdali spomienkový dar pri príležitosti jeho 300. zápasu v drese I. ČSŠK Bratislava. Rovnako významný a dôležitý

6 Fotografie sa nachádzajú v osobnom archíve Michala Šťastného, taktiež v osobnom archíve dcéry Leopolda Šťastného, Heleny Procházkovej a jedna spomenutá fotografia aj vo fotoarchíve Slovenského olympijského a športového múzea.

7 Citované na základe rozhovoru s Michalom Šťastným zo dňa 6. 3. 2018.

8 Osobný archív Michala Šťastného.

9 Viac k hráčskej a trénerskej kariére Leopolda Šťastného pozri MÁJEK, Stanislav, ČERNÁK, Tomáš. *100 rokov klubu*. Bratislava: ŠK Slovan Bratislava a. s., 2019, s. 620.

10 Citované na základe rozhovoru s Michalom Šťastným zo dňa 6. 3. 2018.

Dôležité rozhodnutia Slovenského futbalového sväzu

Nový zápas DSK–Pokrok Krompachy – Stopercentné vylúčenie Židov

V pondelok odpolednia vydal náčelník SFS dôležité rozkazy, ktoré sú prvým krokom k autoritatívnemu systému aj v našom športe a budú zárukou plnej disciplinovanosti aj na tomto poli národnej práce. O jednotlivých veciach boli úradné zprávy takto vydané.

I.

Vyhovujem protestu DSK Bratislava proti kvalifikačnému zápasu s ŠK Pokrok Krompachy, absolvovanému dňa 21. júla 1940, a nariaďujem, aby tento zápas znovu hrali vo štvrtok 15. augusta 1940 o 17. hodine na ihrisku TTS Trenčín. TTS Trenčín bol požiadany o usporiadanie tohto zápasu.

II.

Vzhľadom na to, že kluby Haladás SE Prievoz a Egyetértés SK Bratislava nie sú členmi Slovenského futbalového sväzu, proti

týmto klubom zakazujem hru s okamžitou platnosťou. Tento zápas platí pre všetky kluby, ktoré sú organizované v Slovenskom futbalovom sväze. Hráči klubov Haladás SE Prievoz a Egyetértés SK Bratislava sú okamžite voľní a môžu byť preregistrovaní pre hociktorý iný klub Slovenského futbalového sväzu.

III.

Na uprázdnenú funkciu sväzového kapitána menujem Jozefa Vereša. Za jeho zástupcu Vojtecha Závodského. Štefana Priboja menu-

jem za technického poradcu sväzu a súčasne poverujem ho vedením tréningov národného mužstva. Ferdinanda Geguša menujem za člena náčelnickej rady SFS a sverujem mu funkciu hracieho a trestného referenta sväzu.

V.

Zakazujem s okamžitou platnosťou vykonávať funkcie v kluboch funkcionárom Židom. Znova pripomínam zákaz, ktorý som vydal na hráčov Židov. Aj hráčom Židom, ktorým som dal svojho času predbežnú výnimku zpod tohto zákazu (Šťastný, ŠK Bratislava), súčasne zakazujem hrať v kluboch, registrovaných v SFS.

Priestupky proti tomuto zakazu budem čo najprísnejšie trestať.

... a potom prišiel zákaz (Zdroj: Archív P. Bučku)

bol fakt, že sa dostal do A-mužstva reprezentácie Československej republiky (ČSR), v ktorom odohral dva zápasy. Išlo o veľký úspech, pretože účasť mimopražských futbalistov, navyše zo Slovenska, v reprezentácii ČSR bola niečím výnimočným. Na prvý zápas nastúpil 13. októbra 1937 v Prahe proti Lotyšsku (výhra 4:0) a na druhý 24. októbra 1937 proti Rakúsku (výhra 2:1).

Koncom 30. rokov zasiahla politická situácia v Európe aj do česko-slovenskej futbalovej ligy. Mníchovská dohoda z jesene 1938 obrala ČSR o pohraničné územia obývané Nemcami. Slovensko síce dostalo v októbri 1938 autonómiu a vznikol i samostatný Slovenský futbalový zväz (v dobovej terminológii sväz, preto skratka SFS), ale začiatkom novembra prišla Viedenská arbitráž, ktorá rozhodla o odstúpení južného Slovenska Maďarsku. I. ČSŠK Bratislava najviac zasiahlo Hitlerovo rozhodnutie o pripojení Petržalky k Nemecku v októbri 1938. Klub sa tak musel zo svojich petržalských priestorov, ktoré obýval od septembra 1919, vysťahovať a stratil aj svoje ihrisko.

Keď bol 14. marca 1939 vyhlásený samostatný Slovenský štát, I. ČSŠK Bratislava odstúpil z najvyššej česko-slovenskej súťaže a jeho predchádzajúce výsledky boli anulované.

Za takejto situácie bolo každému jasné, že najúspešnejší slovenský klub, ktorý vystupoval od 7. februára 1939 už pod názvom ŠK Bratislava, potrebuje nový a moderný štadión. Preto ešte v novembri 1939 vznikol vďaka iniciatíve predsedu ŠK Bratislava Jána Ďurčanského (brat Ferdinanda Ďurčanského¹¹) okruh ľudí ochotných i schopných zrealizovať túto myšlienku. Stávať sa začalo na nezastavaných pozemkoch, ktoré klubu darovalo mesto Bratislava na čele s vládnyim komisárom mesta Belom Kováčom. Celá stavba sa začala 10. decembra 1939 podľa projektu architekta Kamila Grossa.¹²

Štadión preto vyrástol v rekordne rýchлом čase a už 27. októbra 1940 sa na ňom (síce ešte úplne nedostavanom) odohral prvý zápas medzi ŠK Bratislava a Herthou Berlín. Toto prestížne stretnutie sa skončilo remízou

2:2, no Leopold Šťastný už v zostave figurovať nemohol. Sezónu 1940/1941 ešte začal ako člen kádra prvého mužstva. Odohral aj jedno majstrovské stretnutie, ale potom dostal zákaz hráčskej činnosti. Mnohí sa možno opýtajú, prečo jeden zo symbolov tohto belasého klubu, jeho odchovanec, kapitán a česko-slovenský i slovenský reprezentant, ktorý ešte 6. júna 1940 nastúpil za reprezentáciu Slovenska v Sofii proti Bulharsku a podieľal sa tak na jej víťazstve 4:1, dostal takýto zákaz.

Nestori slovenskej športovej žurnalistiky Štefan Mašlonka a Jozef Kšíňan o tom v súvislosti so zápasom v Bulharsku napísali v *Zlatej knihe futbalu na Slovensku* nasledujúce: „Taký úspech v cudzine sa už mužstvu Slovenska nepodaril [víťazstvo Slovenska nad Bulharskom 4:1 – pozn. T. Č.] a z jeho tvorcov sa Šťastný už v nijakom drese nezjavil. Aj on sa stal obeťou rozhodnutia Slovenskej ústrednej športovej rady o povinnom odstránení židovských hráčov a funkcionárov zo slovenského futbalu.“¹³

11 Ferdinand Ďurčanský (1906 – 1974) bol slovenský politik, právnik, vysokoškolský pedagóg a novinár, v rokoch 1939 – 1940 minister zahraničných vecí i minister vnútra Slovenskej republiky.

12 MÁJEK, S., ČERNÁK, T. *100 rokov klubu*, s. 85.

13 MAŠLONKA, Štefan, KŠIŇAN, Jozef. *Zlatá kniha futbalu na Slovensku. Defilé generácií 1898 – 1987*. Bratislava: Šport, 1988, s. 161.

Presné znenie tohto zákazu sa možno dočítať v úradnej správe, ktorú vydal náčelník SFS v auguste 1940. V bode 5 sa tam píše: „Zakazujem s okamžitou platnosťou vykonávať funkcie v kluboch funkcionárom Židom. Znova pripomínam zákaz, ktorý som vydal na hráčov Židov. Aj hráčom Židom, ktorým som dal svojho času výnimku spod tohto zákazu (Šťastný, ŠK Bratislava), súčasne zakazujem hrať v kluboch registrovaných v SFS.“¹⁴ Leopold Šťastný tak musel skončiť s aktívnou hráčskou kariérou pre svoj židovský pôvod. Židia mali zakázanú športovú činnosť už od 1. mája 1940, ale ako bolo uvedené, Šťastný dostal výnimku. Lenže táto výnimka prestala platiť v auguste 1940, a tak prišiel zákaz.

Nebolo v Bratislave či na Slovensku žiadnym tajomstvom, že Leopold Šťastný je Žid, a napriek tomu, že rodina nepraktizovala židovskú vieru a od roku 1938 boli pokrstenými katolíckymi, nijako to nezavážilo.¹⁵ Bratislava bola v tých časoch relatívne malým mestom, v ktorom skoro každý každého poznal a rodina Šťastných tu žila vyše dvadsať rokov. Preto sa vedelo o ich pôvode, a navyše obaja bratia Šťastní boli známi športovci, ktorých ľudia na uliciach spoznávali. Nedalo sa preto nijakým spôsobom utajiť, že sú Židia.

Keď potom v septembri 1941 vyšlo vládne nariadenie známe ako Židovský kódex, rodina sa dostala do ešte ťažšej situácie. Po marci 1942 a začiatku transportov Židov zo Slovenska, začal Leopold Šťastný robiť všetko preto, aby získal pre seba i rodičov prezidentskú výnimku, ktorá by ich uchránila od deportácie. Vo svojej

neskoršej výpovedi priznal, že sa tak stalo vďaka pomoci funkcionárov ŠK Bratislava, ktorí mali široké konexie vo sférach vysokej politiky a viacerí politickí predstavitelia boli medzi protektormi ŠK Bratislava.¹⁶ Prezidentskú výnimku sa preto podarilo dosiahnuť a prezident Jozef Tiso mu ju udelil.

V nej sa písalo: „Pán prezident republiky rozhodnutím zo dňa 10. apríla 1942 udelil Vám podľa §255 nariadenia číslo 198/1941 Sl. z. oslobodenie z ustanovenia §1 citovaného nariadenia. O tom Vás Kancelária prezidenta republiky upovedomuje.“¹⁷ Výnimka má číslo 3417/1942 a dátum 10. apríl 1942. Ďalej sa v dokumente uvádza, že Leopold Šťastný je povolaním súkromný úradník a býva na Vlčkovej ulici číslo 49. Spolu s rodičmi sa dostal aj na zoznam Židov, ktorí žijú na základe prezidentskej výnimky v meste Bratislava.¹⁸ Na rovnakom zozname sa ocitol aj jeho brat Ernest spoločne s manželkou a svokrou, teda prezidentská výnimka bola udelená tiež Ernestovi Šťastnému s rodinou. Zrejme tiež pritom zohrala svoju úlohu pomoc od funkcionárov ŠK Bratislava.

Leopold Šťastný poslal v apríli 1943, teda po roku od udelenia výnimky, na XIV. odbor Ministerstva vnútra list, v ktorom „dovoľujem si úctive požiadať, aby ste mi potvrdili, že na základe môjho oslobodenia od §-u 1 vl. nar. 198/41 udeleného mi pánom prezidentom republiky rozhodnutím zo dňa 10. 4. 1942 sú chránení aj moji rodičia, Jakub Šťastný, narodený 9. 7. 1877 v Rárboku, r. k. a Terézia Šťastná, 18. 9. 1882 v Jablonovom, r. k. Súčasne prosím, aby menovaní boli oslobodení od nosenia židovského

Šťastného zase uvidíme na trávniku

Na základe rozhodnutia Kancelárie prezidenta Republiky čís. 3417/1942 zo dňa 10. apríla t. r., Leopold Šťastný, bývalý hráč ŠK Bratislava, je oslobodený z ustanovenia § 1 nariadenia číslo 198/1941 Sl. z.

Hlavný náčelník SÚŠR Štefan Jakubec na základe tohto, s okamžitou platnosťou povolil činnosť L. Šťastnému v slovenskom športe a dáva to na známosť všetkým členským sväzom Slovenskej ústrednej športovej rady.

Legálne mohol L. Šťastný pôsobiť v slovenskom športe až po udelení prezidentskej výnimky v roku 1942

(Zdroj: Archív P. Bučku)

označenia a bolo im povolené cestovať. Ďakujem vopred za priaznivé vybavenie a ostávam s pozdravom“.¹⁹

Ministerstvo vnútra mu zaslalo odpoveď v auguste toho istého roka. Hovorí sa v nej, že „podľa ustanovenia §2 ods. 3 úst. zák. 63/41 Sl. z. vyňatie spod vystaňovania platí aj pre rodičov menovaného [...] Rozhodnutie toto platí po dobu platnosti uvedeného oslobodenia.“²⁰ Udelená prezidentská výnimka sa netýkala iba osobného života Leopolda Šťastného, ale aj toho športového. Po udelení výnimky vyšiel článok s nadpisom Šťastného zase uvidíme na trávniku. Písalo sa v ňom: „Na základe rozhodnutia Kancelárie prezidenta Republiky čís. 3417/1942 zo dňa 10. apríla t. r. Leopold Šťastný, bývalý hráč ŠK Bratislava, je oslobodený z ustanovenia §1 nariadenia číslo 198/1941 Sl. z. Hlavný náčelník Slovenskej ústrednej športovej rady Štefan Jakubec na základe tohto, s okamžitou platnosťou povolil činnosť L. Šťastnému v slovenskom športe a dáva

14 Kópia tlačovej správy s týmto nariadením sa nachádza v osobnom archíve historika Petra Bučku, ktorému ďakujem za jej poskytnutie.

15 Doklad o krste sa nachádza v osobnom archíve Michala Šťastného.

16 Zoznam protektorov ŠK Bratislava pozri PSOTKA, Július. 25 rokov ŠK Bratislava 1919 – 1944. Bratislava: ŠK Bratislava, 1944, s. 10.

17 Archív bezpečnostných složek (ďalej ABS) Praha, f. Ministerstvo vnútra Slovenského štátu (ďalej MV SS), 14. oddelení, signatúra (ďalej sign.) 406-99-6.

18 SNA Bratislava, f. MV SR, šk. č. 257. Súpis Židov, ktorí sa na základe výnimiek zdržiavali v Bratislave, písmená N – Z.

19 ABS Praha, f. MV SS, 14. oddelení, sign. 406-99-6.

20 ABS Praha, f. MV SS, 14. oddelení, sign. 406-99-6.

to na známosť všetkým členským zväzom Slovenskej ústrednej športovej rady.“²¹

Medzi augustom 1940 a aprílom 1942 trénoval (v podstate tajne) Leopold Šťastný dorast ŠK Bratislava a súčasne bol stále úradníkom v Slovenskej poisťovni, avšak práve kvôli židovskému pôvodu mu bol znížený plat. Maximálne mohol dostať 1 000 Ks mesačne.²² Keďže jeho otec prestal podnikáť s drevom už začiatkom roka 1939 a potom nepracoval, rodinu živili obaja synovia, Leopold a Ernest. Mladšieho z bratov Šťastných prijal minister národnej obrany Ferdinand Čatloš do služieb Ministerstva národnej obrany (MNO) najprv ako občianskeho zamestnanca a neskôr ako gážiistu v hodnosti poručíka.²³ Leopold Šťastný zároveň stále trénoval aj dorast ŠK Bratislava.

Okrem pozornosti, ktorú Šťastný venoval dorastu ŠK Bratislava, si niekoľkokrát aj sám zahrál. Či už v lige, alebo v priateľskom zápase. ŠK Bratislava sa aj preto stal terčom nevyberaných útokov novinárov miestnych nemeckých novín *Grenzbote*. Vedenie belasých sa voči týmto útokom ostro ohradilo v denníku *Slovák* 4. júla 1943 v článku *Š.K. Bratislava sa nedá provokovať!* Medzi iným sa v ňom píše: „Oblíbenou témou útokov športovej rubriky *Grenzbote* na ŠKB bola osoba hráča a mnohonásobného internacionála L. Šťastného. Nejdeme citovať, čo všetko sa okolo Šťastného v *Grenzbote* napísalo. Skutočnosť je, že L. Šťastný, odchovanec, dorastenec a mnohonásobný internacionál ŠKB je riadnym členom a registrovaným hráčom klubu, ktorého klub pokladá za svojho a ktorého hocikedy a pred hocikým ochráni. Šťastný podľa platného právneho

OAP Bratislava. Tréner Šťastný v strede trochu v pozadí (Zdroj: SOŠM)

poriadku a športových predpisov je riadnym a plnoprávnym členom ŠKB, a ten, kto tento fakt neuznáva, neguje právny poriadok. Vedúci športovej rubriky *Grenzbote* iste veľmi dobre vedia, že aj v Nemecku je niekoľko vynikajúcich športovcov, ktorí podľa tam platného právneho poriadku, majú výnimku, verejne ako športovci vystupujú.“²⁴

Pre Leopolda Šťastného i celú jeho rodinu to boli skutočne zložité roky a určité uvoľnenie priniesla až prezidentská výnimka. Aj to len dočasne. V neskorších rokoch Leopold Šťastný nikdy túto časť svojho života nespomínal, čo potvrdzuje aj jeho syn Michal: „Otec nikdy neoperoval s tým, že je Žid a vôbec sa to u nás nespomínalo. Pokiaľ viem, ani jeho rodičia neboli praktizujúci v židovskej viere. Dokonca ja sám som asi do 15 rokov netušil, že otec má židovský pôvod. Slovan vtedy hral, myslím, so Sláviou a pár vyvrhelov začalo na otca kričať a nadávať mu do Židov. Až vtedy som si to prvýkrát uvedomil.“²⁵

Protižidovské opatrenia tak v podstate ukončili hráčsku kariéru Leopolda Šťastného vo veku 29 rokov a paradoxne naštartovali jeho trénerskú dráhu, ktorá trvala dlhých štyridsať rokov. V lete 1940 mu určite nenapadlo, že vychová celé generácie slovenských či rakúskych futbalistov, z ktorých sa mnohí stanú vynikajúcimi reprezentantami a preslávia sa po celom svete. S trénerstvom začal najprv v ŠK Bratislava, kde viedol dorast a od roku 1943 aj B-mužstvo, ale najväčší úspech dosiahol u vtedajšieho veľkého rivala ŠK Bratislava, v Oddiele armádnych pretekárov (OAP). História tohto klubu, ako aj dejinám celého armádneho športu na Slovensku v rokoch 1939 – 1945, sa v najväčšej miere venoval historik Peter Bučka a vďaka jeho výskumu môžeme zrekonštruovať činnosť OAP.²⁶

Založený bol 20. januára 1941 Ministerstvom národnej obrany Slovenskej republiky, postupne v rámci neho

21 Kópia tlačovej správy s týmto nariadením sa nachádza v osobnom archíve historika Petra Bučku, ktorému ďakujem za jej poskytnutie.

22 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Zápis o minulosti s Leopoldom Šťastným zo dňa 7. 5. 1953.

23 ČERNÁK, Tomáš. *Leopold „Jim“ Šťastný*. Bratislava: ŠK Slovan Bratislava, a. s., 2018, s. 56.

24 Š.K. Bratislava sa nedá provokovať! *Slovák*, roč. 25, 1943, č. 150, s. 17.

25 Citované na základe rozhovoru s Michalom Šťastným zo dňa 6. 3. 2018.

26 Pozri napríklad BUČKA, Peter. *Armádny šport na Slovensku v rokoch 1939 - 1945*. Bratislava: FTVŠ UK, 2000, 269 s.; BUČKA, Peter. Šport za Slovenského štátu: Keď Bratislavou znelo: „OAP – neklape“. *Historická revue*, roč. 21, 2010, č. 10, s. 74 – 77; BUČKA, Peter. Telesná výchova a šport v období 1. Slovenskej republiky. *Historický časopis*, roč. 60, 2012, č. 1, s. 33 – 48.

vznikli viaceré športové odbory, ktoré sa začleňovali do príslušných športových zväzov a súťaží. Klub sídlil najprv na Bratislavskom hrade, potom v Štúrových kasárňach, a nakoniec na bratislavských Mlynských nivách (v júni 1944 po bombardovaní Bratislavy bol klub presunutý do Pezinka). Jeho farbou bola zelená a čestným predsedom sa, celkom prirodzene, stal minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš. Svoje zápasy klub hrával na dnešnej ulici Odbojárův, asi v tých miestach, kde sa nachádzal cyklistický štadión.

Členom OAP mohol byť len vojak prezenčnej služby, a zároveň vyšlo nariadenie, podľa ktorého hráči vykonávajúci si vojenskú prezenčnú službu nesmeli hrať za civilné oddiely. Znamenalo to výrazné posilnenie Armádnjej XI., ako sa v sezóne 1941/1942 nazývali futbalisti OAP, pretože dostala k dispozícii vynikajúcich futbalistov. Môžeme to pripodobniť k pražskému Armádnemu telovýchovnému klubu (ATK), predchodcu Dukly, z neskoršieho obdobia, ktorý mal taktiež možnosť širokého výberu z tých najkvalitnejších hráčov chystajúcich sa na základnú vojenskú službu.

Káder Armádnjej XI. formoval práve Leopold Štastný, ktorý zaviedol moderný systém tréningu zložený z atletickej prípravy, nácviku strelby, herných kombinácií, behu, prihrávok a taktiky. A hlavne, začalo sa trénovať dvojfázovo a neskôr i trojfázovo. Veľmi rýchlo bolo jasné, že nováčik najvyššej súťaže bude pre ŠK Bratislava najväčším konkurentom a môže ho dokonca ohroziť v jeho majstrovských ambíciách. Pre Leopolda Štastného to bola paradoxná situácia, pretože pracoval tak v ŠK Bratislava, ako aj v OAP. Trénoval polotajne, ako si spomína športový novinár a historik

Jozef Kšiňan: „*Jim Štastný nebol oficiálne vedený ako tréner. Reálne síce mužstvo trénoval, ale oficiálne bol trénerom niekto iný. Myslím, že to bol Ladislav Demjén, náčelník futbalového odboru OAP. Ani sa o tom veľmi nepísalo, že Jim trénuje OAP.*“²⁷

Leopold Štastný si po majstrovskom titule, ktorý získal ako hráč s ŠK Bratislava, pripísal aj svoj prvý trénerský titul ako tréner OAP Bratislava v sezóne 1942/1943. Možno vtedy netušil, že v jeho bohatej trénerskej kariére ich dosiahne ešte viac. K tomu musíme prirátať aj majstrovský titul s dorastom ŠK Bratislava, ktorý získal rovnako v roku 1943, takže prvenstvo oslavoval vlastne u oboch bratislavských konkurentov.

A aby tých paradoxov nebolo málo, tak 9. mája 1943 hral Leopold Štastný v drese ŠK Bratislava proti ŠK Ružomberok majstrovský zápas v najvyššej slovenskej súťaži.²⁸ ŠK Bratislava v ňom vyhral 2:0, a tak možno s trochou odľahčenia povedať, že Štastný svojím podielom na tomto víťazstve ohrozil sám seba, lebo jeho OAP ešte vtedy nemal istý majstrovský titul. Z dnešného pohľadu je to niečo nepredstaviteľné, aby tréner najväčšieho konkurenta v boji o titul nastúpil ako hráč v drese mužstva, ktoré s ním súperí o prvenstvo v najvyššej súťaži. Tých štartov mal Leopold Štastný v drese ŠK Bratislava viacero.

V sezóne 1943/1944 sa opäť očkával veľký súboj o titul medzi ŠK Bratislava a OAP Bratislava. Zabudli sme v tejto súvislosti ešte spomenúť, že prvé mužstvo ŠK Bratislava viedol bývalý Štastného spoluhráč z obrany Ferdinand Daučík, ktorý bol koncom 40. rokov perzekvovaný komunistickým režimom. Tvrdo ho vyšetrovala Štátna bezpečnosť, bol odoslaný do pracovného tábora, odkiaľ sa mu

podarilo ujsť a ilegálne spoločne s rodinou prekročiť hranice.²⁹ Podobne ako Štastný, aj Daučík si občas zahrál s mužstvom súťažný zápas. Obaja boli už začiatkom 40. rokov veľkými osobnosťami a formovali svoje mužstvá v duchu futbalovej moderny.

Spomína syn Michal Štastný: „*S Daučíkom vychádzal môj otec veľmi dobre. Veď spolu hrávali v jednom mužstve a boli aj na podobnej úrovni, čo sa týka názorov na futbal. Dobré vzťahy mal otec neskôr i s Ladislavom Kubalom, Daučíkovým švagrom. Ale Daučík bol napríklad vo veľmi dobrom pomere tiež s mojím strýkom, teda s otcovým bratom Ernestom.*“³⁰

Rok 1944 nebol prelomový len z hľadiska slovenských dejín, ale zásadným sa ukázal byť aj v osobnom živote Leopolda Štastného. Na jednej strane sa oženil a narodila sa mu dcéra Helena, a na strane druhej ho zároveň postihla aj obrovská ľudská tragédia týkajúca sa jeho rodičov. Doslova by sme mohli povedať, že rok 1944 bol tým rokom, ktorý ho v živote najviac zasiahol a najviac mu ho zmenil.

Leopold Štastný nadviazal známosť so Zdenkou Štifterovou, mladým dievčaťom z Bratislavy a rozhodol sa zviať si ju za manželku. Viac prezrádza dcéra Helena: „*Moja mama bola pôvodom Češka, ale narodila sa v Bratislave. Jej otec bol plukovník a slúžil na Slovensku v armáde. Zomrel, keď mala mama iba päť rokov. Babka sa potom druhýkrát vydala a mamin otčim dostal v Bratislave zamestnanie na referáte Ministerstva školstva. Sestra mojej mamy, teda moja teta, najprv chodila s otcovým bratom Ernestom. Takto sa moja mama a otec vlastne spoznali, cez svojich súrodencov. Ernest s tetou sa nakoniec rozišli, ale moja mama a otec sa napokon vzali.*“³¹

Svadba sa uskutočnila 28. júna 1944 v Bratislave, a čo je z dnešného

27 Citované na základe rozhovoru s Jozefom Kšiňanom zo dňa 12. 4. 2018.

28 MÁJEK, S., ČERNÁK, T. *100 rokov klubu*, s. 392.

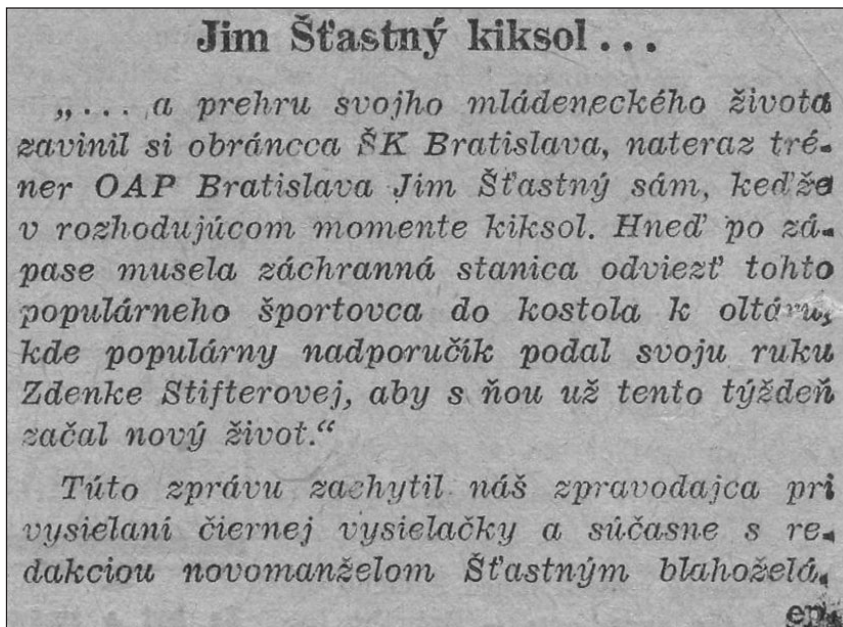
29 Viac k životu Ferdinanda Daučíka pozri STAŠKO, Mojmir. *Útek na lavičku Barcelony*. Trnava: Sport legal, 2017.

30 Citované na základe rozhovoru s Michalom Štastným zo dňa 6. 3. 2018.

31 Citované na základe rozhovoru s Helenou Procházkovou, dcérou Leopolda Štastného zo dňa 13. 3. 2018.

V júli 1944 sa Leopold Šťastný oženil so Zdenkou Šťastnerovou... (Zdroj: Archív M. Šťastného)

... čo na prekvapenie vtipne komentoval denník *Gardista* (Zdroj: *Gardista*)

pohľadu veľmi prekvapujúce, v utorok 4. júla 1944 vyšiel v denníku *Gardista* nasledujúci článok, ktorý má názov *Jim Šťastný kiksol*: „... a prehru svojho mládeneckého života zavínil si obranca ŠK Bratislava a nateraz tréner OAP Bratislava Jim Šťastný sám, keďže v rozhodujúcom momente kiksol. Hneď po zápase musela záchranná stanica odviezť tohto populárneho športovca do kostola k oltáru, kde populárny nadporučík podal svoju ruku Zdenke Šťastnerovej, aby s ňou už tento týždeň začal nový život. Túto správu zachytil náš spravodajca pri vysielaní čiernej vysielacky a súčasne s redakciou novomanželom blahoželá.“³²

Denník *Gardista*, ktorý bol známy svojimi radikálnymi článkami a protizhidskými výpadmi, blahoželal k sobášu futbalistovi, majúcemu takmer dva roky zákaz športovej činnosti kvôli svojmu židovskému pôvodu. Opäť ďalší z paradoxov tej doby. Ďalším paradoxom mohol byť aj fakt, že ak sa Leopold Šťastný prechádzal po

ulici vo vojenskej uniforme s hodnosťou poručíka, museli ho nižšie postavení nemeckí vojaci pozdraviť. Vraj sa na tom celkom zabával.³³ Ťažko si je takúto situáciu predstaviť v susednom Protektoráte Čechy a Morava či priamo v Nemeckej ríši. Prezidentská výnimka však chránila Leopolda Šťastného len do začiatku septembra 1944. Po vypuknutí Povstania okupovala Slovensko nemecká armáda a reálnu moc v krajine taktiež prevzali Nemci. Nová slovenská vláda sa stala len vykonávatelkou nemeckých požiadaviek a výnimky prezidenta Jozefa Tisa nebrali nemecké orgány vôbec vážne. Leopold Šťastný a jeho rodina sa ocitli v ohrození života.

Populárny futbalista a tréner musel byť opatrný, pretože práve na jeseň 1944 sa obnovili transporty Židov zo Slovenska, tentoraz už plne v nemeckej réžii. Nastalo vyhľadávanie a zatýkanie ľudí židovského pôvodu, a taktiež ľudí pracujúcich v odboji. Podľa

rodinných záznamov boli rodičia Leopolda Šťastného zatknutí 27. novembra 1944.³⁴ Ich syn nebol práve vtedy s nimi a zatknutiu unikol. Pokračuje dcéra Helena: „Otec mal veľmi silný vzťah so svojimi rodičmi, snažil sa ich celý ten čas chrániť, a keď zistil, že ich zatkli, vzalo ho to tak, že odpadol. Pri páde prerazil sklenené dvere, porezal si krk a takmer vykrvácal. Musela ho zachraňovať moja mama, ktorá bola práve vtedy so mnou vo vysokom stupni tehotenstva. Nakoniec mu poskytli tajne pomoc v nemocnici, pretože ak by sa zistilo, že je to Šťastný, zatkli by aj jeho. Asi všetky tieto stresy spôsobili, že som sa narodila predčasne, 15. decembra 1944.“³⁵

Podľa rodinných záznamov sa rodičia Leopolda Šťastného nachádzali deň po zatknutí v tábore v Seredi a na ďalší deň už nasledoval transport. Pokračuje syn Michal: „Otec sa skrýval v Bratislave u pánov Lichnera a Vaculíka. Býval na Šancovej ulici, a práve

32 Jim Šťastný kiksol. *Gardista*, roč. 6, 1944, č. 149, s. 8.

33 Citované na základe rozhovoru s Michalom Šťastným zo dňa 6. 3. 2018.

34 Osobný archív (ďalej OA) Michala Šťastného.

35 Citované na základe rozhovoru s Helenou Procházkovou, dcérou Leopolda Šťastného zo dňa 13. 3. 2018.

tam ho niekoľko mesiacov ukrývali. Raz ho zachránila jedna pani, ktorá pre ŠK Bratislava prala dresy, a tá ho upozornila, že si poňho ide Gestapo. Musel vtedy vyskočiť z okna a ujsť. Otcova mama zomrela v Ravensbrúcku a otec v Bergen-Belsen. Pre otca bol rok 1945 úplným začiatkom, kedy sa mu začal svet. Čo sa stalo predtým, bolo tabu.³⁶

Na toto, pre Leopolda Štastného tragické obdobie, si neskôr zaspomínal aj reprezentačný tréner Československej socialistickej republiky (ČSSR) Jozef Marko, v roku 1944 hráč OAP a Štastného zverenec: „Dohodli sme sa, že Štastnému pomôžeme. Boxer ťažkej váhy Gusto Mlkvý strážil vtedajšie Ministerstvo národnej obrany, a tak pre neho nebolo až také ťažké ukradnúť úradnú pečiatku i listový papier. Na ten sme napísali, že Ministerstvo zabrало dom Leopolda Štastného. Striedavo sme pri ňom vartovali my, vojaci – futbalisti. Raz som tam stál s Mišom Benedikovičom, keď prišli koženokabátnici. Začali sme od domu utekať, aby Štastný mohol ujsť inou cestou, Gestapáci nás však dobehli. My sme sa riadne legitimovali a oni sa nás opýtali, že prečo sme utekali. No a my sme im odpovedali: ‚Veď ste nás predsa naháňali, tak sme utekali!‘.³⁷

Podobnú spomienku mal aj Jozef Kšiňan: „Na jeseň 1944, keď sa už ukrýval pred zatknutím, tak ho kryli hráči. Napriek hrozbe zatknutia sa totiž z času na čas ukázal na Tehelnom poli. Ak nejaký hráč uvidel, že ide Gestapo na štadión, išiel varovať Jima, ktorý ušiel bočným vchodom.“³⁸

Leopoldovi Štastnému sa podarilo v Bratislave ukrývať až do prechodu frontu 4. apríla 1945. Na rozdiel od svojich rodičov vojnu prežil a vrátil sa k svojej manželke i dcére. Po strate rodičov začal úplne novú životnú etapu, v ktorej hral futbal opäť jednu

L. Štastný na fotografii zo 40. rokov
(Zdroj: SOŠM)

z hlavných úloh. Aby sme naň pri opise týchto tragických udalostí nezapudli, tak musíme ešte spomenúť, že v sezóne 1944/1945 sa odohrali v najvyššej slovenskej súťaži iba dve kolá. Po vypuknutí Povstania bola súťaž prerušená a viac nepokračovala. SFS sa síce snažil zorganizovať aspoň náhradnú súťaž, ale ani tá sa nedohrala. OAP Bratislava zanikol už v roku 1944. ŠK Bratislava pokračoval, samozrejme, ďalej a po roku 1945 začal písať jednu zo svojich najslávnejších kapitol, pod ktorú sa podpísali najmä Ferdinand Daučík a Leopold Štastný.

Po prechode frontu, približne v polovici apríla 1945, kedy už boli v Bratislave sovietske vojská, sa začali hráči ŠK Bratislava pomaly schádzať na Tehelnom poli. Pridali sa k nim aj niekoľkí futbalisti zaniknutého OAP a spoločne trénovali. Všetko to bolo zatiaľ provizórne. Mesiace apríl až máj 1945 sa niesli v znamení dozvukov práve končiacej druhej svetovej vojny

a situácia v celej spoločnosti, a teda aj v športe, sa musela postupne ustáliť. Čo sa týka futbalu, muselo sa najprv zabezpečiť, aby bolo vôbec kde hrať, s kým hrať a proti komu hrať. Bolo potrebné dať do poriadku v nejednom prípade zničené alebo poškodené hracie plochy, hráči jednotlivých mužstiev sa opäť dávali dokopy a dohadovali sa prvé zápasy.

Cesta Leopolda Štastného viedla hneď, ako to bolo možné, na Tehelné pole. A rovnako prirodzene začal futbalistov ŠK Bratislava trénovať. Krátko na to sa k nemu pridali Ferdinand Daučík a ŠK Bratislava mal tak vynikajúce trénerské obsadenie, ktoré položilo základy toho, že sa z ŠK Bratislava stal moderný európsky klub.

V marci 1946 sa Leopoldovi Štastnému narodil syn Michal. Vlastne Miloslav, ale keďže Leopold Štastný mal rád prezývky, stalo sa tak aj v prípade jeho syna: „Mne síce prezývku nedal, ale volal ma Mišo, aj keď som sa narodil ako Miloslav. Nevie, kto rozhodol, že sa tak budem volať, ale asi mama. Otec potom povedal, že budem pastier a na salaši sa takéto meno bude zle ozývať, tak ma začal volať Mišo. A už mi to zostalo navždy.“³⁹ Rodina, teraz už s dvomi malými deťmi, bývala stále v dome na Vlčkovej ulici, v ktorom žil Leopold Štastný od svojich chlapčenských rokov. Jeho trénerský kolega Ferdinand Daučík býval neďaleko, na Mišíkovej 49.⁴⁰ Teda presne v tej istej vile, ktorú neskôr obýval Alexander Dubček.

K otázke trénerského tandemu Daučík – Štastný spomína Jozef Kšiňan: „Čo sa týka vzťahu Daučík – Štastný, tak ja som nikdy nezaznamenal medzi nimi nejaký konflikt. Dokonca v istom období boli pri mužstve až traja tréneri. Vedenie urobilo na nejaký čas tzv. triumvirát a pridali k nim jedného

36 Citované na základe rozhovoru s Michalom Štastným zo dňa 6. 3. 2018.

37 Výstrižok článku z denníka *Šport* nachádzajúci sa v osobnom archíve Michala Štastného. Z kontextu vyplýva, že článok vyšiel pravdepodobne v júni 1992.

38 Citované na základe rozhovoru s Jozefom Kšiňanom zo dňa 12. 4. 2018.

39 Citované na základe rozhovoru s Michalom Štastným zo dňa 6. 3. 2018.

40 STAŠKO, M. *Útek na lavičku Barcelony*, s. 96.

člena výboru. Ale v praxi to bolo tak, že raz viedol tréning Daučík, inokedy Šťastný, ale ako to bolo medzi nimi a kto mal konečné slovo, to neviem. Žiadne rozpory som ale nevidel. Nepamätám si však, že by niekedy viedli tréning spolu.⁴¹

Veci dospeli až do štádia, že sami hráči presne nevedeli, kto je hlavným trénerom. Oficiálne by sme zaňho z dnešného pohľadu mohli označiť Daučíka, ktorý mal funkciu náčelníka. Šťastný bol vedený ako tréner prvého i druhého mužstva. Do tohto vzťahu z času na čas zasahovali aj funkcionári, takže úplne ideálne to byť nemohlo. Úplne logicky takýto stav netrval donekonečna, ale napriek všetkému vydržal takmer dve sezóny. Až do príchodu škótskeho trénera Thomasa Sneddon, ktorý dorazil do Bratislavy v apríli 1947.

Následne prišli aj ďalšie personálne zmeny. V apríli 1947 sa stal novým trénerom Škót Thomas Sneddon a Leopold Šťastný prešiel na uvoľnenú funkciu náčelníka futbalového oddielu. Taktiež bol aj Sneddonovým poradcom. Zatiaľ však z toho bolo v ročníku 1946/1947 iba konečné 6. miesto a to rozhodne nemohlo uspokojiť fanúšikov ani odborníkov. Leopold Šťastný preto v júni 1947 rezignoval na funkciu náčelníka a 7. júla 1947 sa uskutočnilo veľmi búrlivé mimoriadne valné zhromaždenie, ktoré sa pokúsilo odvolať vedenie klubu na základe najrôznejších obvinení.⁴²

Na mimoriadnom valnom zhromaždení klubu sa objavili dokonca obvinenia voči Ernestovi Šťastnému, bratovi Leopolda Šťastného, z defraudácie. Tie sa však nepotvrdili a muselo nasledovať ospravedlnenie. A ako si na staršieho z bratov Šťastných spomína Jozef Kšiňan? „Poznal som sa veľmi dobre aj s ním. Keď sa dozvedel, že chodím na Vysokú školu obchodnú, tak ma odviezol do svojej firmy Exico. Ukázal mi ju a povedal, že ak úspešne

S bratom Ernestom a švagrinou na dovolenke (Zdroj: Archív M. Šťastného)

dokončím školu, tak tam budem pracovať. Bol to vynikajúci organizátor a riadil celý klub. Veď on vlastne dotiahol trénera Sneddon z Veľkej Británie, a tiež repatriantov v Maďarska. Rozdiel medzi Jimom a Ernestom bol ten, že kým Ernest bol vyslovene obchodník, podnikateľ a organizátor ovládajúci všetky zákulisné ťahy, tak Jim bol hlavne športovec, ktorý sa vyznačoval priamosťou a čestnosťou.⁴³

Na jar 1948, kedy sa v republike začal etablovať práve nastolený komunistický režim, odcestovali futbalisti ŠK Bratislava na zájazd do Luxemburska a Belgicka. Počas tohto zájazdu emigroval brat Leopolda Šťastného, Ernest. Pre Leopolda Šťastného to znamenalo, že sa dostal do nemilosti politických i policajných orgánov, čo vyvrcholilo v roku 1953 jeho zatknutím. Výbor klubu zveril vedenie mužstva trojici Daučík – Šťastný – Chodák. Tréner Sneddon po februári 1948 radšej z ČSR odišiel. Práve v tomto období sa začal pripravovať veľký zájazd ŠK Bratislava do Mexika. Jeho hlavnému

organizátorovi, tajomníkovi klubu Karolovi Morávkovi, bola hneď na začiatku prejavovaná nedôvera a rovnako bolo rozhodnuté, že Leopold Šťastný v žiadnom prípade nevycestuje, lebo má brata v emigrácii. A tak bol vedením mužstva poverený Ferdinand Daučík. Mimochodom, aj on sa krátko predtým dostal do pozornosti Štátnej bezpečnosti (ŠtB) a bol na čas zatknutý. Úrady mu však cestu do Mexika povolili. Pravdepodobne preto, že doma zostala jeho manželka a deti.

Rok 1948 bol zvláštny aj v tom, že vedenie česko-slovenského futbalu rozhodlo, aby sa rozbehnutá sezóna 1948/1949 nedohrala štandardným spôsobom, pretože sa malo prejsť na sovietsky systém jar – jeseň. V praxi to znamenalo, že sa odohrala len jesenná časť, pričom sa nevyhlásil ani majster, ani nikto nezostúpil. Nehralo sa teda o nič a išlo len o náhradnú súťaž. Táto náhradná súťaž sa skončila koncom roka 1948. Mužstvo vtedy prezval Leopold Šťastný a začal ho pripravovať na zisk majstrovského titulu.

41 Citované na základe rozhovoru s Jozefom Kšiňanom zo dňa 12. 4. 2018.

42 MÁJEK, S., ČERNÁK, T. 100 rokov klubu, s. 116.

43 Citované na základe rozhovoru s Jozefom Kšiňanom zo dňa 12. 4. 2018.

Pokračuje Jozef Kšiňan: „Po Sneddonovi sa stal hlavným trénerom Jim. Zdedil po ňom kondične perfektne pripravené mužstvo. Sneddon totiž mimoriadne dbal na kondičnú pripravenosť hráčov a to bola oproti českým mužstvám veľká výhoda. Jim na to nadviazal skvelou technicko-taktickou prípravou. Jeho tréningy boli prepracované do posledného detailu. Na konci tréningu sme hrali proti sebe, teda A-mužstvo proti bécku. A počas toho tvoril Jim svoje taktické varianty. Hralo sa, napríklad, systémom 4-2-4 a Jim k tomu vždy niečo netradičného vymyslel. V tomto bol úplný suverén. Tiež si vedel vybrať skvelých hráčov z celého Slovenska. Jim si držal od hráčov určitý odstup, ale zároveň vedel, kedy je dobré trochu uvoľniť atmosféru a zabaviť sa. Bol vynikajúci psychológ, a nemal problém sa s hráčmi zabaviť, zavtipkovať si. Mal rád aj také záhorácke vtipy. Skoro každý jeho zverenec mal prezývku. Mne s bratom dal napríklad prezývku Čajmen, pretože Kšiňan mu znelo ako Čiňan.“⁴⁴

Netreba však zabúdať ani na Ferdinanda Daučíka, ktorý mal zásadný podiel na formovaní kádru ŠK Bratislava už od roku 1942. Bohužiaľ, ŠtB naňho nezabudla a vykonštruovala jeho spojenie so „zradnou ľudáckou emigráciou“ na západe, so skupinou Biela légia (bol zaistený v súvislosti s prípadom Albert Púčik a spol.) a zahraničnými agentmi. Ráno 10. januára 1949 vykonali orgány ŠtB u Daučíkovcov raziu, ešte donedávna reprezentačného trénera zatkli a brutálne vypočúvali, aby z neho dostali priznanie. Neskôr zaistili aj jeho manželku. Daučík strávil väčšinu roka 1949 vo väzení alebo v Táboře nútenej práce (TNP) Nováky.⁴⁵ Policajné orgány mali v oku aj Leopolda Šťastného, ale zatiaľ ho nechávali na slobode a mohol sa tak venovať práci trénera.

Ročník 1949 vyzeral pre NV Bratislava (nový názov, keďže po februári 1948 prišlo k premenovávaniu športových klubov, pričom skratka NV znamená Národný výbor) naozaj sľubne, pretože mužstvo pod vedením Leopolda Šťastného dominovalo v domácej lige a získalo historicky prvého česko-slovenského majstrovského titulu v najvyššej súťaži bol veľmi reálny. V prvom kole síce prehral NV Bratislava v Prahe s ATK tesne 2:3, ale potom to už išlo doslova rad za radom. Nad Slovenou Žilina vyhrali 6:0, Škodu Plzeň porazili 5:0, SONP Kladno 2:0, Technomat Teplice 3:0, na Slávii sa síce prehralo 2:4, ale v nasledujúcom kole futbalisti NV Bratislava vyhrali doma nad Bohemiansom Praha vysoko 9:1.

Práve na tomto zápase sa v hlásiku objavil aj Ferdinand Daučík, ktorý dostal priepustku z TNP Nováky. Samozrejme, že medzi divákmi to vzbudilo rozruch, a to až taký, že si nasledujúceho dňa nechal povereník vnútra Daniel Okáli preveriť, v akom stave sa nachádza jeho prípad.⁴⁶ Daučík však už rozmýšľal nad útekom, ktorý sa mu začiatkom novembra 1949 aj s celou rodinou podarilo zrealizovať. Za veľmi dramatických okolností sa preplavil

cez rieku Moravu do Rakúska, odkiaľ sa po rôznych peripetiách dostal až do Španielska. Tam rovno zasadol na lavičku FC Barcelona. Keďže predtým trénoval popri „pobyte“ v TNP Nováky klub Sokol Prievidza účinkujúci v štvrtej lige, išlo zrejme o najväčší trénerský skok v dejinách futbalu.

Leopold Šťastný získal so svojím mužstvom v roku 1949 majstrovský titul a rovnaký úspech zopakoval aj v dvoch ďalších rokoch. Od leta 1951 žiadny veľký klub netrénoval. Pracoval v národnom podniku Kablo, kde viedol dorast vo funkcii telovýchovného inštruktora.⁴⁷ Jeho syn Michal spomína, že tam istý čas pracoval aj ako pomocný robotník.⁴⁸ Takejto „vďaky“ sa teda dočkal v tom čase najväčší trénerský odborník pôsiaci v republike. Už to naznačovalo, že nebude trvať dlho a prídu vážnejšie problémy so štátnou mocou, ktorá ho nespúšťala z očí. Problémom bola nielen bratova emigrácia či židovský pôvod, ale vlastne všetky kontakty, ktoré si počas predchádzajúcich rokov vybudoval v zahraničí.

V lete 1952 oslovili Leopolda Šťastného Topolčany, ktoré ašpirovali na postup do najvyššej súťaže. Ten

Leopold Šťastný počas pôsobenia v Topolčanoch (Zdroj: 85 rokov futbalu v Topolčanoch)

44 Citované na základe rozhovoru s Jozefom Kšiňanom zo dňa 12. 4. 2018.

45 STAŠKO, M. Útek na lavičku Barcelony, s. 128 – 132.

46 STAŠKO, M. Útek na lavičku Barcelony, s. 137.

47 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Zápis o minulosti s Leopoldom Šťastným zo dňa 7. 5. 1953.

48 Citované na základe rozhovoru s Michalom Šťastným zo dňa 6. 3. 2018.

Leopold Šťastný po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

sa skutočne podarilo vybojovať, avšak vinou zásadných a veľmi tvrdých organizačných zmien v československom futbale bol tento postup administratívne zrušený a Topoľčany sa namiesto prvej ligy ocitli v krajskej súťaži. Miesta v prvej lige sa museli uvoľniť pre zástupcov armády, polície či rôznych odborových zväzov. Šťastný sa po skončení svojho pôsobenia v Topoľčanoch stal najprv trénerom Sokola SNB (v dobovom pravopise Sbor národnej bezpečnosti) Bratislava a potom 26. decembra 1952 po ustanovujúcej schôdzi aj trénerom Červenej hviezdy (ČH) Bratislava. Asistenta mu robil vynikajúci basketbalista Gustáv Herrmann, ktorý mimochodom býval spoločne s manželkou u Leopolda Šťastného v podnájme. Trénovanie ČH ale netrvalo dlho, Leopold Šťastný tam mohol pôsobiť nanajvýš jeden až dva mesiace. Dodnes nie je jasné, ako sa dostal do kontaktu s týmto policajným klubom a prečo tam aj rýchlo skončil.

Vo februári 1953 sa vrátil späť na bratislavské Tehelné pole, teda do Slovenska Bratislava, ako znel nový klubový názov. Lenže ani tam nezostal dlho, pretože na jar 1953 sa pripravoval

proti nemu zásah zo strany ŠtB. To, čo niekoľko rokov viselo vo vzduchu, sa 7. apríla 1953 stalo realitou. A čo tomu vlastne predchádzalo, prečo sa Leopold Šťastný ocitol za mrežami a v rukách vyšetrovateľov? Samozrejme, v skutočnosti Šťastný nič nespravil, reálne sa ničoho trestného nedopustil, ale v prvej polovici 50. rokov to nemuselo ešte nič znamenať. Každý kontakt so zahraničím bol podozrivý a v stovkách, možno v tisíckach prípadoch sa stal základom vymyslených obvinení voči dotyčnej osobe. V atmosfére všeobecného strachu a politických procesov to, bohužiaľ, bola realita.

V návrhu na zatknutie Leopolda Šťastného zo dňa 3. apríla 1953 sa píše: „Z agentúrnych správ a zo zápisničných výpovedí bolo zistené, že Šťastný Leopold ako tréner Sokola NV Bratislava, pri svojich futbalových zájazdoch v zahraničí sa cestou agenta CIC [spravodajská služba armády USA, Counter intelligence Corps – pozn. T. Č.] Daučíka napojil na dr. Ďurčanského a dr. Mikulu, ktorých finančne podporoval peniazmi, ktoré vybral za odohraté zápasy v zahraničí. Mimo toho Šťastný Leopold, pri spomenutých zájazdoch

v zahraničí, predával čs. futbalových hráčov agentovi CIC Szobelovi vo Viedni.“⁴⁹ Ďalej sa vo vyšetrovacom spise nachádza citovaná výpoveď futbalového funkcionára Kolomana Kertésza, ktorý uviedol, že Leopold Šťastný sa mal pokúsiť cestou už spomínaného manažéra Szobela prediť futbalistu Božina Laskova do Turína za 10 000 dolárov.⁵⁰

Kertész tiež vypovedal o tom, ako sa mal Šťastný napojiť na členov zahraničnej slovenskej emigrácie, konkrétne na Jána Ďurčanského a Jána Mikulu, ktorým mal dodávať financie. V návrhu na zatknutie je citovaná aj časť výpovede Božina Laskova. V nej sa hovorí buď o sume 10 000 dolárov, 10 – 11 kilogramoch 14-krátového zlata alebo o 4 – 5 miliónoch Kčs za Laskovov predaj do Turína.⁵¹ No a na záver sa opäť spomína údajné Šťastného napojenie na emigrantov v zahraničí, s ktorými mal udržiavať kontakt počas zahraničných zájazdov NV Bratislava. Podľa všetkého si však tieto informácie vyšetrovatelia ŠtB vykonštruovali, pretože v jedinej dochovanej a podpísanej výpovedi spisanej s Božinom Laskovom to on poprel a je

49 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Návrh na zatknutie Leopolda Šťastného zo dňa 3. 4. 1953.

50 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Návrh na zatknutie Leopolda Šťastného zo dňa 3. 4. 1953.

51 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Návrh na zatknutie Leopolda Šťastného zo dňa 3. 4. 1953.

pravdepodobné, že podobne to bolo aj s výpoveďou Kolomana Kertésza.⁵²

Každopádne, návrh na zatknutie Leopolda Šťastného bol schválený a 7. apríla 1953 vydala Krajská správa ŠtB Bratislava rozkaz na jeho zatknutie s tým, že má byť dodaný do jej väznice. Ako dôvod sa uvádzalo podozrenie z protišťatnej činnosti. Spolu so zatknutím nasledovala domová prehliadka a zabavenie niektorých vecí. Na Leopolda Šťastného uvalili vyšetrovaciu väzbu a v nej sa rozbehol kolo-toč tvrdých výsluchov. V tom období bola ŠtB doslova ako utrhnutá z reťaze, stal sa z nej štát v štáte a jej vyšetrovatelia si mohli dovoliť skutočne všetko. Ak Ferdinand Daučík spomínal na svoje zaistenie v roku 1949 ako na neustále bitky a kopance na zemi, ktoré trvali celé dni a noci, tak v prípade Leopolda Šťastného to muselo byť veľmi podobné. Keď sa totiž po troch mesiacoch vrátil domov, z vyšportovaného muža bol podľa fotografií vychudnutý a zničený človek.

Prvý dochovaný výsluchový protokol s Leopoldom Šťastným má dátum 7. máj 1953, takže vyšetrovatelia ho mohli svojimi „osvedčenými“ metódami spracovávať celý mesiac. A zrejme išlo o skutočne prvý protokol s ním, keďže prvá otázka začínala slovami „rozveďte podrobne svoj životopis.“⁵³ Toto bola v tom období akási úvodná otázka od vyšetrovateľov ŠtB, ešte skôr, než sa pristúpilo priamo k veci. Pri ďalšom výsluchu sa ho už pýtali na zahraničné zájazdy, ktorých sa zúčastnil, a aj na bratovu emigráciu. Ernest Šťastný emigroval počas zájazdu ŠK Bratislava v Belgicku, Luxembursku a Francúzsku na jar 1948.

Leopold Šťastný vtedy vedel, že brat sa aj s rodinou chystá emigrovať.

Nakoniec, brat na emigráciu nahovoral aj jeho. Pokračuje Michal Šťastný: „Otcov brat prehováral aj otca, aby emigroval. Ale mama nechcela, lebo tu mala rodičov. Pritom bolo všetko pripravené a zorganizované. Zostal však doma, čo bola podľa mňa veľká chyba.“⁵⁴ Pred vyšetrovateľmi sa ale musel tváriť, že o ničom nevedel. Ten spomenutý zájazd sa uskutočnil na Veľkú noc 1948 a ŠK Bratislava počas neho odohral dva zápasy v Antverpách, jeden v Luxemburgu a jeden vo francúzskom Nancy. Ernest Šťastný odišiel z hotela v Luxemburgu a viac sa k výprave ŠK Bratislava nepripojil.

Po návrate bol Leopold Šťastný pod zvýšeným dohľadom, avšak o rok neskôr ho na ďalší zájazd do Belgicka pustili. Tam sa stretol s bratom, teraz už emigrantom, čo sa počas výsluchov taktiež rozoberalo. Leopold Šťastný bol však obozretný a oficiálny rozhovor medzi bratmi prebehol za prítomnosti príslušníka ŠtB, ktorý to aj potvrdil, takže túto záležitosť nemohli proti nemu použiť.⁵⁵ Najviac pozornosti ale venovali vyšetrovatelia zájazdu vo Viedni z februára 1950, kde sa mali odohrávať stretnutia vo veci predaja Božina Laskova do Talianska. NV Bratislava odohral v rakúskej metropole na štadióne Rapidu dva zápasy. Jeden proti Slovanu Viedeň a druhý proti Austrii. Šťastný musel podrobne vypovedať, s kým sa tam stretol, o čom sa rozprávali, za aké peniaze sa odohrali tie dva zápasy, čo robili iní členovia výpravy a tak podobne.

Leopold Šťastný priznal, že sa stretol s manažérom Szobelom a že sa hovorilo aj o predaji Laskova, avšak všetci členovia výpravy NV Bratislava mali tento predaj rázne odmietnuť. V prospech Leopolda Šťastného vypovedal aj

Božin Laskov: „Môžem plne prehlásiť, že nemám vedomosť o tom, že by bol Leopold Šťastný iniciátorom môjho predaja do Turína.“⁵⁶ A na otázku, čo vie o finančných machináciách, ktorých sa mal Šťastný dopustiť ako tréner NV Bratislava, odpovedal: „Ako tréner Sokola NV Bratislava Leopold Šťastný nemal možnosti prevádzať machinácie, nakoľko tento nemal nič spoločného po stránke finančnej. Toto uvádzam preto, že sám sa vyjadril pri zájazde v Belgicku, že on nemá nič spoločného s peniazmi a tiež, že nechce mať, že on má na starosti len hráčov.“⁵⁷

Súčasťou obvinení boli podozrenia, že sa Leopold Šťastný mal dopustiť finančných machinácií pri vyplácaní nezákonných odmien hráčom, pri vedení tajného finančného fondu a že vo viacerých prípadoch intervenoval u vedenia klubu, aby boli hráčom vyplatené odmeny. Tie boli po februári 1948 zakázané, a teda nezákonné. V prospech Leopolda Šťastného vypovedal aj Kamil Gross, architekt Tehelného poľa a člen výboru ŠK Bratislava. Jasne povedal, že „nemám vedomosti o záškodníckej činnosti Leopolda Šťastného.“⁵⁸ Napriek tomu, že oni dvaja často prichádzali do rozporov, práve pri Šťastného požiadavkách na vyplatenie vyšších odmien pre futbalistov.

Tri mesiace po zaistení Leopolda Šťastného vypracovala Krajská správa ŠtB Bratislava návrh na jeho prepustenie. Bolo to spôsobené pravdepodobne tým, že sa vyšetrovateľom nepodarilo preukázať obvinenia voči jeho osobe, že on sám sa odmietal priznať a vypovede Kamila Grossa i Božina Laskova svedčili v jeho prospech. Je však možné, že k tomuto záveru prispel aj zákrok z vyšších miest, pretože v roku 1953 ŠtB len tak ľahko osoby podozrivé

52 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Výpoveď Božina Laskova zo dňa 30. 6. 1953.

53 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Zápis o minulosti s Leopoldom Šťastným zo dňa 7. 5. 1953.

54 Citované na základe rozhovoru s Michalom Šťastným zo dňa 6. 3. 2018.

55 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Zápis o výpovedi s Leopoldom Šťastným.

56 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Výpoveď Božina Laskova zo dňa 30. 6. 1953.

57 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Výpoveď Božina Laskova zo dňa 30. 6. 1953.

58 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Výpoveď Kamila Grossa zo dňa 19. 6. 1953.

z protištátnej činnosti na slobodu nepúšťala. „Vyšetrovaním bolo zistené, že Leopold Štastný sa celkovo zúčastnil troch zájazdov a to dvakrát v Belgicku a jedenkrát vo Viedni a pri týchto zájazdoch okrem Szobela neprišiel do styku s inými osobami, ktoré by pracovali proti ČSR. Ďalej ako tréner Sokola NV Bratislava nemal možnosť rozhodovať s peniazmi za odohraté zápasy v zahraničí [...] Ďalší dôkaz o nevine Štastného je revízná správa Závodnej sokolskej jednoty NV Bratislava z roku 1951, ktorá dokazuje, že Leopold Štastný pri žiadnom zahraničnom zájazde nebol poverený, aby rozhodoval s peniazmi za odohraté zápasy v zahraničí, takže vlastne nemohol v zahraničí podporovať peniazmi, ktoré vybrali, dr. Jozefa Mikulu a dr. Jána Ďurčanského. Ako ďalší dokument bola získaná správa bývalého orgána Štátnej bezpečnosti z belgického zájazdu por. Černého, ktorý uviedol, že sa stotožňuje s výpoveďou Leopolda Štastného.“⁵⁹

Leopold Štastný bol prepustený na slobodu 7. júla 1953. Dcéra Helena spomína, že keď prišiel domov, takmer ho ani nespoznali. Športovec, ktorý mal v čase zatknutia svalnatú vyšportovanú postavu, sa počas troch mesiacov vo vyšetrovacej väzbe ŠtB stal zničeným a vychudnutým človekom. Opäť dcéra Helena: „Po prepustení z väzenia musel otec podpísať, že nikdy o tom vyšetrovaní nebude hovoriť. Keď prišiel z väzenia, mal možno 45 – 50 kg. Bol veľmi vychudnutý. Neskôr povedal len tolko, že ani nevedel, či sa z toho väzenia vráti alebo nie. Že či ho obesia alebo prepustia.“⁶⁰

Na svoje stretnutie s Leopoldom Štastným po jeho návrate z väzenia si spomína aj Jozef Kšiňan: „Keď sa Jim vrátil z vyšetrovacej väzby, prišiel do hladiska Tehelného pola a postavil sa úplne dole k plotu. Ja som vtedy

Leopold Štastný po trojmesačnom väzení

(Zdroj: Archív H. Štastnej Prochádzkovej)

trénoval na ihrisku a lopta mi ušla cez atletickú dráhu až k tomu plotu. Ako si tak po ňu idem, zrazu vidím Jima. A prekvapene mu hovorím: ‚Jim, čo tu robíš?‘ Odpovedal mi, že ho už pustili z vyšetrovacej väzby, a tak sa prišiel pozrieť na tréning. On si to potom veľmi vážil, že som sa k nemu prihlásil a netváril sa, že ho nepoznám. Odvtedy boli naše vzťahy ešte srdečnejšie. Keď som potom chcel s ním urobiť rozhovor, prišiel on za mnou do redakcie, čo nebývalo vôbec zvykom. Novinári vždy chodili za trénermi alebo hráčmi.“⁶¹

Bohužiaľ, vyšetrovacia väzba nebola jedinou závažnou v udalostí v jeho živote. Leopoldovi Štastnému sa totiž počas roka 1953 začalo rozpadáť manželstvo, čo vyvrcholilo rozvodom manželstva 22. júna 1954.⁶² S rozvodom súhlasil, keďže jeho manželka nadviazala inú známosť, z ktorej sa jej začiatkom roka 1954 narodila dcéra. Trval však na tom, aby deti Helena a Michal boli zverené do jeho starostlivosti, čo sa aj stalo. Počas rozvodového konania žili Helena aj Michal v Prahe,

potom už iba s otcom na Vlčkovej ulici v Bratislave. Deti vyše desať rokov vychovával sám, popri všetkých futbalových povinnostiach.

Mohol sa však vrátiť do Slovana Bratislava a začať ho znovu trénovať. Stále však nad ním visel tieň nedôvery a podozrievania, a tak nemohol s mužstvom cestovať do zahraničia. Netrvalo ale dlho a v roku 1955 so Slovanom opäť vybojoval majstrovský titul. V Slovane pôsobil do roku 1957, kedy musel nedobrovoľne skončiť, aby následne prevzal trénerskú funkciu v klube Kablo Topolčany. Do Slovana Bratislava sa mohol vrátiť v roku 1960, ale dovolili mu trénovať len mládež. Resp. oficiálne bol trénerom mládeže, ale reálne mal na starosti seniorské mužstvá aj dorast. Stále však platilo, že do zahraničia vycestovať nemohol. Na zahraničných zájazdoch ho musel vždy niekto zastupovať. Oficiálnym trénerom seniorského A-mužstva sa stal v roku 1963.

To už mohol cestovať s mužstvom aj do zahraničia a jeho situácia sa začala postupne zlepšovať. Pravdepodobne však už mal dosť väčších či menších perzekúcií, ktoré musel prežiť za posledných vyše 20 rokov, a tak sa rozhodol, že odíde trénovať do zahraničia. Umožňovala mu to aj rodinná situácia, keďže deti už mal dospelé. Na kompetentných miestach si, pravdepodobne, tiež uvedomili, že ak ho pustia na západ, bude to tak lepšie pre obe strany a so Štastným budú mať pokoj. Navyše, z jeho pôsobenia v zahraničí mali československé telovýchovné orgány peniaze v zahraničnej mene.

Leopold Štastný tak prevzal mužstvo FC Wacker Innsbruck koncom roka 1965 (v oficiálnych dokladoch udával dátum 15. november 1965) po ďalšom bývalom hráčovi I. ČSSK Bratislava Antonovi Bullovi.⁶³ Ten bol

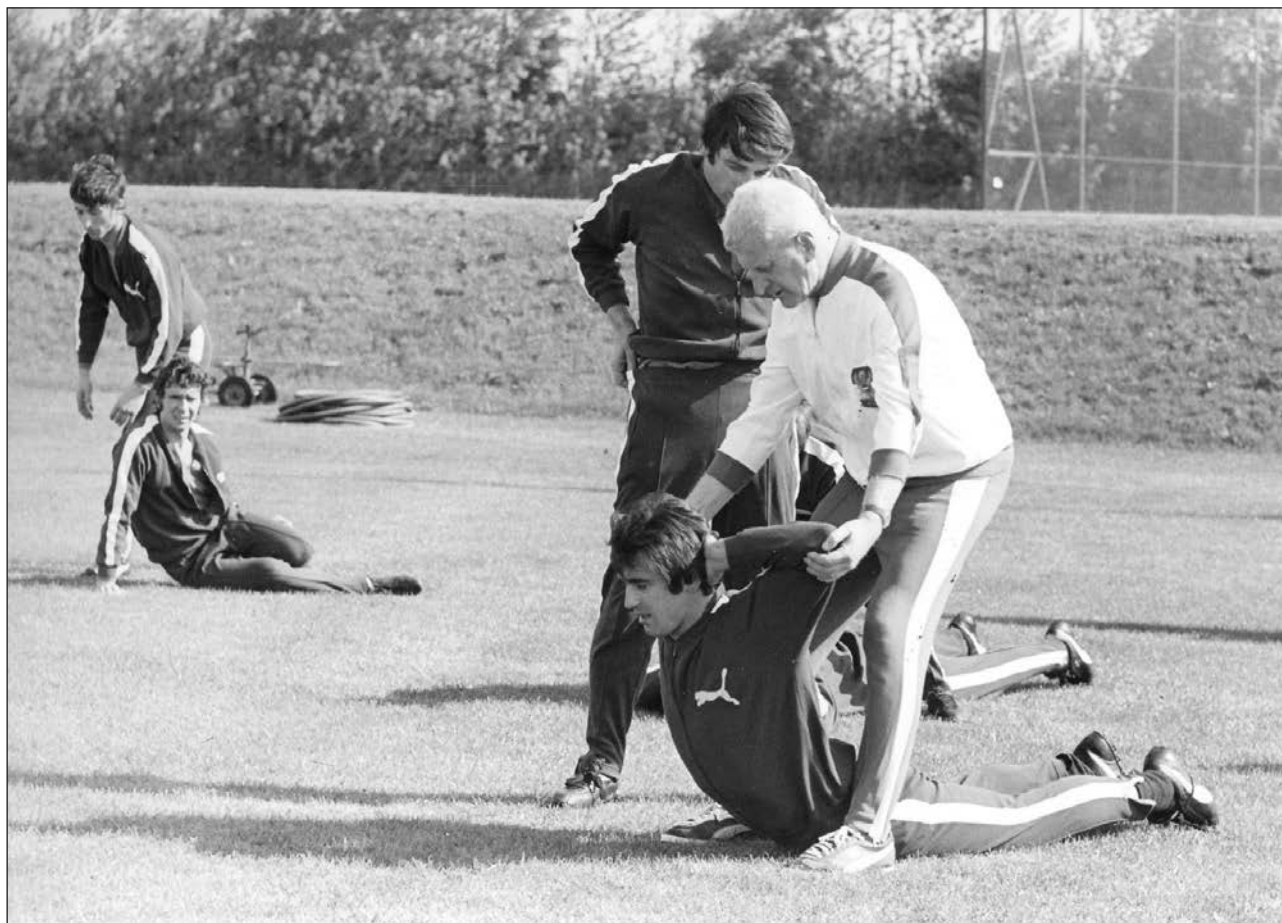
59 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 394. Návrh na prepustenie zo dňa 2. 7. 1953.

60 Citované na základe rozhovoru s Helenou Prochádzkovou, dcérou Leopolda Štastného zo dňa 13. 3. 2018.

61 Citované na základe rozhovoru s Jozefom Kšiňanom zo dňa 12. 4. 2018.

62 ABS Praha, f. Správa pasů a víz (ďalej SPV), evidenčné číslo (ďalej ev. č.) 4 807/C. Rozsudok o rozvode manželstva zo dňa 22. 6. 1954.

63 ABS Praha, f. SPV, ev. č. 4 807/C.

Ako tréner rakúskej futbalovej reprezentácie (Zdroj: Archív M. Šťastného)

v Innsbrucku vlastne ako náhrada za Šťastného, keďže československé úrady rok predtým stále váhali s udelením povolenia pre Leopolda Šťastného. V literatúre dodnes možno nájsť informácie, že Šťastný do Rakúska emigroval, a teda sa zdržiaval v zahraničí nelegálne. To však nie je pravda a ide v tomto prípade o chybu, ktorá sa, bohužiaľ, neustále opakuje a Šťastného pobyt v Rakúsku je preto potrebné uviesť na správnu mieru. Leopold Šťastný odišiel do Rakúska legálne, na základne povolenia československých úradov, a tiež zvyšok svojho života sa zdržiaval v zahraničí legálne.⁶⁴

V roku 1966 za ním do Rakúska, a neskôr do Kanady, emigroval jeho

22-ročný syn Michal: „Hrával som v tom čase v doraste Slovana a v lete 1966 som emigroval. Odišiel som teda z republiky nelegálne s tým, že idem na návštevu za otcom. Už ako študent som chcel ísť do Kanady, ale vždy mi to naše úrady zamietli. Tak som emigroval. Otca som tým trochu prekvapil. Niečo ale tušil, pretože som emigroval v júli a mal som zabalený zimný kožuch. Sestre som ale nič nepovedal. Domov som sa dostal až v roku 1988. Otca sa to ale nijakým spôsobom nedotklo, mohol sa ďalej vraciat na Slovensko. Pobyt si však vždy predlžoval na ambasáde vo Viedni.“⁶⁵

Synova emigrácia Leopoldovi Šťastnému neskomplicovala život, mohol naďalej zostať v Rakúsku

a trénovať Wacker Innsbruck. Ale bol opatrný. Predlžovať pobyt si chodil radšej na československú ambasádu do Viedne, a nie do Prahy či Bratislavy. Báľ sa, že by ho po návrate domov viac do Rakúska nepustili a on tam chcel pôsobiť naďalej. Čo je však dôležitejšie, konečne mal pokojný život bez pozornosti ŠtB, politických orgánov, najrôznejších zákazov a odvolávaní od prvého mužstva. V rokoch 1968 – 1975 dokonca trénoval reprezentačné A-mužstvo Rakúska a bol najrešpektovanejšou trénerskou osobnosťou v rakúskom futbale.

Keď skončil svoje pôsobenie pri reprezentácii, začal sa zaoberať možnosťou získania trvalého vysťahovania do

64 ABS Praha, f. SPV, ev. č. 4 807/C. V tomto archívnom fonde sa nachádzajú všetky dochované dokumenty k pobytu Leopolda Šťastného v Rakúsku.

65 Citované na základe rozhovoru s Michalom Šťastným zo dňa 6. 3. 2018.

Rakúska a neskôr získania rakúskeho štátneho občianstva. Žiadosť o trvalé vystaňovanie do Rakúska predostrel československým úradom niekedy v lete 1975. Urobil tak prostredníctvom nášho veľvyslanectva vo Viedni. Leopold Šťastný argumentoval tým, že po desaťročnom pôsobení v Rakúsku mu bola udelená doživotná invalidná penzia (v dôsledku zranenia počas tréningu) a taktiež, že Rakúsky futbalový zväz s ním počíta pri ďalšej spolupráci (školenie futbalových trénerov). Dostal aj prísľub, že bude vykonávať funkciu zväzového kapitána rakúskej reprezentácie. Zo žiadosti sa taktiež môžeme dozvedieť, že naposledy prišiel do Bratislavy 16. februára 1974.⁶⁶

Šťastného žiadosť potom preverovali československé úrady vrátane ŠtB

či Generálnej prokuratúry a od začiatku ju hodnotili ako „*mimoriadny prípad*“. U našich úradov intervenoval aj prezident Rakúskeho futbalového zväzu, ktorý argumentoval tým, „*že pre Šťastného nie je t. č. v čs. športe uplatnenie*“.⁶⁷ Bezpečnostné zložky v Bratislave sa po prešetrení vyjadrili, že nemajú námietok pre Šťastného trvalé vystaňovanie do Rakúska a rovnako sa vyslovil aj Krajský odbor pasov a víz Federálneho ministerstva vnútra, pokiaľ menovaný zaplatí správny poplatok 3 000 Kčs. Zároveň bolo v tomto dokumente uvedené, že Leopold Šťastný požiadala o prepustenie zo štátneho zväzku ČSSR, teda vzdá sa občianstva. Mal totiž prísľub, že mu bude udelené občianstvo rakúske.⁶⁸

Do tej doby musel používať vystaňovalecký pas. Občianstvo ČSSR, resp. Slovenskej socialistickej republiky, mu formálne zaniklo 17. marca 1977, kedy si osobne prevzal listinu o prepustení zo štátneho zväzku SSR.⁶⁹ Tým sa aj formálne pretrhli zväzky Leopolda Šťastného s rodnou krajinou. Neskôr už vystupoval ako rakúsky štátny občan, aj keď sa vždy hlásil k Bratislave a k Slovanu Bratislava. Ani v Rakúsku však nezostal žiť natrvalo. Keď sa blížila jeho sedemdesiatka, rozhodol sa presťahovať za synom do Kanady, kde potom zostal až do konca života. Leopold Šťastný zomrel 14. mája 1996 v Toronte, krátko pred svojimi 85. narodeninami. Pochovaný je v Bratislave na cintoríne v Slávičom údolí.

Tomáš Černák • Persecution of the football manager Leopold Šťastný in 1940-1963

The present study deals with the persecution of the football player and manager Leopold “Jim” Šťastný, who was, due to his Jewish origin, persecuted in 1940-1944 and subsequently even after the communist coup in 1948-1963. Leopold “Jim” Šťastný is one of the most important figures in Slovak, Czechoslovak and Austrian football, as he significantly influenced and raised several generations of football players and future coaches. He introduced new, modern knowledge into football and the training process that was ahead of its time. Nevertheless, he was the target of various persecutory measures by the ruling regimes for more than twenty years with short breaks. However, his activities were thanks to his popularity quietly tolerated, which was surprising, especially during the World War II, when he worked at the Ministry of National Defence and unofficially coached an army team who won a Slovak Championship. As it was no secret that he was Jewish, this was a major exception within the countries belonging to the German sphere of influence.

PhDr. Tomáš Černák, PhD. (1984)

Absolvoval odbor história na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (2008 – Mgr., 2009 – PhDr.) a interné doktorandské štúdium na Historickom ústave SAV (2014 – PhD.). Od roku 2018 pracuje ako odborný asistent na Katedre slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde prednáša slovenské dejiny po roku 1945. Vo svojom výskume sa predovšetkým zaoberá dejinami KSS a KSČ, jej vedúcich predstaviteľov, osobnosťou Gustáva Husáka, cirkevnými i kultúrnymi dejinami. Zaoberá sa tiež históriou slovenského, česko-slovenského i svetového futbalu a najmä vplyvom politiky na futbal a fenoménom futbalového chuligánstva. Je autorom alebo spoluautorom viacerých kníh, ako napríklad *Husák: Mladé roky Gustáva Husáka 1913 – 1938*, *Husák: V odboji a SNP 1938 – 1945*, *Husák: Vrcholy a pády 1945 – 1951*. Je tiež autorom alebo spoluautorom viacerých kníh z dejín slovenského a česko-slovenského futbalu, a tiež je zakladateľom *Edície Belasé legendy* o najvýznamnejších, už nežijúcich hráčoch a tréneroch Slovana Bratislava, v ktorej doteraz napísal sedem publikácií. Publikoval tiež desiatky vedeckých štúdií a popularizačných článkov na rôzne témy zo slovenských i svetových dejín.

Kontakt: tomas.cernak@uniba.sk

66 ABS Praha, f. SPV, ev. č. 4 807/C. Žiadosť o povolenie vystaňovania do Rakúska.

67 ABS Praha, f. SPV, ev. č. 4 807/C. Vyjadrenie k žiadosti Leopolda Šťastného.

68 ABS Praha, f. SPV, ev. č. 4 807/C. Vystavenie vystaňovaleckého pasu.

69 ABS Praha, f. SPV, ev. č. 4 807/C. Prepustenie zo štátneho zväzku.

FRANTIŠEK ŠUBÍK (ANDREJ ŽARNOV) V OSÍDLACH ČESKOSLOVENSKEJ ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

**Z vlčieho hniezda stalinského mieru,
z ostnatej hrôzy jeho obrancov,
oponou hraníc prevrútal som diery
za tvrdou kôrkou rodných vyhnančov,
v úzkostnom srdci, pašujúc len vieru,
poslednú mincu z kraja trestancov,
z krajiny síz a hrobového zmieru
cez svorku drábov, psov a financov.¹**

Po prelomovom roku 1945 sa František Šubík alias Andrej Žarnov ako jeden z čelných predstaviteľov Slovenskej republiky 1939 – 1945, stúpenec ľudáctva a myšlienky štátnej samostatnosti Slovenska, stal *personou non grata* pre tzv. ľudovodemokratický, neskôr komunistický režim obnoveného Československa. Jeho prvý pokus o útek do exilu v apríli 1945 v rámci evakuácie vládných a iných činiteľov do Horného Rakúska sa skončil neúspechom, keďže o štyri mesiace neskôr bol nútené repatriovaný spolu s rodinou do Československa,

deportovaný najprv do Prahy, neskôr do väznice Krajského súdu v Bratislave.² Vo väzbe Krajského súdu zotrval až do 31. decembra 1947 a podľa vyjadrení poverenika a známeho komunistu Ladislava Novomeského, s ktorým sa Šubík osobne poznal, mu zaisťovacia cela poskytovala ochranu pred svojvoľným počínaním sovietskej tajnej služby NKVD.³ Dňa 14. apríla 1947 bol podobne ako ostatní členovia jedného z najvyšších ústavných orgánov prvej Slovenskej republiky, Štátnej rady, obžalovaný z kolaborantstva, postavený pred retribučný súd a 27. no-

vembra 1948 odsúdený Ludovým súdom v Bratislave na pomerne mierny trest verejného pokarhania.⁴

Po prepustení z väzby Krajského súdu koncom decembra 1947 sa František Šubík nachádzal vo veľmi zložitej životnej situácii. Nemohol naďalej pôsobiť na Lekárskej fakulte Slovenskej Univerzity (od roku 1954 Univerzita Komenského), musel si hľadať nové zamestnanie, jeho básnická tvorba a preklady začali byť cenzurované a ocitol sa aj v hľadáčiku komunistickej Štátnej bezpečnosti (ŠtB). I keď sa na príhovor Novomeského mohol zamestnať

1 ŽARNOV, Andrej. Slovenský žiaľ. *Most. Štvrťročník pre slovenskú kultúru*, roč. 1, 1954, č. 1, s. 1. (Úryvok z básne). Uverejnené tiež v *Slobodné Slovensko*, roč. 7, 1. 5. 1953, č. 9, s. 3.

2 K podrobnému životopisnému profilu Františka Šubíka (19. 11. 1903, Kuklov – 16. 3. 1982, Pughkeepsie) pozri bližšie Kalendárium života a diela Andreja Žarnova. In: RYDLO, Jozef M., zost. *Andrej Žarnov (1903 – 1982). Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka*. Bratislava: Libri historiae, 2008, s. 513 – 526. O okolnostiach evakuácie do Rakúska na Bielu sobotu v roku 1945 Šubík podrobne vypovedá v zápisnici spísanej 13. 2. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave. Šubík evakuoval do benediktínskeho kláštora v Kremsmünstri, kde sa nachádzala slovenská vláda spolu s prezidentom Jozefom Tisom. Archiv bezpečnostných složek (ďalej ABS) Praha, fond (ďalej f.) Historický fond Štátnej bezpečnosti (ďalej H), archívne číslo (ďalej a. č.) 532, „Akce Žarnov“. Zápisnica napísaná dňa 13. februára 1950 na Krajskom veliteľstve štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 39 – 40.

3 Bližšie pozri PODOLEC, Ondrej. Slovenská ozvena Katyne (Prípady Andrej Žarnov). *Pamäť národa*, roč. 12, 2016, č. 1, s. 39.

4 Šubík bol obžalovaný v rámci skupiny Viktor Ravasz a spol. Bližšie pozri Archiv Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Fond starých písomností (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-S), a. č. 1 340. Obžaloba Onfud 34/45 zo 14. 4. 1947. Rozsudok bol vynesený retribučným ľudovým súdom v Bratislave 27. 11. 1948. Bližšie pozri PODOLEC, O. Slovenská ozvena Katyne, s. 48 – 50.

od začiatku roka 1949 na prosektúre patologického oddelenia Trnavskej nemocnice, mohol prekladať pre Spolok sv. Vojtecha a v rokoch 1948 – 1949 mu vyšli niektoré básnické preklady, najmä preklady poézie Adama Mickiewicza, Danteho preklad *Božskej komédie* už vyjsť nesmel.⁵ Zlomovým bodom v Šubíkovom povojnovom živote, ktorý nepochybne súvisel aj s jeho rozhodnutím odísť do exilu, bola príprava procesu proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom. V tejto súvislosti bol v polovici februára 1950 Krajským veliteľstvom ŠtB v Bratislave podrobený výsluchu, v ktorom vypovedal o svojich kontaktoch s komunistickými alebo ľavicovo orientovanými spisovateľmi, predovšetkým s Lacom Novomeským, Vladimírom Clementisom, Jánom Poničanom, či Elom Šándorom, pričom o Novomeskom podal obsiahlu výpoveď.⁶

V januári 1951 bol Šubík pravdepodobne opäť vypočúvaný a nie je vylúčené, že určitý čas strávil vo vyšetrovacej väzbe.⁷ Pod vplyvom silnejúceho tlaku zo strany ŠtB bol koncom januára 1951 zaregistrovaný vo zväzkoch ŠtB ako tajný spolupracovník pod krycím menom „HRAD“. Naverbovaný bol Krajskou správou ministerstva vnútra v Bratislave pod registračným číslom 4 227 a v rámci tzv. úkolu mal podávať

Fotografia Františka Šubíka (Andreja Žarnova) zo začiatku 40. rokov 20. storočia (Zdroj: SNA)

správy o členoch Slovenskej akadémie vied.⁸ Keďže príslušný zväzok bol v septembri 1961 skartovaný,⁹ o tom, ako v skutočnosti prebiehala spolupráca s ŠtB a akú mala kvalitu, sa môžeme dohadovať. Zachovala sa ale správa dôstojníka ŠtB zodpovedného za založenie zväzku, ktorým bol náčelník 1. odboru Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave, poručík Frajkor. V správe pre československú rozvedku z konca mája 1955 uviedol, že „*spolupracovníka som zameriaval do objektov kultúra a zdravotníctvo. Správy, pokiaľ*

sa pamätám, podával pravdivé. Záujem o spoluprácu javil. Behom spolupráce som zistil, že tento má celkovo dobré spravodajské schopnosti a že na tomto úseku mnou nebol dostatočne využívaný“. Zo správy ďalej vyplýva, že tajný spolupracovník „HRAD“ dodržiaval zásady konšpirácie, na stretnutia so styčnými dôstojníkmi chodil sám a že vo všeobecnosti požíval dôveru agentúry. Prejavovali sa u neho však „*prvky nacionalizmu*“, a to v tom, že „*bol zaujatý voči Čechom*“.¹⁰ V súhrnnej správe vypracovanej pre potreby 1. správy Ministerstva vnútra v Prahe sa ale konštatovalo, že Šubík ako konfident „*nebol dostatočne riadený*“ a jeho tzv. riadiaci orgán voči nemu „*nevolil správnu taktiku*“. Znamenalo to, že nedostával konkrétne úlohy, poskytoval len okrajové správy, t. j. správy nezávažného obsahu, a nebol – vyjadrené žargónom ŠtB – dostatočne „*zviazaný a kompromitovaný*“.¹¹ Faktom je, že prístupenie na spoluprácu s komunistickou Štátnou bezpečnosťou, ktoré bolo zo strany režimu vynútené, malo na vyhraneného antikomunistu Šubíka negatívny vplyv, ktorý sa prejavil mimoriadnym psychickým vypätím.¹² Šubíkove neskoršie vyjadrenia v exile na margo komunistami ovládaného povojnového bezpečnostného aparátu, s ktorého vyšetrovacími metódami

- 5 Kalendárium života a diela Andreja Žarnova, s. 520 – 521. V súvislosti s odmietnutím vydania Žarnovovho prekladu Danteho *Pebla* je známy list Šubíka, ktorý poslal vydavateľstvu Tatran (šéfoval mu ľavicový literárny kritik Michal Považan). List ukončil slovami: „*Fuj, život. Šubík, bývalý básnik, bývalý lekár, bývalý človek.*“ List bol pravdepodobne napísaný bezprostredne pred útekom koncom apríla 1952 a zrejme nebol odoslaný. ŠtB ho zhabala v jeho byte. A ÚPN Bratislava, f. I. Správa Zboru národnej bezpečnosti (ďalej I. S ZNB), registračné číslo (ďalej reg. č.) 10 508/309. Dr. František Šubík – útek za hranice z 27. 6. 1952.
- 6 ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Zápisnica napísaná dňa 13. 2. 1950 na Krajskom veliteľstve Štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 17 – 21.
- 7 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam kontaktu z 31. 5. 1959, s. 3. Tento predpoklad vychádza zo Šubíkovho rozhovoru s rozviedčikom Josefom Svobodom v Crownsville v USA v roku 1956, o čom je reč nižšie. Nie je teda vylúčené, že väzba mohla byť bezprostrednou príčinou na podpísanie spolupráce s ŠtB.
- 8 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Poznatzky k Šubíkovi z 24. 3. 1955.
- 9 A ÚPN Bratislava, archívne knihy, poradové číslo archívu 00764. Záznam „HRAD“, reg. č. 4 227.
- 10 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Šubík, Žarnov, prof. MUDr. – správa z 25. 5. 1955.
- 11 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Souhrnná správa a návrh na ďalší postup typu CARBO (krycie meno Šubíka) zo 14. 4. 1955, s. 4.
- 12 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Dr. František Šubík – útek za hranice z 27. 6. 1952. Krajské veliteľstvo ŠtB v Bratislave informovalo ministerstvo vnútra napríklad aj o častom užívaní alkoholu pred útekom do zahraničia. Toto tvrdenie, ktoré pochádzalo od informátorov ŠtB z blízkeho okolia Šubíka, je zavádzajúce. Šubík totiž po operácii žalúdka nesmel piť alkohol vo väčších množstvách a jeho „opitý stav“ mohlo spôsobiť aj malé množstvo alkoholu. Osobný archív (ďalej OA) B. Katrebovej Blehovej. Svedectvo Margity Kaníkovéj. Mailová korešpondencia s autorkou z 27. 9. 2020.

F. Šubík v laboratóriu Lekárskej fakulty Slovenskej univerzity (prvá polovica 40. rokov) (Zdroj: Archív J. M. Rydla)

sa zoznámil ako zaistenec krajského súdu, ako aj niektoré jeho súkromné listy, dostatočne dokazujú jeho priam až bytostný odpor voči tejto zločineckej organizácii. Dôsledky krutých vyšetrovacích metód povestného VII. odboru Povereníctva vnútra v Bratislave v rokoch 1945 – 1947 zrekapituloval z pohľadu skúseného patológa v rozhovore pre krajský časopis amerických Slovákov *Jednota*, keď vymenoval zmrženia, či pokusy

o samovraždy vyšetrovaných osôb.¹³ Tlak Štátnej bezpečnosti voči jeho osobe po roku 1948 označil za neznesiteľný a v liste Jozefovi Kirschbaumovi, bývalému slovenskému *chargé d'affaires* vo Švajčiarsku, ktorý sa od roku 1949 nachádzal v kanadskom exile a bol predsedom Zahraničnej komisie Slovenskej národnej rady v zahraničí, napísal koncom apríla 1954 nasledovné riadky: „No tlak, zvlášť ŠtB, tajnej polície, bol strašný. Ťažko si

predstaviť bezcitnejších zloduchov na svete. Pred týmito som aj ja zdupkal za pomoci našich tajných organizácií.“¹⁴ Ďalšou možnou motiváciou Šubíka pre spoluprácu s ŠtB bolo úsilie o získanie určitého slobodného priestoru, aby mohol ľahšie emigrovať na Západ. Dôvodom úteku bolo zjavne aj opätovné medializovanie Katyňského masakra západnými médiami, ktoré u Šubíka vyvolalo vážne obavy z nových perzekúcií.

13 V texte rozhovoru verbatim: „No, túžbou každého jej väzňa bolo dostať sa čím skôr do súdnej väznice. [...] Tu som sa stretal s väzňami, ktorí prešli políciou. Boli to ľudia s povyrázanými zubami; s rozbitými ušnými bubienkami; ľudia tak dobití, že nemohli vyjsť po schodoch na druhú poschodie; ženy s rozsiahlymi krvavými podliatinami po celom chrbte, krížoch, hýždňach, stehnách a lýtkach až po päty; ľudia s ranami, pokrytými chrastami, ktoré boli hrubé ako podošva; ľudia s popálenými dľaňami a nohami; ľudia s dobitými šľapajami; ľudia, ktorých trýznili hladom; ľudia, ktorým zvierali hlavy do železnej helmy, a okrem iných vecí, ktoré tu nemožno ani popísať, ľudia, ktorí si v zúfalstve podrezávali žily. Videl som aj prípady samovraždy obesením.“ *Jednota*, roč. 63, 2. 12. 1953, s. 1 – 2. Tuná citované podľa RYDLO, Jozef M. Básnická tvorba Andreja Žarnova v emigrácii. Prílohy. In: RYDLO, J. M., zost. *Andrej Žarnov (1903 – 1982)*, s. 235.

14 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, korešpondencia, (František Šubík), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 44. List Šubíka Kirschbaumovi z 21. 4. 1954.

F. Šubík s rodinou pred odchodom do exilu (Zdroj: Archív J. M. Rydla)

Šubíkov útek cez železnú oponu koncom apríla 1952 a jeho emigrácia do USA v auguste 1953 sú dostatočne zmapované, nebudeme im preto venovať bližšiu pozornosť.¹⁵ Z dôvodu „ilegálneho opustenia republiky“, klasifikovaného komunistickou justíciou ako trestný čin, zaviedla Krajská správa ministerstva vnútra v Bratislave na Šubíka začiatkom decembra 1954 agentúrno-pátrací zväzok.¹⁶ Po trestnom oznámení Okresnou prokuratúrou v Trnave bolo začiatkom apríla 1955 vyhlásené po Šubíkovi celoštátne pátranie,

na základe ktorého bolo zistené, že Šubík po úteku neudržiaval písomné kontakty s bývalými kolegami Trnavskej nemocnice a pravdepodobne ani s najbližšou rodinou.¹⁷ Agentúrno-pátrací zväzok bol začiatkom januára 1957 uložený dočasne do archívu, keďže celoštátne pátranie podľa dôvodovej správy neprinieslo žiadne výsledky.¹⁸ Zmyslom zavedenia tohto zväzku bolo teda zistiť, či Šubík udržiaval kontakty so známymi na Slovensku, a keď sa zistilo, že nie, agentúrno-pátracia činnosť ŠtB stratila opodstatnenie.

Už prvé mesiace Šubíkovho pobytu v emigrácii, ktoré prežil v Západnom Nemecku v meste Wiesbaden na americkej leteckej základni, dokazujú, že Šubík v exile nemienil byť len mužom literatúry, ale výsostne aj mužom politiky. Už v Západnom Nemecku nadviazal kontakty s čelnými predstaviteľmi exilovej organizácie s názvom Slovenská národná rada v zahraničí (SNRvZ), ktorá programovo bojovala za oslobodenie Slovenska spod komunizmu a štátnu nezávislosť.¹⁹ Odbočku SNRvZ pre Západné Nemecko viedol v tom období

15 K úteku bližšie pozri ŠILHÁR, Alfonz. So Šubíkovcami na ceste do vyhnanstva. In: RYDLO, J. M., zost. *Andrej Žarnov (1903 – 1982)*, s. 118 – 124; STAŠKO, Jozef. Životné osudy Andreja Žarnova v emigrácii. In: RYDLO, J. M., zost. *Andrej Žarnov (1903 – 1982)*, s. 129 – 130. Pozri tiež výpoveď Jozefa Macka, ktorý spolu s kňazom Františkom Revesom Šubíkovcov prevádzal cez štátnu hranicu, pričom totožnosť Šubíkovcov mu nebola známa. ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Protokol o výpovedi sepsaný s odsouzeným Josef Macek z 6. 11. 1959.

16 Agentúrno-pátrací zväzok bol registrovaný pod číslom 119. ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Rozhodnutí o vyhlásení pátraní z 8. 12. 1954.

17 ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Návrh na zatknutie z 3. 4. 1955.

18 ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Dôvodová správa k uloženiu agentúrno-pátracieho zväzku č. 119 do archívu KS MV z 8. 1. 1957.

19 Pozri úvod k rozhovoru s Františkom Šubíkom. In: *Slobodné Slovensko*, roč. 8, 1953, č. 23 – 24, s. 3. Tuná citované podľa RYDLO, J. M., zost. *Andrej Žarnov (1903 – 1982)*, s. 241.

Slovenskí exulanti vo Washingtone, fotografia z roku 1953. Zľava: J. A. Mikuš, F. Šubík, M. Mihalovičová a J. G. Cincík (Zdroj: Archív J. M. Rydla)

bývalý slovenský vyslanec v Nemecku Matúš Černák, ktorý sa o dva roky neskôr stal obeťou atentátu československej rozviedky. Po príchode do Spojených štátov amerických Šubík kontaktoval niektorých exilových činiteľov, ako napríklad Jozefa Mikuša, Jozefa Kirschbauma, Konštantína Čulena, Františka Hrušovského, Jozefa Pauča, či Emanuela Böhma, a začal sa sporadicky zúčastňovať schôdzí Užšieho predsedníctva SNRvZ, ktoré sa

zväčša konali v metropolách USA.²⁰ Zúčastnil sa najmä dvoch zasadnutí, a síce koncom februára 1954 v kancelárii SNRvZ v New Yorku a podobne koncom mája 1954 vo Washingtone, i keď nebol členom tohto orgánu. Bol však členom Politickej rady SNRvZ, ktorá bola reprezentatívnym orgánom a združovala približne 70 osôb. Zúčastnil sa tiež pohrebu druhého predsedu SNRvZ, historika Františka Hrušovského v septembri 1956, kde

mal prejav a v tejto súvislosti presadzoval bývalého správcu Matice slovenskej a spisovateľa Jozefa Cígera Hronského do funkcie predsedu SNRvZ, ktorým sa napokon aj stal.²¹ V roku 1958 bol Šubík menovaný za čestného člena výkonného výboru zabezpečujúceho prípravu osláv vzniku Slovenského štátu, ktoré sa konali v prestížnom hoteli Waldorf Astoria v New Yorku. Treba len poznamenať, že tieto okolnosti neušli československej rozviedke.²²

Šubíkov záujem o politickú činnosť v exile v rámci SNRvZ vyplýval aj z korešpondencie, ktorú viedol s Jozefom Kirschbaumom. Na základe listov, ktoré si v rokoch 1954 – 1980 vymenili, je možné konštatovať, že Šubík bol v polovici päťdesiatych rokov, keď sa volilo nové vedenie SNRvZ, proti vyradeniu bývalých čelných predstaviteľov ľudáckeho režimu. V liste z novembra 1955 doslovne napísal: „Kto chce vyradiť osvedčených ľudáckych pracovníkov z vedenia exilu, nepracuje za Slovenskú republiku, ale za podivné hmlisté útvary.“²³ Všeobecne videl v pôsobení ľudáctva oporu v protikomunistickom zápase exilu a kriticky vnímal pôsobenie pofebruárových exulantov z radov Demokratickej strany, predovšetkým bývalého povereníka Emanuela Böhma. Na druhej strane sa vyhradzoval proti pôsobeniu slovenských vojakov v exile a ostro kritizoval najmä články, ktoré vychádzali v exulantskom časopise *Domobrana* v réžii posledného slovenského ministra obrany Štefana Haššíka. Na margo Haššíkových stúpcov v exile si povzdychol: „Bože môj, kedy nás

20 Od jesene 1953 až do leta 1955 pôsobil Šubík ako patológ v Howardskej nemocnici vo Washingtone, potom sa presťahoval do mesta Crownsville v štáte Maryland, kde pôsobil v štátnej nemocnici až do roku 1964.

21 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam o schůzce zo 7. 9. 1956, s. 3.

22 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 210 (objektový zväzok: „Slovenští separatisté v USA“). Přípravy na oslavy 20. výročí Slov. státu ve W-Astoria v roce 1958, s. 206 – 207; A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 027 (objektový zväzok: „Slovenská nepřátelská separatistická emigrace v zahraničí 1953 – 1957“). Slovenská emigrace v roce 1955, s. 211. Tu treba tiež poznamenať, že bezpečnostné orgány prijali niekoľko opatrení, aby na Slovensku na jar 1959 zabránili propagácii vzniku Slovenského štátu pri príležitosti 20. výročia. ABS Praha, f. H, a. č. 696-1 („Slovenští separatisté na západě“). Plán agenturně operativního rozpracování případu a provedení preventivních opatření za účelem zamezení všem případným nepřátelským akcím, připravovaným v souvislosti s 20. výročím vytvoření tzv. Slovenského státu z 26. 1. 1959.

23 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, korešpondencia, (František Šubík), šk. č. 44. List Šubíka Kirschbaumovi z 10. 11. 1954.

pozbavíš týchto vojenských operetných figúrok?“²⁴ Podporoval zjednotenie SNRvZ so Slovenským oslobodzovacím výborom, založeným Ferdinandom Ďurčanským v decembri 1945 v Ríme a stojacim podobne ako SNRvZ na platforme obnovenia štátnej samostatnosti Slovenska. Šubíkov názor na margo zjednocovacích snáh dokazuje, že pôsobenie bývalých ľudákov v exile považoval za kľúčové pre zápas za oslobodenie Slovenska spod komunizmu: „*Ludáctvo tam i tu sa konečne musí nájsť v tak dôležitej otázke, akou je boj za slobodu domova.*“²⁵ Kirschbaum mu preto v listoch niekoľkokrát navrhoval kandidovať na vedúce funkcie v exulantských organizáciách: v roku 1958 mu navrhol funkciu predsedu SNRvZ alebo prinajmenšom vedenie Užšieho predsedníctva SNRvZ a neskôr pri vzniku Slovenskej oslobodzovacej rady (SOR) v roku 1960 mu ponúkol post predsedu zhromaždenia tejto novej organizácie, ktorá združovala Slovenskú národnú radu v zahraničí a Slovenský oslobodzovací výbor. Všetky ponuky na politické nominácie Šubík odmietal s odôvodnením časovej zaneprázdnenosti a nedostatku financií; je však možné sa domnievať, že jeho odmietavý postoj vyplýval aj zo

skúseností s československou Štátnou bezpečnosťou, ktorej chápadlá siahali aj ponad Atlantický oceán.

Doteraz sa nepodarilo celkom objasniť, na základe akých rozhodovacích procesov dospela I. Správa ministerstva vnútra v Prahe (rozviedka) niekedy začiatkom roka 1955 k záveru, že kontaktovanie Šubíka v USA by mohlo viesť k obnoveniu spolupráce so Štátnou bezpečnosťou. Išlo nepochybne o pokus, ktorý ale v konečnom dôsledku nebol úspešný. Úlohou zistiť Šubíkovu adresu a nadviazať s ním osobný kontakt bola poverená rezidentúra hlavnej správy rozviedky v New Yorku,²⁶ ktorá bola súčasťou Stálej misie ČSR pri Organizácii Spojených národov. Rezidentúra v New Yorku patrila medzi tzv. legálne rezidentúry, keďže aparát rozviedky pracoval pod legálnym diplomatickým krytím.²⁷ Náčelníkom newyorskej rezidentúry bol od roku 1956 podplukovník Milouš Vejvoda (evidovaný pod krycím menom „BARTOS“). Postup pri nadviazaní kontaktu mal byť nasledovný: po zistení Šubíkovej adresy mu mal byť zaslaný fingovaný dopis Povereníctva SNR pre kultúru s oznamom, že vydavateľstvo Tatran chystá vydať preklady básní Žarnova z poľštiny a potrebovalo

by k tomu vyjadrenie básnika-prekladateľa, ktorého by cez vyslaného pracovníka osobne kontaktovalo. Po zaslaní fingovaného dopisu mal referent rezidentúry dohodnúť so Šubíkom osobné stretnutie.²⁸ Prekvapujúce je, že newyorskej rezidentúre sa Šubíkovu adresu v mestečku Crownsville podarilo získať až niekedy v priebehu mája 1956, teda o rok neskôr, pričom zo spisov rozviedky nie je jasné, akým spôsobom bola adresa zistená. Šubík sa medzitým stal predsedom Spolku slovenských spisovateľov v zahraničí, ktorý bol založený v januári 1956 v Clevelande, a je možné, že táto okolnosť uľahčila rezidentúre pátranie po bydlisku, keďže správa o založení spolku bola v krajskej tlači patrične medializovaná.

Kádrovým rozkazom náčelníka I. Správy ministerstva vnútra z 19. marca 1956 bol na newyorskú rezidentúru vyslaný do funkcie staršieho referenta nadporučík Vladimír Stuchl, evidovaný pod krycím menom „SEDLÁČEK“.²⁹ Referent rezidentúry Stuchl alias „SEDLÁČEK“ bol prípadom Šubíka podrobne oboznámený, poznal jeho básnickú tvorbu a orientoval sa aj v oblasti českej a slovenskej literatúry tak, aby vyvolal na Šubíka pri

24 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, korešpondencia, (František Šubík), šk. č. 44. List Šubíka Kirschbaumovi z 27. 10. 1956.

25 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, korešpondencia, (František Šubík), šk. č. 44. List Šubíka Kirschbaumovi z 10. 11. 1954.

26 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Souhrnná správa a návrh na další postup typu CARBO (krycie meno Šubíka) zo 14. 4. 1955, s. 5; Taktiež pozri PODOLEC, O. Slovenská ozvena Katyne, dokument: 1956, január, Praha. Pokyny pre rezidentúru v New Yorku ohľadom kontaktovania A. Žarnova s cieľom získať ho pre spoluprácu, s. 50 – 51.

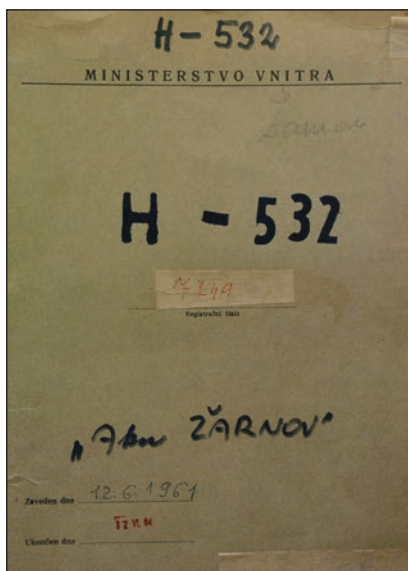
27 Rezidentúry vo všeobecnosti fungovali ako utajené pracoviská československej rozviedky. Tzv. legálne rezidentúry predstavovali aparát rozviedky pracujúci pod legálnym, zväčša diplomatickým krytím, pričom rezident bol často legalizovaný na zastupiteľskom úrade. Príslušníci rozviedky, ktorí na krytie svojej spravodajskej činnosti využívali legálne pôsobiace inštitúcie v zahraničí, tvorili tzv. legálnu rezidentúru. Vyslanie rezidentov bolo schvaľované ÚV KSČ, resp. prvým (neskôr generálnym) tajomníkom ÚV KSČ, z čoho vyplýva, že rezidentúry boli personálne dosadzované najvyšším vedením komunistickej strany. K terminológii ohľadom „rezidentúr“ bližšie pozri CHURAN, Milan a kol. *Encyklopedie špionáže ze zákulisí tajných služeb zejména Státní bezpečnosti*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 295; MIKLOVIČ, Michal, SLÁVIK, Martin. Obsadenie rezidentúr rozviedky v roku 1989. *Paměť a dějiny*, roč. 4, 2010, č. 2, s. 83 – 84; MEDVEČKÝ, Matej, SIVOŠ, Jerguš, JAŠEK, Peter. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 71 – 72.

28 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Souhrnná správa a návrh na další postup typu CARBO (krycie meno Šubíka) zo 14. 4. 1955, s. 5; Taktiež pozri PODOLEC, O. Slovenská ozvena Katyne, dokument: 1956, január, Praha. Pokyny pre rezidentúru v New Yorku ohľadom kontaktovania A. Žarnova s cieľom získať ho pre spoluprácu, s. 50 – 51.

29 ABS Praha, Jmenné evidence, Kádrový rozkaz náčelníka I. S MV č. 30 z 19. 3. 1956, npor. Vladimír Stuchl (Sedláček), nar. 18. 4. 1922 [online]. [cit. 2020-08-20]. Dostupné na: <https://www.abscr.cz/jmenne-evidence/>. Za získanie poznatkov o rekonštrukcii personálneho obsadenia newyorskej rezidentúry vďačím Mgr. Michalovi Miklovičovi.

osobnom stretnutí čo najlepší dojem.³⁰ K osobnému kontaktu v réžii československej rozviedky došlo napokon medzi Šubíkom a rozviedčíkom s krycím menom „SOUKAL“, za ktorým sa skrýval poručík Josef Svoboda, zástupca náčelníka rezidentúry v New Yorku. So Šubíkom sa stretol celkovo trikrát: 31. mája, 28. júna a 7. septembra 1956, pričom hlavným cieľom a zmyslom schôdzok bolo získanie básnika-exulanta k spolupráci.

Prvé stretnutie sa uskutočnilo na Šubíkovom pracovisku v štátnej nemocnici v Crownsville a rozhovor trval vyše dvoch hodín. Poručík Sedláček sa Šubíkovi predstavil ako zamestnanec československého zastupiteľského úradu a ako dôvod stretnutia uviedol záujem o literárnu a vedeckú činnosť. Po vzájomnom zoznámení rozhovor prebiehal v slovenčine na lavičke v záhrade nemocnice.³¹ Podľa správy rozviedčíka rozhovor pozostával z troch častí: hneď v úvode dal Šubík jasne najavo, že sa s fingovaným zamestnancom československého veľvyslanectva rozpráva z dôvodu slušnosti a naznačil mu, že snahy o nadviazanie spolupráce sú zbytočné, pretože on je vyhraneným antikomunistom, jeho básnická tvorba je písaná v antikomunistickom duchu a záujem režimu o jeho lekársko-vedeckú činnosť nebral vážne. Po tomto úvode rozhovor nadobudol osobnejší ráz. „SOUKAL“, ktorý pochádzal z Moravy, Šubíkovi vysvetlil, kde sa naučil po slovensky, a všeobecne sa rozrozprávali

Titulná strana väzku štB s názvom „Akce ŽARNOV“ (Zdroj: ABS)

o Slovensku. V správe neskôr rozviedčík s istou dávkou optimizmu konštatoval: „Rozmluva o Slovensku a hlavně fakt, že jsem se jako Čech nestyděl naučit po slovensky a slovensky se snažit s ním mluvit, způsobili, že Carbo se mnou mluvil dále jak se svým přítelem, [...] ke kterému má naprostou důvěru.“³² V ďalšom toku rozhovoru sa pertraktovali témy ako vývoj na Slovensku po roku 1945 s niektorými negatívnymi javmi, účasť Šubíka na vyšetrovaní lekárskej komisie v Katyńskom lese, Šubíkov postoj k režimu na Slovensku po roku 1945, ktorý označil za pozitívny a svoj postoj sa snažil podložiť úsilím o vybudovanie špičkových laboratórií

v Trnave a v Bratislave. Podľa Šubíka sa však otázka Katyńského masakra stala pre neho osudnou, ako to dokumentovala správa rozviedčíka: „Znovu se však objevil Katyn. Kdosi si vzpoměl, že se může udělat slavným a že je to důvod k tomu, aby se [Šubík] stal udavačem. Tato věc se stala pro něho osudnou. Přišlo Stb a zavřelo ho na měsíc do žaláře a tam na něm vynutili, aby se stal udavačem. Dlouho přemýšlel nad svou rodinou a když mu bratislavští Stb jasně naznačili, že když nepodepíše spolupráci, bude on i jeho rodina odvěčeni [...]“³³ Donútenie k spolupráci s štB bolo – ako už bolo naznačené – prvoradou príčinou pre útek za hranice. Šubík sa ďalej rozhovoril o jeho živote v USA, o ťažkostiach, ktorým musel čeliť po príchode do USA, pretože mal byť kvôli účasti v lekárskej komisii v Katyni vyšetrovaný Kongresom USA,³⁴ o nespo-kojnosti v jeho novej práci, o celkovej ideológii v USA, podľa ktorej medicína ako vedná disciplína neslúžila ľudskému zdraviu, ale fungovala ako „odporný kšeft“, a napokon zdôraznil, že uvažoval aj nad možným návratom na Slovensko.³⁵ Šubík sa následne vyjadroval ku krajaňskému spolku v USA, k situácii v Spolku slovenských spisovateľov, k otázke štátnej samostatnosti Slovenska, k balónovej akcii československého vysielania Rádia Slobodná Európa v Mníchove (*Radio Free Europe*, RFE), v rámci ktorej boli na Slovensko prepašované jeho básne. S balónovou akciou vyjadril zjavný nesúhlas a kriticky

30 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Carbo – Žarnov, získaní ke spolupráci, s. 47.

31 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam kontaktu z 31. 5. 1959, s. 2. Taktiež pozri prepis správy v PODOLEC, O. Slovenská ozvena Katyne, dokument: 1956, 1. jún. New York, záznam z kontaktu s A. Žarnovom, s. 52 – 55.

32 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam kontaktu z 31. 5. 1959, s. 3.

33 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam kontaktu z 31. 5. 1959, s. 5. V texte správy je citované miesto dvakrát podčiarknuté.

34 Dodnes nie je celkom objasnené, prečo Šubík nevypovedal pred Výborom amerického Kongresu pre vyšetrovanie Katyńskiej hromadnej vraždy, ktorý vznikol v septembri 1951 s cieľom vyšetriť na pôde Kongresu USA, kto bol v skutočnosti zodpovedný za masovú vraždu poľských dôstojníkov a akú vinu nesú americkí dôstojníci na prípadnom krytí týchto skutočností pred americkou verejnosťou. Šubík dostal pozvánku, aby vypovedal pred výborom ešte vo februári 1952, keď sa nachádzal na Slovensku. V konečnom dôsledku ale nevypovedal, čo mohlo mať jednak osobné (nechcel zbytočne vystaviť svojich blízkych na Slovensku nebezpečenstvu perzekúcií zo strany režimu), jednak politické príčiny, o ktorých zatiaľ nie sme v dostatočnej miere informovaní. Bližšie pozri HRABOVEC, Emília. Andrej Žarnov v exile. *Liberté et Patriae. Jubilejnik na počesť Jozefa Rydlu*. Bratislava: PostScriptum, 2021 (pripravuje sa).

35 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam kontaktu z 31. 5. 1959, s. 6 – 7.

sa vyjadril aj na margo RFE.³⁶ Hovoril tiež o zjednocovacích snahách v rámci exilu a napokon sa zmienil aj o svojich politických predstavách k celkovej medzinárodnej situácii. Rozhovor bol ukončený s tým, že Šubík vyjadril ochotu o ďalšie stretnutie a rozviedčík mu prisľúbil zadovážiť požadovanú literatúru.

Poručík Svoboda v správe vypracoval návrh na ďalší postup, ktorý je z hľadiska toho, ako rozviedka kontakt hodnotila a aké mala predstavy do budúcnosti, zaujímavý. V návrhu sa konštatovalo, že Šubíkova osobnosť by mohla pôsobiť zmierlivo na rozpory medzi exilovými organizáciami SOV a SNRvZ a v tomto zmysle by mohol prispieť k zjednoteniu, čo „SOUKAL“ označil ako nebezpečnú tendenciu. Šubík mal byť inštruovaný v tom zmysle, aby Spolok slovenských spisovateľov nepôsobil proti Československu a jeho činnosť bola apolitická. Dokonca pisaťel správy navrhoval, aby sa odpolitizovaním spolok stal akousi odbočkou komunistického Zväzu československých spisovateľov v zahraničí. V texte správy doslovne napísal: „Spolek, který jediný sjednocuje separatisty by se tak dostal do tvořivé spolupráce s ČSR a skončil by separatistický boj u většiny emigrantů. Spolek by mohl provádět kulturní nepolitickou činnost mezi krajany.“³⁷ Z týchto záverov vyplýva, že hlavné zameranie československej rozviedky

smerovalo proti tzv. slovenskému separatizmu, politickej činnosti exilu a snahám o zjednotenie. Celkovo predstavoval tzv. slovenský separatizmus, čiže snaha o obnovenie štátnosti Slovenska, spolu s jej hlavnými protagonistami pre komunistický režim vážny ideologický problém, proti ktorému sa bojovalo všetkými dostupnými prostriedkami. K otázke Šubíkovo postoja k záujmu režimu o jeho osobu je možné sa domnievať, že básnik si o skutočnej identite fingovaného „diplomata“ nerobil ilúzie a že podobnú návštevu očividne očakával. Nasvedčuje tomu aj celkový dojem, ktorý na rozviedčika zanechal a ktorý v závere správy ručne dopísal: „Nelze ovšem vyloučit možnost, že Carbo byl upozorněn na náš příchod a vše sehrál.“³⁸

Druhá schôdzka medzi Šubíkom a „SOUKALOM“ sa konala o mesiac, 28. júna 1956, a na rozdiel od prvej Šubík už neprejavil takú ochotu o rozhovor. Rozhovor sa točil len okolo témy Spolku slovenských spisovateľov, pričom v súvislosti s jeho pôsobením mal jeho predseda sľúbiť apolitickosť ustanovizne. Kategoricky odmietal hovoriť o okolnostiach úteku z Československa, kvôli čomu bol rozhovor predčasne ukončený. V správe riadiaceho orgánu rozviedky „SOUKALA“ sa lakonicky konštatovalo, že „verbovka“, t. j. vedomé pristúpenie k spolupráci, sa za daných okolností neuskutočnila.³⁹

Z celkového pôsobenia Šubíka alias Žarnova pri zakladaní významnej inštitúcie, akou Spolok slovenských spisovateľov a umelcov (SSSU) v zahraničí nepochybne bol, vieme, že ako jeho prvý (a doživotný) predseda bol spolu s básnikom a katolíckym kňazom Mikulášom Šprincom striktným zástancom nadstranickosti v kultúrnom a literárnom živote Slovákov v zahraničí.⁴⁰ Nadstranickosť však neznamenala apolitickosť v tom zmysle, aby sa spolok nehlásil k programu štátnej suverenity Slovenska. V Stanovách SSSU, ktoré mimochodom vypracoval Šubík, sa doslovne píše, že „Spolok je ústrednou pracovnou a bojovnou organizáciou slovenských spisovateľov, umelcov a vedeckých pracovníkov v slobodnom zahraničí, ktorá má za cieľ [...] obhajovať ujarmený národ slovenský a bojovať na kultúrnom poli za jeho oslobodenie a jeho prirodzené právo na samostatný život v zmysle národnom a štátnom [...]“⁴¹ Na základe uvedeného je možné konštatovať, že predstava československej rozviedky o odpolitizovaní činnosti spolku a jeho pôsobení ako akejsi bezideovej organizácie, bola pre slovenský exil neprijateľná.

Tretia a zároveň posledná schôdzka s poručíkom Svobodou alias rozviedčíkom „SOUKALOM“ sa konala dňa 7. septembra 1956 v meste Annapolis, ktoré sa nachádzalo neďaleko Crownsvillu. Rozhovor sa zo začiatku točil

36 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam kontaktu z 31. 5. 1959, s. 9. Jednotná československá redakcia RFE, ktorá vysielala v rokoch 1951 – 1993, bola najmä v 50. rokoch terčom kritiky slovenského exilu stojaceho na programe štátnej samostatnosti Slovenska, slovenských krajských organizácií v USA a Kanade, ako aj sudetských a karpatských Nemcov vysídlených z ČSR po skončení vojny. Kritika sa týkala personálneho zloženia redakcie, ktorú tvorili prevažne členovia exilovej organizácie Rady slobodného Československa s programom unitárneho Československa. Československá redakcia RFE pre väčšinu Slovákov v zahraničí nebola reprezentatívna a nezastupovala ich záujmy. Kritika sudetských Nemcov sa týkala nadmerného zastúpenia bývalých stúpencov prezidenta Edvarda Beneša, hlavného vinníka núteného vysídlenia Nemcov z povojnového Československa, ich prílišnej socialistickej orientácie a nedostatočného antikomunizmu. Bližšie pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Rádio Slobodná Európa a Svetový kongres Slovákov. In: JAŠEK, Peter, zost. *Svetový kongres Slovákov*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2018, s. 186 – 209.

37 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam kontaktu z 31. 5. 1959, s. 14. „SOUKAL“ dokonca navrhoval, že „CARBO“ by mohol vplývať aj na Jozefa Cígra Hronského v tom zmysle, aby sa Hronský neangažoval politicky a po istom čase sa mohol vrátiť na Slovensko.

38 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. CARBO – záznam kontaktu z 31. 5. 1959, s. 15.

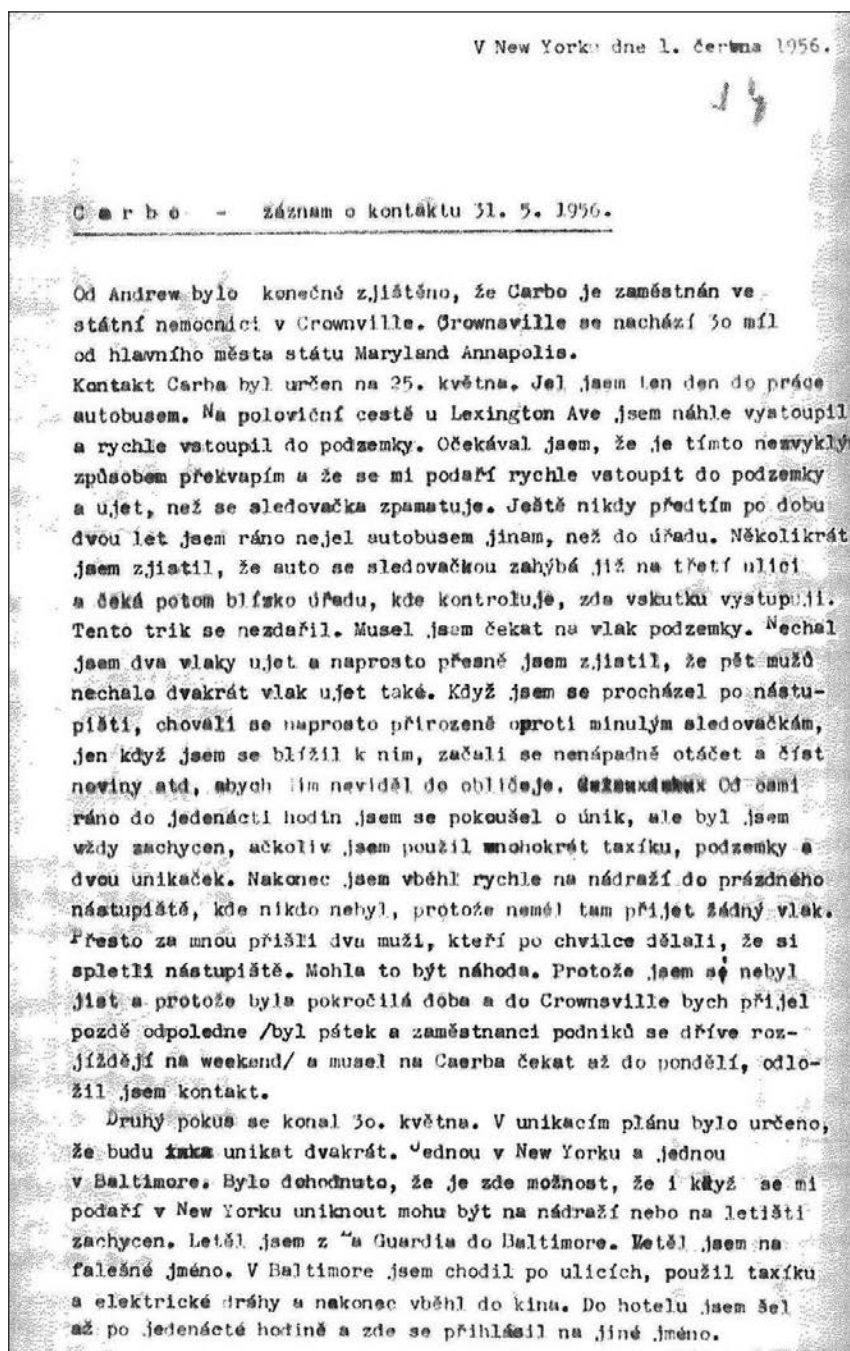
39 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Carbo – záznam o schôzke z dne 28. 6. 1956, s. 2 – 3.

40 K pôsobeniu Žarnova v SSSU bližšie pozri BARTALSKÁ, Ľubica. Účasť Andreja Žarnova na organizovaní Spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí. In: RYDLO, J. M., zost. *Andrej Žarnov (1903 – 1982)*, s. 137 – 142.

41 BARTALSKÁ, Ľ. Účasť Andreja Žarnova na organizovaní Spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí, s. 141, poznámka pod čiarou č. 10.

opäť okolo témy Katyńského masakra a Šubík v tejto súvislosti poprel, že by bol vypovedal pred Kongresom USA. Celkovo sa mal vyjadriť v tom zmysle, že sa touto témou už nemieni ďalej zaoberať, pretože sa nechcel stať nástrojom propagandy.⁴² Ďalšia časť rozhovoru, ktorá sa týkala témy Slovenskej národnej rady v zahraničí, je v tej podobe, v akej je zachytená v správe rozviedčika, dôkazom toho, že Šubík nemal záujem o poskytovanie pravdivých informácií o exulantskej organizácii a zjavne sa snažil rozviedku „zviať z cesty“. Tvrdil totiž, že stratil záujem o spoluprácu so SNRvZ, pretože z neho vraj „táhala peniaze“, čo jednoducho nebola pravda. Je známe, že sa v septembri 1956 zúčastnil na pohrebe bývalého predsedu SNRvZ Františka Hrušovského, a na zasadnutí Užšieho predsedníctva SNRvZ sa vyslovil za zvolenie Jozefa Cígra Hronského do čela organizácie.

Vedenie newyorskej rezidentúry vyhodnotilo Šubíkove vyjadrenia ako nepravdivé a konštatovalo, že Šubík styky s ňou oznámil ak už nie americkým úradom, tak niektorým známym emigrantom. Faktom je, že v júlovom vydaní *Bulletinu SNRvZ* z roku 1956, ktorý vychádzal ako tlačový orgán exilovej organizácie, bol uverejnený článok pod titulom *Agenti lákajú domov*. V článku bola publikovaná výstraha pred aktivitami komunistických agentov s cieľom presvedčiť vedúcich predstaviteľov SNRvZ k návratu na Slovensko.⁴³ Obavy z nahlásenia aktivít československej rozviedky na území USA americkej polícii FBI vyhodnotila newyorská rezidentúra ako opodstatnené a náčelník rezidentúry navrhol prípad „CARBO“ uzavrieť.⁴⁴ Dňa 22. novembra 1957 bol príslušný zväzok I. Správy uložený do archívu.⁴⁵ Celkovo možno pokusy

Správa rozviedčika o stretnutí s F. Šubíkom (Zdroj: A ÚPN)

newyorskej rezidentúry o získanie ako neúspešné; z neskorších záznamov zo zväzku z roku 1967 vyplýva Šubíka k aktívnej spolupráci hodnotiť

42 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Carbo – záznam o schůzce ze dne 7. 9. 1956, s. 1.

43 Agenti lákajú domov. *Bulletin SNRvZ*, júl 1956, č. 7, s. 4. Keď sa rozviedčík „SOUKAL“ pýtal Šubíka počas posledného stretnutia v Annapolise, či článok pozná, Šubík to poprel.

44 V závere poslednej správy zo stretnutia pripísal náčelník rozviedky ručný odkaz s dátumom 11. 10. 1956: „Navrhuj, aby se na Carbovi dále nepracovalo vzhledem k tomu, že věc shodil.“ A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Carbo – záznam o schůzce ze dne 7. 9. 1956, s. 4.

45 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, reg. č. 10 508/309. Dožádání z 22. 11. 1957.

F. Šubík s manželkou počas návštevy u J. M. Kirschbauma v júli 1958 (Zdroj: SNA)

tiež, že rozviedka sa po tomto neúspechu o ďalší kontakt už neusilovala, a to pravdepodobne ani v období sedemdesiatych rokov, keď sa Šubík po vzniku Svetového kongresu Slovákov stal jeho členom.

Posledným zväzkom československej Štátnej bezpečnosti vedeným na Františka Šubíka bol tzv. operatívny (pozorovací) zväzok založený Okresným oddelením ministerstva vnútra v Trnave pod krycím menom „ŽARNOV“ dňa 12. júna 1961.⁴⁶ Dôvodom jeho založenia bolo zistiť, či emigrant Šubík nevykonával v zahraničí činnosť namierenú proti československému štátu a či za týmto účelom nekontaktoval príbuzných alebo bývalých kolegov na Slovensku.

V dôvodovej správe podpísanej náčelníkom 2. odboru Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave sa ako dôvod zavedenia zväzku uvádza, že „menovaný za tzv. slovenského štátu bol organizovaný v HSLŠ za ktorú stranu sa exponoval. Po oslobodení sa stal nepriateľom ľudovodemokratického zriadenia, čo sa preukázalo aj tým, že v roku 1952 ilegálne utiekol do zahraničia aj so svojou rodinou“.⁴⁷ Keďže v priebehu pozorovania zo strany ŠtB, ktoré trvalo približne tri roky, sa nepodarilo zistiť, že Šubík kontaktoval svojich príbuzných a dával im inštrukcie, dospel príslušný orgán k záveru, že Šubík nepracuje proti Československu a navrhol zväzok uložiť do archívu.⁴⁸

Okrem Šubíkovho švagra Gejzu Veselého, od ktorého sa ŠtB pokúšala zistiť, či nemá priamy písomný styk so Šubíkom,⁴⁹ sa konkrétne pátranie po možných kontaktoch zameralo aj na bývalých kolegov na oddelení patológie Trnavskej univerzity, kde Šubík pred emigráciou pracoval. Dôverník ŠtB pod krycím menom „ÚČTOVNÍK“ (skutočné meno dôverníka ŠtB bolo Ferdinand Spál)⁵⁰ viedol napríklad v apríli 1963 rozhovor s MUDr. Tomíkom, ktorý bol Šubíkovým nástupcom vo funkcii vedúceho oddelenia patológie a svojho bývalého kolegu prirodzene dobre poznal. Rozhovor však nevedel k očakávanému záveru, pretože Tomík buď nevedel alebo nechcel poskytnúť

46 ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Zväzok bol pôvodne registrovaný pod registračným číslom 7 249 („ŽARNOV“), neskôr bol zaradený ako študijný materiál do Študijného ústavu federálneho ministerstva vnútra pod a. č. 532.

47 ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Dôvodová zpráva z 25. 5. 1964.

48 Zväzok bol ukončený ku dňu 17. 6. 1964.

49 ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Záznam z prevedeného rozhovoru s Gejzom Veselým z 18. 2. 1964, s. 70 – 71. Gejza Veselý žiaden písomný styk so Šubíkom neudržiaval.

50 Ferdinand Spál („ÚČTOVNÍK“) bol 26. 8. 1960 zaregistrovaný Okresným oddelením ministerstva vnútra v Trnave ako dôverník so zameraním na problematiku „ľudáci“. A ÚPN Bratislava, registračné knihy, reg. č. 5 776.

žiadne konkrétnejšie údaje o Šubíkovom emigrantskom živote.⁵¹ Faktom je, že oddelenie patológie Trnavskej nemocnice patrilo medzi špičkové pracoviská svojho druhu v bývalom socialistickom Československu aj vďaka zásielkam najnovšej zahraničnej literatúry z USA, ktorú posielal Šubík pod cudzím menom.⁵² Na tzv. rozpracovanie Šubíka – čím sa mienila agentúrno-pozorovacia činnosť ŠtB – bol využitý ďalší tajný spolupracovník pod krycím menom „JÁN“, za ktorým sa skrýval MUDr. Štefan Peško – bývalý vedúci prosektúry na oddelení patológie Trnavskej nemocnice, ktorý v rozpore s realitou tvrdil, že Šubík bol ako účastník masakra v Katyńskom lese spolu s manželkou unesený cudzími agentmi a že ako profesor mal pôsobiť v Španielsku alebo Kanade.⁵³ Táto agentúrna správa naznačuje, že o Šubíkovi kolovali na Slovensku

v dôsledku prísneho utajenia jeho emigrantského života priam neuveriteľné fámy.

Povojnové osudy Františka Šubíka boli v mnohom podobné osudom popredných ľudáckych predstaviteľov, ktorí boli vo väčšej či menšej miere pre nový režim nepohodlní a zväčša zažili zo strany novej vládnej moci rôzne formy perzekúcií. Prípád Šubíka je však predsa len v niečom špecifický: Šubíkova účasť v lekárskej komisii vyšetrojúcej masaker poľských dôstojníkov v Katyńskom lese, jeho správa o tomto zločine, ako aj skutočnosť, že svoje tvrdenia o skutočnom pôvodcovi zločinu nikdy neodvolal, z neho urobili osobnosť pre komunistický režim v Československu neprijateľnú dvojnásobne. Preto možno s istotou tvrdiť, že jeho dni boli nástupom gottwaldovského stalinizmu spočítané, čo si samotný Šubík nepochybne uvedomoval. Preto je do istej miery prekvapujúce,

že československá rozviedka, konajúca v intenciách najvyššieho vedenia Komunistickej strany Československa, sa pokúsila o jeho získanie k spolupráci aj v emigrácii, pričom celé pozadie tohto pokusu nie je úplne známe. Či už rozviedka mylne vychádzala z toho, že Šubík na základe svojho silného sociálneho cítenia mohol inklinovať ku komunistickej ideológii, alebo išlo len o pokus o naverbovanie ďalšieho možného spolupracovníka, aby sa tak splnil „úkol“, nie je jasné. Neúspech experimentu možno tiež čiastočne vysvetliť skutočnosťou, že dôstojníci rozviedky, ktorá sa systematicky začala budovať až od roku 1953, nemohli mať v období päťdesiatych rokov dostatočné skúsenosti. Na druhej strane je prípad dôkazom toho, že neobľomného antikomunistu Františka Šubíka sa československej rozviedke získať nepodarilo, i keď sa o to pokúšala rafinovanými metódami.

Beáta Katrebová Blehová • František Šubík (Andrej Žarnov) ensnared by the Czechoslovak State Security

František Šubík's (Andrej Žarnov) first attempt to go into exile in April 1945 as part of the evacuation failed. He was forcibly repatriated four months later, deported first to Prague, then to the prison of the Regional Court in Bratislava, where he remained until the end of December 1947. After his release from prison, he found himself in the crosshairs of communist State Security. At the end of January 1951, under the influence of increasing pressure, he was registered in the StB files as a secret collaborator code-named "CASTLE". Being forced to cooperate had a negative impact on the staunch anti-communist Šubík and contributed to his final decision to go into exile. In addition to his professional duties, literary and cultural activities in exile, he also worked for the Slovak political exile. He was mainly involved in the Slovak National Council abroad. He became the chairman of the Slovak Writers Society abroad in 1956 and remained so until he died in 1982. His exile activities did not escape Czechoslovak intelligence attention, which contacted him through the New York station in 1956. The reason for the meetings was an effort to renew cooperation. Intelligence activities were unsuccessful, as Šubík did not agree to any form of cooperation. It was the only documentable attempt of the Czechoslovak intelligence to get Šubík to cooperate, which later did not repeat.

Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová (1973)

Vyštudovala históriu a politológiu na Univerzite Viedeň, absolvovala doktorandské štúdium na Inštitúte pre východoeurópske dejiny, Univerzita Viedeň, dizertačná práca s názvom *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei* vyšla v roku 2006 knižne. V rokoch 2000 – 2005 pracovala v Rakúskom inštitúte pre východnú a juhovýchodnú Európu a v rokoch 2004 – 2009 ako univerzitná asistentka v Inštitúte pre východoeurópske dejiny na Viedenskej univerzite. Od júla 2018 pracuje v Ústave pamäti národa. Je členkou viacerých redakčných rád vedeckých časopisov, členkou vedeckej rady Inštitútu Ludwiga Boltzmana so sídlom v Grazi. V roku 2019 jej vyšla v Slovenskom historickom ústave v Ríme monografia pod názvom *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Je autorkou vyše 30 vedeckých štúdií v piatich jazykoch, v ktorých sa zameriava na slovenské a medzinárodné dejiny v 20. storočí, slovensko-sovietske vzťahy, slovensko-talianske vzťahy, slovenský politický exil, protikomunistický odboj a pád komunizmu v medzinárodnom kontexte.

Kontakt: katrebova@upn.gov.sk

51 ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. Zpráva č. 53. Dr. Šubík, František uprchlík – zpráva („ÚČTOVNÍK“) z 27. 4. 1963.

52 Bližšie k Šubíkovmu pôsobeniu v povolani patológa pozri KOPECKÝ, Štefan. Šubíkov prínos, k rozvoju slovenskej patológie. In: RYDLO, J. M., zost. *Andrej Žarnov (1903 – 1982)*, s. 63 – 69.

53 ABS Praha, f. H, a. č. 532, „Akce Žarnov“. MUDr. Šubík, býv. prosektor z Trnavy – správa z 24. 2. 1961.

AGENTURNÍ ÚSKALÍ REHABILITACÍ ANEB POZADÍ JEDNOHO ČLÁNKU

ADAM ZÍTEK

Dne 25. ledna 1969 vyšel v deníku *Svobodné slovo* článek s titulem „Rehabilitace podvratníků“, který přibližoval rehabilitační řízení před Krajským soudem v Praze. Na základě rozhodnutí tamního zvláštního senátu byli bývalý osobní tajemník prezidenta Edvarda Beneše Ján Belanský, bývalý představitel pověřenectva financí Matej Murtin, technický úředník Jan Strnad a bývalý československý konzul v Záhřebu Vladimír Halabrín zproštěni viny z údajného podvracení republiky a plně rehabilitováni. Uvedený text přinesl i informaci o úloze konfidentů Státní bezpečnosti v tomto případě.¹

Právě odkrývání provokačních aktivit StB během rehabilitací v letech 1968–1969 znamenalo pro bezpečnostní složky značné komplikace.² Prostřednictvím případu Jána Belanského tak lze do této dosud poměrně málo zmapované problematiky nahlédnout a přiblížit nejen průběh soudních rehabilitací, ale zároveň i jejich „agenturní pozadí“ a osudy některých spolupracovníků StB.

„V letech 1956 až 1958 se obvykle v sobotu po práci nepravidelně scházeli ještě s dalšími pěti lidmi slovenského původu na kus řeči při šálku kávy ve vinárně Pramene na Václavském náměstí, později U labužníka ve Štěpánské ulici“, shrnul meritum údajné protistátní činnosti citovaný článek. Na sklonku 50. let ale bezpečnostní orgány na tuto „činnost“ takto benevolentně nehleděly, tím spíše že uvedenou skupinu přátel tvořili především bývalí vysoce postavení úředníci slovenského původu.

Ústřední postava celého případu JUDr. Ján Belanský pocházel z Myjavy, vystudoval práva na bratislavské univerzitě a poté odešel za prací do Prahy. Zde vstoupil do státních služeb a postupně postupoval v úřednických pozicích. V letech 1935–1939 pracoval v Kanceláři prezidenta republiky (dále KPR). Poté krátce působil u slovenského generálního konzulátu v Praze, ale již v roce 1940 se vrátil na Slovensko, kde se živil jako úředník v soukromém sektoru. Z Bratislavy odešel v roce 1944 do Banské Bystrice, kde se zúčastnil Slovenského národního povstání (dále SNP) a po jeho potlačení se měl dle svých slov stát členem partyzánské skupiny, která v březnu 1945 přešla na východ Slovenska. Po příjezdu prezidenta Beneše do Košic se stal znovu pracovníkem KPR, tentokrát ve funkci prezidentova osobního tajemníka. Na Pražském hradě pracoval s přestávkami způsobenými nemocí

až do ledna 1949, kdy přešel na ministerstvo pro sjednocení zákonů (též ministerstvo unifikací). Vzhledem k Belanského významné pozici u prezidenta Beneše je velmi pravděpodobné, že k němu poúnorový režim velkou důvěru nechoval. Napovídá tomu i jeho odchod z KPR, což on sám později označoval za „vyakčnění“,³ tak i pozornost bezpečnostních orgánů. Někteří z jeho dřívějších kolegů z KPR byli např. v rámci akce „HRAD“ ve vykonstruovaných procesech odsouzeni k vysokým trestům, přičemž shodným „proviněním“ byla přízeň k bývalému prezidentu Benešovi.⁴ Střet Jána Belanského s bezpečnostními orgány nového režimu se tak mohl jevit jen jako otázka času.

Stalo se tak již na konci prosince 1949, kdy byl Benešův osobní tajemník za blíže neznámých okolností zatčen. Vyšetřování, které vedlo Krajské velitelství StB v Praze (dále KV StB) se zaměřilo především na písemnosti,

1 *Svobodné slovo*, roč. 25, 25. 1. 1969, s. 2.

2 Příspěvek je jedním z dílčích výstupů projektu Ústavu pro studium totalitních režimů, Archivu bezpečnostních složek a Národního archivu „Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu“.

3 Blíže informace k jeho působení na Pražském hradě se bohužel nepodařilo dohledat. K dispozici je pouze spisový přehled založený v původním personálním spisu, samotný materiál ale patrně putoval s Belanským na ministerstvo unifikací. Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond (dále f.) Kancelář prezidenta republiky, protokol 200.000, signatura (dále sign.) 220 571/49.

4 TRPIŠOVSKÁ, Jana. *Kancelář prezidenta republiky po nástupu Klementa Gottwalda*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013, s. 37.

Ján Belanský po zatčení StB (Zdroj: ABS)

keré byly u bývalého pracovníka KPR zajištěny. Podle výkladu vyšetřovatelů tím totiž došlo k ohrožení státního tajemství. Jednalo se např. o oficiální korespondenci prezidenta Beneše, ale též prohlášení Československé strany národně socialistické, Československé strany lidové a Demokratické strany (dále DS) k vládní krizi. Belanský se hájil tím, že materiály měly posloužit jako podklad pro vypracování reprezentativní publikace.⁵ Příslušníci StB jej též vinili ze zneužívání pravomoci, když měl ve prospěch svých přátel intervenovat v některých majetkových záležitostech, snahy obohacovat se ze státních prostředků a vyzrazovat důvěrné informace ve své korespondenci. Přestože Belanský určité využívání svého postavení přiznal, vyšetřování se stále nedostávalo do místa, kam příslušníci StB plánovali. V srpnu 1951 tak byla Státní prokuratura

v Praze podána žádost o prodloužení vazby Jána Belanského, neboť „*jmenovaný po celou dobu jeví se jako zavilý třídní nepřítel a zarputile zapírá trestní činnost i když je k této věcnými důkazy usvědčován. Z důvodů státně bezpečnostních je nutné případ vyšetřiti do všech detailů*“.⁶

Zásadní „objevy“ ale další vyšetřování nepřineslo, případ tak byl vzhledem k menší závažnosti postoupen Okresní prokuratuře v Praze. V trestním oznámení se objevovaly fráze o Belanském, jakožto „*věrném služebníku tehdejšího byrokratického aparátu vládnoucí třídy buržoazie*“ a jeho „*věrné služby fašistickému Tisovu režimu*“.⁷ Ačkoliv jej vyšetřovatelé StB vinili především z vyzrazení státního tajemství, okresní prokurátor Vaněček již v obžalobě trestnou činnost kvalifikoval jako zneužití moci úřední dle § 101 trestního

zákona č. 117/1852 Sb.⁸ Během soudního slyšení, které se konalo před Okresním soudem trestním v Praze 24. července 1952, Belanský řadu obvinění ze zneužívání své funkce odmítl a vedle svědeckých výpovědí si vypomohl i účty dokládajícími jeho nevinu.⁹ Senát okresního soudu dospěl ke stejnému závěru jako obhajoba a Belanského zprostil obžaloby, argumentující tím, že jeho intervence nebyla přímým ovlivňováním, neboť on sám jako pracovník KPR těmito pravomocemi ani nedisponoval, nýbrž se pouze obracel na odpovědné úřady.¹⁰ Okresní prokurátor se proti rozsudku odvolal, případ tak na svém zasedání dne 6. listopadu 1952 projednal ještě Krajský soud v Praze, jenž dospěl ke stejnému závěru jako soud první instance.¹¹ Po téměř dvou letech vazby tak byl Ján Belanský propuštěn na svobodu (sic). Jak se ale později

5 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS) Praha, fond (dále f.) Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy MV (dále V-MV), archivní číslo (dále a. č.) V-820 MV. Protokol o výpovědi Jána Belanského z 9. 8. 1951.

6 ABS Praha, f. V-MV, a. č. V-820 MV. Žádost o prodloužení vazby z 13. 8. 1951.

7 Trestní oznámení mohlo být antidatováno, nebo bylo vypracováno před úplným uzavřením případu. Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), f. Okresní soud Praha, spisová značka (dále sp. zn.) 2 T 34/52. Trestní oznámení Velitelství StB z 9. 8. 1951.

8 AHMP, f. Okresní prokuratura Praha, sp. zn. 25 Pt 75/51. Žaloba Okresní prokuratury v Praze z 15. 7. 1952.

9 AHMP, f. Okresní soud Praha, sp. zn. 2 T 34/52. Protokol o hlavním líčení před Okresním soudem trestním v Praze z 24. 7. 1952.

10 AHMP, f. Okresní soud Praha, sp. zn. 2 T 34/52. Rozsudek Okresního soudu trestního v Praze z 24. 7. 1952.

11 AHMP, f. Okresní soud Praha, sp. zn. 2 T 34/52. Usnesení Krajského soudu v Praze z 6. 11. 1952, sp. zn. Tk 1/52.

ukázalo, nejednalo se o jeho poslední konfrontaci s totalitním režimem.

„SLOVENSKÁ RADA“ V PRAZE

Po propuštění z vazby byl Ján Belanský ještě krátce zaměstnán v právním oddělení podniku Prefa, ale vzhledem ke zdravotním potížím odešel v roce 1953 do penze. Aktivitu, kterým se v dalších letech věnoval, t. j. rybaření, občasně přivýdělkou (prováděl korektury textů pro Československou akademii věd – ČSAV) či setkávání se s přáteli nad skelníčkou vína či šálkem kávy, by na první pohled nebudily větší podezření. Avšak právě poslední záliba znovu připoutala k osobě bývalého prezidentova tajemníka pozornost tajné policie. Přispěly k tomu především osoby, se kterými se Belanský v pražských kavárnách a vinárnách stýkal.

Mezi nejvýraznější postavy patřil bezpochyby bývalý československý generální konzul v Záhřebu Vladimír Halabrin, s nímž se Belanský znal již z mládí. Rovněž Halabrin se na sklonku války zapojil do tvořícího se státního aparátu, když se stal v Košicích pracovníkem Slovenské národní rady (dále SNR). Záhy přešel na Ministerstvo zahraničních věcí (dále MZV) a odjel do Chorvatska, odkud byl na počátku roku 1948 odvolán po zásahu jugoslávských úřadů, které jej vinili z údajného vydání cestovního pasu stíhanému vyslanci ustašovského režimu Dragutinu Bregantovi.¹² Po návratu do

Československa setrval na MZV jen do konce roku 1949, kdy byl podobně jako dalších více než dvě stě pracovníků v rámci personálních čistek propuštěn.¹³ Následně se živil jako úředník v podniku Slovenská kniha.¹⁴ Ze Slovenska pocházel i další z Belanského přátel JUDr. Matej Murtin, jenž se rovněž v Banské Bystrici zúčastnil SNP a později i ustanovení československé správy. Od roku 1945 vykonával funkci náměstka pověřence financí Tomáše Tvarožka, po jeho úmrtí 20. července 1945 měl z pověření SNR měsíc a půl sám vést tento orgán, následně byl do funkce jmenován Matej Josko. Až do roku 1948 Murtin působil jako ředitel Slovenské hypoteční a komunální banky.¹⁵ Přestože poté zastával pozici náměstka Investiční banky v Praze a v letech 1948–1955 byl navíc členem Komunistické strany Československa (KSČ), stal se i on terčem šikan ze strany komunistického režimu. Jeho odchod z Bratislavy patrně souvisel s rozsáhlým vystěhováním „státně nespolehlivých osob“ – tzv. akce „B“.¹⁶ Nepomohlo tak ani členství v KSČ, které Murtin podle své výpovědi ukončil právě kvůli těmto nespravedlnostem.¹⁷ Do představené společnosti docházel též bývalý pracovník slovenských hospodářských orgánů JUDr. Ján Porubjak. Poslední z Belanského přátel, s nímž se v pražských podnicích setkával, byl Jan Strnad, stavební inženýr původem z Havlíčkovobrodského. Od roku 1952 pracoval ve Vojenském

projektovém ústavu v Praze. Právě vzhledem ke svému zaměstnání „byl získán hlavní správou vojenské kontrarozvědky jako informátor. Po krátké době byla s ním spolupráce přerušena, jelikož s ním bylo počítáno na rozpracování osoby, která odešla z ústavu, kde on pracoval“.¹⁸ Ve sledovaném případě ale Strnad nefiguroval jako spolupracovník StB, nýbrž jako oběť jejich aktivit.

„Slovenskou radu“, jak tuto skupinu bývalých vysoce postavených osob, nazývali číšníci z vinárny U Labužníka v pražské Štěpánské ulici, často doplňovala i JUDr. Zora Adamcová. Tato známá Jána Belanského sice rovněž pocházela ze Slovenska, ale společně s rodiči odešla v roce 1939 do Prahy. Po válce pracovala u Jána Lichnera, jako jeho osobní tajemnice na Ministerstvu zahraničního obchodu (dále MZO), a především na Ministerstvu národní obrany (dále MNO). Podle některých pramenů se angažovala v aktivitách DS, ale její členkou patrně nebyla.¹⁹ Lichner, stejně jako většina představitelů nekomunistických stran, byl již před únorem 1948 sledován bezpečnostními složkami kontrolovanými KSČ. Tato pozornost se pochopitelně nevyhnula ani jeho osobní tajemnici. Na základě odposlechlů Lichnerova služebního telefonu přistoupily orgány 5. odd. hlavního štábu (dále HŠ) k podrobnějšímu rozpracování Adamcové. Bylo zjištěno, že jmenovaná byla v kontaktu s řadou cizinců, včetně výrazně

- 12 ABS Praha, f. Zvláštní vyšetřovací spisy (dále ZV), a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 2. Informace k Vladimíru Halabrinovi, nedatováno.
- 13 Od února 1948 do října 1949 bylo ze služeb MZV propuštěno či jinak postihnuto 205 zaměstnanců ministerstva. KOUTSKÁ, Ivana. Únor 1948 a perzekuce zaměstnanců ministerstva zahraničních věcí. *Paměť a dějiny*, roč. 2, 2008, č. 1, s. 45.
- 14 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, osobní vyšetřovací svazek proti Vladimíru Halabrinovi. Protokol o výsledku Vladimíra Halabrina z 2. 2. 1958.
- 15 CHUDJÁK, František. *Matej Murtin (1905 – 1979)* [online]. [cit. 2020-12-04]. Dostupný na: www.nbs.sk/_img/Documents/BIATEK/BI10_02/28_29.pdf
- 16 Státní oblastní archiv (dále SOA) Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Žádost Mateje Murtina ÚV KSČ ze 4. 3. 1964. K problematice blíže KAPLAN, Karel. *Akce B – vystěhování „státně nespolehlivých osob“ z Prahy, Bratislavy a dalších měst 1952–1953. Dokumenty o perzekuci a odporu*. Praha: ÚSD AV ČR, 1992; ORAVCOVÁ, Marianna. *Akcia B*. Bratislava: Ústav paměti národa, 2020.
- 17 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Žádost Mateje Murtina ÚV KSČ ze 4. 3. 1964.
- 18 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek – Jan Strnad. Výpis z lustrace z 5. 5. 1960.
- 19 Po únoru 1948 měla Adamcová svoje politické názory přehodnotit, její další aktivity tomu vskutku napovídají. ABS Praha, f. Svazky tajných spolupracovníků – centrála (dále TS-MV), sign. TS-656523 MV. Zora Adamcová – přípravné šetření, 7. 7. 1950.

Budova bývalé vinárny U Labužníka v pražské Štěpánské ulici 21 (Zdroj: Archiv A. Zítka)

postavy amerického zpravodajského důstojníka plk. Charlese Kateka.²⁰ Jak Zora Adamcová později vypověděla na Pověřenectvu vnitra, od Kateka často vyřizovala ministru Lichnerovi různé vzkazy a dojednávala jejich schůzky.²¹ V srpnu 1947 se v sídle americké vojenské mise jedné z nich sama zúčastnila, přičemž šarmantní americký důstojník se s ní domluvil na dalším – tentokrát již osobním – setkání. Z jeho průběhu, tak jak jej tedy alespoň vyšetřovací orgány později Adamcová vylíčila, je patrný Katekův zpravodajský zájem. Hovořilo se hodně o politice,

Čechoameričan se např. podívoval nad příliš vřelým postojem k Sovětskému svazu, což Adamcová tlumočila tím, že „náš vztah k SSSR je už tradice a je to otázka citu. Katek odpověděl, že na cit se někdy doplácí a dodal, aby to nebylo i v tomto případě“.²² V rozhovoru zazněla i jména řady významných postav z vojenského prostředí, jako např. gen. Heliodor Píka, pplk. Samuel Korbel, plk. Jaroslav Kašpar či gen. Ludvík Svoboda, o němž Katek řekl, „že je to impozantní zjev, [...] je škoda, že je komunist a armáda jde doleva“.²³ Je otázkou, zdali Katek od Adamcové nějaké zpravodajsky hodnotné informace získal. Již v osudových únorových dnech (23. února) totiž byl jeho kontakt zatčen příslušníky Oblastní úřadovny StB v Praze a bylo vůči ní zavedeno přípravné trestní řízení pro podezření ze zneužití úřední pravomoci a neoznámení trestného činu (dle zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb.). Již o dva dny později o jejím spojení s Katekem informovalo *Rudé právo*.²⁴ Bylo to poprvé, nikoliv naposledy, kdy se zpravodajské aktivity Zory Adamcové dostaly na stránky tisku.

Podstatu obvinění tvořily „důvěrné styky s plk. americké armády Katlem [sic], který je šéfem špiónážní služby a přidělen jako attaché u amerického velvyslance Steinhardta, a ačkoliv jí je protistátní činnost Katlena [sic] známa,

neučinila o tom na patřičných místech žádné hlášení“.²⁵ Navzdory rychlému zákroku bezpečnostních orgánů se přípravné řízení protahovalo. V průběhu roku 1948 se objevily ještě obvinění z určitých majetkových machinací, ale v červenci 1948 Ministerstvo spravedlnosti rozhodlo, že skutková podstat podle obžaloby nebyla naplněna a došlo tak k jejímu stažení.²⁶ Nejednalo se ale o poslední střet Adamcové s novými pořádky. Na sklonku roku 1948 ji totiž vyšetřovatelé StB dávali do souvislosti s případem vojenského zběha Josefa Čecha (akce „HLUK“), o jehož ilegálním odchodu z Československa a následném návratu měla být Adamcová i její manžel informováni.²⁷ Trestní postih však v tomto případě nenastal, což patrně souviselo se zájmem StB o osobu Zory Adamcové.²⁸ Státní bezpečnost jejího zapojení do případu zřejmě využila pro své účely. Dne 14. června 1949 totiž byla „získána [...] ve vězení pod slibem propuštění z vazby“.²⁹ Následujících šestnáct let vystupovala ve svazcích StB jako agent „DANA“ (též „DANICA“) s registračním číslem 736 a nutno říci, že se tak dělo poměrně často.

AGENTURNÍ KOMBINACE

Krátce před naverbováním Adamcové Odbor BA (Státní bezpečnost) Pověřenectva vnitra (útvár 402-A) k jejím

- 20 Američan českého původu Charles Katek (1910 – 1971) působil během války u americké zpravodajské služby (Office of Strategic Services – OSS), vedl vojenskou misi působící na území protektorátu a po válce plnil funkci vojenského atašé. Po únoru 1948 musel na žádost československých orgánů republiku opustit, následně se angažoval v činnosti československých zpravodajských skupin. TOMEK, Prokop. *Na frontě studené války 1948–1956*. Praha: ÚSTR, 2009, s. 17. Srov též: PACNER, Karel. *Československo ve zvláštních službách. Díl III 1945–1961. Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989*. Praha: Themis, 2002.
- 21 ABS Praha, f. TS-MV, sign. TS-656523 MV. Opis zápisu výpovědi Zory Adamcové z 30. 3. 1948.
- 22 ABS Praha, f. TS-MV, sign. TS-656523 MV. Opis zápisu výpovědi Zory Adamcové z 30. 3. 1948.
- 23 ABS Praha, f. TS-MV, sign. TS-656523 MV. Opis zápisu výpovědi Zory Adamcové z 30. 3. 1948.
- 24 Osobní tajemnice Jána Lichnera byla ve spojení se špióny. *Rudé právo*, roč. 28, 25. 2. 1948.
- 25 Národní archiv České republiky (dále NA) Praha, f. Generální prokuratura (dále GP), sp. zn. 20 583/48. Zpráva Zemskému zastupitelství v Praze k případu Zory Adamcové z 2. 3. 1948.
- 26 NA Praha, f. GP. Zpráva Ministerstva spravedlnosti k trestnímu stíhání Zory Adamcové z 9. 7. 1948.
- 27 Blíže ABS Praha, f. V-MV, a. č. V-5575 MV.
- 28 Zatýkání osob spojených s případem Josefa Čecha probíhalo již v prosinci 1948, v dubnu 1949 pak Státní soud v Praze vynesl rozsudek. Není tedy zcela zřejmé, souvise-li zatčení Adamcové přímo s tímto případem, nacházela-li se ve vazbě i po jeho ukončení, nebo byla zajištěna později.
- 29 Dle záznamů se tak stalo ve vazbě Krajské správy MV v Bratislavě, přičemž první slib podepsala jako „Rudolf“. ABS Praha, f. TS-MV, sign. TS-656523. Slib zavazující ke spolupráci s československou zpravodajskou službou z 14. 6. 1949.

Vázací slib Zory Adamcové (Zdroj: ABS)

zpravodajským schopnostem uvedl: „Vzhľadom k svojmu minulému povolaniu požívá dôveru u býv. vysokých polit. činiteľov v. s., v ktorých kruhoch má jedinečné možnosti sbierať zprávy o ich

terajšej činnosti. Pre tento účel má aj potrebné vzdelanie a tiež i vlastné vlohy a vlastný inštinkt [sic].“³⁰ Jako bývalá tajemnice představitele DS Jána Lichnera a osoba vyšetřovaná a veřejně

obviňovaná kvůli kontaktům s americkou zpravodajskou službou (článek z *Rudého práva*) měla nepochybně dobré předpoklady k získání potřebné důvěry mezi těmi, kteří s komunistickým režimem nesouhlasili. Tehdy již bývalý pověřenec Lichner byl zřejmě jednou z prvních osob, na kterou byla Adamcová nasazena.³¹ Její jméno je dále spojováno jak s menšími kauzami (např. „Fedor Thurzo a spol.“, případ gen. Vojtěcha Kováče – akce „GENÉRÁL“), tak i největšími případy tzv. zakladatelského období komunistického režimu, jako byl ten gen. Heliodora Píky, partyzánského velitele Viliama Žingora či tzv. akce „IRENA“ zacílená na armádní důstojníky.³² Informace přibližující její roli v agenturní činnosti StB bohužel nejsou z důvodu částečného vyskartování příslušného svazku k dispozici.³³ Právě působení na MNO před únorem 1948 a přinejmenším částečné kontakty s příslušníky armády jí bezpochyby pronikání mezi tyto skupiny osob usnadňovaly. Potvrzuje to i hodnocení III. správy (vnitřní zpravodajství) Ministerstva vnitra (MV), že „DANA“ je „typem spolupracovníka, který“, jak pokračuje její hodnocení, využívá „okruh svých známých a společenských styků. Musí jí být proto vytvářeny možnosti k napojování na osoby StB zájmu. Její zpravodajské schopnosti, inteligence a instinkt jí umožňují a těmito osobami udržet styk a politicky jej upevnit. Slabým místem je to, že při velkém množství realizovaných osob, které byly jejím přičiněním zatčeny, nebylo vždy ze strany vyšetřujících i operativních pracovníků postupováno konspirativně.“³⁴ To se týkalo i akce „TAJEMNÍK“, v rámci

30 ABS Praha, f. TS-MV, sign. TS-656523. Vyhodnocení agentky „DANA“ z 3. 10. 1962.

31 LETZ, Róbert, MATULA, Pavol, eds. *Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 115.

32 V rámci tohoto případu byly stíhány civilní i vojenské osoby, např. 111 důstojníků z větší části z plzeňské 11. pěší divize. Tato rozsáhlá akce vyústila v řadě soudních procesů, mezi odsouzenými byli např. gen. Bohumil Boček či mjr. Tomáš Sedláček. Škpt. Josef Kučera, plk. Ladislav Svoboda a kpt. Václav Ženíšek byli popraveni. BŘACH, Radko. Akce Irena. Perzekuční zásah proti důstojníkům 11. pěší divize v Plzni v letech 1950–1952. *Historie a vojenství*, roč. 42, 1993, č. 5, s. 3–4.

33 Aktivity Adamcové tak lze jen neurčitě odvozovat od přehledu spisu, ve kterém je zmíněna např. zpráva k osobě gen. Heliodora Píky. ABS Praha, f. TS-MV, sign. TS-656523. Seznam dokumentů.

34 ABS Praha, f. TS-MV, sign. TS-656523. Vázací návrh ze 14. 6. 1949.

kteří byl agenturně rozpracovávan Ján Belanský.

Podle dochovaných archivních materiálů se tak stalo 22. března 1956, kdy bylo III. správou MV vydáno rozhodnutí o zavedení evidenčního operativního svazku na Jána Belanského, neboť „jako bývalý osobní tajemník pres. dr. Beneše podryvá rozšiřováním nepravdivých zpráv lid. dem. zřízení v ČSR“.³⁵ Jednalo se jen o další krok v postupu orgánů StB, které o osobu bývalého tajemníka projevovaly zájem již delší dobu. První agenturní zprávy zmiňující Belanského jméno totiž „DANA“ podala již v roce 1954; ve stejné době též proběhla první přípravná šetření (např. tzv. ustanovky). Bývalý osobní tajemník prezidenta Beneše byl též dáván do spojitosti s případem právníka a bývalého představitele Pověřeneckva sociální péče Fedora Thurzy, ve kterém figuroval i Belanského bratr Štefan. Jakoukoliv protistátní činnost svou i Belanského však Thurzo odmítl.³⁶ Příslušníci StB se nicméně s tímto konstatováním nespokojili a pokračovali ve sledování Belanského a osob kolem něho. Vedle ustálení základních údajů a prověření archivních poznatků byla klíčová role přiřčena i Adamcové, která se zřejmě těšila Belanského důvěře. Bývalý tajemník jí měl v roce 1948 osobně „gratulovat, že se dostala ze zajišťovací vazby, že byla statečná a že se dobře držela“.³⁷ Naplánované postupy ale někdy mírně řečeno kolidovaly s praxí. Svědčí o tom např. svodky ze sledování z počátku listopadu 1956 s poznámkou – „sledování pro dnešní den přerušeno, aniž by byl Tajemník spatřen“.³⁸ Teprve po

několika zprávách se stejně neúspěšným výsledkem orgány StB zjistily, že Belanský v bytě na pražských Vinohradech trvale nebydlí.³⁸

Sledování StB žádné podstatnější informace nepřineslo a patrně ani nemohlo. V případě agenturních zpráv od Zory Adamcové již byla situace z pohledu bezpečnostních orgánů přeci jen příznivější. Hosté zmiňovaných vináren totiž s velkým zaujetím komentovali události v Československu i v zahraničí, přičemž rok 1956 byl v tomto ohledu výjimečný. V souvislosti s červnovým povstáním v polské Poznani a politickými změnami v říjnu 1956 měl Belanský tento vývoj kvitovat a vyjádřit obdiv nad tím, jak dobře je společnost informována. Potlačení povstání za pomoci tanků považoval za „skutečný důkaz, že se nedá nic dělat. To znamená, že nejen v Polsku, ale i u nás dojde k přísnějšímu režimu a že bezpečnost bude řídit a bude zas na koni – zákonitost [myslena patrně tzv. socialistická zákonitost – pozn. A. Z.] sem – zákonitost tam. Z té si velkou hlavu nebudou dělat“.³⁹ Události „polského října“ a povstání v Maďarsku nicméně přestavovaly určitou naději na změnu poměrů k lepšímu i v Československu. „Po Maďarsku přijdeme my“, zaznamenala Belanského slova agenturní zpráva z 25. října 1956.⁴⁰ Povstání v Budapešti ale bylo stejně jako to v Poznani krvavě potlačeno a v Československu k žádným zásadním projevům odporu nedošlo.⁴¹ Negativní hodnocení si vysloužila i nečinnost západních velmocí, které věnovaly větší pozornost krizi probíhající v Suezském průplavu. Tyto reflexe dnes rovněž představují

zajímavý náhled na postoje tehdejší společnosti.

„Vedle kontrarevolučních tendencí“, jak podobné rozhovory interpretovala StB, se často mluvilo též o vývoji na Slovensku. Výraznou postavu v tomto ohledu představoval Vladimír Halabrář, již řadu let sledovaný jako objekt „VLADIMÍR“. Bývalý československý konzul se osobně znal s řadou významných postav veřejného života, např. s Ladislavem Novomeským či Gustávem Husákem. Postoj „Slovenské rady“ v Praze k otázce tzv. buržoazních nacionalistů ilustrují Halabrářova slova že „celý proces bol však veľmi nafuknutý a tá obžaloba, to bola blbosť“.⁴² Patrně v souvislosti událostmi v Polsku a Maďarsku se v okruhu Belanského přátel vášnivě hovořilo o Husákově rehabilitaci a o něm samotném jako o „nejvhodnější osobě, která by mohla na Slovensku zajistit vývoj situace ve směru, jako tomu bylo za vlády Imre Nagyho“.⁴³ Spekulace o Husákově propuštění a návratu do politiky ale tehdy byly ještě předčasné, stalo se tak až v roce 1960 a jeho návrat do politiky trval dalších několik let. V očích StB pochopitelně podobné projevy nesly rysy slovenského nacionalismu. Komentáře jednoho z účastníků schůzek bývalého tajemníka protektorátního prezidenta Emila Háchy JUDr. Vendelína Dolníka skutečně mohla být v tomto duchu vnímána. Dolník ostře napadal politiku Prahy a české reprezentace, přičemž neopomněl ani antisemitské výpady a kritiku komunistického režimu. Přestože Belanský jeho výroky označoval za extrémní a nesprávné, v agenturní zprávě StB

35 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 1. Rozhodnutí o zavedení evidenčního operativního svazku z 22. 3. 1956.

36 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV. Zápis o výpovědi s Fedorem Thurzou z 29. 5. 1956.

37 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV. JUDr. Ján Belanský – výpis poznatků z ASA z 1. 11. 1956.

38 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV. Svodka sledování z 6. 11. 1956.

39 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV. Agenturní zpráva č. 93 z 22. 7. 1956.

40 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV. Agenturní zpráva č. 733 z 25. 10. 1956.

41 Blíže například PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008.

42 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 2. Agenturní zpráva č. 339 z 22. 5. 1954.

43 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, osobní vyšetřovací svazek proti Vladimíru Halabrářovi. Protokol o výslechu Vladimíra Halabrářa z 4. 1. 1959.

Vladimír Halabřín po zatčení StB (Zdroj: ABS)

se konstatovalo, že se tím „potvrzuje nepřátelský postoj dr. Belanského, která [sic] spočívá v rozšiřování nepravdivých, pobuřujících zpráv“.⁴⁴

Dolníkovy ostré komentáře ale patrně nebyly náhodné, pod krycím jménem „DOKTOR“ s registračním číslem 1 294 totiž figuroval mezi spolupracovníky StB.⁴⁵ Podobně jako „DANA“ se tak podílel na agenturním rozpracování osob okolo Jána Belanského. V celém případě ale figurovalo ještě několik dalších agentů StB. Mezi nimi i Halabřínův spolužák z bratislavského gymnázia a pozdější prokurátor v procesech s Jozefem Tisem či skupinou Bílá legie Anton Rašla, „ANTON“. Když byl Rašla v roce 1954 v politickém procesu odsouzen na doživotí, byl to právě Vladimír Halabřín, kdo se snažil využít svých kontaktů

a intervenovat v jeho prospěch, za což mu po svém propuštění bývalý prokurátor též děkoval.⁴⁶ Kromě děkovného dopisu zaslal Rašla Halabřínovi i text nazvaný *Ako bol súzený súdr. Husák a spol.?*, ve kterém bylo poměrně jednoznačně přiblíženo pozadí tohoto procesu. Nalezení uvedeného dokumentu během domovní prohlídky pochopitelně Halabřínovi nijak nepomohlo. Z dochovaných materiálů ale nevyplývá, že by se „ANTON“ na agenturním rozpracování bývalého konzula nějak aktivně podílel (podal pouze zprávu o jejich kontaktech).⁴⁷

Poznatky shromážděné k činnosti Jána Belanského a jeho přátel očekávání příslušníků StB stále nenaplňovaly. V listopadu 1958 bylo v rámci akce „TAJEMNÍK“ konstatováno, „že se skupina nezabývá hlubší

kontrarevoluční činností“.⁴⁸ Potvrzovalo to i hodnocení Belanského, který tím, že již byl ve vazbě „má pouze vyčkávací taktiku, jako většina reakce a nedoporučuje vůbec jakoukoli sebemenší věc, která by narušila osobní svobodu“, konstatovalo se v agenturní zprávě.⁴⁹ Podobné závěry obsahovala i hodnocení Vladimíra Halabřína, Mateje Murtina a dalších. Vedle přirozené opatrnosti uvedených osob zde svou roli patrně sehrálo i povědomí o aktivitách bezpečnostních složek, jejichž pozornosti tato společnost pochopitelně nemohla uniknout. Belanský na jedné ze schůzek ve vinárně své společníky varoval před přítomností údajných agentů StB (informaci měl mít od číšníka), netušil, že další konfident – Zora Adamcová – s ním sedí u stolu.⁵⁰ Jejich zapojení se však ukázalo jako

44 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 1. Agenturní zpráva č. 524 ze 17. 3. 1958.

45 Vendelín Dolník byl získán na základě kompromitujících materiálů a zavázán ke spolupráci 27. 8. 1951. StB jej využívala k rozpracování osob ve finanční soustavě. Přestože došlo během procesu s Jánem Belanským k Dolníkově dekonspiraci, byl veden jako spolupracovník až do roku 1965. ABS Praha, f. Inspekce ministra vnitra ČSSR I. díl (dále A8/1), inventární číslo (dále inv. č.) 1 362. A-Doktor, č. sv. 816 – vyhodnocení z 25. 1. 1966.

46 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, osobní vyšetřovací svazek proti Vladimíru Halabřínovi. Protokol o výsledku Vladimíra Halabřína z 8. 1. 1959.

47 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 2. Agenturní zpráva z 31. 1. 1959.

48 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 1. Opatření v akci „TAJEMNÍK“, nedatováno.

49 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 1. Agenturní zpráva č. 443 ze 4. 11. 1958.

50 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 1. Agenturní zpráva č. 467 z 15. 10. 1957.

velmi komplikované při plánování likvidace „skupiny“ čili tzv. realizaci. „Z agenturně operativního materiálu je zcela jasně patrné, že do rozpracování vyjmenovaných osob bylo zapojeno asi 5 spolupracovníků, jejichž vyvedení, za současného stavu je otázkou velmi závažnou. Zejména závažným problémem bude vyvedení spolupracovníka „DANA-DANICA“ a „DOKTOR“, kteří se zúčastnili většiny schůzek a jejichž zprávy tvoří základ veškerých agenturních poznatků“, hodnotila Správa vyšetřování MV v říjnu 1958.⁵¹ Dekonspirace obou spolupracovníků nepřicházela v úvahu, tento krok by navíc značně zkomplikoval další vyšetřování. Orgány StB proto vyznačily osoby, jejichž výpovědi měly „zlegalizovat“ poznatky pocházející z agenturních zpráv. Vedle hlavních aktérů případu to byli i číšníci z navštěvovaných vináren.

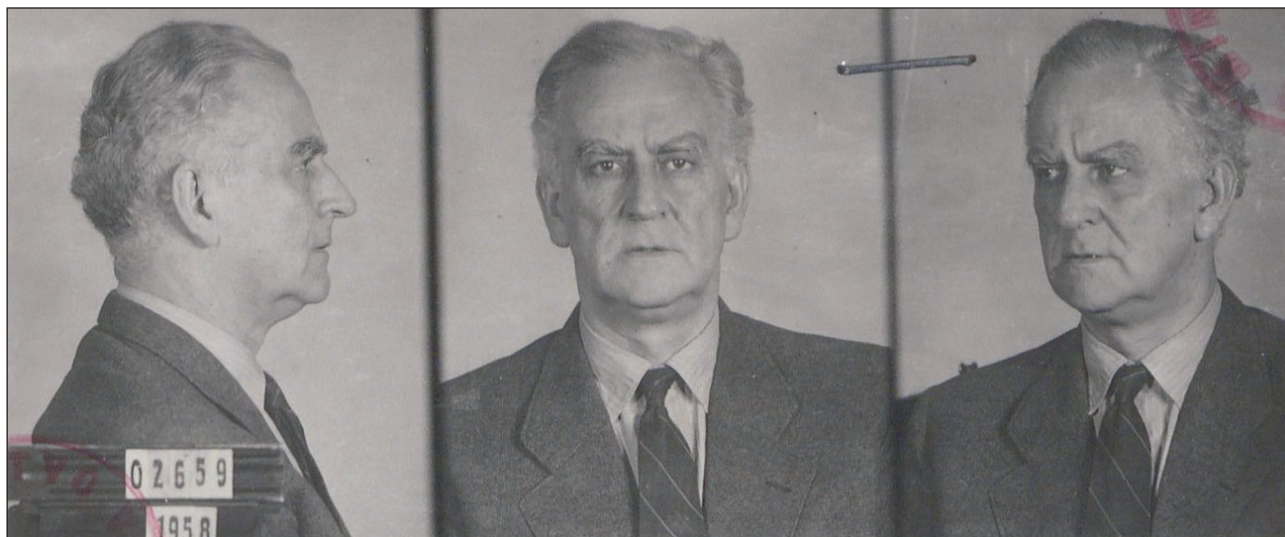
POLITICKÝ PROCES

Dne 11. prosince 1958 byl Ján Belanský zatčen. Do poloviny prosince 1958 se v celách ruzyňské věznice kromě něho nacházeli i Vladimír Halabrník,

Matej Murtin a Jan Strnad. Všichni jmenovaní podali proti trestnímu stíhání stížnost se stejnou argumentací – jejich schůzky a diskuse měly čistě přátelský charakter, nikoliv politický, a už vůbec ne podobu protistátní činnosti. Generální prokuratura (dále GP) všechny stížnosti zamítla jako neodůvodněné. Následovalo tak vyšetřování, které probíhalo další tři měsíce. Vratká důkazní hodnota získaných poznatků se projevila i ve výsledcích, během kterých se vyšetřovatelé snažili Belanského přesvědčit, že hovory, které ve vinárnách se svými přáteli vedl, svědčí o jeho nepřátelském postoji k lidově demokratickému režimu; on tyto závěry naopak odmítal a trval na nezávadnosti schůzek. Dle pozdějšího šetření a výpovědí vyšetřovaných nebyli podrobeni fyzickému násilí, psychického nátlaku nicméně ušetřeni nebyli a na svou „vinu“ postupně přistupovali, přiznávali např. poslech zahraničního rozhlasu, spojení se slovenskou emigrací a snahu o změnu poměrů v Československu, mj. v souvislosti s událostmi v Maďarsku. Postupně se tak v protokolech objevuje

slovo „skupina“ a tím i základní konstrukt celého případu. Zora Adamcová a Vendelín Dolník naopak logicky stáli stranou. Po seznámení se s výsledky vyšetřování sice podal Murtinův obhájce žádost o jeho doplnění, a to právě vyslechnutím Adamcové a Dolníka, jeho mandant se ale po zvážení okolností rozhodl, že na provedení výslechnů netrvá.⁵²

Dne 5. února 1959 podala Správa vyšetřování MV návrh na konečné opatření v případě. Ján Belanský a jeho přátelé měli podle něj na svých schůzkách rozšiřovat nepřátelskou propagandu, připravovat koncept zvratu v Československu a restauraci kapitalismu, vzhledem k původu rovněž „prosazovali na Slovensku uskutečnění buržoasní autonomie“.⁵³ Údajná spáchaná činnost byla definována jako podvracení republiky. Shodně s tehdejší praxí vypracovala prokuratura obžalobu bez větších změn a shodně s výsledky vyšetřování. Vedle již uvedených „protistátních záměrů“, zmínil krajský prokurátor v Praze Jaroslav Adamec též projednávání rehabilitací odsouzených osob („G. Husák

Matej Murtin po zatčení StB (Zdroj: ABS)

- 51 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, operativní podsvazek č. 1. Zpráva o vyhodnocení operativních materiálů akce „TAJEMNÍK“ z hlediska možnosti realizace z 29. 10. 1958.
- 52 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, osobní vyšetřovací svazek proti Matejovi Murtinovi. Protokol o seznámení obviněného s výsledky vyšetřování z 5. 2. 1959.
- 53 ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV, skupinový spis. Návrh na konečné opatření z 27. 5. 1959.

a spol.“) či schvalování politiky I. Nagyho.⁵⁴ Před soudním slyšením obžalované ještě vyslechl vyšetřovatel Krajské prokuratury v Praze. Kromě Jána Belanského všichni zbývající obvinění svou vinu zcela nebo z části uznali. Bývalý osobní tajemník prezidenta Beneše naopak trval na svých výpovědích, tedy na nenaplnění skutkové podstaty trestného činu.⁵⁵ Hlavní líčení před senátem Krajského soudu v Praze za předsednictví Jana Kareše se uskutečnilo 28. dubna 1959.⁵⁶ Zástupce prokuratury dr. Emanuel Čimbura navrhl vyloučení veřejnosti z důvodu zachování státního tajemství, ve skutečnosti tak zřejmě učinil vzhledem k agenturnímu pozadí případu. Jména Zory Adamcové i Vendelína Dolníka se ve výpovědích obžalovaných objevila. Ti je zmiňovali jako další účastníky schůzek, u nichž shodně odmítali politické pozadí a protistátní činnost. Shodně s instrukcí Správy vyšetřování MV ale byly tyto osoby během slyšení co nejméně zmiňovány a soud se na ně nedotazoval.⁵⁷ V souvislosti se spolupracovníci „DANOU“ orgány StB podobný problém řešily již během procesu s Viliamem Žingorem v roce 1950.⁵⁸ Další ohrožení výkonné agentky bylo pro tajnou policii

pochopitelně nežádoucí. Když proto podal Murtinův obhájce dr. Jan Pacák žádost o předvolání Zory Adamcové jako svědka, soudní senát žádost zamítl jako nadbytečnou. Zřejmě již dříve soudu přesto došla stručná zpráva, ve které Adamcová svou neúčast omlouvala zdravotními potížemi.⁵⁹ Senát krajského soudu uznal všechny obžalované vinnými z trestného činu podvracení republiky dle § 79a odst. 1 tr. zákona, za což byli Ján Belanský a Matej Murtin odsouzeni ke třem letům odnětí svobody, Vladimír Halabráin ke dvěma a půl letům a Jan Strnad k jednomu a půl roku vězení, všichni pak k dalším vedlejším trestům.⁶⁰ Jednalo se např. o konfiskaci majetku, proti čemuž se někteří odsouzení ohradili.⁶¹

REVIZE A REHABILITACE

Odsouzení ale měli v jistém ohledu štěstí, v květnu 1960 totiž prezident Antonín Novotný vyhlásil rozsáhlou amnestii, která se vztahovala i na Jána Belanského a jeho přátele.⁶² Dokumenty přibližující pobyt sledovaných osob za mřížemi bohužel nejsou k dispozici, lze tak pouze uvést, že Ján Belanský a Matej Murtin byli propuštěni z valdické věznice, Vladimír Halabráin z Bytízu na Příbramsku, Jan Strnad se

na svobodu dostal na základě rozhodnutí krajské komise v Praze. Propuštěním odsouzených z výkonu trestu ale k uzavření případu nevedlo a neznamenalo ani ochabnutí zájmu StB o tyto osoby.⁶³ Jak uvádí agenturní zpráva k osobě Mateje Murtina z 14. července 1960, pobyt ve vězení snášel celkem dobře, „*deprimovala ho však ztráta svobody pro něco, za co se necítil vinen*“.⁶⁴ Právě pocit křivdy byl zřejmě hlavním motivem ve snaze o revizi odsouzení a dosažení spravedlnosti. V březnu 1964 podal Matej Murtin ve svém případě žádost adresovanou předsednictvu Ústředního výboru KSČ, v níž se jako účastník SNP mj. ohrazoval proti nařčení z „*luďáctví*“ a slovenského separatismu. Upozorňoval rovněž na osobu JUDr. Dolníka, jenž – navzdory jeho žádostem – nebyl stíhán společně s nimi a nebyl ani povolán jako svědek. Murtin sice důvod pravými slovy nepojmenoval (spolupráci s StB), postěžoval si ale, že „*je pozoruhodné, že v procese boli odsúdení traja účastníci povstania. Nebol však súdený, ba nebol pripustený ani ako svedok ten člen spoločnosti, ktorý si ju vytvoril, ktorý jú snád jediný pravidelne vyhľadával, ba i svolával a vždy mal hlavné slovo*“.⁶⁵ Žádosti o revizi rozsudku podali ve

54 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Žaloba Krajské prokuratury v Praze ze 7. 3. 1959.

55 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Protokol o výslechu obviněného z 9. 3. 1959.

56 Další členy soudního senátu byli soudci z lidu Josef Veselý a Josef Ducháček. Prokuraturu vedle dr. Čimbury zastupovala Jiřina Chocholová, naopak Jána Belanského zastupoval dr. Jiří Vízek, Vladimíra Halabráina dr. Jan Hloušek a Mateje Murtina a Jan Strnada dr. Jan Pacák.

57 NA Praha, f. GP, sp. zn. III/2 GPt 276/59. Zpráva Správy vyšetřování MV Generální prokuratury ze 9. 2. 1959.

58 LETZ, R., MATULA, P., eds. *Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.*, s. 140.

59 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Vyjádření Zory Adamcové k předvolání jako svědka k soudu, nedatováno.

60 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Rozsudek Krajského soudu v Praze z 28. 4. 1959.

61 Ján Belanský se ohradil proti konfiskaci psacího stroje. Ve stížnosti mj. uvedl, že vzhledem k nízkému důchodu po propuštění z výkonu trestu bude stroj potřebovat k zajištění obživy. Nejvyšší soud argumenty odmítl jako neopodstatněné. NA Praha, f. Nejvyšší soud ČSR (dále NS ČSR), sp. zn. 1 To 037/60. Usnesení Nejvyššího soudu z 16. 7. 1960.

62 Blíže například SLABOTÍNSKÝ, Radek. *Amnestie prezidenta republiky v letech 1960 a 1962 a rehabilitace politických vězňů v 60. letech 20. století*. Dizertační práce. Brno: Historický ústav FF MU Brno, 2010.

63 Orgány StB evidovaly Belanského, Halabráina a Murtina např. jako amnestované osoby. ABS Praha, f. Objektové svazky – Hradec Králové (dále OB-HK), a. č. OB-266 HK. Seznam odsouzených propuštěných na základě amnestie, nedatováno; f. Objektové svazky – centrála (OB-MV), a. č. OB-1734 MV. Seznam spolupracovníku II. odd. O-StB z 20. 10. 1966. Shodně s tajným rozkazem ministra vnitra Rudolfa Baráka č. 1 z 3. 1. 1959 byli propuštěni evidováni v kategorii bývalých činitelů v rámci agendy tzv. bývalých lidí. Podle agenturních zpráv, které jsou např. součástí zvláštního vyšetřovacího svazku je patrné agenturní rozpracování propuštěných prostřednictvím spolupracovníků StB. Viz ABS Praha, f. ZV, a. č. ZV-350 MV.

64 ABS Praha, f. A8/1, inv. č. 1 362. Opis agenturní zprávy z 12. 11. 1965.

65 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Žádost Mateje Murtina ÚV KSČ ze 4. 3. 1964.

Jan Strnad po zatčení StB (Zdroj: ABS)

stejnou dobu i zbylí odsouzení, a to Generální prokuratuře v Praze. Na rozdíl od té Murtinovy byly založeny na právním rozboru vyšetřování, obžaloby a rozsudku, které byly shodně napadány, a bylo v nich poukazováno na věcné chyby. Zmiňována byla i jména Adamcové a Dolníka. Vladimír Halabráin v této souvislosti přímo označoval případ za vykonstruovaný.⁶⁶

Žádosti byly úspěšné, neboť Krajská prokuratura v Praze již na počátku roku 1965 zahájila prošetřování případu. Vyšetřovatel GP Leo Kadlec postupně vyslechl všechny odsouzené, jejichž výpovědi se v jádru shodovaly – protokoly sepsané na StB zcela neodpovídaly skutečnosti, vyšetřování byli vystaveni psychickému nátlaku, odmítali činy, ze kterých byli viněni, a především označovali Adamcovou a Dolníka za spolupracovníky StB. Matej Murtin přímo uvedl, „že Dolník, ať již byl veden jakýmkoliv zájmem,

provokoval naši společnost a mohl být v tomto směru do jisté míry nesprávně využívaným spolupracovníkem orgánu ministerstva vnitra“.⁶⁷ Vyslechnuta byla i Zora Adamcová, ke spolupráci s StB se ale nevyjádřila, resp. tato otázka jí patrně ani nebyla položena. Prokurátor Kadlec si předvolal i vyšetřovatele StB mjr. Zdeňka Neumana, mjr. Františka Mastného a kpt. Karla Kepra, kteří stížnosti odsouzených shodně odmítli. Prokurátoru Kadlecovi toto vysvětlení zřejmě stačilo, neboť nebyly krajskou prokuraturou shledány důvody pro podání stížnosti a obnovení trestního řízení. Žádosti o revizi proto byly ještě v lednu 1965 odloženy jako bezdůvodné.⁶⁸ Proti tomuto rozhodnutí se všichni čtyři odsouzení ohradili.⁶⁹

Na základě stížností odsouzených podal speciální odbor GP v listopadu 1965 žádost Inspekcí ministra vnitra o prošetření případu, konkrétně

došlo-li k použití nedovolených metod, z jakého důvodu nebyli Dolník, Adamcová a Porubjak stíháni společně s ostatními a jaká byla role Jána Belanského v případě s Fedorem Thurzou. Věci se zabývali pplk. Jaroslav Macháně a kpt. František Šaur. Závěry ale byly stejné jako na počátku ledna během výslechů na Krajské prokuratuře v Praze. Šetření bylo zakončeno v prosinci 1965. Podle závěrečné zprávy inspekce nebylo zjištěno použití násilí během vyšetřování ani manipulace s protokoly, naopak bylo potvrzeno, že Vendelín Dolník i Zora Adamcová byli spolupracovníky StB a Ján Porubjak byl v agenturním zájmu bezpečnostních orgánů.⁷⁰

V následném období se někteří z odsouzených stále domáhali zrušení původního rozsudku. Dosažení tohoto kroku ale bylo limitováno i personálním obsazením příslušných funkcí. Jak totiž v jedné ze svých stížností vystihl

66 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Žádost Vladimíra Halabráina GP z 6. 9. 1964.

67 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Protokol o výslechu z 29. 4. 1959.

68 NA Praha, f. GP, sp. zn. III/2 GPt 276/59. Zpráva o prošetření žádosti o revizi rozsudku z 30. 1. 1965.

69 NA Praha, f. GP, sp. zn. III/2 GPt 276/59. Žádost GP z 15. 7. 1965.

70 ABS Praha, f. A8/1, inv. č. 1 362. Zpráva o prošetření trestní věci dr. Jána Belanského a spol. z 8. 12. 1965. Dr. Ján Porubjak byl vytipován ke spolupráci proto, že nepatřil mezi iniciátory schůzek a účastnil se jich jen okrajově, a především udržoval „živý styk“ se zahraničím. Poznatky získané během vyšetřování Belanského případu pak posloužily jako kompromitující materiál na Porubjaka. Spolupráci s ním však StB po krátké době z důvodu onemocnění ukončila, jak uvedl tehdejší náčelník 2. odd. 8. odboru 2. správy MV mjr. Hrnčárek. ABS Praha, f. A8/1, inv. č. 1 362. Protokol o výslechu mjr. Ludvíka Hrnčárka z 8. 11. 1965.

Rehabilitační proces v případě V. Žingora přinesl první dekonspiraci Z. Adamcové jako spolupracovnice StB. Na snímku členové hlavní skupiny při vynesení rozsudku Krajského soudu v Banské Bystrici 29. 4. 1968 (Zdroj: TASR)

Matej Murtin, pod zamítavým rozhodnutím GP o revizi jeho případu byl podepsán dr. Adamec, jenž byl též uveden pod obžalobou Krajské prokuratury v Praze z roku 1959 (sic).⁷¹ Případ tak byl znovu otevřen až v souvislosti s aplikací zákona o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb. Zvláštní senát Krajského soudu v Praze za předsednictví JUDr. Ladislava Součka jej projednal 24. ledna 1969. Belanský a další odsouzení znovu zopakovali své výpovědi.

Matej Murtin navíc uvedl, že se od svého švagra a bývalého pověřence spravedlnosti Ivana Pietora dozvěděl o spolupráci Adamcové a Dolníka s StB, a dával si proto během schůzek ve vinárnách pozor na to, co říká. Rovněž Vladimír Halabřín měl být od přítele Antona Rašly informován o spolupráci Adamcové s StB.⁷² Jak Dolníka, tak Adamcovou soud předvolal jako svědky. Jejich vystoupení ale žádné zásadní odhalení nepřineslo, oba totiž

svou spolupráci odmítali, a to i poté, co soud po vyloučení veřejnosti předložil zprávu Inspekce ministra vnitra. Na otázku obhájce podepsal-li Dolník závazek ke spolupráci, dotazovaný odpověděl, že si nepamatuje.⁷³ Podobně vyhýbavě se vyjadřovala i Adamcová. Další přítomní ale věc viděli poměrně jasně. Naznačuje to i skutečnost, že zrušení rozsudku z roku 1959 navrhoval jak obhájce Karol Laštovička, tak i prokurátor Vladimír Baláž. Soudní

71 NA Praha, f. GP, sp. zn. III/2 GPt 276/59. Stížnost Mateje Murtina GP z 12. 3. 1968.

72 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Protokol o veřejném zasedání Krajského soudu v Praze z 24. 1. 1969.

73 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Protokol o veřejném zasedání Krajského soudu v Praze z 24. 1. 1969.

senát v případě Jána Belanského, Vladimíra Halabrána a Mateje Murtina (Jan Strnad zemřel) zrušil obžalobu a rozsudek krajského soudu, neboť nebyla naplněna skutková podstata a došlo k určitým procesním chybám.⁷⁴ Zmíněna byla i úloha spolupracovníků StB, vzhledem k tomu, že ale nebyla naplněna podstata trestného činu, nedošlo v tomto případě k porušení zákona. Zjištěno naopak bylo závažné pochybení ze strany tehdejší prokuratury, vzhledem k nastupující „normalizaci“ poměrů v Československu však v tomto směru již patrně k žádným krokům nedošlo.⁷⁵ Následujícího dne o přelíčení informoval článek *Svobodného slova*. Soudní rehabilitace ale automaticky neznamenala ochabnutí zájmu StB o tyto osoby.⁷⁶

ÚSKALÍ REHABILITACÍ

Adamcovou pochopitelně veřejně označení za spolupracovníci StB klidnou nenechalo. „DANA“ se divila, „*jak vůbec se mohlo z MV prozradit, že dobrovolně napomáhala StB*“.⁷⁷ Rozhořčená napsala dopis přímo federálnímu ministru vnitra Janu Pelnářovi a žádala o okamžité řešení její záležitosti.⁷⁸ Nebylo to ale poprvé, co se muselo Ministerstvo vnitra zabývat problémy spojenými se zájmem médií o osobu Zory Adamcové. Ještě větší ohlas totiž přineslo rehabilitační řízení odsouzených v procesu s Viliamem Žingorem,

které proběhlo ve dnech 22.–24. dubna 1968 před Krajským soudem v Banské Bystrici. Na základě dřívějšího šetření Inspekce ministra vnitra, jako i samotného soudního slyšení bylo zjištěno, že Adamcová nejenže spolupracovala s StB, ale v kauze partyzánského velitele si počínala i velmi aktivně a její činnost tak měla provokační charakter.⁷⁹ O tom, „*že vari ani jeden z tzv. agentov, západnej špionáže, s ktorým mal Žingor styky, nepochádzali zo Západu, ale z našich vlastných kádrových zásob*“, do nichž patřila i Adamcová, informovala *Obrana lidu* již krátce před zahájením rehabilitačního slyšení.⁸⁰

Uvedený článek vyvolal bouřlivou reakci čtenářů a redakci došla řada anonymních i podepsaných dopisů, jejichž pisatelé obviňovali Adamcovou z další konfidentské činnosti. Svou negativní zkušenost vylíčil i Čestmír Šikola, člen výsadku Clay během druhé světové války, jenž byl po nastolení vlády KSČ perzekuován. Sama Adamcová v následujícím článku, ve kterém jí byl dán prostor se k obviněním vyjádřit, vše popřela.⁸¹ Redakci došel i dopis Josefa Čecha, jenž rovněž vinil Adamcovou z provokací vůči jeho osobě.⁸² Veřejná reflexe probíhajících rehabilitačních procesů a kritika postupu bezpečnostních složek dokresluje atmosféru tzv. pražského jara a defenzivní pozici, ve které se aparát MV nacházel. Jak jinak si totiž vysvětlit

např. otevřenou výzvu redaktora Miroslava Tuleji k očištění bezpečnostních složek od podobných agentů-provokatérů a zkompromitovaných osob adresovanou náměstkovi ministra vnitra Viliamu Šalgovičovi.⁸³ „DANA“ se naopak domáhala u MV zastání, to se ale v kauze výrazněji neangažovalo s tím, že Adamcové se nelze zastat. „*Neide len o to, že by to poškodilo našu snahu o znovunadobudnutie dôvery verejnosti pre prácu ŠtB, ale o principiálny postoj všetkých príslušníkov a najmä náčelníkov k náprave nezákonností z 50. rokov*“, vysvětloval Šalgovič.⁸⁴ Z důvodu zatajování důležitých skutečností (vědomá spolupráce s StB) navíc bylo proti Adamcové z podnětu předsedy rehabilitačního senátu Ladislava Součka zahájeno přípravné řízení. Na základě zásahu obvodního prokurátora pro Prahu 4 Františka Jandy bylo z důvodu ohrožení státního tajemství později zastaveno. V souvislosti s tím bylo též konstatováno, že „*případy, kdy v rehabilitačním řízení se dávaly takové poznatky, které značně poškozuji operativní práci a že těchto poznatků je používáno proti osobám, kterým StB zaručuje naprostou ochranu*“.⁸⁵

Z těchto důvodů pochopitelně představovalo naplňování zákona o soudních rehabilitacích pro bezpečnostní složky velké komplikace. Dekonspirace spolupracovníků je nepřijatelná pro jakoukoliv zpravodajskou

74 SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Rozsudek zvláštního senátu Krajského soudu v Praze z 24. 1. 1969.

75 Podle § 42 zákona č. 82/1968 Sb. měly zvláštní senáty oznamovací povinnost v případech, kdy bylo zjištěno porušení zákonnosti. Shodně se zněním zákona GP informoval i dr. Ladislav Souček. SOA Praha, f. Krajský soud Praha, sp. zn. 1 T 3/59. Upozornění na podíl prokuratury na vzniku nezákonnosti podle § 42 odst. 1 zák. č. 82/1968 Sb. z 27. 2. 1968.

76 Vladimír Halabrák se stal znovu cílem zájmů StB v souvislosti s akcí „MAZUT“, která byla zaměřena na osobu, s níž udržoval kontakty. Viz ABS Praha, f. Správa sledování SNB – svazky (dále SL), a. č. SL-4149 MV.

77 ABS Praha, f. Statisticko-evidenční odbor (dále A31), inv. č. 310. Záznam ve věci Zory Adamcové z 29. 1. 1969.

78 ABS Praha, f. A8/1, inv. č. 1 499. Dopis Zory Adamcové ministru vnitra z 5. 2. 1969.

79 LETZ, R., MATULA, P., eds. *Dokumenty k procesu s Viliamem Žingorem a spol.*, s. 220 a 246 – 265.

80 TULEJA, Miroslav. Viliam Žingor – příčina smrti E 985, N 991. *Obrana lidu*, roč. 27, 20. 4. 1968, s. 4.

81 TULEJA, Miroslav. Zora Adamcová: Žingora som stretla raz v živote! *Obrana lidu*, roč. 27, 4. 5. 1968, s. 9.

82 Připomeňme, že Zora Adamcová byla v souvislosti s případem vyšetřována. Josef Čech byl v roce 1949 Státním soudem odsouzen na 25 let odnětí svobody. ABS Praha, f. A8/1, inv. č. 1 499. Prohlášení Josefa Čecha ze 7. 4. 1968.

83 TULEJA, Miroslav. Tlačová oprava. *Obrana lidu*, roč. 27, 29. 6. 1968, s. 4.

84 ABS Praha, f. A8/1, inv. č. 1 499. Vyjádření náměstkovi ministra vnitra Viliama Šalgoviče z 22. 7. 1968.

85 ABS Praha, f. A8/1, inv. č. 1 499. Záznam ve věci ohrožení státního tajemství z 2. 2. 1970.

službu, tím spíše pro tu sloužící totalitnímu režimu stavějící na existenci masové agentury. Jak naznačuje i sledovaný případ, podstatnou roli sehrály i agenturně-operativní materiály. Státní bezpečnost se zapůjčování těchto dokumentů pro potřeby soudu pochopitelně bránila a zpočátku se tomuto postupu i vyhýbala. Tento stav změnil rozkaz ministra vnitra č. 71 z 24. října 1968, dle kterého byly zvláštním soudním senátům předávány i operativní svazky.⁸⁶ Představitelé StB rovněž s velkou nelibostí sledovali mediální tlak, který rehabilitační řízení nezřídkem provázal. Dokládají to i četné dopisy zasílané prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi, ve kterých si orgány StB stěžovaly, že jejich „činnost je zne-možňována neustálými útoky zejména

deníku *Práce a Literárních listů*, které ve svých článcích odhalují metody práce čs. kontrarozvědky, jež jsou ve všech státech státním tajemstvím zvláštní důležitosti. Jen u nás není toto respektováno ku škodě republiky“. To vše mělo vést k „praktickému umrtvení práce kontrarozvědky“ a „skandalizování poctivých občanů [sic]“.⁸⁷

Právě odkrývání agenturního pozadí mnoha případů patřilo mezi nejproblematictější body soudních rehabilitací v letech 1968–1969 (uvedeno v § 15 písm. a) zák. č. 82/1968 Sb.). V souvislosti s politickými změnami po srpnu 1968 proto byla provedena novelizace zákonné předlohy, ve které již nebyla otázka provokací přímo uváděna.⁸⁸ Nejen snahy o rehabilitace vyprovokovaných případů,

ale i potrestání osob, které se jich dopouštěly, tak vyznívaly po potlačení pražského jara naprázdno. Otevření otázky nezákonností minulých let však přinesly bezpečnostním složkám značné komplikace a někdy též zasáhly do životů osob, které s StB spolupracovaly. O služby Zory Adamcové přestala mít Státní bezpečnost zájem již v souvislosti s revizí procesu Jána Belanského v roce 1965. Vzhledem k její dekonspiraci bylo navrženo ukončení spolupráce a ponechání „DANY“ v kategorii důvěrníka.⁸⁹ Na sklonku 60. let Adamcová pracovala v redakci deníku *Práce* na Václavském náměstí. Jak dokládá její osud, vypořádání se s nezákonnostmi padesátých let často skončilo pouze na skandalizování „poctivých občanů“ na stránkách tisku.

Adam Zítek • Agency difficulties of rehabilitation or background of one article

The judicial rehabilitation in Czechoslovakia, especially in 1968–1969, redressed for wrongs and brought at least partial justice in some cases. However, uncovering the crimes of earlier times meant considerable complications for State Security. During rehabilitation processes, the practices of the secret police were often exposed, particularly relating to the provocations and its agency activities. This issue is also illustrated by a case of former Secretary to the President Edvard Beneš Ján Belanský and people surrounding him as they were convicted on trumped-up charges in 1959 and rehabilitated in 1969. The provocative nature of the case and the activities of StB collaborators, which also reached the press, illustrate the difficulties of these processes for the security apparatus and, in part, for those who collaborated with it.

Mgr. Adam Zítek (1989)

Absolvent a doktorand Filozofickej fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. V súčasnosti pracovník oddelenia fondov štátnej správy z rokov 1945 – 1992 Národného archívu v Prahe. Vo svojej vedeckej práci sa zameriava hlavne na prejavy odporu proti komunistickému režimu v jeho zakladateľskom období a na činnosť represívneho aparátu, najmä justície a prokuratúry. Obdobnou problematikou sa zaoberá aj v kontexte poľských dejín a československo-poľských vzťahov. K téme justície spoločne s Jaroslavem Pažoutem a kolektívom autorov publikoval *Lexikon nejvyšších představitelů československé justice a prokuratúry v letech 1948–1989*. Čiastkové štúdie k problematike rezistencie a súdneho aparátu publikoval napríklad v revue *Paměť národa*, zborníku Národného archívu *Paginae historiae* či v zborníkoch *Zbrodnie sądowne w latach 1944 – 1989. Konformizm czy relatywizm moralny środowisk prawniczych?* a *Violent Resistance. From the Baltics to Central, Eastern and South Eastern Europe 1944 – 1956*.

Kontakt: zitek.adam@email.cz

86 ABS Praha, f. A31, inv. č. 310. Koncept vyjádření náčelníka SEO HS StB z 13. 12. 1968

87 NA Praha, f. Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945 – 1989, Alexander Dubček, svazek (sv.) 20, archivní jednotka (dále a. j.) 186. Dopis ZO KSČ MV Alexandru Dubčekovi, nedatováno.

88 PAŽOUT, Jaroslav. Příprava zákona o soudní rehabilitaci a jeho aplikace na půdě Národního/Federálního shromáždění. In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav, eds. *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu. Mezinárodní, vnitropolitické, právní a společenské aspekty*. Praha: ÚSTR, (v tisku), s. 257 – 259.

89 V příslušném návrhu byla též zmíněna likvidace vlastnoručních zpráv Adamcové. ABS Praha, f. TS-MV, sign. TS-656523 MV. Návrh na uložení agenty DANY, č. sv. 736 do archivu MV z 12. 1. 1966.

BOJ PROTI TZV. SLOVENSKÉMU NACIONALIZMU A SEPARATIZMU

DOKUMENTY K PRÍPADU IVAN ŠTELCEK A SPOL.

MARTIN GAREK

Obdobie komunizmu negatívne postihlo tisíce rodín, ktoré sa stali nepriateľmi režimu, či už domnelými alebo skutočnými, podľa interpretácií predstaviteľov komunistickej strany. Jedným z najnebezpečnejších „zločinov“ v očiach stranických a bezpečnostných orgánov bolo inklinovanie k myšlienke slovenskej štátnosti, čo sa v podstate chápalo ako prejav tzv. slovenského nacionalizmu a separatizmu. Toto obvinenie sa často automaticky spájalo so snahou o protikomunistický odpor, pretože rozličné osoby, či organizácie, sa snažili spolupracovať so zahraničím a dosiahnuť demokraciu na Slovensku, resp. v Československu. Je len prirodzené, že vidiac totalitnú moc komunistov, odporcovia sa orientovali na západné štáty. Jednou z osôb, ktoré nadviazali kontakty so slovenským exilom na Západe a snažili sa o demokratizáciu Slovenska, bol aj Ivan Štelcer, odsúdený v roku 1955 v prípade Pavol Jančovič a spol.

Tento takmer neznámy príbeh, keďže sa mu neďával priestor v médiách ani v čase samotného konania procesu, opísal v niekoľkých článkoch historik Martin Lacko.¹ Taktiež samotný Ivan Štelcer po roku 1989 vydal svoje pamäti pod názvom *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992)*² v Spolku Slovákov v Poľsku. Prípady Ivana Štelcera spomína aj Anton Hruboň vo svojej úvahe v *Historickom časopise*, kde

sa zaoberá predovšetkým morálnou rovinou jeho ocenenia ako veterána protikomunistického odboja. Nespochybnuje jeho protikomunistickú činnosť a odpor voči tomuto režimu, ale poukazuje na jeho glorifikáciu ľudáckeho režimu z rokov 1939 – 1945, pričom spochybňuje jeho úctu k demokratickým hodnotám, ktoré tento režim potláčal.³

Ivan Štelcer, narodený v roku 1923, pochádzal z úradníckej rodiny, pričom

jeho otec, Gejza Štelcer,⁴ bol od roku 1922 učiteľom v Predmieri a zároveň od roku 1919 aktivistom a neskôr aj funkcionárom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLS).⁵ Neskôr sa presťahovali do Hlohovca. Po obnovení Československa bol obvinený z „kolaborácie s fašistami“ a v apríli 1945 zatknutý. Takmer rok strávil vo väzení, až nakoniec na priamy zásah predsedu Slovenskej národnej rady (SNR) Jozefa Lettricha⁶ bol 18. apríla 1946

1 LACKO, Martin. Doživotie za žiadost' národných práv. *Slovenské národné noviny*, roč. 28, 2013, č. 50, s. 10; LACKO, Martin. Nezlomný bojovník za štátnu samostatnosť. 60 rokov od procesu s Pavlom Jančovičom a spol. [online]. [cit. 2020-11-12]. *Národný kalendár 2015*. Dostupné na: <http://www.trencan.6f.sk/0055-Jancovic.html>

2 ŠTELCEK, Ivan. *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992)*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 313 s.

3 HRUBOŇ, Anton. K identifikácii protikomunistického odboja na Slovensku (o interpretačnom labyrinte jeho historickej, právnej a spoločenskej roviny). *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 3, s. 510 – 512.

4 Gejza Štelcer (1899), okresný predseda Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Hlohovci, veliteľ Hlinkovej gardy, otec Ivana Štelcera. V roku 1945 bol obvinený z kolaborácie s Nemcami a postavený pred Ľudový súd, avšak pre nedostatok dôkazov oslobodený. Dňa 7. 4. 1955 bol zatknutý a obvinený v procese Pavol Jančovič a spol. spolu so svojím synom a nakoniec odsúdený na 23 rokov odňatia slobody. Prepustený bol po siedmich rokoch, v máji roku 1962. Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Vyšetrovacie spisy, (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V), archívne číslo (ďalej a. č.) 203, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Gejzovi Štelcerovi.

5 Bližšie k činnosti Gejzu Štelcera v rokoch 1918 – 1945 pozri ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. 16 – 46.

6 Jozef Lettrich (1905 – 1969), slovenský politik. Vyštudoval právo na Univerzite Komenského v Bratislave. V medzivojnovom období člen Agrárnej strany. Signatár Vianočnej dohody, člen ilegálnej Slovenskej národnej rady v rokoch 1943 – 1944, následne aj povstaleckej SNR, povereník pre školstvo a osvetu počas SNP. V rokoch 1945 – 1948 predseda Demokratickej strany, predseda SNR a poslanec Národného zhromaždenia. V marci 1948 emigroval cez Rakúsko do USA, kde pôsobil v exilových organizáciách.

prepustený na slobodu.⁷ Vo väzení sa Gejza Štelcer stretol aj s Pavlom Jančovičom, ktorý sa stal dôležitou postavou budúcich udalostí. Pavol Jančovič⁸ sa narodil 14. septembra 1899 v Oslanoch. Pracoval ako nižší administratívny úradník a už od roku 1931 bol obvodným tajomníkom HSLS v Trenčíne a od roku 1942 župným tajomníkom v Trenčíne. Pred koncom vojny bol v apríli 1945 taktiež uväznený a už vo väzení v tom istom mesiaci založil ilegálnu Organizáciu slovenských rodolubov a vlastencov (OSRV),⁹ ktorá propagovala myšlienku samostatného a slobodného Slovenska. Jej činnosť vo väzení spočívala v tlači a rozširovaní letákov. Podľa výpovede Jána Pavloviča z 19. apríla 1955 založil jeho otec Pavol OSRV na podnet „farárov Piaristov“¹⁰, ktorých začal navštevovať po príchode z väzenia v máji 1946. Navštevoval ich v ich bytoch, pričom malo ísť o rehoľníkov Verčeka, Bolda, Rýbara, Homolu a Branického. Títo mali byť zbavení učenia na miestnom gymnáziu v Trenčíne.¹¹ Pavol Jančovič bol nakoniec oslobodený spod obžaloby Okresného ľudového súdu v Trenčíne rozsudkom z 28. apríla 1947.¹²

Na tlači a rozširovaní letákov vo väzení s ním spolupracovali aj ďalší väzni. Po prepustení z väzenia Jančovič skontaktoval svojich bývalých známych, resp. spoluväzňov prepustených na slobodu, a začal vo väčšej miere vyvíjať činnosť v rozširovaní letákov,

Gejza Štelcer v polovici 30. rokov
(Zdroj: Archív I. Štelcera)

zasielaní listov, opisujúcich udalosti a pomery na Slovensku, do zahraničia. Taktiež, samozrejme, počúvali „rímsky rozhlas“, čiže slovenské vysielanie Talianskeho štátneho rozhlasu, prostredníctvom ktorého im mali byť podávané správy o doručení listov k adresátom. Jančovič skontaktoval aj Gejzu Štelcera, ktorý sa v roku 1945 taktiež stal členom jeho skupiny OSRV. Do tejto organizácie priviedol Gejza Štelcer aj svojho syna Ivana, ktorý sa slovami historika Martina Lacka stal dušou organizácie.¹³ Členmi organizácie sa stali aj iné osoby, pričom spoločným menovateľom bola osoba Pavla Jančoviča.

Pavol Jančovič
(Zdroj: Archív M. Jančoviča)

Činnosť členov OSRV spočívala v nadviazaní kontaktov so zahraničím, pričom sa prirodzene orientovali na slovenský povojnový exil v Taliansku, v písaní a rozširovaní rozličných letákov, plagátov, správ o aktuálnej situácii pre zahraničie a pod. Vo výpovedi zo dňa 30. mája 1955 Ján Jančovič¹⁴ vypovedal, že spolu s otcom rozšírili okolo 250 až 300 protištátnych plagátov. Tieto začali rozširovať už v roku 1947, pričom Ján Jančovič myslel, že sa netýkajú „protištátnej činnosti“.¹⁵ Na rozširovanie svojich tlačovín používali viacero spôsobov. Jeden z nich opísal vo svojej výpovedi z 12. júla 1955 aj

- 7 LACKO, Martin. Za dovolanie sa práva národa – doživotie. Ivan Štelcer a jeho slovenský príbeh. In: ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. XVI. Samotný Ivan Štelcer vo svojich spomienkach spomína, že otec Gejza bol zatknutý 20. 5. 1945 v Trnave. ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. 77.
- 8 Pavol Jančovič (1899 – 1957), od roku 1931 obvodný tajomník HSLS a od roku 1942 župný tajomník HSLS v Trenčíne, po roku 1945 obžalovaný pred Okresným ľudovým súdom v Trenčíne, ale nakoniec v roku 1947 oslobodený. Zakladateľ Organizácie slovenských rodolubov a vlastencov v 1945 v Trenčíne, ktorej činnosť spočívala predovšetkým v letákových akciách. V apríli 1955 zatknutý a obvinený v procese Pavol Jančovič a spol. Dostal doživotný trest, ktorý si odpykával vo väzniciach v Leopoldove a v Brne-Bohuniciach, kde nakoniec v júli 1957 zomrel.
- 9 LACKO, M. Doživotie za žiadosť národných práv, s. 10.
- 10 Piaristi sú rehoľníci.
- 11 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 203, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Jančovičovi.
- 12 LACKO, M. Nezlomný bojovník národných práv, s. 10.
- 13 LACKO, Martin. Bojovali a trpeli za presvedčenie. *Slovenské národné noviny*, roč. 28, 2013, č. 50, s. 10.
- 14 Ján Jančovič (1929 – 2011), úradník na Povereníctve potravinárskeho priemyslu, zatknutý 9. 4. 1955 v súvislosti so svojím otcom Pavlom Jančovičom, podľa ktorého roznášal protištátne Memorandá a súhlasil s nimi. Počas výpovedi sa priznal aj k zasielaniu listov Ivana Štelcera do zahraničia a roznášania protištátnych letákov.
- 15 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 203, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Jančovičovi.

Peter Opatovský.¹⁶ Uviedol, že v roku 1953 dostal od Pavla Jančoviča leták s názvom *tzv. Nariadenie*, v ktorom sa požadovalo, aby „osoba, ktorá tento obdrží rozmnožila ho v 5 exemplároch a rozoslala ho za tým istým účelom ďalším svojim známym ľudákom, gardistom a exponentom býv. štátu“.¹⁷ Podľa spomienok Ivana Štelcera, hlavnou témou letákov bola osoba Jozefa Tisa, keď najskôr protestovali proti jeho zatknutiu, aj zatknutiu iných predstaviteľov vládneho režimu 1939 – 1945, a neskôr sa domáhali predovšetkým rehabilitácie osoby bývalého prezidenta Slovenskej republiky Jozefa Tisu.¹⁸

S Rímom mali nadviazať kontakt v roku 1952, keď Ivan Štelcer zaslal do „Rádia Rím“ list ukončený heslom „Hlinkov národ nezahynie“.¹⁹ Ivan Štelcer sa 10. apríla 1955 pri výsluchu vyjadril, že to bolo na popud ThDr. Vojtecha Bucka,²⁰ prednášajúceho na teologickej fakulte v Bratislave, ktorého spoznal počas svojho štúdia na právnickej fakulte. Bucko odišiel v roku 1949 do emigrácie a koncom roku 1952 mal skontaktovať Ivana Štelcera, informovať ho o vytvorení Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ) a vyzvať ho na „protištatnú činnosť“.²¹ V svojej

Ivan Štelcer ako maturant
(Zdroj: Archív I. Štelcera)

knihe spomienok ale toto vyvrátil: „... vykonštruovali moje priznanie, že podnet na začatie našej činnosti prišiel zo zahraničia, akoby mi ho bol dal vdp. Dr. Bucko, neskôr to mal byť vdp. Botek. Tí vraj prednášali na teologickej fakulte v Bratislave a ja som sa mal zúčastňovať ich prednášok. Pritom na teologickej fakulte som nikdy nebol, tým menej na ich prednáškach.“²² V „Rádiu Rím

(Roma)“ sa stal kontaktom Jančoviča a Štelcera Marián Murín Muránsky, vlastným menom Koloman Murgaš,²³ na ktorého adresu zasielali správy zo Slovenska, či už šifrované alebo nie. Správy boli do Ríma odosielané podľa výpovedí Ivana Štelcera približne od októbra 1953 až do januára 1955.

Najdôležitejším počinom OSRV sa stalo v máji 1954 skoncipovanie tzv. Memoranda, v ktorom apelovali na zahraničné mocnosti, aby uznali SNRvZ za reprezentantku slovenského národa.²⁴ Memoránd podľa výpovede Jána Jančoviča bolo desať. O tom, že Pavol Jančovič pripravuje Memorandá pre „kapitalistické“ krajiny, so žiadosťou o „odtrhnutie Slovenska od českých krajín“, informoval Ján Jančovič začiatkom roku 1954 aj svojho svokra Víta Križana.²⁵ Tieto Memorandá boli odosielané poštou na zastupiteľské úrady západných štátov v Československu.

Táto distribúcia rozličných letákov, Memoranda a iných tlačív sa stala príčinou zatknutia celej skupiny.²⁶ Podľa spomienok Ivana Štelcera sa príčinou odhalenia a zaistenia skupiny stala skutočnosť, že Memorandum pre taliansku ambasádu v Prahe bolo

16 Peter Opatovský (1908) bol zatknutý 2. 5. 1955 na základe výpovedí Pavla a Jána Jančoviča. Od roku 1931 člen HSLS, následne člen Strany práce a nakoniec v r. 1948 člen KSS. V roku 1947 postavený pred ľudový súd v Trenčíne, ale oslobodený.

17 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 203, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Petrovi Opatovskému.

18 ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. 92.

19 ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. 93.

20 Vojtech Bucko (1911 – 1993), kňaz, pedagóg, historik. V roku 1939 sa stal vyučujúcim cirkevných dejín na Bohosloveckej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. V roku 1940 začal pôsobiť v Nitre ako mimoriadny profesor cirkevných dejín na Vysokej škole bohosloveckej. V roku 1945 bol menovaný za riadneho profesora. Venoval sa predovšetkým cirkevným dejinám v 16. storočí a reformácii. V roku 1949 odišiel do emigrácie do Nemecka, kde sa venoval pastoračnej činnosti medzi slovenskými emigrantmi. Publikoval množstvo článkov, štúdií do slovenských emigrantských periodík a viaceru kníh.

21 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 203, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Ivanovi Štelcerovi.

22 ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. 101.

23 Marián Murín Muránsky, vlastným menom Koloman Murgaš, novinár, redaktor, spisovateľ. Do Talianska sa dostal v októbri 1945, stal sa tajomníkom Ústredia sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov v Európe, kde nahradil v januári 1950 Jána Okáľa. Bol prvým vedúcim slovenského vysielania Talianskeho štátneho rozhlasu. Predsedal aj pobočke SNRvZ v Taliansku. V novembri 1962 presídlil do Kolína nad Rýnom, kde začal pracovať ako redaktor pre rozhlas Deutsche Welle. V Kolíne sa stal tajomníkom Ústavu Matúša Černáka. Bližšie k jeho činnosti pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava – Roma: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019, s. 159 – 170.

24 LACKO, M. Doživotie za žiadostí národných práv, s. 10; ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. 94.

25 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 203, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Jančovičovi.

26 LACKO, M. Nezlomný bojovník národných práv, s. 10.

odoslané neskôr ako všetky ostatné. A práve toto Memorandum mala Štátna bezpečnosť (ŠtB) zadržat a použiť pri dokazovaní viny obvineným.²⁷

ŠtB najskôr zo zadržaných písomností identifikovala ako autora Pavla Jančoviča a následne celú skupinu, aj s Ivanom Štelcerom, v apríli 1955 zatkli. Komunistickí predstavitelia hodnotili túto skupinu a jej činnosť ako zvlášť závažnú, vzhľadom na myšlienky slovenského „separatizmu“ a samostatnosti a snahu o spoluprácu so západnými „kapitalistickými“ štátmi. Obžaloba generálneho prokurátora sa týkala jedenástich osôb „organizátorov a členov podzemnej ľudáckej záškodníckej a špiónážnej organizácie ‚Slovenských rodolubov a vlastencov‘ na Slovensku“.²⁸ Tento proces sa pripravoval spolu s procesom so skupinou Bernard Nemček a spol. na jún 1955,²⁹ ale nakoniec, vzhľadom na ochorenie Gejzu Štelcera, bol odsunutý na neskoršie obdobie. Táto skutočnosť mala zachrániť Ivana Štelcera a Pavla Jančoviča pred trestom smrti, keď v zdôvodnení rozsudku sa vzhľadom na zníženie medzinárodného napätia písalo, že „hoci by si obaja zaslúžili hrdelný trest, dnes si už môžeme dovoliť udeliť nižší trest“.³⁰

Samotný súdny proces sa konal v dňoch 29. septembra až 1. októbra 1955 v Trenčíne, kam bol delegovaný Krajský súd v Bratislave. Ivan Štelcer a Pavol Jančovič dostali doživotné tresty odňatia slobody, ostatní členovia skupiny dostali nižšie tresty, ale napriek tomu v niektorých prípadoch až zarážajúce – Ján Jančovič 13 rokov, Gejza Štelcer 23 rokov, Roman

Ivan Štelcer pred budovou niekdajšej kultúrnej sály Meriny, kde bol v roku 1955 súdený (Zdroj: Archív I. Štelcera)

Horváth 22 rokov, Pavol Fejfar 15 rokov.³¹ Siedmi z jedenástich obvinených sa proti rozsudku Krajského súdu v Bratislave odvolali. Najvyšší súd v Prahe nakoniec 14. decembra 1955 potvrdil u Pavla Jančoviča, Gejzu Štelcera, Marcela Čavoju a Romana Horvátha rozsudok krajského súdu, a zmenil rozsudok u Pavla Fejfára z 15 rokov na 6 rokov, u Márie Horváthovej z 10 rokov na 7 rokov a u Petra Opatovského z 11 rokov na 8 rokov odňatia slobody.³²

Niektorí členovia tejto organizácie boli v rámci veľkej amnestie v roku 1960 prepustení na slobodu.³³ Menovite ide o Romana Horvátha a Pavla Fejfára. Gejza Štelcer bol prepustený z väzenia po siedmich rokoch 9. mája 1962, keď sa vyhlásila ďalšia amnestia.³⁴ Slobody sa nakoniec nedožil Pavol Jančovič, ktorý v Leopoldove ochorel na tuberkulózný zápal

miechy, ako následok brutálneho vyšetřovania. Napriek odporúčaniam lekárov, aby bol vzhľadom na svoj stav prepustený na slobodu, zomrel 17. júla 1957 vo väzenskej nemocnici v Brne.³⁵

Ivan Štelcer bol väznený najdlhšie zo všetkých obžalovaných. Nakoniec bol prepustený až 9. mája 1968. Komunisti sa ho obávali, o čom svedčí aj pozorovací zväzok s krycím menom „HRAD“, ktorý na jeho osobu zaviedli jedenásť rokov po jeho zatknutí, teda v čase, keď bol stále vo výkone trestu. Dôvodom mala byť skutočnosť, že menovaný sa prejavoval „ako nepriateľ terajšieho zriadenia, medzi odsúdenými slovenskej národnosti oživoval myšlienku pre vytvorenie nového slov. štátu“. Cieľom bolo zistiť činnosť Ivana Štelcera vo väzení, ale aj jeho otca Gejzu na slobode. Keďže proti Štelcerovi sa nepodarilo zistiť žiadne

27 ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. 94 – 95.

28 LACKO, M. *Nezlomný bojovník národných práv*, s. 10.

29 Bernard Nemček bol odsúdený na trest smrti a 29. 7. 1955 popravený.

30 ŠTELCEK, I. *Náš zápas o samostatnosť*, s. 124.

31 LACKO, M. *Nezlomný bojovník národných práv*, s. 10.

32 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 203. Zdôvodňujúca správa o uložení do Ústredného archívu MV v Prahe.

33 Na základe tejto amnestie bolo z nápravno-pracovných táborov a väzníc prepustených 7 092 osôb, z toho 5 601 politických väzňov. K otázke amnestie z roku 1960 pozri napríklad ROKOSKÝ, Jaroslav. *Amnestie 1960. Pamät a dejiny*, roč. 5, 2011, č. 1, s. 36 – 54.

34 ROKOSKÝ, J. *Amnestie 1960*, s. 53.

35 LACKO, M. *Nezlomný bojovník národných práv*, s. 10.

Záber zo svadobnej hostiny I. Štelcera na Skalke (Zdroj: Archív I. Štelcera)

závažnejšie poznatky naznačujúce jeho nepriateľskú činnosť, pozornosť sa sústredila na jeho otca. Bol využitý tajný spolupracovník „BRATISLAVSKÝ“,³⁶ ktorého Štelcer pri prepustení z väzenia požiadal, aby navštívil jeho otca. Návšteva ale neprinesla žiadne závažné poznatky, keď Gejza Štelcer „odsudzoval Ivana pre jeho nerozvážne jednanie a vzkázal Ivanovi aby dal všetkému pokoj a aby sa staral o to, aby sa čím skôr dostal domov“.³⁷ Ivan Štelcer bol nakoniec prepustený na slobodu ďalšou amnestiou prezidenta republiky zo dňa 9. mája 1968.

Napriek prežitému utrpeniu nezanevrel na svoje presvedčenie a naďalej si udržiaval myšlienky protikomunistického odboja a obnovy slovenskej samostatnosti. O tom svedčí aj jeho

činnosť po Novembri 1989, keď sa aktívne zapojil do politického diania na Slovensku, či už prostredníctvom rozličných listov na najvyšších politických funkcionárov, alebo aj vstúpením do politickej strany Hnutie za oslobodenie Slovenska. O jeho zápale pripomínať zločiny komunizmu a obdobie neslobody svedčí aj jeho vydavateľská činnosť po roku 1989, ktorá sa sústredila predovšetkým na diela exilových činiteľov. Koniec koncov, o jeho činnosti svedčí aj jeho kniha spomienok *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992)*.

Predkladané dokumenty pochádzajú z osobného spisu štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Ivanovi Štelcerovi, ktorého obžaloba určila za jedného z najväznejších „zločincov“

v tomto procese. Je to výber dokumentov, pričom sme sa snažili poukázať na formu a obsah vyšetrovania, spôsob vedenia výsluchov a aj konfrontáciu obžalovaných. Samozrejme, uvedomujeme si, že spisy ŠtB je potrebné skúmať s najvyššou opatrnosťou, keďže tieto boli určené pre potreby prokuratúry a súdu a obeť sa s nimi mohla oboznámiť na záver vyšetrovania. Ako správne podotýka Prokop Tomek, z toho dôvodu je v nich badateľná výrazná miera autocenzúry príslušníkov ŠtB.³⁸ Preto je potrebná opatrnosť a zachovanie kritického odstupu, keď si je potrebné uvedomiť, že v spisoch sa objavujú aj nepravdivé údaje, či už dôsledkom omylu príslušníka ŠtB, alebo zámerne, v snahe dokázať obžalovanému závažnejšiu trestnú činnosť³⁹ (tak ako sa to

36 Identitu tajného spolupracovníka „BRATISLAVSKÝ“ sa nám nepodarilo jednoznačne preukázať.

37 A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica, Zväzky kontrarozviedneho rozpracovania (ďalej KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-KR), a. č. 44 015.

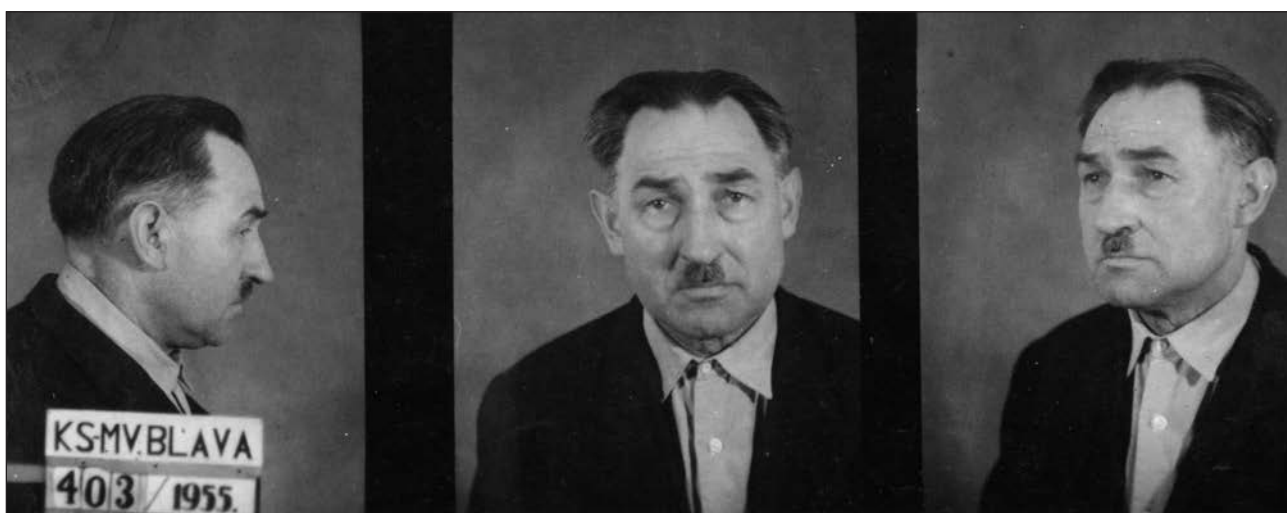
38 TOMEK, Prokop. Svazek ŠtB jako historický pramen. *Soudobé dějiny*, roč. 12, 2005, č. 1, s. 211.

39 TOMEK, P. Svazek ŠtB jako historický pramen, s. 209 – 210.

stalo v prípade kontaktov Ivana Štelcera s Vojtechom Buckom). V spisoch ŠtB sa nachádza mnoho informácií, ktoré sa nenachádzajú v iných dostupných prameňoch, je ale samozrejmé, že je potrebné informácie v nich

obsiahnutých overovať všetkými dostupnými prostriedkami.⁴⁰ Napriek tomu, že každú stránku svojho výsluchu Ivan Štelcer opatrilo formulou „čítal, schválil a podpísal Ivan Štelcer“, resp. v prípade konfrontácie s Pavlom

Jančovičom nachádzame aj jeho podpis, obsahujú predkladané dokumenty aj tvrdenia, ktoré neskôr Štelcer vyvrátil vo svojej knihe. Ivan Štelcer nakoniec ukončil svoju pozemskú púť dňa 17. septembra 2019 v Trenčíne.

Geza Štelcer po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

DOKUMENT Č. 1

1955, 7. apríla, Trenčín. Návrh na zatknutie Ivana Štelcera, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS MV Bratislava, inv. č. 404/55, č. j. A/60121/50-55.

Schvaluji:
.....
8. 4. 1955

Dne 7. dubna 1955
[...]⁴¹
Přísně tajné !

NÁVRH NA ZATČENÍ

Š t e l c e r a Ivana, narodeného 11. 11. 1923 v Predmieri, okres Bytča, čs. štátni príslušník, národnosti slovenské, svobodný, bývalý vysokoškolák, t. č. zamestnaný ako účetní úředník na podnikovém ředitelství Restaurací a jídelen v Trenčíně, bytem Trenčín, Jiráskova ul. č. 1651 v podnájmu u rodičů.

Š T E L C E R Ivan v době studií na vysoké právnické škole v Bratislavě se seznámil a stýkal s ThDr. Vojtěchem BUCKOM, který vyučoval na theologické fakultě. Před osvobozením v roce 1945 BUCKO nabádal ve svých přednáškách posluchače k odchodu do zahraničí, kam též sám uprchl. Před svým útekem

40 JAŠEK, Peter. Protikomunistický odpor na Slovensku v období normalizácie. Náčrt problematiky. In: VARINSKÝ, Vladimír, ed. *K identifikácii protikomunistického odboja. Slovenský aspekt v medzinárodnom kontexte*. Banská Bystrica: Belianum, 2017, s. 191.

41 Pečiatka KPB, rukou dopísané 85/55.

do zahraničí získal ke spolupráci některé vysokoškoláky, mezi nimi i Ivana ŠTELCERA, k provádění protistátní činnosti na území ČSR.

Koncem roku 1952 a později Ivan ŠTELCER obdržel od BUCKO ze zahraničí /z Florencie/ dopisy, v nichž BUCKO informoval ŠTELCERA o utvoření Slovenské národní rady v zahraničí⁴² z řad uprchlé slovenské emigrace. Dále v dopise byly podrobné instrukce k provádění protistátní činnosti.

ŠTELCER pod vlivem zahraniční slovenské emigrace se do protistátní činnosti plně zapojil a to tím, že v roce 1954 společně se svým otcem Gejzou ŠTELCEREM, bývalým funkcionářem HSLS⁴³ a bývalým továrníkem na obuv, Pavlem JANČOVIČEM, bývalým župním tajemníkem HSLS v Trenčíně a Martinem GOREKEM, důchodcem a bývalým členem HSLS, vytvořili ilegální protistátní skupinu „Organizácia slovenských rodolubov a vlastencov“ /OSRV/. Táto protistátní skupina, prováděla od roku 1953 letákové akce, které byly zaměřeny v duchu HSLS. Dále skupina vypracovala v roce 1954 MEMORANDUM, určená pro kapitalistické zastupitelské úřady, v nichž žádají o vytvoření tzv. samostatného Slovenského státu v rámci nově vytvořené Evropské unie, kde by vedoucí úlohu hrála slovenská emigrace ze zahraničí a fašistické ľudácke živly.

ŠTELCER Ivan byl vedoucím organizátorem protistátní skupiny OSRV, kterou finančně zajišťoval.

Dokumentární materiál, který byl získán v průběhu rozpracování, dostatečně usvědčuje Ivana ŠTELCERA z provádění nepřátelské činnosti s cílem rozbít ČSR a vytvořit nový tzv. Slovenský stát.

Navrhuji

zatčení Ivana ŠTELCERA, provedení domovní prohlídky v bytě jeho rodičů a zavedení vyšetřování k jeho trestné činnosti.

.....
Náčelník OO-MV44 Trenčín

.....
Operatívny pracovník

.....
Náčelník vyšetř. odboru

Pavol Jančovič po zatknutí ŠtB (Zdroj: AZVJS)

42 Slovenská národná rada v zahraničí – politický exilový orgán v rokoch 1948 – 1960. Pretransformovala sa zo SNR v Londýne na čele s Petrom Prídavkom. Stala sa vrcholným politickým orgánom Slovákov v zahraničí.

43 Hlinkova slovenská ľudová strana.

44 Okresné oddelenie ministerstva vnútra.

DOKUMENT Č. 2

1955, 10. apríla, Trenčín. Výpoveď Ivana Štelcera, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS MV Bratislava, inv. č. 404/55.

Krajská správa Ministerstva vnútra
Bratislava

Č. j.

Dňa 10. apríla 1955

Protokol o výpovedi
s obvinenýmJméno a příjmení Ivanom ŠTEL CEROM
Rozená – přezdivkaNarodený 11. 11. 1923 v Predmieri
povoláním úradník kde Trenčín bytem Trenčín, Holubí-
ho č. 1651 stav slobodný meno manž. rozená
..... počet detí národnost slovenská štát.
přísl. čsl. školní vzdělání 8 semestr. vysoko. obch. šk. voj.
poměr nevoják rodiče Gejza a Alžbeta rozená BILČÍKOVÁ
majetkové poměry nemajetný dřívější tresty dosial' súdne
netrestaný totožnosť zjištěna počas vyšetrovania politická
příslušnost žiadna.Obvinený Ivan ŠTEL CER bol poučený v zmysle §-u 93 tr. por. zákona číslo 87/50 Zb. ČSR a po na-
pomenutí k uvedeniu pravdy na kladené otázky odpovedá:

Výsluch započal o 10:00 hod.

Otázka: Ste si vedomý dôvodov, pre ktoré došlo k vášmu zatknutiu?Odpoveď: Áno, som si vedomý toho, že k môjmu zatknutiu došlo pre prevádzanie protištátnej činnosti
proti ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu v Československu.Otázka: V čom spočívala vaša protištátna činnosť?Odpoveď: Moja protištátna činnosť spočívala jednak v tom, že asi od októbra 1953 do januára 1955
zasielal do Ríma listy – medzi nimi i šifrované –, ktorých obsahom boli rôzne zprávy, ktoré som získava-
val. Okrem toho v máji 1954 vypracovali sme spoločne s Pavlom JANČOVIČOM a jeho synom Jánom
JANČOVIČOM z Orechového, okr. Trenčín „MEMORANDUM“, ktoré sme rozoslali na veľvyslanectvá
západných kapitalistických štátov v ČSR, – USA, Anglie,⁴⁵ Francúzska, Kanady a Talie.⁴⁶ V tomto „ME-
MORANDE“ žiadali sme vlády týchto štátov o uznanie tzv. Slovenskej národnej rady v zahraničí a o ob-
novenie tzv. Slovenského štátu v rámci Európskej federácie.⁴⁷

45 Anglicka.

46 Talianska.

47 Európska federácia – prvý plán na európsku integráciu sa objavil už koncom stredoveku, keď český kráľ Jiří z Poděbrad navrhoval vytvoriť federáciu
viacerých štátov, ktorá by zastavila postup Osmanov do Európy. Ďalší návrh bol vypracovaný v medzivojnovom období, keď v roku 1923 založil Ri-
chard Nicolaus Coudenhove-Kalergi Paneurópsku úniu. Jeho koncepciu spojených európskych štátov v medzivojnovom období podporovalo viacero
politikov – napríklad Aristide Briand, Gustav Stresemann, Edvard Beneš. Plány na integráciu a vytvorenie stredoeurópskej federácie predložil v roku
1936 aj slovenský rodák Milan Hodža vo svojom Dunajskom pláne. Plánov na európsku integráciu bolo postupom času omnoho viac.

Koncom októbra 1954 obdržal som od nejakého HÁJEKA z Bratislavy, Gorkeho ulice písomné inštrukcie k vypracovaniu prípisov italskému vyslanectvu v Prahe. Na základe toho, vypracoval som dva prípisy, ktoré som dňa 3. 3. 1955 poslal uvedenému vyslanectvu.

Otázka: Aký bol obsah týchto prípisov?

Odpoveď: Tieto prípisy, ktoré som zoštylizoval sám, obsahovali štvavé pomlavy nepriateľsky zamerané proti ľudovodemokratickému zriadeniu ČSR.

Otázka: Čo vás viedlo k prevádzaniu nepriateľskej protištátnej činnosti a čo tejto predchádzalo?

Odpoveď: K prevádzaniu nepriateľskej protištátnej činnosti ma viedlo to, že nesúhlasím s terajším ľudovodemokratickým zriadením v ČSR.

Tomuto môjmu nepriateľskému postojovi voči terajšiemu zriadeniu v ČSR predchádzalo to, že som bol vychovávaný v duchu fašistickom profesormi na strednej škole a to: profesorom GUNDOM, meno ktorého neviem, z Hlohovca, Dr. Augustínom RAŠKOM profesorom z Trnavy, Pavlom ŠIŠKOM profesorom – farárom z Hlohovca, ktorý tiež podpísal Pittsburghskú⁴⁸ dohodu ako tzv. zástupca Amerických Slovákov, prof. Dr. Vojtechom BUCKOM, ktorý pred príchodom ČA⁴⁹ uprchol do zahraničia a ďalšími profesormi na mená ktorých si nepamätám.

S profesorom Dr. Vojtechom BUCKOM som prišiel prvýkrát do styku tesne pred jeho odchodom do zahraničia t. j. koncom januára, alebo začiatkom februára 1945, pri ktorej príležitosti ma nabádal, aby som tiež odišiel do západných štátov, konkrétne do Rakúska. Keď som s odchodom do zahraničia nesúhlasil, zapísal si Dr. BUCKO do svojho vreckového notesa moje meno, priezvisko a adresu bydliska s tým, že mi zo zahraničia napíše.

Otázka: Napísal vám Dr. BUCKO zo zahraničia?

Odpoveď: Áno. Koncom septembra, alebo začiatkom októbra 1953 obdržal som z Florencie pohľadnicu od Dr. BUCKA, v ktorej mi tlmočil pozdrav s upozornením, že mi ešte napíše, Skutočne vo februári, alebo v marci 1954 obdržal som od BUCKA dopis, ktorý mi písal z Ríma.

Výsluch ukončený o 00:30 hod. dňa 11. 4. 1955 s prerušením od 12:40 do 15:00 hod, a od 18:00 do 21:40 hod.

Vyšetrujúci:

Zást. náč. KS-MV⁵⁰ kpt. Mozola

Náčel. oddelenia: por. Greguš⁵¹

Vyšetrovaný:

Ivan Štelcer

48 Pittsburghská dohoda – politická dohoda uzatvorená 30. mája 1918 v Pittsburghu medzi zástupcami Slovenskej ligy v Amerike, Českého národného združenia a Zväzu českých katolíkov s Tomášom G. Masarykom, ktorý sám sformuloval text dokumentu. Dohoda schvaľovala spojenie Slovákov a Čechov do jedného štátu, pričom Slovensko malo mať vlastnú administratívu a snem, čiže autonómiu.

49 Červená armáda.

50 Krajská správa ministerstva vnútra.

51 František Greguš (1924), od 29. 7. 1948 člen KSČ, prijatý do Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) v septembri 1947, dátum ukončenia služby 31. 8. 1986 s dosiahnutou hodnosťou plukovník. V roku 1961 študoval na Moskovskej škole ministerstva vnútra v Moskve. V roku 1968 absolvoval Právnickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. Od 15. 2. 1951 do 30. 11. 1951 bol veliteľom dočasnej stanice Národnej bezpečnosti vo väznici Leopoldov. Následne pôsobil ako vyšetrovateľ na odbore vyšetrovania v Bratislave. V dobe od 1. 4. 1954 do 31. 11. 1955 bol náčelníkom oddelenia odboru vyšetrovania pri Krajskej správe Ministerstva vnútra v Bratislave (KS MV Bratislava), následne zástupca náčelníka odboru vyšetrovania do 30. 9. 1956 a potom do 31. 8. 1960 náčelník oddelenia vyšetrovania. V roku 1961 – 1970 náčelník odboru vyšetrovania KS MV Bratislava, následne náčelník správy vyšetrovania ŠtB MV SSR od 1. 7. 1974. Od 1. 1. 1976 bol 1. zástupca náčelníka Správy vyšetrovania ŠtB v Prahe, kde pôsobil už od 1. 7. 1974. Od roku 1980 pôsobil ako vyučujúci na FV VŠ ZNB v Bratislave. A ÚPN Bratislava, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Personálny spis Františka Greguša.

Ivan Štelcer po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

DOKUMENT Č. 3

1955, 19. apríla, Bratislava. Protokol o výpovedi Ivana Štelcera, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS MV Bratislava, inv. č. 404/55.

Krajská správa ministerstva vnútra
Bratislava.

Dňa 19. apríla 1955

Protokol o výpovedi
s obvineným

Š T E L C E R O M Ivanom, nar. 11. 11. 1923 v Predmieri, okres Bytča,
posledne bytom v Trenčíne, Jiráskova ul. čís. 1651.

Výsluch začal dňa 19. 4. 1955 o 13:00 hod.

Otázka: Doposiaľ ste vypovedali už o tom, že ste prevádzali protištátnu činnosť. Teraz vypovedajte konkrétne, kedy ste sa rozhodli protištátne pracovať!

Odpoveď: Protištátne pracovať som sa rozhodol začiatkom septembra r. 1952, kedy som podal do zahraničia, konkrétne do Ríma správu, v ktorej som žiadal Rímsky štvavý rozhlas, aby pozmenili svoje vysielanie na neskoršiu dobu, pretože časovo to nevyhovuje.

Do protištátnej činnosti som sa však už aktívnejšie zapojil koncom roku 1952, kedy som sa stal členom ilegálnej protištátnej organizácie „SLOVENSKÝCH RODOLUBOV a VLASTENCOV“ so sídlom v Trenčíne.

Otázka: Kto dal podnet k založeniu protištátnej organizácie „OSRV“?

Odpoveď: Podnet k založeniu ilegálnej protištátnej organizácie „slovenských rodolubov a vlastencov“ dal koncom roku 1952 Pavol JANČOVIČ, býv. župný tajomník HSĽS v Trenčíne.

Otázka: Ako potom došlo k samotnému založeniu protištátnej organizácie OSRV?

Odpoveď: K založeniu ilegálnej protištátnej organizácie slovenských rodolubov a vlastencov prišlo vlastne koncom roku 1952 v byte Pavla JANČOVIČA v Orechovom pri Trenčíne, keď pri jednej príležitosti som tohoto navštívil.

Pavol JANČOVIČ vtedy sa mi zdôveril, že práve sa pripravuje napísať a rozposlať výzvu k býv. funkcionárom HSLS, o ktorých má vedomosť, že sú aj t. č. za orientáciu ľudácku. Pri tomto zdôverení JANČOVIČ prehlásil, že takýmto spôsobom chce organizovať ľudácke živly na Slovensku z toho dôvodu, aby sa tieto obracali s výzvou na vyslanectvá kapitalistických štátov v Československu, najmä na vyslanectvo USA, aby tieto uznali „SLOVENSKÚ NÁRODNÚ RADU“ v Canade,⁵² ktorá tam pracuje za znovu utvorenia Slovenského štátu.

Keďže ja som bol už v tú dobu v písomnom spojení so zahraničím – rímskym štvaným rozhlasom „RÁDIO ROMA“, s návrhom Pavla JANČOVIČA o utvorení ilegálnej protištátnej organizácie OSRV som plne súhlasil.

Otázka: Od koho dostal Pavol JANČOVIČ, a tiež aj vy vytvoriť na území ČSR ilegálnu protištátnu organizáciu „OSRV“?

Odpoveď: Ja osobne som k vytvoreniu protištátnej organizácie príkaz od nikoho nedostal, okrem JANČOVIČA, o ktorom som už vypovedal. O tom, že by bol JANČOVIČ od niekoho dostal príkaz k vytvoreniu ilegálnej organizácie nemám vedomosť. Mám za to, že JANČOVIČ toto robil z vlastnej iniciatívy.

Otázka: Z čoho vychádzate, keď tvrdíte, že JANČOVIČ dal podnet k vytvoreniu protištátnej organizácie „OSRV“ z vlastnej iniciatívy?

Odpoveď: Vychádzam z toho, že s JANČOVIČOM sa poznám už od roku 1946, ako sa vrátil z väzenia. Od vtedy som s JANČOVIČOM prichádzal do osobného styku v jeho byte, ako aj v byte môjho otca Gejzu ŠTELCERA. Mimo toho dochádzal som za ním aj do úradu, kde bol zamestnaný. O JANČOVIČOVI som vedel už vtedy, že je ostro zameraný proti terajšiemu štátnemu zriadeniu v ČSR, čo som zistil pri rôznych rozhovoroch, kde už vtedy sa vyjadroval, že terajšie štátne zriadenie už dlho nebude trvať, a že znovu bude nastolený Slovenský štát v rámci „STREDOEUROPSKEJ FEDERÁCIE“, k čomu vlastne smerovala aj naša protištátna činnosť.

Otázka: Vypovedajte o tom, kto všetko tam bol prítomný, keď ste spolu s Pavlom JANČOVIČOM zakladali protištátnu organizáciu „OSRV“!

Odpoveď: Keď sme s Pavlom JANČOVIČOM v roku 1952 z podnetu JANČOVIČA zakladali protištátnu organizáciu „OSRV“ na trenčiansku, nebol v byte JANČOVIČA okrem nás dvoch nikto prítomný. O založení ilegálnej organizácie sme jednali len my dvaja.

Protokol o výpovedi prečítal, schválil a podpísal:

Výsluch ukončil dňa 19. 4. 1955 o 21:45 hod.

Vyšetrojúci:

Starš. ref. ppor. Marušic⁵³

Vyšetrovaný:

Ivan Štelcer

52 Kanade.

53 Štefan Marušic (1914 – 1992) počas obdobia 1938 – 1945 bol členom Hlinkovej gardy, aj keď sám sa vyjadroval, že nikdy nič nepodpísal. Dňa 23. 4. 1945 vstúpil do KSS. Do ZNB vstúpil v marci 1950, pričom bol zaradený na VI. odbor 1. oddelenia vo funkcii referenta na Krajskej správe MV v Bratislave. V rokoch 1958 – 1961 absolvoval na Právnickej fakulte UK v Bratislave trojročný právnický kurz. Zaujímavosťou je, že jeho dcéra Mária odišla v roku 1968 s manželom Gustávom Bujnákom do zahraničia, napriek tomu, že ako tvrdil Marušic, sám sa osobne postaral v roku 1967 o odobratie cestovných pasov. Od 1. 8. 1969 bol zaradený na SV ŠtB v Bratislave. Od 1. 2. 1971 tam pôsobil ako starší vyšetrovateľ. Dňa 31. 12. 1973 bol prepustený na starobný dôchodok. Dňa 1. 5. 1967 dosiahol hodnosť majora, v ktorej aj opúšťal službu. A ÚPN Bratislava, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Personálny spis Štefana Marušica.

Ján Jančovič po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

DOKUMENT Č. 4

1955, 10. mája, Trenčín. Protokol o výpovedi Ivana Štelcera, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS MV Bratislava, inv. č. 404/55.

Krajská správa ministerstva vnútra
Bratislava.

Dňa 10. mája 1955

Vyhotoveno: 5x.

Protokol o výpovedi
s obvineným

Š T E L C E R O M Ivanom, nar. 11. 11. 1923 v Predmieri, okres Bytča,
posledne bytom v Trenčíne, Jiráskova čís. 1651.

Výsluch započal dňa 10. 5. 1955 o 9:15 hod.

Otázka: Vypovedajte aké protištátne materiály ešte prechováate a na ktorých miestach!

Odpoveď: Pokiaľ sa týka protištátnych materiálov, prechovávam vo svojom byte jednu kópiu zprávy, ktorej prvopis som asi koncom roku 1952, alebo začiatkom roku 1953 zaslal do zahraničia rímskemu štvavému rozhlasu „Rádio Róma“.

Otázka: Uvedte konkrétne, v ktorom mieste ukrývate kópiu zprávy!

Odpoveď: Kópiu správy, ktorej prvopis som poslal rímskemu štvavému rozhlasu „Rádio Róma“ mám ukrytú pod poľahom pokrytú drevenú ozdabu, umiestnené po oboch stranách otomanu, nachádzajúceho sa v spálni mojich rodičov. Túto zprávu som na uvedené miesto ukryl hneď po odoslaní prvopisu zprávy do zahraničia.

Otázka: Kto má o tom vedomosť, že v uvedenom mieste máte ukrytú kópiu zprávy?

Odpoveď: O tom, že v spomenutom otomane mám ukrytú kópiu zprávy, vedel aj môj otec Gejza ŠTELCER a Pavol JANČOVIČ, ktorému som pri istej príležitosti niekedy v roku 1953 zprávu ukázal a súčasne som ho oboznámil aj s obsahom spomenutej zprávy, ktorú JANČOVIČ za svojej prítomnosti prečítal.

Pavol JANČOVIČ tiež videl, ako som kópiu zprávy vytiahol z otomanu a túto aj vložil späť.

Otázka: Aký je obsah kópie zprávy, ktorú prechováate vo svojom byte?

Odpoveď: Na obsah tejto zprávy sa už pre odstup času nepamätám. Viem len toľko, že zprávu som písal na našom písacom stroji a kópia bola zhotovená na preklepovom papieri, na oboch stranách jedného listu. Správa je podpísaná heslom našej ilegálnej protištátnej organizácie „OSRV“ „HLINKOV NÁROD NEZAHYNIĽ“.

Otázka: Na ktorých ďalších miestach máte ešte ukryté materiály o vašej protištátnej činnosti?

Odpoveď: Prehlasujem, že žiadne ďalšie materiály o mojej protištátnej činnosti ukryté nemám.

Výsluch ukončil dňa 10. 5. 1955 o 11:00 hod.

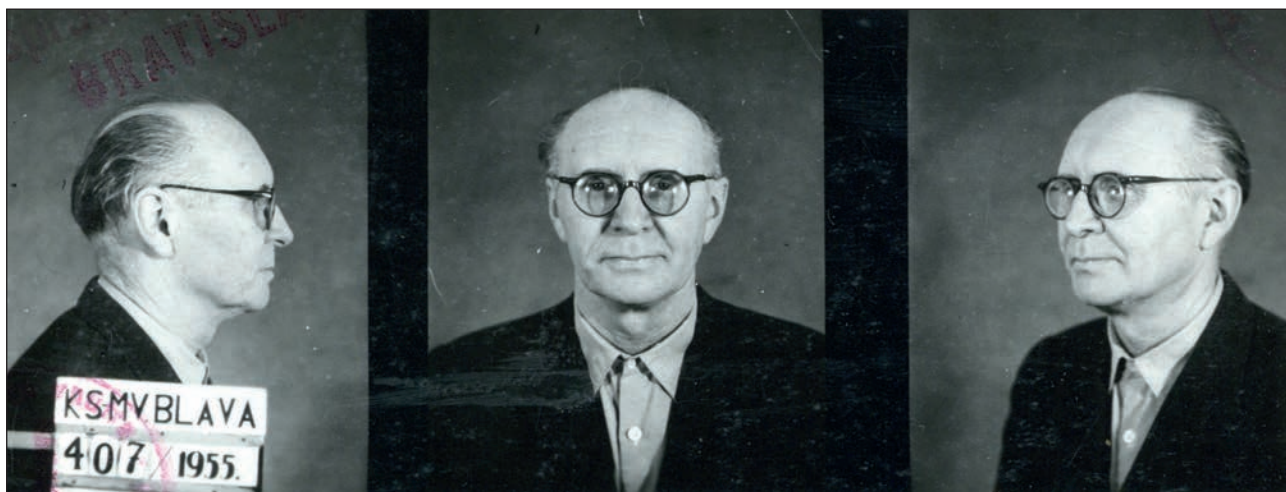
Protokol o výpovedi prečítal, schválil a podpísal :

Vyšetrojúci:

Starš. ref. ppor. Marušic

Vyšetrovaný:

Ivan Štelcer

Marcel Čavoj po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

DOKUMENT Č. 5

1955, 10. mája, Bratislava. Protokol o výpovedi Ivana Štelcera, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS MV Bratislava, inv. č. 404/55.

Krajská správa ministerstva vnútra
Bratislava.
Vyhotoveno: 5x.

Dňa, 10. mája 1955.

Protokol o výpovedi
s obvineným

Š T E L C E R O M Ivanom, nar. 11. 11. 1923 v Predmieri, okres Bytča,
posledne bytom v Trenčíne, Jiráskova čís. 1651.

Výsluch začal dňa 10. 5. 1955 o 11:10 hod.

Otázka: Vypovedajte o tom, ako ste pokračovali v protištátnej činnosti po roku 1953!

Odpoveď: Od roku 1953 až do mája roku 1954 som v mojej protištátnej činnosti postupoval obdobne, ako v rokoch 1952 – 1953, t. j. v odosielaní špiónážnych, pomluvačných a ohováračských zpráv, ktoré som do zahraničia odosielal predsedovi „SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY“ – odbočky pre Taliansko Mariánovi MURANSKÉMU, alebo na adresu rímskeho štvavého rozhlasu. Zprávy do Talianska som zasielal v novinách a to tak, že som tieto vpisoval medzi riadky dôležitejších článkov, alebo na okraj novín a takto zakonšpirované zprávy som posielal do zahraničia.

Otázka: Akého obsahu boli tieto zprávy?

Odpoveď: V týchto zprávach, ktoré som podával do zahraničia som oznamoval zatknutie univerzitného profesora Dr. FILU,⁵⁴ Dr. KOŠIKA⁵⁵ – lekára, a býv. redaktora časopisu Gardista, ktorého meno neviem, všetkých so Žiliny, ktorí boli zatknutí, pretože v nemocnici ukrývali istého rím. kat. kňaza.

V ďalších zprávach som znovu zahraničiu podával zprávu o stave zamestnancov n.p. DUBNICA, strojárni 9. mája v Trenčíne a z Kvasného priemyslu tiež z Trenčína, kde som udával, že z týchto podnikov prepúšťajú zamestnancov pre nedostatok surovín, i keď to pravdou nebolo.

Okrem toho som podal zprávu o zdravotnom stave zamestnankýň Odevných závodov Viliama ŠIROKÉHO v Trenčíne, kde som uviedol, že tieto poväčšinou trpia na tbc.

Ďalej som podal do zahraničia zkrasenú zprávu o to, že československé úrady zakazujú rím. kat. cirkve prevádzať náboženské bohoslužby – obrady, konkrétne že v Trenčíne na veľkonočné sviatky v roku 1954 bolo úradmi zakázané prevádzať náboženské obrady, čo pravdou nebolo, lebo ako som sa osobne presvedčil na veľkonočné sviatky v Trenčíne a na inom území ČSR sa normálne náboženské obrady vykonávali, tak ako tomu bolo aj iné roky. Teda aj v tomto prípade sa jednalo o ohováračskú a pomluvačnú zprávu.

- 54 Emanuel Filo (1901 – 1973), niekedy uvádzaný aj ako Fillo. Vyštudoval medicínu na lekárskech fakultách v Bratislave a v Prahe. Absolvoval množstvo zahraničných stáží v zahraničí. Prednášal na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského, v rokoch 1942 – 1944 bol rektorom Slovenskej univerzity. Za svoje pôsobenie bol prepustený po obnovení Československa z univerzity v Bratislave a následne pôsobil ako lekár – internista v nemocnici v Žiline. Bol súdený v procese s Kolakovičovou Rodinou pre trestný čin nadržovania. Odsúdený na 18 mesiacov nepodmienečne.
- 55 Vojtech Košík (1913 – 1998) bol obvinený v rámci prípadu s členmi Kolakovičovej Rodiny v máji 1945, obvinený za pomoc pri velezrade. Najskôr odsúdený na 3 roky a 6 mesiacov nepodmienečne a stratu občianskych práv na 3 roky. Po odvolaní rozhodol Krajský súd v Žiline, že Košík spáchal velezradu a bol odsúdený na 5 rokov. Po ďalšom odvolaní sa prípadom zaoberal Najvyšší súd v Prahe. Ten odvolanie zamietol. V roku 1939 vyšla kniha *Fašistická náuka* od Benita Mussoliniho v preklade Vojtecha Košíka. Predpokladáme, že išlo o tú istú osobu.

Okrem toho som do zahraničia podal aj iné nepravdivé a pomluvačné zprávy o pomeroch v ČSR, na ktorý obsah pre množstvo zprávy odoslaných do zahraničia sa už nepamätám.

Otázka: Od koho ste vyššie uvedené zprávy dostávali?

Odpoveď: Pokiaľ sa týka zatknutých spomenutých osôb, som túto zprávu obdržal od Pavla JANČOVIČA, ktorý ma žiadal, aby som uvedenú zprávu zaslal do zahraničia. Čo sa týka zprávy zo závodov Dubnice strojárni 9. mája a kvasného priemyslu z Trenčína, tieto zprávy som získal od Ondreja HRNČARA,⁵⁶ zamestnanca n. p. KOVOŠROTU z Trenčína. Ďalšie nepravdivé a pomluvačné zprávy som získal od osôb nepriateľsky založených proti terajšiemu štátnemu zriadeniu v ČSR, na ktorých mená sa však už nepamätám. Niektoré pomluvačné a ohováračské zprávy, ktoré som zaslal do zahraničia som si vymyslel aj sám, pretože som chcel, aby boli tieto západnými štvavými vysielacími použitými k ohováračskej kampani proti Československu.

Otázka: Cestou koho ste posielali tieto zprávy do zahraničia?

Odpoveď: Všetky uvedené zprávy, ktoré som zasielal do zahraničia štvavému vysielateľu Rádio Róma, alebo Mariánovi MURANSKÉMU, ktorý je v službách západných mocností, som odovzdával na expedovanie Ondrejovi HRNČAROVÍ, Marcelovi ČAVOJOVI,⁵⁷ môjmu otcovi Gejzovi ŠTELCEROVI a Jánovi JANČOVIČOVI. Spomenuté osoby keď som o to žiadal, som týmto vyslovene povedal, že sa jedná o zprávy pre zahraničie, aby tieto vhodili do poštovej schránky v Bratislave, alebo na iných miestach na území Slovenska.

Otázka: Presvedčili ste sa o tom, že menovaní tieto zprávy odoslali do zahraničia?

Odpoveď: Áno. O odoslání dopisov so zprávmi pre zahraničie, ktoré som v jarných mesiacoch v roku 1954 odovzdal Ondrejovi HRNČAROVÍ, Marcelovi ČAVOJOVI, Jánovi JANČOVIČOVI a môjmu otcovi Gejzovi ŠTELCEROVI, som sa presvedčil tým, keď rímsky štvavý rozhlas v uvedenom období potvrdil príjem zásielok so zprávmi označených číslami, ktoré som na zprávkach uviedol.

Otázka: S čoho vychádzate keď tvrdíte, že MURANSKÝ je v službách západných mocností?

Odpoveď: Vychádzam z toho, lebo Marián MURANSKÝ je predsedom odbočky „SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY“ v Taliansku, ktorá je složená z radov Slovenských utečencov, ktorí v zahraničí za pomoci západných mocností usilujú sa o rozbitie ČSR a znovu vytvorenie „SLOVENSKEHO ŠTÁTU“, k čomu im dopomáha aj naša ilegálna protištátna organizácia „OSRV“ na čele, ktorej stal Pavol JANČOVIČ a ja t. j. Ivan ŠTELCER.

Protokol o výpovedi prečítal, schválil a podpísal:

Výsluch ukončil dňa 10. 5. 1955 o 22:30 hod. s prerušením od 12:00 hod. do 14:55 hod a od 16:30 hod. do 20:30 hod.

Vyšetrujúci:

Starš. ref. ppor. Marušic

Vyšetrovaný:

Ivan Štelcer

56 Ondrej Hrnčár (1926) bol zatknutý 11. 4. 1955 na základe výpovede Ivana Štelcera. Bol tajomníkom Strany slobody v rodnej obci Mníchova Lehota. Bol obvinený z toho, že poslúchal zakázané rádiové vysielanie, napomáhal zasielaniu listov Ivana Štelcera do zahraničia, a že sám napísal podobný list. Bol odsúdený na šesť rokov väzenia.

57 Marcel Čavoja (1899 – 1990), zatknutý 10. 4. 1955 na základe výpovede Ivana Štelcera. V rokoch 1930 – 1945 člen HSLS, od roku 1948 člen KSČ. Podľa výpovedí, odovzdal dva listy od Ivana Štelcera na pošte v Bratislave adresované do Ríma, počúval rádio „Slobodná Európa“ a Lonaldín. Odsúdený na 18 rokov väzenia.

Mária Horváthová po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

DOKUMENT Č. 6

1955, 17. júna, Bratislava. Protokol o výpovedi Ivana Štelcera, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS MV Bratislava, inv. č. 404/55, č. B/4-V-29773.

Krajská správa ministerstva vnútra
Bratislava.

Dňa 17. júna 1955

Číslo: B/ 4-V-29773.
Vyhotoveno 5x.

Protokol o výpovedi
s obvineným

Š T E L C E R O M Ivanom, nar. 11. 11. 1923 v Predmieri, okres Bytča,
posledne bytom v Trenčíne, Jiráskova čís. 1651.

Výsluch započal dňa 17. 6. 1955 o 10:00 hod.

Otázka: Používal ste aj iný spôsob šifrovania pri podávaní zpráv do zahraničia, okrem toho o ktorom ste už doposiaľ vypovedali?

Odpoveď: Zatiaľ som iný spôsob podávania zpráv šiframi do zahraničia nepoužíval, avšak v marci 1954, vypracoval som pre slovenské oddelenie pri talianskom rozhlase „Rádio Roma“ šifrovací kľúč, ktorý som v uvedenom čase zaslal cestou talianskeho vyslanectva v Prahe do zahraničia.

Otázka: Na akom princípe ste uvedený šifrovací kľúč vypracovali?

Odpoveď: Šifrovací kľúč, ktorý som už v marci r. 1954 poslal do zahraničia, som vypracoval na základe inštrukcií k tomu daných Pavlom JANČOVIČOM. Inštrukcie k vypracovaniu šifrovacieho kľúča som dostal od Pavla JANČOVIČA v prvej polovici marci 1954 na jeho byte v Orechovom pri Trenčíne.

V priebehu rozhovoru s Pavlom JANČOVIČOM o podaní zpráw do zahraničia pomocou šifier, som sa u tiež sťažoval, že zo zahraničia mi už neoznamujú príjem zpráw, ktoré im tam posielam. Pavol JANČOVIČ mi na to hneď odpovedal, že tomuto sa dá odpomôcť tým, keď do zahraničia budem zprávy posielat' šifrované t. j. spôsobom, aký používa rím. kat. kňaz REKEM⁵⁸, ktorý vraj po roku 1945 utiekol z Trenčína do zahraničia, odkiaľ si dopisuje s jeho príbuznými.

Keď som sa Pavla JANČOVIČA dotazoval, ako to REKEM prakticky prevádza mi tento odpovedal, že REKEM dopisy svojim známym zo zahraničia posielal legálne, ktoré zoštylizuje tak, aby začiatkové písmená jednotlivých odstavcov dopisu dali meno REKEM, čím je jasné, že dopis zo zahraničia je od REKEMA.

Na základe toho sme s Pavlom JANČOVIČOM začali uvažovať o možnostiach praktického použitia tohoto spôsobu v našej ilegálnej činnosti „OSRV“. Keďže tento spôsob šifrovania narážal na ťažkosti, lebo ako sme zistili, na podanie čo i len najkratšej zprávy, boli by sme museli zoštylizovať rozsiahle dopisy z nezávadným obsahom. Keď sme videli, že takýto spôsob podávania zpráw do zahraničia by nás do značnej miery zaťažoval, Pavol JANČOVIČ potom navrhol, aby sa slová zpráw v dopisoch tvorili zo začiatkových písmen viet. I tento spôsob šifrovania zpráw podľa nás nevyhoval a preto sme sa s Pavlom JANČOVIČOM dohodli na tom, že šifrovací kľúč sa zostaví tak, že slova podávaných šifrovaných zpráw, sa budú tvoriť zo začiatkových písmen každého slova dopisu s nezávadným obsahom, ktoré budeme legálne odosielať slovenskému oddeleniu pri talianskom rozhlase Rádio Roma.

V dopise, ktorý som v marci 1954 poslal na Talianske vyslanectvo do Prahy, som napísal aj šifrovací kľúč, pričom som zároveň uviedol aj spôsob ako prakticky šifrované zprávy dešifrovať. Ako príklad som zahraničiu uviedol, ako by som napríklad napísal a dešifroval slovo Slovensko. „Sobral liek okrem všetkého ej nechcel si kožu opáliť“.

Otázka: Zúčastnil sa Pavol JANČOVIČ pri vypracovaní šifrovacieho kľúča?

Odpoveď: Pavol JANČOVIČ je síce pravdou, že k vypracovaniu šifrovacieho kľúča dal podnet, ako aj návod ako to prakticky previesť, avšak pri samotnom vypracovaní zprávy, v ktorej bol uvedený šifrovací kľúč prítomný nebol.

O tom, že som šifrovací kľúč podľa jeho návodu vypracoval a odoslal prostredníctvom talianskeho vyslanectva v Prahe, slovenskému oddielu pri Talianskom rozhlase „Rádio Roma“ Pavla JANČOVIČA som o tom informoval. Informáciu o vypracovaní a odoslaní šifrovacieho kľúča do zahraničia som Pavlovi JANČOVIČOVI poskytol na jeho byte.

Otázka: Prečo ste potom tento spôsob šifrovaného spojenia so zahraničím zmenili?

Odpoveď: Vzhľadom k tomu, že mi zo zahraničia nebolo dlhšiu dobu oznámené, príjem môjho dopisu v ktorom som im posielal šifrovací kľúč a jednak aj preto, že tento spôsob zdal sa mi nepraktický, som od takéhoto spôsobu šifrovaného spojenia so zahraničím upustil.

Neskoršie asi o dva mesiace na to, som vypracoval druhý šifrovací kľúč, len že už na inom princípe a tento som odoslal do zahraničia, tak ako som už o tom vypovedal.

Otázka: Aký bol obsah dopisu – zprávy, v ktorej ste do zahraničia posielali aj šifrovací kľúč?

58 Ján Rekem (1917 – 1989), kňaz, spisovateľ, náboženský historik. Rodák z Trenčianskej Teplej. Vyštudoval filozofiu a teológiu na univerzite v Olomouci a v Bratislave. Za kňaza bol vysvätený v roku 1941. V roku 1945 strávil osem mesiacov vo väzení (apríl – december), pričom svoje skúsenosti opísal v knihe *Trenčianska väznica* (1949). Nakoniec bol v decembri 1945 postavený pred ľudový súd, ale napriek snahe protivníkov oslobodený. V roku 1947 odišiel do zahraničia, kde pôsobil najskôr v Rakúsku a od roku 1949 v kanadskom Winnipegu. Prispieval do krajan-ských novín a časopisov. Zomrel v novembri 1989, tesne pred pádom komunizmu v Československu.

Odpoveď: V zpráve v ktorej som v marci 1954 posielal do zahraničia šifrovací kľúč, som úvodom vytýkal slovenskému oddeleniu pri rímskom rozhlase „Rádio Roma“, že sme im už poslali veľa zprávy, ktorých príjem nám doteraz nepotvrdili. Takže som im oznamoval, že sa nazdávame, že náš spôsob spojenia je už odhalený a preto som ich žiadal, aby nám poslali inú adresu, nakoľko doterajšia adresa na ktorú sme im zprávy zasielali je už príliš nápadná.

Okrem iného som zahraničie v tejto zpráve žiadal, aby v mene nás blahoželali Pápežovi⁵⁹ k jeho uzdraveniu a súčasne sme Pápeža žiadali o udelenie pre nás apoštolského požehnanie.

Otázka: K čomu ste žiadali od Pápeža apoštolské požehnanie?

Odpoveď: Od Pápeža som v mene našej ilegálnej organizácie „OSRV“ apoštolské požehnanie žiadal k tomu účelu, aby sme v našej protištátnej činnosti boli duševne posilnení a splnili sa naše túžby a snahy na rozbití ľudovodemokratického ČSR. Ďalej aj preto, aby sa Pápež za nás modlil a prosil Boha, aby nedošlo k nášmu odhaleniu, skôr než naše nepriateľské zámery splníme.

Otázka: Aký bol konečný cieľ vašej protištátnej organizácie „OSRV“?

Odpoveď: Konečný cieľ našej ilegálnej rozvratníckej organizácie „OSRV“ bolo zvrhnutie ľudovodemokratického zriadenia v ČSR a znovu vytvorenie samostatného slovenského štátu v rámci Stredoeurópskej federácie.

Otázka: Akým spôsobom ste zvrat pomerov v ČSR chceli previesť?

Odpoveď: Zvrat pomerov v ČSR sme chceli previesť výlučne za pomoci západných kapitalistických štátov, tým že sme sa v našej činnosti „OSRV“ obracali na štáty USA, FRANCIE, ANGLIE, KANADY a Talianska, aby tieto podporovali „Slovenskú národnú radu“ v Kanade a jej odbočky v západných kapitalistických štátoch v snahe o rozbitie ČSR a znovu vytvorenie samostatného slovenského štátu.

Otázka: Teda k rozbitiu Československej republiky a k znovu vytvoreniu fašisticko-klerikálneho štátu ste potrebovali Pápežské požehnanie?

Odpoveď: Áno. Je tomu tak.

Protokol o výpovedi prečítal, schválil a podpísal:

Výsluch ukončil dňa 17. 6. 1955 o 16:45 hod. s prerušením od 12:00 hod. do 14:00 hod.

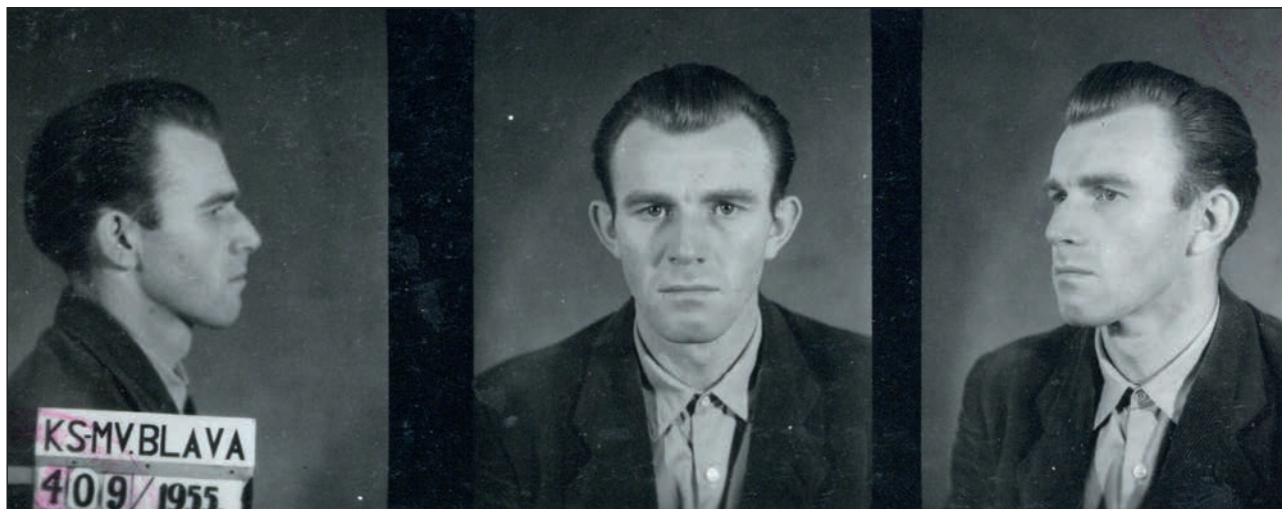
Vyšetrojúci:

Starš. ref. ppor. Marušić

Vyšetrovaný

Ivan Štelcer

59 V tej dobe Pius XII. (1876 – 1958), vlastným menom Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli, pápežom v rokoch 1939 – 1958. Od decembra 1929 kardinál a zároveň štátny sekretár Svätej stolice až do svojho zvolenia za pápeža v marci 1939. Bol nezmieriteľným odporcom komunizmu.

Ondrej Hrnčár po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

DOKUMENT Č. 7

1955, 1. júla, Bratislava. Vypočúvanie Ivana Štelcera, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS MV Bratislava, inv. č. 404/55, č. B/4-V-29773/55.

Krajská správa ministerstva vnútra
Bratislava.

V Bratislave, dňa 1. júla 1955

Číslo: B/ 4-V-29773/55.
Vyhotoveno 5x.

Protokol o výpovedi
s obvineným

Š T E L C E R O M Ivanom, nar. 11. 11. 1923 v Predmieri, okres Bytča,
posledne bytom v Trenčíne, Jiráskova čis. 1651.

Výsluch započal dňa 1. 7. 1955 o 13:45 hod.

Otázka: Z akej rodiny pochádzate?

Odpoveď: Pochádzam z úradníckej rodiny. Môj otec ako aj matka boli učiteľmi na ľudových školách. Otec už za prvej ČSR bol riaditeľom ľudovej školy v Predmieri a neskoršie riaditeľom školy v Beregseku /Šulekovo/. V roku 1942 ako okresný tajomník HSLS v Hlohovci a veliteľ Hlinkovej Gardy v Šulekove bol penzionovaný a ešte v tom roku arizoval v Hlohovci továreň na obuv „M BRODY“, v ktorej zamestnával asi 30 až 40 cudzích pracovných síl.

Otázka: Aké máte školské vzdelanie a kde ste toto absolvovali?

Odpoveď: Ľudovú školu som začal navštevovať v roku 1930 v Predmieri, kde som vychodil len štyri triedy ľudovej. 5. triedu ľudovej som navštevoval vo Veľkej Bytči, pretože sa tam matka presťahovala a 6. triedu ľudovej som ukončil v Šulekove.

V roku 1936 som začal študovať na gymnáziu v Hlohovci, kde som vychodil 7 tried gymnázia a 8. triedu gymnázia s maturitou som ukončil v Trnave, nakoľko v Hlohovci bolo gymnázium zrušené.

V roku 1944 po maturite som sa prihlásil na právnickú fakultu Slovenskej univerzity v Bratislave, kde som absolvoval len štyri semestre, nakoľko som nemal politickú spoľahlivosť som štúdiá musel prerušiť.

Po prerušení štúdií na právnickej fakulte Slovenskej univerzity, prihlásil som sa na základe indexu z právnickej fakulty na Vysokú školu obchodnú v Bratislave, ktorú som navštevoval od roku 1946 až do roku 1950, kedy som dosiahol absolutorium.

Otázka: Čo ste robili po ukončení školy?

Odpoveď: Už počas štúdií v roku 1944 až do roku 1950 bol som zamestnaný u stavebných závodov v Trenčíne a neskoršie v Bratislave. Po skončení štúdií v roku 1950 bol som zamestnaný ako vedúci prevádzky a prevádzkovej učtárne v Trenčíne, u Okresného stavebného kombinátu, až do 17. februára 1951, kedy som prestúpil do Hospodárskeho kombinátu mesta Trenčín, kde som zastával funkciu podnikového hospodára. V spomenutom podniku som pracoval až do 13. júla 1952, odkiaľ som zasa prestúpil do Národného podniku „ÚSVIT“ Nábytok v Trenčíne, kde som pracoval ako mzdový účtovník až do marca 1953.

Od marca 1953 až do 1. júla 1954 som pracoval ako mzdový účtovník v Národnom podniku KO-VOŠROT Bratislava, prevádzkova v Trenčíne, odkiaľ som potom odišiel pracovať do Národného podniku Reštaurácie a jedálne v Trenčíne, kde som pracoval až do môjho zatknutia t. j. do dňa 7. 4. 1955

Otázka: Koľko máte súrodencov a kde sa títo t. č.⁶⁰ nachádzajú?

Odpoveď: Mám len jedného brata a to: Mariana ŠTELCERA 30 ročného úradníka Národného podniku Hydrostav /stavba hrádze Dunaja Šulani/, bytom v Trenčíne Vajanského ul.

Otázka: Koho z Vašich príbuzných a známych máte v zahraničí?

Odpoveď: S mojích príbuzných nemám v zahraničí nikoho. So známymi mám v zahraničí býv. okresného veliteľa HG z Hlohovca Karola ORAVSKÉHO,⁶¹ ktorý do zahraničia ušiel ešte pred príchodom fronty.

Otázka: Aké styky ste s býv. veliteľom HG ORAVSKÝM udržovali po jeho úteku do zahraničia?

Odpoveď: I keď som sa s býv. veliteľom HG Karolom ORAVSKÝM osobne poznal, som po jeho odchode do zahraničia s ním žiadne styky neudržoval, pretože ani neviem, kde sa t. č. zdržuje.

Otázka: Aké styky ste udržovali so zahraničím po roku 1945?

Odpoveď: Do augusta roku 1952 som so zahraničím neudržoval žiadne styky. O mojich stykoch so zahraničím po roku 1952 som už do protokolu vypovedal.

Otázka: V akej politickej strane ste boli organizovaný za tzv. Slovenského štátu?

Odpoveď: Za „Slovenského štátu“ som politicky organizovaný nebol v žiadnej strane, avšak bol som členom Hlinkovej mládeže v Hlohovci a okrem toho bol som členom Hlinkovej gardy.

60 Toho času.

61 Karol Oravský bol okresným veliteľom Hlinkovej gardy v Hlohovci v rokoch 1942 – 1943. Bližšie pozri *Okresné veliteľstvá HG a ich veliteľia 1938 – 1943* [online]. [cit. 2020-11-12]. Dostupné na: https://www.upn.gov.sk/hlinkova-garda/data/okresne_velitelstvo.pdf

Otázka: Akú činnosť ste vyvíjali v HM a HG?

Odpoveď: V Hlinkovej mládeži som bol len radovým členom. Ako člen Hlinkovej gardy som pracoval od novembra r. 1944 až do 1. apríla roku 1945 na doplňovacom veliteľstve HG v Hlohovci, kde veliteľom doplňovacieho veliteľstva bol por. HG učiteľ Jozef ČERNOHORSKÝ a jeho zástupcom bol slobodník HG Anton ROČEK z Hlohovca.

Otázka: Do ktorej politickej strany ste vstúpili po roku 1945?

Odpoveď: Po roku 1945 som nevstúpil do žiadnej politickej strany.

Protokol o výpovedi prečítal, schválil a podpísal:

Výsluch ukončil dňa 1. 7. 1955 o 16:00 hod.

Vyšetrojúci:

Starš. ref. ppor. Marušic

Vyšetrovaný:

Ivan Štelcer

Pavol Fejfar po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

Peter Opatovský po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

DOKUMENT Č. 8

1955, 1. augusta, Bratislava. Konfrontácia medzi Ivanom Štelcerom a Pavlom Jančovičom, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS MV Bratislava, inv. č. 404/55.

Krajská správa Ministerstva vnútra
Bratislava.

Bratislava 1. 8. 1955.

Protokol o konfrontácii
medzi obvinenými

Pavlom JANČOVIČOM, býv. župným tajomníkom HSĽS, nar. 14. 9. 1989 v Oslanoch,
okr. Partizánske, bytom v Orechovom, čís.149, okr. Trenčín

a

Ivanom ŠTELCEROM, nar. 11. 11. 1923 v Predmieri, okr. Bytča, posledne bytom
Trenčín, Jiráskova ul. čís. 1651.

Konfrontácia začala o 15:30 hod.

Po zistení, že konfrontovaní sa poznajú a medzi nimi niet žiadnych sporov bolo prikročené ku konfrontácii.

Otázka Pavlovi JANČOVIČOVI: Od koho ste dostali súhlas a pokyny k vypracovaniu „MEMORANDA“?

Odpoveď Pavla JANČOVIČA: K vypracovaniu „MEMORANDA“ som nedostal pokyny, ani súhlas od nikoho. Trvám na svojej doterajšej výpovedi.

Otázka Ivanovi ŠTELCEROVI: Je tomu tak, ako vypovedá Pavel JANČOVIČ?

Odpoveď Ivana ŠTELCERA: Nie. Pavel JANČOVIČ v tomto smere nevypovedá pravdu, lebo súhlas k vypracovaniu „MEMORANDA“ sme dostali zo zahraničia od predsedu odbočky „Slovenskej národnej rady“ v Taliansku od Mariána MURANSKÉHO – MURGAŠA cestou rímskeho rozhlasu Rádio Roma.

Otázka Pavlovi JANČOVIČOVI: Prečo ste o tom doteraz nevypovedali, že k vypracovaniu „MEMORANDA“ ste dostali súhlas zo zahraničia?

Odpoveď Pavla JANČOVIČA: O tomto som doteraz nevypovedal preto, lebo o žiadnom súhlase k vypracovaniu „MEMORANDA“ zo zahraničia som nevedel o čom teraz prvýkrát počujem od tu prítomného Ivana ŠTELCERA.

Otázka Ivanovi ŠTELCEROVI: Kto žiadal Mariána MURANSKÉHO - MURGAŠA o súhlas k vypracovaniu „MEMORANDA“?

Odpoveď Ivana ŠTELCERA: O súhlas k vypracovaniu „MEMORANDA“ som zahraničie konkrétne predsedu odbočky „Slovenskej národnej rady“ v Taliansku Mariána MURANSKÉHO žiadal ja, asi v polovici roku 1953 na pokyny Pavla JANČOVIČA, ktorý ma žiadal, aby som náš úmysel, že naša protištátna organizácia „OSRV“ mieni vypracovať „MEMORANDUM“ toto oznámil „Slovenskému oddeleniu“ pri Talianskom rozhlase „Rádio Roma“.

Otázka Pavlovi JANČOVIČOVI: Vypovedajte, kedy a kde ste Ivana ŠTELCERA žiadali, aby oznámil do zahraničia, že mienite vypracovať „MEMORANDUM“ k čomu, aby vám dali súhlas!

Odpoveď Pavla JANČOVIČA: Na túto okolnosť sa nepamätám.

Otázka Ivanovi ŠTELCEROVI: Objasnite podrobnejšie Pavlovi JANČOVIČOVI, kedy a kde to bolo, keď vám dával pokyny, aby ste o súhlas k vypracovaniu „MEMORANDA“ žiadali zahraničie!

Odpoveď Ivana ŠTELCERA: Bolo to v jarných mesiacoch v roku 1953, keď som navštívil Pavla JANČOVIČA na jeho byte v Orechovom pri Trenčíne, kedy sa mi Pavel JANČOVIČ zdôveril, že už nebude vypracovávať protištátne letáky s názvom „Nariadenie“, ale že vypracuje v mene protištátnej organizácie „OSRV“ niečo závažnejšieho t. j. „MEMORANDUM“ a toto, že odošle vládam západných kapitalistických štátov, za účelom uznania „Slovenskej národnej rady“ v zahraničí so sídlom v Kanade za oficiálnu predstaviteľku politickej vôle Slovenského národa a za znovu vytvorenie samostatného Slovenského štátu.

V tejto súvislosti ma Pavel JANČOVIČ požiadal, aby som toto rozhodnutie k vypracovaniu „MEMORANDA“ oznámil „Slovenskému oddeleniu“ pri Talianskom rozhlase „Rádio Roma“, čo som i urobil a „Slovenské oddelenie“ pri Talianskom rozhlase „Rádio Roma“ i písomne požiadal. K veci chcem ešte podotknúť, že Pavel JANČOVIČ mi pri tejto príležitosti povedal, že „Slovenská národná rada“ v Kanade podala vláde USA „MEMORANDUM“, v ktorom žiada túto vládu o uznanie právnej kontinuity trvania Slovenského štátu a uznanie „Slovenskej národnej rady“ ako predstaviteľky politickej vôle Slovenského národa.

Otázka Pavlovi JANČOVIČOVI: Spomínate si už na to, že k vypracovaniu „MEMORANDA“ ste žiadali súhlas zo zahraničia?

Odpoveď Pavla JANČOVIČA: Všetky okolnosti, o ktorých Ivan ŠTELCER vypovedá sú pravdivé, až na to, že ja som Ivanovi ŠTELCEROVI nikdy nepovedal, aby žiadal zahraničie o súhlas k vypracovaniu „MEMORANDA“.

Otázka Ivanovi ŠTELCEROVI: Trváte si na svojej výpovedi?

Odpoveď Ivana ŠTELCERA: Trvám si na svojej výpovedi, lebo táto je pravdivá. Skutočne Pavel JANČOVIČ ma žiadal, aby som náš úmysel vypracovať „MEMORANDUM“ oznámil do zahraničia, aby sa títo vyjadrili, či s týmto súhlasia. Neviem prečo Pavel JANČOVIČ to popiera.

Poznámam, že z rímskeho rozhlasu „Rádio Roma“ hlásateľ Marián MURANSKÝ mi na môj dotaz ohľadne „MEMORANDA“ odpovedal, že súhlasia a môžu vyhovieť nášmu želaniu. Túto odpoveď Mariána MURANSKÉHO z rímskeho rozhlasu som tlmočil Pavlovi JANČOVIČOVI.

Konfrontácia ukončená o 16:30 hod.

Protokol o konfrontácii po prečítaní, schválený a podpísaný.

Pri konfrontácii prítomní:

Náč. odb. vyšetr. por. Greguš Fr.

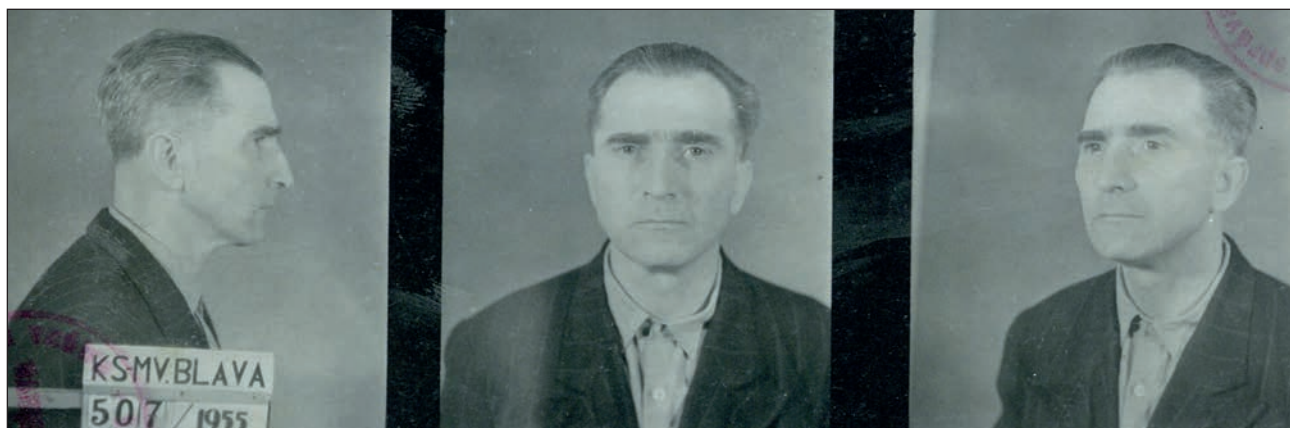
Zást. náč. odd. por. Juraj Petrik.

Starš. ref. ppor. Štefan Marušic.

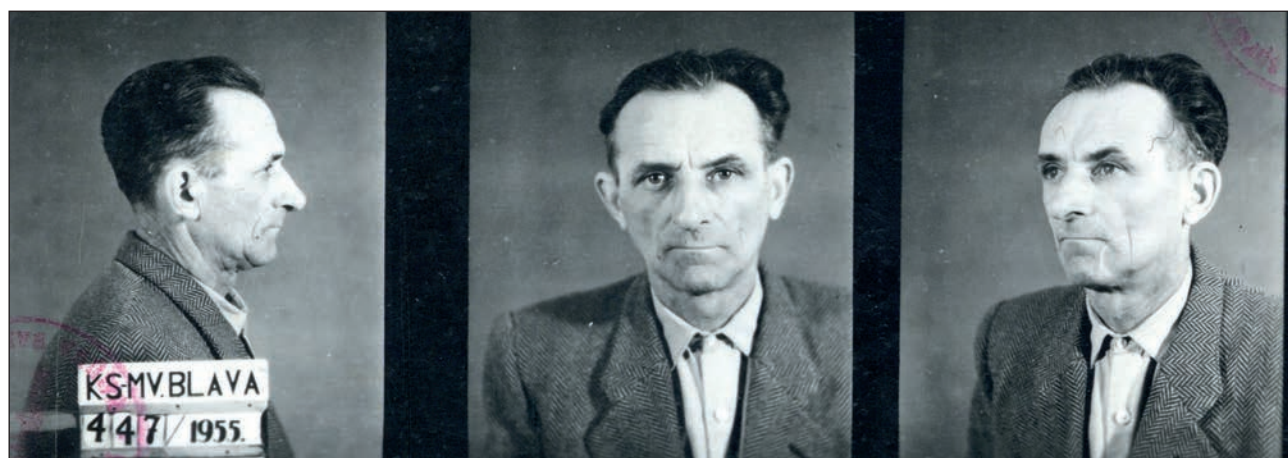
Konfrontovaní:

Pavel JANČOVIČ

Ivan ŠTELCER

Roman Horváth po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

Vít Križan po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

DOKUMENT Č. 9

1956, bez dátumu, Bratislava. Zdôvodňujúca správa a žiadosť o uloženie skupinového vyšetrovacieho spisu do Ústredného archívu MV v Prahe, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 203.

Krajská správa Ministerstva vnútra
Bratislava.

V Bratislave, dňa 1956.

Zdôvodňujúca správa.

a žiadosť o uloženie skupinového vyšetrovacieho spisu štátobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi JANČOVIČOVI a spol. č. 16525, do Ústredného archívu MV v Prahe.

1. JANČOVIČ Pavel, nar. 14. 9. 1899 v Oslanoch, okr. Partizánske, dôchodca, posledne bytom v Orechovom, č. 149, okr. Trenčín, ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia slobody na doživotie.

2. Ivan ŠTELCER, nar. 11. 11. 1923 v Predmieri, okr. Bytča, úradník, posledne bytom Trenčín, Jiráskova ul. č. 1651, ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia slobody na doživotie.
3. Gejza ŠTELCER, nar. 15. 10. 1899 v Predmieri, okr. Bytča, bývalý továrnik, posledne bytom Trenčín, Jiráskova ul. č. 1651, ktorý bol odsúdený na trest odňatia slobody na 23 rokov.
4. Ján JANČOVIČ, nar. 16. 2. 1929 v Čereňany, okr. Partizánske, úradník, posledne bytom v Bratislave, Jeseniovo nábrežie č. 6., ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia slobody na 13 rokov.
5. Ondrej HRNČÁR, nar. 5. 8. 1926 v Mníchová Lehota, okr. Trenčín, zamestnaný v n. p.⁶² Kovošrot Trenčín, posledne bytom v Mníchova Lehota, č. 165, ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia slobody na 7 rokov.
6. Marcel ČAVOJA, nar. 1. 1. 1899 v Ružomberku, bývalý továrnik, posledne bytom v Trenčíne, Jiráskova ul. č. 1., ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia slobody na 18 rokov.
7. Roman HORVÁTH,⁶³ nar. 23. 7. 1913 v Trenčíne, bývalý majiteľ lekárne v Oslanoch, okr. Partizánske, posledne bytom Oslany, č. 104, ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia slobody na 22 rokov.
8. Peter OPATOVSKÝ, nar. 26. 6. 1908 v Kubrej, okr. Trenčín, školník, posledne bytom v Trenčíne, ul. Pionierov, č. 1805, ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia slobody na 8 rokov.
9. Vít KRIŽAN,⁶⁴ nar. 4. 3. 1901 v Pauliciach, okr. Senec, zamestnanec v n. p. Reštaurácie a jedálne v Bratislave, posledne bytom Bratislava, Jeseniovo nábr. č. 6, ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia do 5 rokov.
10. Pavel FEJFÁR,⁶⁵ nar. 28. 4. 1913 v Oslanoch, okr. Partizánske, bývalý majiteľ parnej pily, posledne bytom Oslany, č. 177, ktorý bol odsúdený pre trestný čin velezrady na trest odňatia slobody na 15 rokov.
11. Mária HORVÁTHOVÁ,⁶⁶ nar. 23. 1. 1902 v Trenč. Tepliciach, domáca, posledne bytom Trenč. Teplice, Malinovského ul. č. 47, ktorá bola odsúdená pre trestný čin velezrady na 10 rokov odňatia slobody.

Menovaní boli odsúdení Krajským súdom v Bratislave pod. č. 1 T 39/55, zo dňa 1. 10. 1955. Proti rozsudku Krajského súdu v Bratislave podali odvolanie: Pavel JANČOVIČ, Gejza ŠTELCER, Marcel ČAVOJA, Roman HORVÁTH, Pavel FEJFÁR, Peter OPATOVSKÝ a Mária HORVÁTHOVÁ. Najvyšší súd v Prahe pod č. 1 To 86/55 zo dňa 14. 12. 1955 potvrdil rozsudok Krajského súdu v Bratislave u obvinených: Pavla JANČOVIČA, Gejzu ŠTELCERA, Marcela ČAVOJU a Romana HORVÁTHA. Zmenil rozsudok Krajského súdu u obvinených: Pavla FEJFÁRA z 15 rokov odňatia slobody na 6 rokov, Márie HORVÁTHOVEJ z 10 rokov odňatia slobody na 7 rokov a Petra OPATOVSKÉHO z 11 rokov odňatia slobody na 8 rokov.

U všetkých obvinených boli vymerané vedľajšie tresty, prepadnutie celého majetku v prospech štátu a strata čestných práv občianskych podľa výmeru trestu.

Nakoľko sa jedná o skupinu odsúdených pre trestný čin velezrady, navrhujem, aby skupinový vyšetrovací zväzok založený na Pavla JANČOVIČA a spol. bol uložený do Ústredného archívu MV v Prahe.

Doba úschovy: Trvale.

Zástupca náčelníka odb. vyš.:

Vyšetrovací pracovník:

Náčelník Krajskej správy MV:

62 Národný podnik.

63 Roman Horváth (1913), trestné oznámenie z dňa 12. 5. 1955. Vyštudoval vysokú školu lekárnícku v Prahe. V máji 1940 arizoval lekára po Šalamúnovi Kaufmanovi v Trenčianskych Tepliciach. V apríli 1945 utiekol pred približujúcim sa frontom do južných Čiech, kde ho zadržala americká armáda. V júni 1945 sa vrátil domov, kde bol zaistený a obvinený pred ľudovým súdom z kolaborácie s nacistami. Z tohto obvinenia bol v marci 1946 oslobodený. Poznal sa s kňazom Jánom Rekešom, s ktorým spoločne študovali a bol aj vo vyšetrovacej väznici v Trenčíne. Vo vyšetrovacej väzbe sa zoznámil aj s Pavlom Jančovičom, ktorému napomáhal s tlačou protištátného letáka. Nakoniec bol väznený päť rokov, keď bol v rámci amnestie prezidenta republiky v roku 1960 prepustený na slobodu.

64 Vít Križan (1901 – 1974), zatknutý 2. 5. 1955, na základe výpovedí Jána a Pavla Jančoviča, člen HSLS a HG, svokor Jána Jančoviča.

65 Pavel Fejfár (1913), obvinený z prechovávanía protištátnych materiálov a z velezrady, odvolací súd v Prahe mu znížil trest na 9 rokov, nakoniec bol väznený päť rokov a v rámci amnestie prezidenta republiky z roku 1960 bol prepustený na slobodu.

66 Mária Horváthová (1902), členka HSLS v období 1939 – 1945, zatknutá 10. 4. 1955.

DOKUMENT Č. 10

1968, 21. mája, Ilava. Závěrečná správa k ukončeniu pozorovacieho zväzku č. 4 886, heslo HRAD, originál.

A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-KR, a. č. 44 015.

Útvar zboru nápravnej výchovy

Ilava

Schvaľujem:

.....
Náčelník útvar SNV:⁶⁷

V Ilave dňa 21. 5. 1968
PRÍSNE TAJNÉ !

Závěrečná správa
k ukončeniu PZ-č.4886, heslo HRAD.

Š t e l c e r Ivan, nar. 11. 11. 1923, v Predmieri, národnosti slov.
št. obč. čsl. slobodný, povolanie úradník,
registr. číslo zv. 4886, pod heslom „HRAD“.

Menovaný bol odsúdený za protištátnu trestnú činnosť úhrnným trestom OS⁶⁸ na 25 rokov, pozmenené na 15 rokov, prepustený na základe udelenia amnestie zo dňa 9. 5. 1968. V priebehu výkonu trestu v Útvare SNV Leopoldov sa prejavoval menovaný ako nepriateľ terajšieho zriadenia, medzi odsúdenými slovenskej národnosti oživoval myšlienku pre vytvorenie nového slov. štátu. Z tohoto dôvodu bol na menovaného zavedený oper. odd. Útvaru SNV, Leopoldov Pozorovací zväzok pod heslom „HRAD“. Mimo tohoto bolo na menovaného tiež dožiadanie O-MV.⁶⁹ Trenčín, cieľom zistenia trestnej činnosti Štelcera Ivana vy výkone trestu a jeho otca na slobode.

V priebehu jeho pozorovania vo výkone trestu Leopoldove bol postavený plán AO- rozpracovania, cieľom ktorého bolo zistiť konkrétnu nepriateľskú činnosť Štelcera Ivana a spol. V priebehu rozpracovania boli získané len všeobecné názory Štelcera voči terajšiemu zriadeniu, avšak konkrétna jeho nepriateľská činnosť a spojenie za týmto účelom na slobodu nebolo zistené. V priebehu jeho pobytu Leopoldove bola mu navrhnutá zmena NVS /nápravno vých. skupina/ z III, na II, a z tohoto dôvodu bol premiestnený do tunajšieho útvaru k ďalšiemu výkonu trestu. /Návrh mu bol daný za dobré chovanie a pracovnú morálku/.

Oper. skupinou tun. útvaru bol zväzok prevzatý 1. 12. 1966, a bolo pokračované v jeho pozorovaní. Nakoľko však mimo jeho názorov na výkon trestu, ako aj terajšie zriadenie s ktorým nesúhlasí, neboli získané žiadne poznatky o jeho činnosti vo smere jeho dožiadania, bolo rozhodnuté, že za spolupráci s O-MV; Trenčín bude prevedená akcia, ktorej cieľom bude preveriť skutočnú činnosť Štelcera Ivana vo výkone trestu a Štelcera Gejzu na slobode. Za týmto účelom bol postavený plán postupu. V tejto akcii bolo prevedené vysadenie TS⁷⁰ na slobodu /t. j. návšteva u otca Ivana/ pod vhodnou legendou a za tejto príležitosti navštívil TS „BRATISLAVSKÝ“ otca Ivana v Trenčíne. O túto návštevu požiadal TS. Ivan a dal mu pre jeho otca aj znamenie aby dôveroval. V priebehu tejto akcie sa zistilo, že otec Ivana /Gejza Štelcer/ nemá záujem o žiadnu nepriateľskú činnosť, ako navrhoval Ivan a priamo pred TS odsudzoval Ivana pre jeho nerozvážne jednanie a vzkazal Ivanovi aby dal všetkému pokoj a aby sa staral o to, aby sa čím skôr dostal domov. Z tohto dôvodu bolo upustené od ďalšej previerky Gejzu, a bolo rozhodnuté, že

67 Sbor nápravnej výchovy.

68 Odňatia slobody.

69 Okresný miestny výbor.

70 TS – tajný spolupracovník.

prerušenie trestu Ivanovi nebude udelené z toho dôvodu, aby sa týmto neumožňovala Ivanovi príležitosť nabádania svojho otca, prípadne iných na slobode, k páchaniu tr. činností, keďže u týchto takáto snaha zistená nebola. V priebehu pozorovania Štelcera Ivana bolo zistené, že tento je zarytý nepriateľ socialistického zriadenia, avšak vo výkone trestu v tun. útvare zotrval len v jeho názoroch a nebolo zistené, že by páchal konkrétnu nepriateľskú činnosť.

V priebehu jeho pozorovania boli v tejto akcii použité TS „JAVOR“⁷¹ a MILAN⁷² v Leopoldove a v Ilave konkrétne „BRATISLAVSKÝ“ a „PERO“⁷³ len pre kontrolu.

Š t e l c e r Ivan bol na základe udelenia amnestie prez. republiky zo dňa 9. 5. 1968, prepustený na slobodu a z tohoto dôvodu pozorovací zväzok č. 4886, kr. mena „HRAD“ ukončujem.

Vzhľadom nato, že Štelcer Ivan v priebehu výkonu trestu prejavoval názor, že na slobode bude vhodným spôsobom pôsobiť voči terajšiemu zriadeniu, navrhuje zväzok uložiť do archívu na dobu 5 /Pät'/ rokov. Styky evidované nami neboli.

Vyhodnotil: kpt. Chrastina

Martin Garek • The fight against so-called Slovak nationalism and separatism. Documents related to the case Ivan Štelcer et al.

The documents are presented by a selection related to a little-known process with Pavel Jančovič et al. Ivan Štelcer emerged as one of the main defendants in the trial. This “anti-state” group was accused primarily of contacts with Western “capitalist” states, of distributing “anti-state” printed matter, leaflets and memorandum, and of trying to restore Slovak statehood. Pavol Jančovič eventually died in prison. Ivan Štelcer was imprisoned for the longest time as he was released only in May 1968. The documents are intended to present the method of the StB investigation, the form and content of the investigation, whereas Ivan Štelcer later refuted most of the information included in the documents in his biographical book.

Mgr. Martin Garek, PhD. (1980)

Absolvent Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, odbor história. V rokoch 2009 – 2016 pôsobil ako odborný asistent na katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. V súčasnosti pracuje ako vedecký pracovník Centra výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa v Bratislave. Vo svojej publikačnej činnosti sa zameriava na oblasť hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1938 – 1948, slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1918 – 1945, problematiku výstavby Oravskej priehrady, presídľovania i problematiku pracovných táborov v rokoch 1941 – 1949. Je autorom monografií *Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945 – 1947* (2007) a *Storočnica hasičov v Liesku 1916 – 2016* (2017). Doma i v zahraničí publikoval viacero štúdií a odborných článkov na vyššie uvedené témy.

Kontakt: garek@upn.gov.sk

- 71 Pod krycím menom „JAVOR“ bol vo zväzkoch registrovaný Jozef Antálek. Zväzok bol zaregistrovaný 21. 8. 1958 pod reg. č. 4 120, ukončený bol 20. 8. 1969 pod a. č. 3 315.
- 72 Pod krycím menom „MILAN“ bol vo zväzkoch registrovaný Tomáš Mifkovič. Zväzok bol zaregistrovaný 23. 12. 1955 pod reg. č. 2 320, ukončený bol 28. 11. 1968 pod a. č. 2 999.
- 73 Pod krycím menom „PERO“ bol vo zväzkoch registrovaný Ján Sabo. Zväzok bol zaregistrovaný 27. 7. 1965 pod reg. č. 9 721, ukončený bol 21. 11. 1974 pod a. č. 7 450.

BÁSNICI ZO SECOND CITY NA POZADÍ TOTALITY

LETMÝ POHĽAD NA LITERÁRNU TOPOGRAFIU KOŠÍC DO NOVEMBRA 1989

TIBOR KOČÍK

Prirodzený vývin našej literatúry udusila po nástupe komunistickej totality vo februári roku 1948 nadiktovaná metóda socialistického realizmu a naoktrojovaná rétorika ideologického dogmatizmu a propagandistických hesiel. Dominujúca časť slovenských básnikov, prozaikov i dramatikov slobodnejšie reagovala na aktuálne literárne i mimoliterárne podnety až v prajných šesťdesiatych rokoch, keď aj rozrastajúce sa Košice vťahovali do svojich siločiar nastupujúcu generáciu literátov. Vďaka tomu síce strácali prívlastok šedého neliterárneho mesta, no krátky, prirodzený literárny rozlet nestačil na to, aby Košice, ktorým desaťročia chýbal slovenský literárny kontext, stali sa z pohľadu literatúry zaujímavé. Tento obraz nadobúdali až v čase, keď komunistická totalitná moc padla. Medzitým ubehli sterilné desaťročia – spájané predovšetkým s tzv. normalizáciou po auguste '68 a obnoveným zlovoľným komunistickým totalitným systémom, ktoré nielenže uvrhli slovenskú literatúru do neoschematizmu, čo popudzoval najmä mladú generáciu tvorcov, ale ukázali, že „disidentské tradície sú u nás rozvinuté oveľa menej ako kolaborantské“ (Valér Mikula).

Tým, že multietnické Košice¹ žijú v tieni metropoly Slovenska, sú vnímané ako druhé mesto – second city.² V priebehu dvadsiateho storočia umeleckú atmosféru mesta vytvárali predovšetkým výtvarní umelci, pričom ich vplyv je citeľný dodnes. Kým výtvarníci konkurovali rôznym centráram slovenského maliarstva, literáti takýto vplyv nemali. Literárne dedičstvo, najmä slovenské, tu výrazne absentovalo. Pochopiteľne. Košice viackrát vajatali v inej ako slovenskej sfére vplyvu: raz v rakúsko-uhorskej, raz českej, ešte pred druhou svetovou vojnou sa ocitli v horthyovskom Maďarskom kráľovstve s úradným

jazykom maďarským, po roku 1945 nanovo hľadali spoľahlivé východisko z krízy identity. Dovtedy pôsobila v Košiciach sotva jedna desiatka slovenských spisovateľov, aj to sporadicky alebo krátkodobo.

Ak nahliadneme do historiografie nášho písomníctva prvej polovice dvadsiateho storočia, môžeme konštatovať, že posledné dva roky života tu prežil básnik a prozaik Rehor Uram-Podtatranský, po niekoľkých rokoch učiteľovania organizoval košické rozhlasové vysielanie kežmarský rodák, básnik Anton Prídavok. Životné osudy sem zaviali ďalších slovenských spisovateľov – Boleslava

Bratislavského, vlastným menom Vincenta Navaru, Ema Bohúňa, Ela Šándora, na kratší čas Máriu Rázusovú-Martákovú či Pavla Horova.

V literárnom miestopise poslednej štvrtiny minulého storočia sa vyskytuje viacero osobností, ktoré tu pôsobili alebo stále pôsobia. Z básnikov treba pripomenúť Jula Zborovjana (1921 – 1974), Juraja Pada (1922 – 2010), Dezidera Bangu (1939) Juraja Andričíka (1937 – 2017), Mariána Bednára (1939 – 2002), Jána Zambora (1947), Blažeja Krasnovského (1951 – 1999). Z významnejších prozaikov a dramatikov spomeňme Stanislava Rakúsa (1940), Jána Pataráka (1936 – 2019),

1 Každý štvrtý obyvateľ Košíc je Neslovák – Maďar, Róm, Čech, Rusín, Ukrajinec, Nemec, Rus, Poliak, Bulhar, Žid... Kým v roku 1921 žilo v Košiciach 60 266 obyvateľov, o deväť desaťročí neskôr bol nárast štvornásobný (k 31. 12. 2011 tu žilo 240 688 obyvateľov). Košice k 31. 12. 2019 zaznamenávajú pokles počtu obyvateľov, k tomuto dátumu mesto evidovalo 238 593 obyvateľov. CSACHOVÁ, Stela – VIŠŇOVSKÝ, Maroš. *Typizácia mestských častí mesta Košice pre potreby reformy administratívneho členenia – zhodnotenie stavu a diskusii* [online]. [cit. 2021-03-06]. Dostupné na: http://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/VBD_DEM/om7002rr/v_om7002rr_00_00_00_sk

2 Tak ako Košice žijú v tieni hlavného mesta Bratislavy, aj vo svete žije tzv. druhé mesto – second city v tieni metropoly štátu. V Českej republike je second city Brno, vo Francúzsku Marseille, v Rusku Petrohrad, Rakúsku Graz, Poľsku Krakov atď.

Petra Juščáka (1953), Miroslava Halása (1954), Janu Bodnárovú (1950), Alfonza Lukačina (1950), Karola Horáka (1943), Karola Jančoška (1934 – 1989), Jána Štiavnického (1937 – 1993), Marínu Čeretkovú-Gáľlovú (1931 – 2017), Alexandra Reisa Francistyho (1937 – 1958), Ivana Kadlečíka (1938 – 2014), Albína Bagina (1939 – 1982).

A potom je tu celý rad spisovateľov, ktorí sa v Košiciach síce narodili, ale iba niektorí tu žili a tvorili: Vladimír Kalytčuk (1912 – 1983), Božena Mačingová (1922 – 2017), Milan Lajčiak (1926 – 1987), Rudolf Schuster (1934), Ján Milčák (1935), Karol Pém (1942 – 1993), Dušan Šimko (1945), Ján Štrasser (1946), Božena Trilecová (1949), Dušan Michalka (1949), Lubomír Tkáčik (1949), Tibor Kočík (1952), Juraj Kuniak (1955), Teodor Križka (1956), Erik Groch (1957), Martin Vlado (1959), Jozef Urban (1964 – 1999), Martin Kasarda (1968), Agda Bavi Pain (1969), Milan Kolcun (1969), Uršuľa Kovalyk (1969), Martin Čičvák (1975), Peter Bilý (1978), Richard Kitta (1979) a i.

Sústredenejšiu literárnu pozornosť vyvolávali Košice v poslednej štvrtine dvadsiateho storočia, zvlášť po Novembri, keď sa preladovali z čulého industriálneho do postindustriálneho obdobia. Náznaky formovania generáčnych vrstiev básnikov a prozaikov sa však objavili už začiatkom šesťdesiatych rokov. Vplyvom industriálnych, demografických i kultúrnych premien sa mesto rozrástlo čo do veľkosti aj čo do významu na úroveň metropoly východného Slovenska. Zakladali sa nové denníky, prerod zaznamenal rozhlas, vytvorilo sa televízne štúdio. Prajné časy prežívalo Štátne divadlo, významným počínom pre knižnú kultúru bolo založenie Východoslovenského vydavateľstva, pracovali tu pobočky umeleckých zväzov. Televízia, rozhlas, tlačové médiá, vydavateľstvo, divadlá vťahovali do svojich siločiar básnikov, prozaikov, dramatikov, výtvarníkov. Vznikli ďalšie kultúrne ustanovizne ako Štátna filharmónia, prudšie sa rozvíjala galerijná a výstavná činnosť. To vyvolávalo tvorivé kultúrno-umelecké podnety, literárne nevyvímajúc.

V Košiciach krátky čas pôsobila aj Mária Rázusová-Martáková (Zdroj: www.buvik.sk)

Na prvý pohľad zlatá éra umenia a kultúry. Smerovala však ku skutočnému oživeniu ducha mesta? Nastal príslovečný obrat v umení, v kultúre a kultúrnosti obyvateľov? Nebol to umelo naaranžovaný kultúrny rozvoj, vynútený vtedajším charakterom doby? Dá sa vôbec kultúra a umenie plánovať, objednávať, „zabezpečovať“ stránickými či politickými uzneseniami, líniami alebo závermi?

NÁSTUP FEBRUÁROVÝCH NÁSILNÍKOV

Hoci zámerom tohto textu nie je vykresľovať pozadie historických, spoločenských či politických udalostí, je potrebné naskicovať aspoň závažné spoločensko-politické skutočnosti, čo mali vplyv na literárne dianie a duchovnú kultúru buď v celoštátnom, alebo regionálnom kontexte.

Prvé roky po vojne neboli idylické. Československo prechádzalo procesom obnovenia štátnosti. Komunistom ako víťazom volieb roku 1946 značne stúplo sebavedomie. Neskoršie udalosti ukázali, že to boli posledné slobodné demokratické voľby, lebo tie, čo mali nasledovať o dva roky, v roku 1948, sa neuskutočnili. Komunisti, vedomí si skutočnosti, že dejinné zmeny neprebíhajú v súkromí domova, namiesto toho, aby dali voľný priedch slobodným demokratickým voľbám, zosnovali vo februári roku 1948, necelé tri mesiace

pred konaním volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia Československej republiky (ČSR), prevrat. Jeho aktéri si uzurpovali nebývalú moc. Vytvorili v relatívne krátkom čase režim, ktorý znamenal nielen koniec tzv. riadenej demokracie, nastolenej v obnovennej republike po skončení druhej svetovej vojny, ale demokracie vôbec.

Februároví samozvanci, aby ukázali silný vplyv a nezlomnú moc, siahli v podmienkach tak civilizovanej krajiny, akou bola Československá republika, po najmenej prijateľnom štýle politiky. Bezohľadný, neraz brachiálny spôsob vládnutia razom pustošil nielen právo a spravodlivosť, ale aj základy európskej (kresťanskej) kultúry a morálky. „Zásluhou“ mocenského monopolu štátostrany – teda komunistickej strany ako vedúcej sily v štáte, ktorej rozhodovacia moc splynula s mocou výkonnou – sa obyvatelia ocitli jednak pod veľmocenským dozorom hrdej krajiny sovietsk, ktorá jastrabím okom dohliadala na pomery v Československu, a jednak pod dozorom samotných februárových uchvatiteľov moci.

Tí so všetkou politickou a ideologickou erudíciou sa sústredili na ovládnutie verejného aj súkromného priestoru. Tajná politická polícia s politickým krytím komunistických ministrov a politikov už v predfebruárovom období viedla pomyselný boj s vonkajším i vnútorným nepriateľom, aby účelovo manifestovala svoju neochvejnosť a odhodlanie. Tento boj po nástupe komunistov k moci stupňovala, až ho vystupňovala ad absurdum. Ako sa úspešne vysporiadať s vnútorným a vonkajším, neraz domnelým nepriateľom, príslušníkom ŠtB radili podľa vzoru sovietskej tajnej politickej polície stovky sovietskych poradcov.

V československých podmienkach sa formy a metódy vyšetrovania stali spočiatku ťažko akceptovateľné, lebo boli známe z praxe gestapa. Sovietski poradcovia teroru však presvedčili vedenie štátu, že takéto konanie je pre režim nevyhnutnosť. S odstupom času príslušníci ŠtB sa naučili nielen bezostyšne vstupovať do privátneho priestoru občanov a bez rozpakov

uskutočňovať prehliadky bytov, či už počas ich prítomnosti, alebo neprítomnosti, ale naučili sa voči zadržaným osobám uplatňovať v zhode so skúsenosťami a praxou sovietskych učiteľov neraz surové vyšetrovacie metódy s takou krutosťou, že dnes sa považujú za zločiny komunizmu a sú porovnateľné so zločinmi nacizmu.

Podľa predstáv komunistických ideológov citlivým ukazovateľom lojálnosti obyvateľov štátu bol vysoký stupeň vďačnosti a oddanosti štátu i komunistickej strane, ďalej bezvýhradne zdieľanie kolektivismu, rešpektovanie ľudovej demokracie sovietskeho typu, dodržiavanie pravidiel kolektívnej ochrany pred triednym nepriateľom a kapitalistickým svetom. Ak došlo k diskrepanciám medzi predstavami, resp. záujmami režimu a povinnosťami občana, tak kolízie riešila ŠtB represiami, či už vo vzťahu k jednotlivcom, alebo voči rodinným príslušníkom. Pre takto vyprofilovanú totalitnú moc sa Štátna bezpečnosť stala nenahraditeľnou. Tým, že suverénne ovládla verejný aj súkromný priestor, podľa stupňa naliehavosti bola použiteľná kdekolvek, kedykoľvek a proti komukoľvek.

No taký verejný priestor, kde by sa ľudia spontánne bavili či diskutovali o aktuálnych problémoch, neprichádzal do úvahy. Režim s povahou jemu vlastnou bránil vlastným obyvateľom, aby žili niečím iným, čo im sám nenaservíroval. Vytváral všemožné bariéry, len aby odklonil pozornosť, hlavne mladej generácie od tých umeleckých sfér, čo ich najviac zaujímali. Človek so záujmom o hudbu, umenie alebo literatúru nemal šancu spoznávať moderné trendy, nové literárne, hudobné či výtvarné smery. Z verejného priestoru sa nedozvedel vôbec nič.

ORIENTÁCIA LITERATÚRY V SPOROCH A ROZPOROCH

Pri sledovaní posunov, zmien, polôh či eventuálneho ruchu okolo našej literatúry po druhej svetovej vojne stala sa určujúcou otázkou jej orientácia. Po šiestich rokoch totalitného fašistického režimu vznikla šanca na prirodzené tvorivé literárne podmienky

Praha vo februári 1948 (Zdroj: Reprofoto)

a opätovné oživenie jej predvojnovkej plurality. Z tohto pohľadu možno hovoriť o roku 1945 ako o predele v slovenskej literatúre, ktorý vyvolal reálnu nádej, že po narušení celistvosti slovenskej literatúry, čoho výrazom bolo zapudenie autorov židovského pôvodu, vytesnenie demokraticky a československy orientovaných autorov, ale aj autorov avantgardy z literárneho života počas vojnového slovenského štátu, vznikne v zložitom organizme literatúry po obnovení Československej republiky navzájom prospešné a trvalé spolužitie rozmanitých názorových, estetických aj ideových prúdení.

Tento proces medzi rokmi 1945 – 1949 však nenadobudol prirodzený proces fermentácie, ale charakter sporov i rozporov. Dochádzalo k stretom viacerých koncepcií a predstáv, či ideových, estetických, ideologických, ale i politických. Názorovú dominanciu v týchto sporoch získavali ľavicovo orientovaní spisovatelia (L. Novomeský, M. Chorváth, J. Poničan, M. Bakoš...). Už krátko po skončení druhej svetovej vojny roku 1945 sa dostali k slovu limity, ktoré znemožňovali, aby literatúra i umenie boli apolitickými. Napríklad už 18. júna 1945 rozpustili Spolok slovenských spisovateľov vedený V. Beniakom, no o necelých šesť mesiacov po

schválení nových stanov rovnomennej spisovateľskej organizácie 29. novembra 1945 stál na jej čele L. Novomeský. Spolok po necelých štyroch rokoch síce zanikol, ale 9. októbra 1949 bol nahradený podľa predstáv ľavicových ideológov a intelektuálov jednotným Zväzom československých spisovateľov.

Jednou z prvých pofebruárových akcií uzurpátorov moci pri budovaní nového režimu bol Zjazd národnej kultúry. Konal sa v apríli roku 1948 v Prahe. Dvojdnňový priebeh zjazdu celkom ovládli komunisti Václav Kopecký, Zdeněk Nejedlý, Ladislav Štoll (za slovenských delegátov vystúpili L. Novomeský, M. Chorváth). Ako hlavní rečníci, ktorých vystúpenia mali silu zaväzujúcich direktív, zamerali sa na stalinistickú kultúrnu politiku a na ideologické a propagandistické nástroje, použiteľné v literárnom, umeleckom i mediálnom prostredí. S veľkou rozhodnosťou označili moderné umelecké smery za buržoázne a úpadkové. Namiesto nich deklarovali nástup estetickéj doktríny socialistického realizmu a jej uvedenie do života a umeleckej praxe.

S neprimeraným povýšenectvom a hnevliвыми výčitkami sa osopili najmä na tých umelcov, ktorí tvorili v duchu aktuálnych moderných umeleckých

smerov a štýlov. Požadovali od spisovateľov a umelcov, aby rezignovali na západné umelecké trendy a svoje zábery a invenciu nasmerovali na nové umenie, čiže socialistický realizmus ako najpokrokovejšiu tvorivú umeleckú metódu. Zároveň požadovali, aby novodobé témy umeleckej tvorby formulovali v najvladnejšom prostredí pracujúceho ľudu, v revolučnom prostredí robotníckych klubov, v znárodnených podnikoch, v hutách, na jednotných roľníckych družstvách a podobne.

No skutočný obrat a zmenu v duchovnej kultúre priniesli samostatné zjazdy jednotlivých umeleckých oblastí. Necelý rok po Zjazde národnej kultúry sa začiatkom marca 1949 konal v Prahe I. zjednocovací zjazd českých a slovenských spisovateľov. Zdôraznil „definitívnu náplň literatúry“ t. j. socialistickú (L. Novomeský), jednoznačnú orientáciu umeleckej spisby na „dnešok“, pod čím sa rozumel život robotníkov a roľníkov na ceste ku kolektivismu v prostredí, kde sa „socializmus buduje“. Zjazd dal spisovateľom striktne najavo, že v úzko vymedzenom „umeleckom“ programe nemá miesto tzv. čisté umenie, čiže umenie, čo sa vyhýba explicitným ideologickým a politickým postojom samotného tvorcu literárneho diela. Takúto tvorbu označil zjazd za otvorene reakčnú.

Od umeleckej spisby sa očakávalo, že bude schopná ideologických gest, zameraných na stabilizovanie nového usporiadania spoločnosti a vytváranie jej pozitívneho obrazu. Táto požiadavka sa stala direktívou pre literárnu tvorbu počas celej prvej polovice päťdesiatych rokov. Jej porušovanie sa označovalo za vnášanie buržoázných prvkov do organizmu socialistickej literatúry ako formalizmus, naturalizmus či buržoázy kritický realizmus, neschopný perspektívneho videnia sveta.

Ďalší z kategorických imperatívov zjazdu spisovateľov sa týkal zomknutia umelcov do takzvaného jednotného ideologického frontu. Z pozície

Ladislav Novomeský počas slávnostného otvorenia školského roka 1. septembra 1949
(Zdroj: TASR)

moci v krátkom čase zrušili všetky umelecké zoskupenia i samostatné stavovské a záujmové umelecké organizácie. Spisovateľské organizácie nahradil v októbri 1949 „výberový ideový Zväz československých spisovateľov s tzv. Slovenskou sekciou“.³ Vyznávanie socialistického realizmu, ktorý plnil aj funkciu kontroly umeleckej tvorby, sa stalo pre spisovateľa záväznou normou a zároveň podmienkou na prijatie za člena novoutvorenej spisovateľskej organizácie. Kandidát musel písomne potvrdiť svojím podpisom, že s týmto umeleckým smerom súhlasí a bude tvoriť v jeho intenciách.⁴

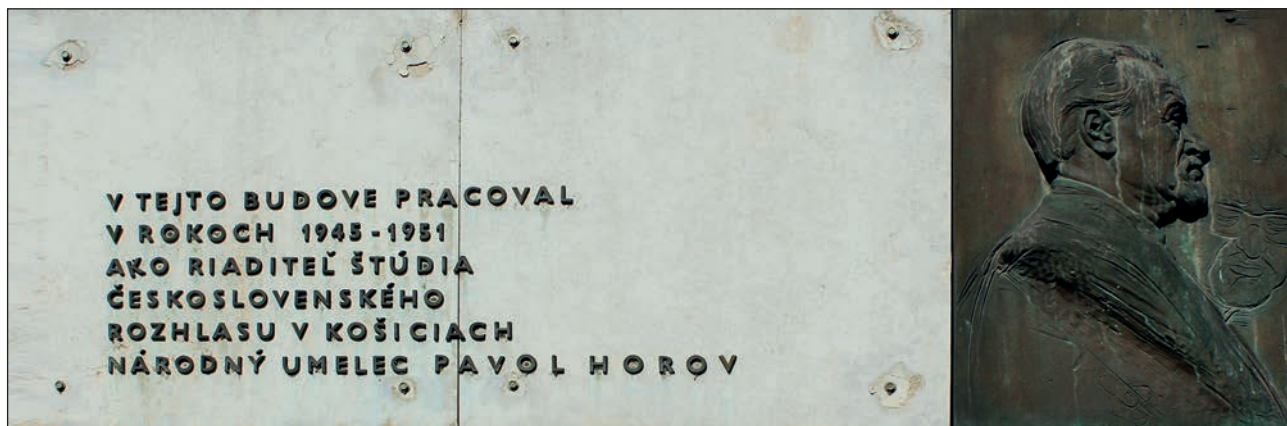
Zjazd prinútili slobodne zmýšľajúcich spisovateľov vzdať sa morálnych zábran a kolaborovať. Tým znevážil ľudské právo spisovateľov na slobodu voľby a právo umelca na slobodu

tvorby. Odmenou pre zaslepených bola spoluúčasť na sláve a moci, pre jasnozrivých odsun všetkého, čo nezodpovedalo ideologickej smernici, teda atribútom socialistického realizmu. Zjazd naservíroval spisovateľom direktíva, zásady, pokyny. Sami spisovatelia – slovenskí aj českí – rozhodli o zmene funkčnosti umeleckej literatúry: úlohy vecnej spisby a jej estetickú funkciu vystriedala funkcia agitačno-propagačná. Jej výrazom bol socialistický model podľa vzoru sovietskej literatúry. Spisovateľ sa stal *expressis verbis* „inžinierom ľudských duší“ (Stalinov výrok z roku 1932). Odvtedy nadobudla slovenská literatúra podobu industrializovanej literatúry.

Dogmatická línia kultúrnej politiky privodila zmenu umeleckej reality a kultúrneho profilu štátu. Direktívne

3 MARČOK, Viliam a kol. *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006, s. 26.

4 MARČOK, V. a kol. *Dejiny slovenskej literatúry III.*, s. 26.

Bronzový reliéf básnika Pavla Horova, inštalovaný na budove košického štúdia Československého rozhlasu (dnes RTVS) na Moyzesovej ulici, pripomínajúci, že v rokoch 1948 – 1951 tu pôsobil ako prvý pofebruárový riaditeľ (Foto: T. Kočík)

obmedzila tvorivú slobodu spisovateľov a vnútila im normatívnu estetiku zidealizovaného popisného umenia so schematickými pravidlami – v podstate pseudorealizmus, či lepšie povedané pseudoliteratúra. Limity literárnej tvorby určovala ideológia. To ubližovalo literatúre. Z básnických kníh sa dajme tomu vytrácala prostá lyrika, nefalšovaná úprimnosť, bohatstvo a invencia autorových výrazov, svojrásnosť myšlienok, hodnoverné lyrické nadšenie, malebnosť epitet, originálna obraznosť. Povinnou jazdou básnikov sa stala vystatovačná rétorika ideologického dogmatizmu so žiarivo červenými propagandistickými heslami, ktorými – či chceli, či nie – museli záväzne „vysprejovať“ každé nové básnické dielo. Československo, a v rámci neho aj Slovensko, nastúpilo cestu, ktorá viedla mimo hlavné európske hodnotové prúdy.

Celkom novú podobu nadobudlo ponímanie knižnej kultúry. Skrz-naskrz sa zmenili vydavateľské podmienky. Vznikli monopolné štátne vydavateľstvá. Založením prvého štátneho vydavateľstva na Slovensku poverili v roku 1950 dvoch básnikov, budúceho národného umelca Pavla Horova a budúceho zaslúžilého umelca Štefana Žáryho. Vzniklo v roku 1951 pod názvom Slovenský spisovateľ so zameraním na vydávanie aktuálnej pôvodnej slovenskej tvorby. Postupne boli zriadené ďalšie špecializované štátne vydavateľstvá: v roku 1953 Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry so zameraním

na domácu a prekladovú klasiku (roku 1963 ho premenovali na Tatran) a v tom istom roku Slovenské nakladateľstvo detskej knihy na vydávanie pôvodnej tvorby pre deti a mládež (roku 1956 ho premenovali na Mladé letá). Do života vydavateľstiev, spisovateľov i čitateľov vstúpila edičná politika: manipulovalo sa s dôverou čitateľov, autorov, knižnými dielami (mimoriadnou publicitou, verejnými besedami o knihách a ich autormi vo fabrikách, na pracoviskách, v baniach, rozhlase a inde).

Podľa vzoru sovietskych vydavateľstiev sa preinačil systém redakčnej práce. Spočíval v povinnom lektorovaní rukopisov oficiálnymi lektormi, „vysvätenými“ komunistickými ideológmi ústredného výboru strany. Rukopis každého literárneho diela obligatórne posúdili pred zaradením do edičného plánu najmenej dvaja lektori. Všimli si najmä jednoznačnosť autorského postoja a správnosť ideologického zafarbenia diela. Nepripúšťala sa dvojznačnosť výrazu, významu, postoja alebo prejavu. Najmenšia ideová nepresvedčivosť, nejasnosť či vágnosť diela bola dôvodom na odmietnutie. Rukopis bol predurčený na knižné vydanie až na základe dvoch kladných posudkov. V prípade negatívneho hodnotenia dielo dostalo šancu na vydanie po prepracovaní textu podľa odporúčaní lektorov, ktorých identita ostala pred autorom utajená. Lektorskými zásadami s dominanciou estetickej doktríny socialistického realizmu sa

povinne riadili všetky knižné vydavateľstvá do Novembra.

Zatiaľ čo spoločenská atmosféra a politické premeny do polovice päťdesiatych rokov nedovoľovali za železnou oponou nič mimoriadne, v príkrom kontraste k týmto reáliám vyznievala iná skutočnosť; kým v stalinistickom Československu českí a slovenskí spisovatelia riešili neriešiteľnú „najtvorivejšiu“ metódu zvanú socialistický realizmus, z ktorého vytýčal plagátový schematizmus ako slama zo zablatených traktoristových čiziem, tak napríklad René Julliard vydal roku 1954 v Paríži mladačkej, osemnásťročnej Françoise Saganovej noblesné dielko *Dobrý deň, smútok*. Spolu s tzv. francúzskym novým románom (antirománom) vystupňovalo v európskej literatúre dovtedy nebývalý tvorivý pohyb. Francúzska literárna avantgarda z päťdesiatych rokov uplynulého storočia vytvorila opak klasického románu s východiskovou tézou, že klasický román už nemôže zachytiť novú realitu a skúsenosť nového človeka. Takto prezentovaná idea antirománu stála v príkrom protiklade s tým, za čo „bojovala“ u nás súdobá dogmatická línia kultúrnej politiky, pre ktorú sa realita v pôvodnom poňatí stala typickým fetišom „moderného“ socialistického myslenia.

Literárna skutočnosť v šedom prostredí neliterárnych Košíc zodpovedala trpkkej pravde – nič výnimočné sa tu nedialo. Pravda, ak neopomenieme skutočnosť, že krátko po prevrate v roku 1948 prišiel do metropoly

východu básnik Pavol Horov ako nový riaditeľ krajského štúdia Československého rozhlasu s dôležitým poslaním – postarať sa, aby zoštatnené médium slúžilo komunistickej strane a ľudu. Počas riaditeľovania prijal za tajomníka novoutvorenej literárnej redakcie krajana zo žirných rovín zemplínskych básnika Juraja Pada. Keď Horov odišiel koncom roka 1950 z Košíc, aby v nadchádzajúcom roku 1951 šéfoval Slovenskému spisovateľovi, o necelý rok odišiel z rozhlasu aj Pado. Zaujal uvoľnenú stoličku po Štefanovi Žárým vo Zväze slovenských spisovateľov, zároveň pôsobil v literárnom oddelení na Povereníctve školstva, vied a umení v Bratislave. Po dvoch rokoch Padovo miesto na povereníctve zrušili, nuž vrátil sa na kratší čas znovu do košického rozhlasu. Košice však dostali nového básnika v postave Juraja Pada až v roku 1960. Ako najangažovanejší básnik východného Slovenska, ktorého básnická tvorba vrcholila v sedemdesiatych rokoch, ovplyvňoval po nástupe zlovoľnej normalizácie literárnu atmosféru Košíc ako predseda Východoslovenskej pobočky Zväzu slovenských spisovateľov. V metropole východu tvoril a žil celé nasledujúce polstoročie do svojej smrti roku 2010.

KEĎ TEMNO PÄTĎESIATYCH MIZLO ZA OBZOR...

Po povestnom odmäku v krajine soviетov roku 1956 malo Československo najhoršiu fázu stalinizmu za sebou. Avšak po neúspešnom, násilne potlačenom ľudovom povstaní v Maďarsku v októbri roku 1956 proti vláde komunistickej strany a politickým pomerom, vnucovaným Sovietskym zväzom, náznaky politického uvoľnenia u nás znovu stíchli. Maďarské udalosti mali na naše pomery taký odstrašujúci vplyv, že komunisti opätovne priostrihli represívny režim, spustili typické čistky a odstránili liberálnejšie zmyšľajúcich spolupartajníkov.

Jedinečnosť maďarského povstania spočívala v tom, že žiadny iný hromadný odpor proti armáde východnej veľmoci neprebíhal so zbraňou v ruke a žiadna iná krajina nevyhlásila v púde sebazáchovy vlastnú neutralitu. Maďarské povstanie spolu s československou pražskou jarou a poľským hnutím Solidarita prispelo k erózii komunistickej totality sovietskeho typu v strednej Európe, čím sa stalo svetlou súčasťou stredo európskej histórie.

Navzdory všetkým historickým udalostiam sa koniec zurvavských rokov jednako blížil, hoci nenáhľivo, a temno, ktoré sa zdalo tak večné, postupne mizlo za obzor. V druhej polovici päťdesiatych rokov povzbudili našu literatúru básnické prvotiny s neobvykle otvorenou a úprimnou lyrikou, čo dala nahliadnúť aj do intímnejších zákutí súkromného priestoru básnického subjektu (M. Rúfus, M. Válek...).

Za zatvorenými oknami spisovateľských pracovní sa netrepeživo strojil rozjazd slubného desaťročia, ktorému dejiny prekvapivo priznali epiteton ornans „Golden Sixties“. Z pološera vychádzali ďalší básnici. Čoraz naliehavejšie si uvedomovali potrebu slobodného umenia, hľadali nové výrazové podoby básnického videnia skutočnosti. Ich poézia odrazu dýchala nielen čerstvosťou, ale i čistotou a samotné básnické opusy predstavovali studnicu inšpiratívnych novátorských podnetov (J. Ondruš, J. Stacho, E. Feldek...).

Týkalo sa to aj prozaikov. Nastupujúca generácia mladých spisovateľov s nečakanou odvahou kriticky nazerala na dogmatický socialistický realizmus. Po literárnych či mimoliterárnych novotách šesťdesiatych rokov už nepokukovali iba z ústrania. V prózach dochádzalo k očividným posunom. Namiesto lineárneho vyrozprávania príbehu priestor umeleckého textu vyplňala rozvetvená podtextová obraznosť, empirický rozmer nahrádzal asociatívny tok založený na predstavivosti

a obrazoch zo života, cestu si kliesnila psychologicky ladená poviedka (J. Johanides, V. Šikula, P. Jaroš, A. Hykisch, J. Lenčo, R. Sloboda...).

Posmelení vybadali profity v prospech vlastnej tvorby v literárnych trendoch, ktoré o pár rokov prišlo zavrhol politický vývin vyvolaný okupačným normalizátorským režimom. Funkčné i umelecké obohatenie svojich próz videli v aplikovaní estetík v nezvyčajnom modernistickom tvare (francúzsky nový román), v pokusoch o rozklad tvaru, v rozširovaní výrazových a štylistických možností prózy, v uplatňovaní myšlienkových východísk existencializmu (otázky slobody človeka, zodpovednosť, absurdita bytia), freudizmu (podvedomý biologizmus, erotizmus, psychologické analýzy ľudskej duše), naturizmu (krajný subjektivismus), transcendentalizmu (spiritualita).

Ako sa neskôr ukázalo, boli to „chyby“, aké sa neodpúšťali. Zráтали im to literárni kritici kolaborujúci s okupačným režimom. Mladých či talentovaných spisovateľov vykrstili v duchu vtedajšej, dnes už prekonanej literárnokritickej normy (dogmy). No nielen vykrstili. Museli aj pykať: buď ich z literárneho života vyhnali, alebo odstavili na nevyhnutný čas. „*Proti cudzím a ideologicky často neprijateľným vplyvom sa nemohla postaviť vyspelá ideovo-estetická bariéra rovnako ‚moderného‘, no zároveň ideologicky vyhraneneho socialistického realizmu.*“⁵

Dokonca literárne polomŕtve Košice zaznamenali čosi ako pohyb. Novátorské nadšenie ovanulo niekoľkých košických aj regionálnych autorov povzbudivými tvorivými náladami. Najmä debutujúcim autorom (F. Andraščík, M. Bednár, P. Suržin) išlo o hodnoverné reflektovanie „*neautenticnosti, neprirodenosti života v dobe a doby v živote*“.⁶ Mladých spisovateľov a básnikov z dovtedajšieho života neuspokojovalo takmer nič. Naopak,

5 PIŠŮT, Milan a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1984, s. 737.

6 ČERVENĀK, Andrej. Dve optiky postihnutých. In: POSPÍŠIL, Ivo. *Česko-slovenské reflexe: 1968*. Brno: Tribun EU, 2009, s. 47.

Budova na Bielej ulici č. 3 v Košiciach, kde sídlil v druhej polovici 60. rokov Klub spisovateľov a novinárov založený Slovenským literárnym fondom z iniciatívy vtedajšej tajomníčky Východoslovenskej pobočky Zväzu slovenských spisovateľov a prozaičky Maríny Čeretkovej-Gálovej. (Foto: T. Kočík)

pocitovali čoraz väčšiu diskrepanciu medzi lyrickým subjektom a vonkajším svetom. Nuž bolo celkom prirodzené, že namiesto ustálených kolektivistických hesiel prišli s predstavivosťou či imagináciou, v ktorej dominovali dojmy z prežitej skutočnosti, osobné krízy vyplývajúce zo vzťahov medzi ľuďmi, z uvedomenia si individuálnej zodpovednosti za život, prípadne stratu ľudskosti vôbec... V lyrike rozvíjali metaforickosť niekedy s neúnosne vzdialenými, až s nezlučiteľnými objektmi, kde-tu zarezonoval emotívny metaforický výsmech s kritickým zacielením, civilná obrazotvornosť s poetikou konkretizmu či postsymbolistickou imaginatívnosťou.

V metropole východu sa usadili, či natrvalo alebo dočasne, absolventi filozofických fakúlt (I. Kadlečík, A. Bagin, J. Mríz, J. Patarák, S. Rakús, M. Čeretková-Gálová...). Z času na čas sa pripomenuli tí, ktorí odišli z Košíc študovať niekam inam, aby okysličili, aspoň narýchlo, stojaté vody košického literárneho života (J. Štrasser).

Tí niekoľkí spisovatelia a intelektuáli, čo sa vplyvom rozrastajúceho mesta v Košiciach objavili, si zrejme uvedomovali, že literatúra môže prirodzene vznikáť a rozvíjať sa len v zdravom fungujúcom prostredí, a to, ak je oslobodená od ideologických, agitačných, propagandistických či iných tlakov. Zrejme dôverovali literatúre tvorenej múzickými autormi, vzdelanými filológmi, filozofickými či estetickými, no verili aj v múzicky disponovaného recipienta, pokiaľ sa pohyboval v zdravom literárnom prostredí, kde fungovala sloboda hovoreného i písaného prejavu a kde jestvovala rozhladená a kultivovaná literárna kritika.

Čosi z dobovej atmosféry literárnych Košíc a ich „pradávej“ minulosti, presnejšie pred rokom 1968, keď potom bolo ťažko a veľa ráz smutno, prezrádza spomienková reflexia Olgy Baginovej, manželky literárneho teoretika Albína Bagina: „... veľmi často k nám chodievali dobrí známi, priatelia, literáti, ktorí prichádzali na východné Slovensko na besedy a podobné

stretnutia, ktorých v šesťdesiatych rokoch bývalo veľa. [...] Zostali pamätne napríklad návštevy mladého začínajúceho básnika študenta Jána Štrassera, ktoré sa takmer vždy menili na dlhé debaty a končievali sa nad ránom. [...] Literatúra a debaty o nej, to bol Albínov život. Tak aj, staromódne vymyslel literárny salón. [...] Spomienky na ‚salón‘ nútia vrátiť sa ešte hlbšie do mladosti, keď sa spolu s Ivanom Kadlečíkom, Jozom Mrízom i s Jurajom Jakubiskom a inými púšťali v Košiciach do príprav na vydávanie literárnych časopisov Krok.“⁷

NEHORÁZNE MASÍVNA INVÁZIA

Od roku veľkých nádejí – roku 1968 –, ako zvyčajne hovoríme o jednom zo zlomových rokov našich spoločných dejín s Čechmi, uplynulo viac ako polstoročie. Hoci z dnešného pohľadu obdobie pražskej jari vnímame ako indiferentné, udalosti spojené so vstupom vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie si stále pripomínáme s vážnosťou, ba pietou. Akt brutálnej zvole armád tzv. bratských krajín po prekročení štátnych hraníc z 20. na 21. augusta 1968 spôsobil reťazenie množstva vypätých, dramatických aj presmutných udalostí; ich sled mal niekedy rýchly, inokedy prudký spád, zakaždým však rušný priebeh. Invázia sa dotkla každého. Vyvolala priame i nepriame následky, ktoré prenikli naprieč všetkými spoločenskými i generačnými vrstvami. Vzniklo množstvo štúdií a kníh, zachovali sa tisíce fotografií, nasnímali sa autentické filmové zábery, boli natočené dokumentárne i hrané filmy, existujú zvukové záznamy.

Na Slovensku odpor proti nehorázne masívnej invázii nebol iba pasívny. Symbolom vzdoru sa stali Košice. Jeho obyvatelia sa prejavili nečakane aktívne. Preto aj odvetá zo strany vojsk bola mohutnejšia, než kdekoľvek inde na Slovensku alebo v Čechách,

7 BAGINOVÁ, Oľga. Už len spomínať... *Slovenské pohľady*, roč. 4, 2012, č. 2, s. 38 – 39.

s výnimkou Prahy. Už 21. augusta ráno okolo piatej hodiny sa zhromaždili v centre mesta na Námestí osloboditeľov stovky obyvateľov. Niekoľko občanov sa pokúšalo zadržať sovietske tanky, iní pozorovali prechod vojenských kolón. Nikoho z vojakov nezaujímalo, keď im občania vysvetľovali, že okupačné vojská boli zmanipulované, že udalosti, ktoré sa odohrali v Československu počas uplynulých ôsmich mesiacov, mali socializmu prospieť, nie ho odstrániť.

V priebehu dňa pribúdali rôzne prejavy odporu. Košičania strhávali názvy ulíc, smerové tabule, aby čo najviac zmiatli okupantov. Silnejúca animozita vyvolávala v občanoch neutíchajúce prejavy hnevu. Na prúd presúvajúcich sa tankov a motorových vozidiel hádzali fľaše, kamene, z neďalekého staveniska hotela Slovan aj tehly. Zo strany okupantov dochádzalo k sporadickej strelbe s tými najtragickejšími následkami: medzi obyvateľmi boli ťažko ranení a jedenásti mŕtvi, po hlavnom meste republiky Prahe, najviac.

Netrpezlivo očakávaný návrat stranických a vládnych protagonistov pojanuárového obrodného procesu z moskovských rokovaní koncom augusta 1968 vyvolával v československých občanoch rozporuplné nálady. Niekoľko ovládlo roztrpčenie a skepsa, niekto stále veril v silu mužov reformy.

Sovietski nadiktovanými pätnástimi bodmi tzv. moskovského protokolu z 26. augusta 1968 znamenalo ideové popretie a následnú likvidáciu výsledkov pražskej jari, súhlas s bratskou pomocou Sovietskeho zväzu, de facto s okupáciou, otvorenie cesty k budúcej normalizácii i návrat bolševických praktík komunistickej strany, trvajúcich do Novembra.

Po návrate z Moskvy československí štátni predstavitelia už nepôsobili ako sebavedomí a hrdí reformní politici, ale „iba“ ako politici s proreformnou minulosťou. Československých občanov najviac sklamali ich rozhlasové a televízne prejavy. To nebola reč ani jazyk, na aký boli ľudia zvyknutí. Obsah a celkový spôsob vyjadrovania signalizoval, že politika Prahy voči Moskve sa bude uberať cestou očividných politických ústupkov. Z večera do rána sa zmenili hodnotové otázky pojanuárovej politiky. Najväčšou starosťou politikov neboli otázky reforiem, ale oportunistické výzvy na zachovanie pokoja, obnovenie poriadku, normalizácia pomerov, politická konsolidácia, pre okupačné vojská vytváranie konformného ovzdušia v krajine.

Jediným členom československej delegácie, ktorý počas moskovských rokovaní odmietol podpísať zmienený protokol, v podstate Brežnevom vnútený diktát, bol F. Kriegel. Svojím

pozoruhodným postojom sa zapísal do moderných dejín ako politik, ktorý zachránil „československú česť“. V prejave na zasadnutí Ústredného výboru (ÚV) Komunistickej strany Československa (KSČ) v jeseni 1968 povedal: „Odmietol som podpísať tzv. moskovský protokol. Odmietol som to preto, že som v tomto protokole videl dokument, ktorý všestranne zväzoval ruky našej republiky. Odmietol som ho podpísať preto, že podpísanie sa dialo v ovzduší vojenského obsadenia republiky, bez konzultácie s ústavnými orgánmi a v rozpore s čítením ľudu tejto krajiny. [...] Hlasoval som proti ratifikácii zmluvy o dočasnom pobyte vojsk na našom území. [...] Tejto zmluve o dočasnom pobyte vojsk na našom území chýba základná náležitosť riadnej zmluvy, t. j. dobrovoľnosť. [...] Zmluva bola podpísaná nie perom, ale hlavňami diel a samopalov...“⁸

Zatiaľ čo zásadoví reformisti boli z verejného priestoru vyobcovaní s biľagom nezodpovedných jedincov, vďaka sovietskej podpore dostali široké pole pôsobnosti ctižiadostiví politickí avanturisti a zurvalci. V mediálnom priestore mali hlavné slovo sily akéhosi „zdravého jadra“, ktoré tvorili tí straníci, čo vrúcne uvítali okupáciu. V svojich vystúpeniach spochybňovali a stále útočnejšie znevažovali reformy, celý obrodný proces a nakoniec samotných mužov pojanuárovej politiky.

Autentické zábery z prvých dní invázie vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 a udalostí, ktoré sa odohrávali pred pamätníkom Sovietskych vojakov na Námestí osloboditeľov v Košiciach (Zdroj: Archív Š. Lazorišáka)

8 KRIEGL, František. *Projev na zasedání ÚV KSČ na jeseň 1968* [online]. [cit. 2021-3-15]. Dostupné na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_Kriegel

Pohyb ťažkej motorizovanej vojenskej techniky inváznych vojsk Varšavskej zmluvy v blízkosti centrálneho Námestia osloboditeľov v Košiciach (Zdroj: Archív Š. Lazorišáka)

REŠTART POLITICKÝCH NÁSILNÍKOV

Veľa komunistov pochopilo, že ostať v strane by znamenalo vyjadrenie súhlasu s poaugustovým vývinom. Mnohí z nej preto vystúpili pred povestnými stranickými a zamestnaneckými čistkami. Horšie dopadli státisíce tých, ktorí sa ocitli pred niekoľkočlennými previerkovými komisiami, čo rozhodovali o ostatných členoch komunistickej strany. Pred členmi komisií, zložených z najvzdorovitejších odporcov pojanuárového obrodného procesu, podstupovali „výplach“ žalúdka. Tortúru prežili, ak sa odvrátili od reforiem s ponížujúcimi prejavmi ľútosti nad svojimi skutkami a vyjadrili jednoznačný súhlas s okupáciou, ktorá bola v straníckej rétorike pomenovaná ako internacionálna bratská pomoc. Tým sa automaticky stali kolaborantmi s okupačnou mocou. Kto neohol chrbát a nesúhlasil s internacionálnou pomocou pri záchrane socializmu, ba nechvejne trval na tom, že nešlo o žiadnu bratskú pomoc, ale o bohapustú okupáciu, stal sa vykričaným zákerným reakčnikom non plus ultra.

Slovom, nepriateľom socializmu. Niektoré pomstychtivé previerkové akty zachádzali do krajnosti: kajúcnik si darmo sypal popol na hlavu, nič nenapravil. Tí či tí boli, samozrejme, zo strany vylúčení, zo zamestnania prepustení. O niečo lepšie obstáli vyškrtnutí straníci.

„Novú“ politiku, ktorá sa v duchu straníckej rétoriky nazývala konsolidáciou a vzápätí normalizáciou, v celom rozsahu potvrdil májový zjazd československých komunistov v roku 1971. Dal bodku za obdobím dva roky trvajúcich čistiek. Protagonisti si „zjazdovaním“ umyli ušpinené ruky a uchlácholili zaťažené svedomie. Po skončení zjazdu si poľahky vydýchli. V skutočnosti sa však nič neskončilo, naopak, naštartovalo sa to, čo ešte iba malo prísť, a čo v krátkom čase skutočne prišlo – dve desaťročia trvajúca normalizácia.

Normalizácia v spoločných dejinách Čechov a Slovákov má dva historické rozmery: širší význam tohto slova predstavuje historické obdobie od vpádu vojsk do našej vlasti v auguste 1968 do novembra 1989, v užšom zmysle znamená oficiálne pomenovanie

čistiek v strane a spoločnosti v rokoch 1969 – 1970, udusenie osem mesiacov trvajúceho obrodného procesu, zvrátenie vývinu spoločnosti pred obdobie pražskej jari, prevzatie moci stranickou a vládnu garnitúrou na čele s Gustávom Husákom a celý rad represívnych opatrení, ako napríklad prepúšťanie nepohodlných ľudí zo zamestnania, obnovenie cenzúry atď.

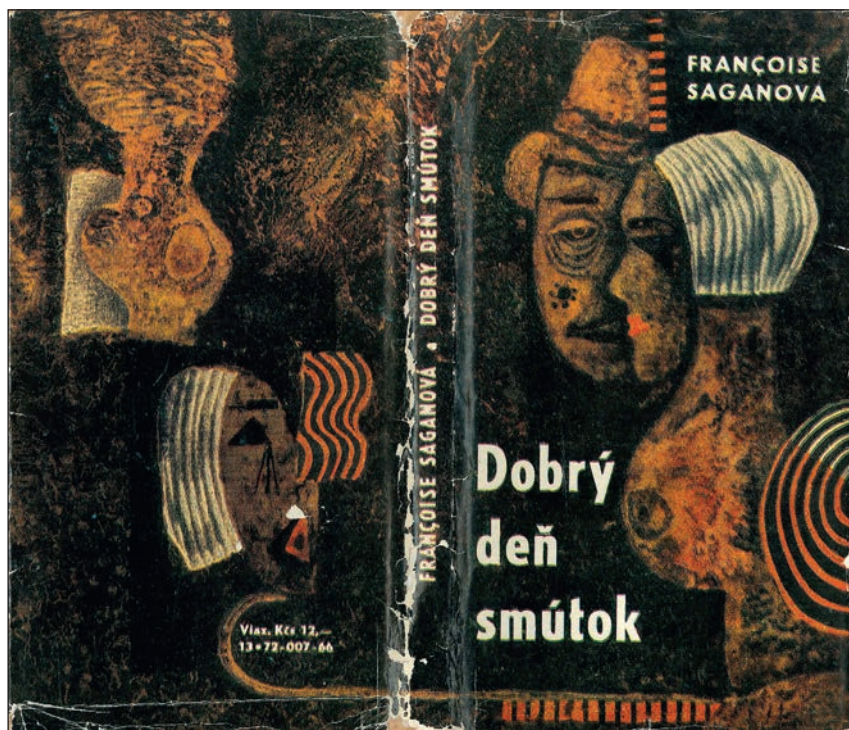
Akú predstavu o československej normalizácii mal Kremel, hovorí citácia z moskovskej *Pravdy* zo 6. septembra 1968: „Normalizácia znamená v prvom rade úplné odhalenie a odsúdenie podvratnej činnosti pravicových, antisocialistických síl, elimináciu vplyvu na časť obyvateľstva, hlavne na mládež, zásadné posilnenie vedúcej úlohy komunistickej strany pri riešení štátnych záležitostí v oblasti oznamovacích prostriedkov a ideológie v celom živote krajiny.“⁹

Boli to politickí násilníci, ktorí sa rozhodli našu krajinu a jej obyvateľov uviesť do poriadku, či skôr „upraviť“ do normálneho stavu v spolupôsobení s direktívami moskovských vládcov. Predstavy o tom, ako má normalizácia vyzeráť, sa rôznili. Inú predstavu mal G. Husák a inú V. Biľak. „Husákovovo chápanie ‚normalizácie‘ sa líšilo od koncepcie Biľaka. Husák chcel voliť skôr umiernenějšíe postupy a taktiky, ale na presadenie svojich cieľov neváhal použiť akékoľvek prostriedky. Sovieti sami využívali Biľaka a ostatných dogmatikov ako nátlakový prostriedok na Husáka. Husák sa tak stal zajatcom vlastných ambícií. Svoje politické prežitie musel odkázať do rúk Sovietov.“¹⁰

Nadišla éra husákovsko-biľakovskej politiky ako symbol normalizátorského režimu. Aktéri v súčinnosti s represívnymi zložkami na čele so Štátnou bezpečnosťou účinne paralyzovali všetku politickú i spoločenskú iniciatívu občanov, s cieľom dosiahnuť stav spred roku 1968. Vo svojej podstate docielili návrat totalitných praktík komunistickej strany, ktoré znehynili

9 FIOROVANTIOVÁ, Soňa. *Prvé roky normalizácie*, s. 1 [online]. [cit. 2018-8-21]. Dostupné na: http://sjps.fsvucm.sk/Articles/04_1_3.pdf

10 FIOROVANTIOVÁ, S. *Prvé roky normalizácie*, s. 4.

Prebal druhého vydania prvotiny Françoise Saganovej *Dobry den, smútok*, ktoré vyšlo v oku 1966 vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ v edícii *Tvorba národov* v preklade Jozefa Brandobura. Saganovej dielko z roku 1954 spolu s ostatnou tvorbou prinieslo nový pohyb do súdobej francúzskej literatúry (Zdroj: Archív T. Kočíka)

spoločnosť v mnohých smeroch. Obyvatelov krajiny dovedli do stavu mlčiacej väčšiny. Vo všeobecnosti pre mlčiaca väčšinu je charakteristické, že vyviaznuť bez úhony znamená mlčať a mlčať znamená prežiť. Tento stav ako kolektívny fenomén prezrádza, že v spoločnosti čosi nie je v poriadku: obyvatelia nežili bez pocitu ohrozenia existenčných istôt, respektíve žili pod hrozbou bezprostrednej straty zamestnania, vyvolávania neistoty, možnej straty základných hmotných potrieb, prostriedkov na živobytie, spoločenského či pracovného postavenia.

Štátna bezpečnosť skutočných i domnelých nepriateľov už nemučila ani nevraždila ako v päťdesiatych rokoch, ale zaviedla zákernejšie nástroje na zastrasovanie a udržiavanie občanov v slepej poslušnosti: zaviedla psychický teror. Podľa vlastných kritérií

vytvárala evidenčné zoznamy či registre nespoľahlivých občanov: koho nepúšťať do zahraničia, z ktorých rodín neprijímať deti na štúdiá, komu zamedziť kvalifikované pracovné miesto či vedúce postavenie, koho občas sledovať, komu uskutočniť v prítomnosti či v neprítomnosti prehliadku bytu, koho opakovane volať na výsluchy, komu vziať cestovný pas... Represívna normalizačná mašinéria stúhala akýkoľvek opozičný prejav jednotlivcov, prípadne skupín občanov, ktorí „červenú“ autoritu buď neposlúchali, alebo ju jednoducho ignorovali, a to až do chvíle, kým sa režim v Novembri 1989 nezrútil.

MIZÉRIA LITERATÚRY NA POZADÍ NORMALIZÁCIE

V piatok 6. septembra 1968 vyšlo posledné číslo kultového časopisu Zväzu

slovenských spisovateľov (ZSS) *Kultúrny život*. Vyše dve desaťročia bol akýmsi sprievodcom umelcov a literátov, ale aj širokej čitateľskej verejnosti v dobrých i zlých časoch. Jeho zánik znamenal nielen úder pod pás vtedajšej kultúrnej a umeleckej elite, ale symbolizoval čosi osudové. Na rozlúčku s čitateľmi pripravila redakcia anketu s hercami, výtvarníkmi i spisovateľmi (D. Tatarka, M. Hamada, L. Ťažký, V. Hložník, L. Guderna, E. Kristínová, I. Mistrík a iní) s jedinou otázkou: Ako ďalej? Jedni hľadeli do budúcnosti zdržanlivo, iní podliehali sklamaniam či skepse. Našli sa však aj optimisti, napríklad básnik M. Válek, o ktorom sa v kuloároch šepkalo, že od 1. januára 1969 sa stane prvým ministrom kultúry vo vláde Slovenskej socialistickej republiky, budúcnosť vnímal vo svetlých farbách.¹¹

Májový zjazd československých komunistov v roku 1971 nalinkoval program posilnenia vplyvu štátu na oblasť kultúry. V zásade išlo o staronovú kultúrno-politickú doktrínu známu spreď vyše dvoch desaťročí z dielne februárových uzurpátorov moci. Normalizačná mašinéria sa zvlášť nekompromisne správala k intelektuálne zameraným reformným „elementom“, hlavne k novinárom, vedcom, umelcom, pričom normalizačtorý sled udalostí mal nepríjemnú dohru aj pre spisovateľskú obec. Úrodný strom literatúry, ktorý v nedávnom čase obrodil zlatým ovocím v zdravých „šesťdesiatych“, komunisti presadili do nehostinných podmienok neoschematického realizmu a angažovaného socialistického umenia. Nový minister kultúry vo vláde Slovenskej socialistickej republiky M. Válek v denníku *Pravda* z 29. júna 1971 napísal: „Uvedomujeme si, pravda, že nie všetci a nie každý bude prijímať s porozumením fakt, že sa štátny vplyv na oblasť kultúry prehlbuje a upevňuje. Bude sa zaiste

11 Ako ďalej? (anketa). *Kultúrny život*, roč. 23, 6. 9. 1968, č. 19, s. 8–9.

nadhadzovať obohraná téma o „slobode tvorby“...“¹²

No skutočný hlas ministra ako normalizátora kultúry zaznel, keď v tom istom článku ohlásil zánik podpory tých umeleckých diel, čo nezodpovedali novej, neoschematickej doktríne. „Samo-zrejme, že nebudeme podporovať zverejňovanie a rozširovanie umeleckých diel, ktorých charakter je protisocialistický. Nezvolili sme však ako všeobecne platnú zásadu variant zákazu zverejňovania skôr napísaných pokrokových diel tých umelcov, ktorých politické postoje boli v nedávnej minulosti chybné. [...] usilujeme o to, aby prijímatelia umeleckých hodnôt, najmä mladí ľudia, pochopili politické pozadie nedávneho spoločenského vývoja u nás a aby pochopili, že autor a dielo nepredstavujú vždy absolútnu identitu, že život nás niekedy stavia do situácie, v ktorej máme pred sebou politicky prijateľné dielo politicky neprijateľného autora.“¹³

Slová ministra síce mali rozptýliť stiesnenosť či obavy literárnej obce, umelcov a pracovníkov kultúry z prípadných perzekúcií, no dôležitejšie bolo, aby tí, ktorým neprekážalo, že od zajtra bude sloboda tvorby iba prázdny pojem, zapredali svoju umeleckú dušu za misu šošovice a ochotne tvorili podľa staronovej receptúry.

O rok neskôr nový minister kultúry v máji 1972, fakticky týždeň pred konaním zjazdu ZSS, vystríhal: „Nepochybne bude treba vrátiť sa do minulosti, povedzme do prvej polovice šesťdesiatych rokov, a skúmať, kedy a ako začali prenikať do nášho myslenia prvky liberalizmu, kedy začala pracovať časovaná mína revizionizmu v našom vedomí. Zdá sa – a pre mnohých to bude trpké poznanie – že mysliaci duchovia našej kultúry nevedeli v absolútnej väčšine prípadov včas rozpoznať, že prichádza najprv k posunu a potom k deštrukcii socialistickej hierarchie hodnôt, že sami začínajú hlásať tézy, proti ktorým

Minister kultúry M. Válek (1973) (Zdroj: TASR)

predtým bojovali. Je to o to trpkšie, že časť umelcov uverila legende o tom, že sú duchovným predvojom národa. Tento faul proti marxistickému mysleniu – jeden z prvých – mal nedorozumenie následky.“¹⁴

V zlej predtuche obávané konzekvencie napokon udreli. Neúprosný proces sa rozohral rovno na neslávne známom normalizačnom II. zjazde Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS) 31. mája 1972. Významne zasiahol literárny život na najcitlivejších miestach. Odniesli si to tí, ktorí osud vlastnej tvorby videli v priamej závislosti od miery tvorivej slobody, aj tí, ktorí sa priklonili k revizionistickému socialistickému realizmu, či tí, ktorým „zachutili“ filozofické postuláty existencializmu, freudizmu, transcendentizmu z obdobia Golden Sixties.

Najprv sa „očistil“ výbor ZSS od ideologicky nepohodlných členov. O funkcie aj zamestnanie prišli stúpenici „pravcového oportunizmu“. Inovovaný výbor vypracoval nové stanovky a počas príprav „zakladajúceho“ zjazdu v zmysle nich bez okolkov zbavil 49 spisovateľov členstva v ZSS. Čistky sa osobitne dotkli reformisticky orientovanej vrstvy spisovateľov, teda osobností, ktoré v uplynulom desaťročí vnášali do zatuchnutého literárneho diania novátorského ducha. Výbor vzápätí vytvoril centrálnu zoznamy vylúčených autorov, ktorým bola zakázaná publikačná činnosť. Na pokyny straníckych orgánov narýchlo zlikvidovali nepoddajné literárne časopisy (*Mladá tvorba*...). Na dôvažok bola zosilnená cenzúra.

Najdôležitejšími zjazdovými materiálmi bola *Správa výboru ZSS pre*

12 VÁLEK, Miroslav. Otázky a problémy kultúry po XIV. zjazde KSČ. In: ŠMATLÁK, Stanislav, ed. *Miroslav Válek: O literatúre a kultúre*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979, s. 132.

13 VÁLEK, M. Otázky a problémy kultúry po XIV. zjazde KSČ, s. 132 – 133.

14 VÁLEK, Miroslav. Ako a čím začať? In: ŠMATLÁK, S., ed. *Miroslav Válek: O literatúre a kultúre*, s. 138.

II. zjazd, prednesená predsedom ZSS A. Plávkom, prejav ideológa komunistickej strany L. Pezlára a prejav ministra kultúry M. Válka. Rozsiahly dvadsaťtri stranový výklad o diani v spisovateľskej obci podal Plávka v duchu smutne známeho *Poučenia z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*.¹⁵ Podľa jeho slov bol vývin slovenskej literatúry v šesťdesiatych rokoch odrazom celospoločenského diania. Nechýbali zmienky o „hazardéroch z politickej pravice“, o hrozjacej „kontrarevolúcii a likvidácii socialistických výdobytkov“, o nutnosti „politického očisty Zväzu...“. V istom zmysle Plávkom prednesená správa predstavovala „malé“ *Poučenie z krízového vývoja*. Do roku 1989 tento text slúžil ako záväzný východiskový dokument pri akýchkoľvek zmienkach o vývine slovenskej literatúry od polovice šesťdesiatych rokov, či pri analýzach, alebo syntézach tzv. krízového obdobia v nej.

Zjazd deklaroval socialistický realizmus ako žiaducu tvorivú metódu, i keď v menej rigidnej, teda „flexibilnejšej“ podobe v porovnaní s rokmi päťdesiatymi, no v praxi ťažko uskutočniteľnej: „Socialistický realizmus chápeme ako tvorivú metódu umelca, ktorý pravdivo zobrazuje skutočnosť v jej dynamickom pohybe. [...] uplatňovanie moderných prístupov tvorby nie sú v rozpore s princípmi straníckosti, ideovosti, ľudovosti a zrozumiteľnosti v umeleckom diele. [...] metóda socialistického realizmu neohraničuje, naopak podporuje tvorivé štýly a školy...“¹⁶

Záveru II. zjazdu ZSS predstavovali oficiálne záväzný výklad vo vývine slovenskej literatúry v uplynulom období,

ktoré bolo vyhodnotené ako krízové, čo vyplývalo z tzv. celospoločenskej krízy. Nové „pravidlá“ sa týkali fungovania spisovateľskej organizácie, ale aj predstáv o literatúre, akú by mali oficiálne akceptovaní spisovatelia tvoriť.

NIE POÉZIA, ALE IDEOLÓGIA, NIE BÁSNICKÁ PRAVDA, ALE STRANÍCKA SMERNICA

Situácia po zjazde ZSS roku 1972 vohľadala literárnych tvorcov i umelcov do nástrah ideologickej konformity: niektorí ju dobrovoľne prijali, iní sa utiahli do vynúteného vnútorného exilu. „Obdobie tzv. normalizácie vytvorilo pre literatúru nenormálne podmienky. Jedni tvorivé sily boli umlčané, druhé pacifikované, tretie transformované, štvrté umelo vitalizované, piate [...] atď.“¹⁷ Kým v šesťdesiatych rokoch umeleckú scénu vytvárali a formovali plnokrvné umelecké osobnosti, v sedemdesiatych rokoch tie isté osobnosti túto scénu nielenže netvorili, ale ani neformovali. Onedlho začali nové pravidlá, vytyčené zjazdom, fungovať.

Básnická tvorba sa v priebehu normalizácie znovu ocitla v zajatí utilitárnej, ideologickej angažovanej výpovede, ktorá sa zredukovala na viac či menej otvorenú propagandu. Recyklácia schematizmu vytvorila priechod neoschematizmu. Aj keď sloboda tvorby sa stala bezobsažným pojmom, predsa len existovala aj iná tvár literatúry. Inú tvár mala mať vďaka autorom, ktorí nekráčali s duchom „zlatých“ šesťdesiatych, ale v duchu „červených“ päťdesiatych. Tým, že tvorili z pozície nie kritickej, ale politickej angažovanosti, v svojej tvorbe nič zásadné nezmenili.

Spisovateľ Juraj Pado (Zdroj: www.pluska.sk)

Nuž viacerí „osvedčení predstavitelia predchádzajúceho ‚novoschematizmu‘“¹⁸ ako G. Hupka, A. Plávka, P. Koyš, Š. Žáry, V. Reisel, medzi nimi košický básnik J. Pado, usilovne oživovali schematickú paletu päťdesiatych rokov.¹⁹ Prvoradou bola ideológia, až potom poézia, nie básnická pravda, ale stranícka smernica. Za všetko hovoria Padove slová z roku 1972: „Ani v poézii to nejde bez programu, bez poetiky, ale hlavným materiálom je tu reč, jazyk. Môjmu programu sa dá vyčítať, že je jednostranný; každý básnik je však jednostranný vo svojom zaujatí za vlastný spôsob; hoci ním vyslovuje pravdy staronové, jeho tížiadostou býva povedať to trochu inak, trochu po novom, inak ako iní...“²⁰

Pseudorealizmus ako istý druh neiluzívnej ilúzie si nepochybne podmanil aj košického básnika Juraja Pada. Nová tvorba mu vychádzala bez obmedzujúcich podmienok. Už

15 Poučenie z krízového vývoja je skrátený výraz pre dokument *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Schválil ho ÚV KSČ 10. decembra 1970. Vyšiel v náklade niekoľkých miliónov kusov a jeho distribúcia prebiehala aj za hranicami Československa. Interpretoval udalosti pražskej jari a vpád vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Postupným eliminovaním predstaviteľov pražskej jari a výsledkov ich úsilia počas obrodného procesu začalo v ČSSR obdobie normalizácie. Poučenie ostalo až do Novembra 1989 ponižujúcim nástrojom preverovania lojality občanov štátu.

16 Správa výboru ZSS pre II. zjazd. *Slovenské pohľady*, roč. 88, 1972, č. 6, s. 1 – 23.

17 ČERVENĀK, A. Dve optiky postihnutých, s. 43.

18 MARČOK, V. a kol. *Dejiny slovenskej literatúry III.*, s. 118.

19 MARČOK, V. a kol. *Dejiny slovenskej literatúry III.*, s. 118.

20 PADO, Juraj. Československý rozhlas 1972. In: PADO, Juraj. *Hudba dialok*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977, prebal knihy.

v prvých piatich či šiestich normalizačných rokoch mu vyšlo päť knižných titulov. Ako jubilujúcemu päťdesiatnikovi v roku 1972 to boli dve zbierky *Modré oči jesene*, *Cesta pešky*, o dva roky neskôr *Preludy leta*. Rozpracoval autorský profilový titul *Hudba dialok* pre edíciu *Kruh milovníkov poézie* vydavateľstva Slovenský spisovateľ. Ten vyšiel k jeho päťpäťdesiatinám roku 1977. V lete roku 1975 dokončoval monografiu o lyrikovi s mimoriadnym zmyslom pre čistotu tvaru a estetickosť slova Jánovi Kostrovi. Kniha vyšla necelý rok po smrti básnika v roku 1976 pod názvom *Potreba básne*. „*Kostra ma zaujal – práve tak, ako do určitej miery aj Horov – preto, lebo sledovanie jeho básnickej genézy mi najviac dovoľovalo odkryť korene vlastných tvorivých záľub a poslúžilo súčasne na konfrontáciu osobných postojov, pričom sa mi prvý z nich javí ako viacvrstvový a bližší mojím literárnym láskam.*“²¹

Motivickou rovinou nových zbierok bolo bezmedzné opakovanie obohratých, dnes už „vykričaných“ tém ako domov, rodný kraj, práca, industrializácia Slovenska, radostný život v socializme, spätosť človeka s prírodou. Zatažko uveriť slovám dvorného kritika Padových básnických diel Imricha Vaška (vyvolávajú rozpačité pocity a vzbudzujú pochybnosti), keď konštatuje: „*Domov má aj u Juraja Padu konkrétnu tvár a vôňu, zemitú reč. Východoslovenská žirna krajina nachádza v jeho veršoch očareného umelca, znalca ľudských osudov, nostalgického pevcu. Čo ako napína plachty svojich básnických výprav do sveta, za novým poznávaním človeka v ňom, najbezpečnejšia plavba vedie cezeň, práve tokom rodného Laborca, pod modravou oblohou*

detstva a mladosti, priestorom najskutočnejšieho sna a snovej skutočnosti, akým je domov v poézii. Kvet a plod.“²²

Tonalita nových Padových lyrických básní sa nachádzala v pásme nekonfliktnej, málo farebnej poézie, sem-tam ešte s prídychom nedávnomínulej atmosféry tvorivých šesťdesiatych rokov, no razom s pachutou normalizačných rokov sedemdesiatych. Tieto verše odkazujú skôr na osudové zvraty ako na opojnú ľahkosť bytia. „*Jednoznačne sa dá povedať, že Juraj Pado tvorí v intenciách socialistickej poézie. Zodpovedá tomu básnikovo vedomé a tvorivé nadväzovanie na tvorbu predchodcov tak na slovenskej, ako aj na českej strane (L. Novomeský, P. Horov, V. Nezval, F. Hrubín).*“²³

Básnik „*východoslovenskej žirnej krajiny*“ viditeľne tvoril z pozície ideovej, nie kritickej angažovanosti. „*V centre všetkého diania a spevu stojí človek, jeho láska k životu, práci i ostatným ľuďom. Je to poézia, ktorá povznáša.*“²⁴ Dobová kritika pri básnikovej zjavnej imitácii skutočnosti vyzdvihla ideologickú jasnosť postojov, „*organickú, osudovú spätosť človeka s prírodou vyjadrenú v múdrosti nášho ľudu.*“²⁵ prepojenú na motívy domova, keď „*... ako v prvej knižke lyriky i tu je motív domova dominantou.*“²⁶ Oceňovala jeho schopnosť indoktrinovať čitateľa ideami, ktorými si „*nástojčivo uvedomuje také základné hodnoty nášho života, ako je hodnota tvorivej práce a ušľachtilého zápasu, ľudskej družnosti v socialistickej vlasti.*“²⁷

V OSÍDLACH REZIGNÁCIE, SKEPSY A ŠEDEJ ZÓNY

Politické čistky degradovali výkvet spoločenskej a umeleckej elity na občanov

druhej kategórie. Umelci, spisovatelia, tvoria ľudia vo vydavateľstvách, v novinách, rozhlase, televízii, v oblasti hudobnej, filmovej a divadelnej tvorby prišli o pracovné miesta. Podobne dopadli ich blízki príbuzní. Stali sa mlčiacou väčšinou individualít. Režim si nevedojak prichystal hrobárov, ktorí mu to o necelých dvadsať rokov zrátali.

Pre tvorivý život v atmosfére kolaborantského režimu, ktorého hnacím motorom sa stala konsolidácia a bezcitným strojom na šrotovanie osobností normalizácia, bolo príznačné, že básnici a spisovatelia pocítili kafkovskú atmosféru iracionality, úzkosti, strachu, bezmocnosti, odcudzenia, samoty. Literárny život ochabol i stíchol. Žiadna tvorivá fascinácia sa už nekonala. Za obdobím veľkých nádejí sa zatiahla mrazivá opona ako symbol izolácie, tvorivej neslobody a prehľbujúcej sa priepasti medzi občianskou spoločnosťou a totalitnou mocou. Padla tma.

Rovnako rýchlo ochabol aj východoslovenský literárny život, košícký zvlášť. Z východoslovenských autorov vylúčili zo Zväzu slovenských spisovateľov básnika Františka Andraščíka (1931 – 2001). Pre kritické názory na poaugustový vývin spoločnosti a kultúry stal sa obeťou utláčateľov, ktorí ho odsunuli na okraj literatúry. Nepodpísal „*... nové, spolitizované stanovy zväzu.*“²⁸ čo preňho znamenalo koniec uverejňovania a vydávania pôvodných diel. Stal sa umlčaným literárnym outsiderom. Sám seba vnímal ako básnika i ako človeka tragicky. Poznámeneal: „*Nebol som nikdy ani nebudem disidentom, preto aj vydanie mojich veršov [...] vo vtedajšej NSR zapadlo prachom.*

21 PADO, Juraj. Kráčam svojou cestou. In: ŽEMBEROVÁ, Viera. *Pohľady na literatúru*. Košice: Krajská knižnica Košice, 1987, s. 70 – 71.

22 VAŠKO, Imrich. Živá voda poézie Juraja Padu. In: PADO, Juraj. *Hudba prameňov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, list č. 36.

23 VAŠKO, I. Živá voda poézie Juraja Padu, list č. 36.

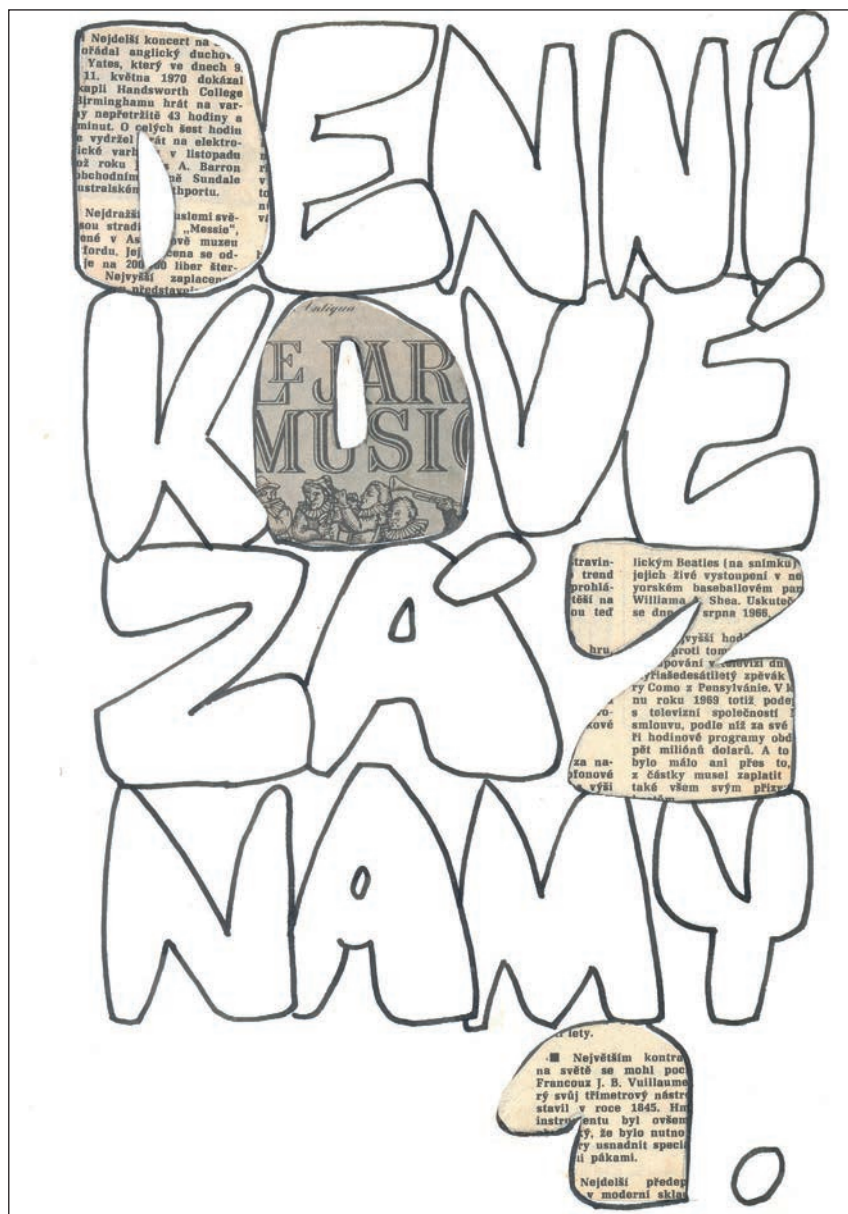
24 VAŠKO, I. Živá voda poézie Juraja Padu, list č. 37.

25 OKÁLI, Daniel. Slovenské pohľady, č. 9, 1972. In: PADO, J. *Hudba dialok*, prebal knihy.

26 VAŠKO, Imrich. Hľadisko, 16. 1. 1973. In: PADO, J. *Hudba dialok*, prebal knihy.

27 PLINTOVIČ, Ivan. Pravda, 18. 6. 1975. In: PADO, J. *Hudba dialok*, prebal knihy.

28 MARČOK, V. a kol. *Dejiny slovenskej literatúry III.*, s. 41.

Titulný list samizdatu *Denníkové záznamy I* z roku 1978 (Zdroj: Archív T. Kočíka)

Ani „nežná revolúcia“ mi nepomohla, mne sa pomôcť nedá.“²⁹

Andraščíkova triezva poézia smerovala k introspekcii, vyjadrovala pocity osamelosti až izolácie, zdôrazňovala etický rozmer. To nebola ani šablóna, ani model, čo by zapadal do predstáv

normalizačného básnenia v duchu noschematického socialistického realizmu. Paradoxne, proti svojej vôli i proti svojmu naturelu, stal sa kontroverzným básnikom. Na dobroprajnú snahu Spolku slovenských spisovateľov v roku 1990 rehabilitovať Andraščíka

ako človeka a básnika, reagoval takto: „Vy, práve tak dobre ako ja, viete, že ja som nerehabilitovateľný. Najmä od roku 1963, keď Rudé právo tak honosne sa opýtalo v redakčnom článku, či mi už marxizmus nestačí, čoraz viac a výraznejšie som si uvedomoval a chápal, že mi veru nestačí. Ale už dávno viem, že mi nestačí žiadna iná ideológia, ktorá čím je „svätejšia“, tým je podľa mňa, absurdnejšia.“³⁰ Ten, kto bol usvedčený z hriechov, bol štát, ten, kto bol vinný, bol režim.

Košické televízne štúdio sa zbavilo prozaika Jána Pataráka (1936 – 2019). V jeho osobnosti odjakživa driemala nepokojná duša. Keď sa v ňom z času na čas ozvala cholericcko-sangvinická letora, vybuchoval. Aj pri previerkach v roku 1970 neodpustiteľnými sa stali Patarákov komentáre a žartíky na adresu okupačných vojsk. Od srdca povedal, čo si myslí a na rozdiel od iných „bratskú internacionálnu pomoc“ nazval pravým menom. „... prepustili ma z televízie pre nesúhlas so vstupom spojeneckých vojsk do Československa“.³¹ Tým sa skončilo jeho pôsobenie dramaturga.

Patarákovi ako nádejnému literárnemu adeptovi odmietli vydať prvé dve zbierky poviedok *Balada o Tiralovom kopci* a *Lúka 30 x 40* napriek tomu, že novátorsky uchoпил podnety regionálnych motívov a uplatnil v nich originálne kompozičné postupy. Tu „sa blysla“ Váľkova jánusovská tvár ministra, keď vyhlasoval, že ak ide o autora s chybným politickým postojom, ale má pokrokové dielo, tak variant zákazu neplatí.³² V Patarákovom prípade platil. Pochopiteľne, lebo v očiach členov previerkovej komisie, zloženej z kolaborantov s okupačnou mocou a najväčších odporcov nedávných reforiem, nebolo dôležité, či napísal dobrú knižku, pre nich bolo podstatné, aký vzťah zaujal k augustovej okupácii. Knižne debutoval až v roku

29 SUCHÝ, Viktor. Handra času pomaly zmaže moju tvár. *Denník N*, roč. 3, 2017, č. 183, s. 13.

30 SUCHÝ, V. Handra času pomaly zmaže moju tvár, s. 13.

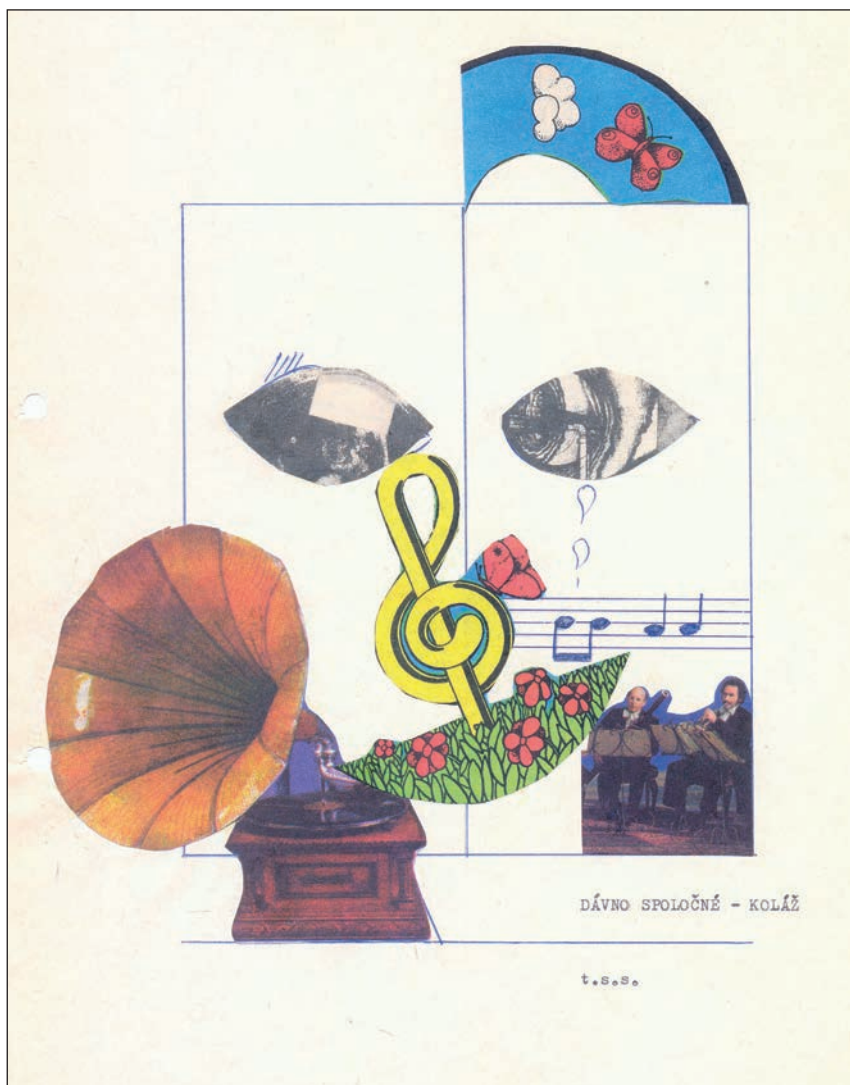
31 AMRICOVÁ, Jana. *Ján Patarák – personálna bibliografia*. Košice: Verejná knižnica Jána Bocatia, 2007, s. 114.

32 VÁLEK, Miroslav. O literatúre a kultúre. In: ŠMATLÁK, S., ed. *Miroslav Válek: O literatúre a kultúre*, s. 132.

1987 poviedkovou knihou *Hudobná obeta*. Podstatná časť Patarákovkej prozaickej tvorby, ktorú autorsky posunul hlbšie do novodobej histórie, vyšla po Novembri v priebehu necelých dvoch nasledujúcich desaťročí. „Vo všetkých jeho knihách dominuje podkarpatská oblasť východného Slovenska s jej obyvateľmi. Stal sa jej literárnym kronikárom.“³³

Z autorov, ktorí pôsobili v období šesťdesiatych rokov v Košiciach, nemožno nespomenúť Ivana Kadlečika (1938 – 2014). Ako novinár spolupracoval s košickým Východoslovenským vydavateľstvom i jemu blízkym spolupracovníkom Albínom Baginom (1939 – 1982). Kadlečík sa významnou mierou podieľal na vzniku a vydávaní východoslovenského literárneho štvrťročníka *Krok 66*, neskôr dvojmesačníka *Krok 67*. Založenie časopisu v podmienkach komunistickej totality, a k tomu literárneho, nebol jednoduchý proces. Zakaždým ho sprevádzal zápas s paranoidnou byrokratickou mocou. Prejavovala sa nedôverou voči intelektuálom, najmä mladým absolventom filozofických fakúlt (väčšina spisovateľov študovala na filozofickej fakulte).

Stihomamu sa stranícki byrokрати nezbavili, ani keď išlo o založenie prvého literárneho časopisu na východnom Slovensku. Okolnosti jeho vzniku odrážali nedotknuteľnosť komunistickej nadvlády, väčšinou vedomé obštrukcie, čím stranícki aparátnici potvrdzovali osobnú tuposť a nekompetentnosť. I. Kadlečík v liste adresovanom literárnemu kolegovi R. Chmelovi v novembri 1966 poznamenal: „... Tak len keby z toho Kroku niečo bolo, veď by mohlo byť, len škoda, že sú tu takí sráči! V návrhu Kroku budeme musieť klamať: zdôrazňovať jeho krajevosť a širšiu orientáciu na druhy umenia, osvetu, kultúrnu politiku atď. Prvý prípad nám je jasný, v druhom si

Jedna z ilustrácií v samizdate *Dennikové záznamy I* z roku 1978 (Zdroj: Archív T. Kočíka)

*myslím (napr. proti Mrízovi), že takáto široká orientácia je trochu anachronizmus – ja chcem robiť primárne literárny časopis, ktorý sa, pravda, programovo a dogmaticky neuzatvára pred ostatným, čo myslíš?*³⁴

Pri rokovaníach s východoslovenskými krajskými aparátnikami komunistickej strany Kadlečík nakoniec dosiahol súhlas s vydávaním. Časopis niesol názov *LÚČ* (ako akronym vyjadroval zameranie na literatúru,

umenie, človeka), vychádzal vo Východoslovenskom vydavateľstve pod externým šéfredaktorstvom I. Sedláka, od roku 1966 dostal názov *Krok*. Tentoraz šéfredaktorstvo periodika sa dostalo do rúk Kadlečika, ktorý sa neustále usiloval o niečo viac; išlo mu o časopis s neskrivenou tvárou, nie karikatúru, upriamenú na prevládajúci čitateľský vkus, ale časopis s náročným obsahom, zameraným iba na literatúru.

33 KERNEROVÁ, Klára. Slovo o Jánovi Patarákovi. *Knižnica*, roč. 9, 2008, č. 2, s. 52.

34 CHMEL, Rudolf. Život v slove – (Ivan Kadlečík 1938 – 2014). *Listy*, roč. 43, 2014, č. 5 [online]. [cit. 2020-5-16]. Dostupné na: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=145&clanek=051415>

Stretával sa však s nepochopením. Kvôli nedostatku širšieho rozhladu okolia narážal na limity provincializmu a na bariéry vo vlastných radoch. *Krok* v prvom roku svojho vydávania vyšiel štyrikrát, v druhom roku šesťkrát. Potom zanikol. „*Krok mal od samého začiatku ambíciu byť neregionálnym alebo, ak chcete, nadregionálnym kultúrnym časopisom*,“ konštatoval Ján Štrasser. „... *Kadlečík, Mríz a Bagin, silná trojka Kroku, nasadili na publikovanie hodnotové kritériá bratislavských redakcií literárnych časopisov. To sa mnohým ‚lokálnym géniom‘ nepáčilo a podrážali Kroku nohy, kde len mohli.*“³⁵

Znechutený Kadlečík pol roka po zániku *Krok-u* sa presťahoval v lete roku 1968 s rodinou do Martina. Po druhu roka viedol redakciu *Matičného čítania*. V roku 1971 po stranických a zamestnaneckých previerkach ho pripravili v *Matičnom čítaní* o zamestnanie kvôli publikovaniu nevhodných politických postojov. Onedlho sa ho zbavili aj vo Zväze slovenských spisovateľov. Ocitol sa medzi takmer pol stovkou vylúčených spisovateľov. Ako novinár, publicista a literárny autor oficiálne skončil.

Znovu sa sťahoval s celou rodinou. Tentoraz do bývalého kráľovského mestečka na strednom Slovensku, do Pukanca, odkiaľ pochádzala jeho matka. Utiahol sa do povestnej šedej zóny ako väčšina slovenských intelektuálov. V krátkej sebareflexii napísal: „*Dve skutočnosti zatienili môj život. Prvá je poznanie, že svet je nevysvetliteľne tajomný a plný utrpenia; druhá, že som sa narodil a celý život prežil v čase duchovného úpadku ľudstva. S oboma skutočnosťami som sa vyrovnával myslením, ktoré ma priviedlo k eticky kladnému vzťahu k svetu na základe úcty k životu.*“³⁶

Alexander Reis Francisty z obdobia okolo roku 1982 (Foto: Kamil Varga)

V ústraní sedemdesiatych a osemdesiatych rokov sa Kadlečíkovo žánrové rozpätie rozrástlo o fejtóny a besednice. „Pestovali“ sa najmä v samizdatoch českého disentu. Ludvík Vaculík sa počas zúriacej normalizácie prejavil ako šlachetný spisovateľský kolega. Kadlečíka uviedol do kruhu českých samizdatových spisovateľov a neskôr ho zapojil spolu s Pavlom Hružom do publikovania v samizdatovej edícii *Petlice*. No uviedol ho aj medzi českých spisovateľov a intelektuálov, medzi ktorými zo slovenského prostredia nechýbali D. Tatarka, M. Kusý, M. Šimečka. Stretával sa s nimi ako s ľuďmi, ktorých vyradili z normálneho života; zdieľal s nimi hodnoty a veľmi potrebnú spolupatričnosť.

„*Ivan Kadlečík sa nikdy nezniežil k tomu, aby sa vo svojich textoch otvorene kriticky ‚vyrovnával‘ s režimom*“, napísala Mária Mikitová do personálnej bibliografie Ivana Kadlečíka, ktorá vyšla roku 1998 ako jednej

z najvýraznejších tvárí slovenského literárneho podzemia: „*Dramaticky mu zmenil život a pokúšal sa ho navždy ‚vylúčiť‘ zo spoločnosti. Jeho nepoddajnosť a vzdor, a možno aj pohrdanie, vyústili do iných polôh. Predovšetkým zdôraznil vlastnú zakorenenosť v slovenskom živote, v slovenskej histórii, v slovenskej kultúre.*“³⁷

Tvorivé vzopätie odstaveného židovského dramatika Alexandra Reisa Francistyho (1937 – 1985) trvalo krátko, len do okupácie. Na svojho otca sa nepamätal, údajne ho zastrelili v Kremničke po potlačení SNP v roku 1944, napísal v *Stručnom životopise* Reisa Francisty roku 1984. Niektoré fakty z prvých rokov života preberal od svojej nevlastnej matky, ktorá sa za jeho otca vydala ako árijska, aby ochránila židovskú rodinu v komplikovaných časoch vojnového slovenského štátu.³⁸

V júni 1955 dokončil strednú školu s maturitou. Hoci sa chcel stať hercom, prihlásil sa na dramaturgiu. „*Dodnes*

35 ŠTRASSER, Ján. O meste prvých silných priateľstiev, svetle rokov šesťdesiatych, konom póle a literárnych časopisoch. *Romboid*, roč. 45, 2010, č. 5 – 6, s. 6 – 14.

36 KADLEČÍK, Ivan. *Autor o sebe* [online]. [cit. 2019-03-16]. Dostupné na: https://sk.wikipedia.org/wiki/Ivan_Kadle%C4%8D%C3%ADk

37 MIKITOVÁ, Mária. *Ivan Kadlečík* [online]. [cit. 2018-8-20]. Dostupné na: https://sk.wikipedia.org/wiki/Ivan_Kadle%C4%8D%C3%ADk

38 Osobný archív (ďalej OA) T. Kočíka. REIS-FRANCISTY, Alexander. *Stručný životopis*. Košice: 1984, s. 1.

počujem hlas Rudolfa Mrliana,“ napísal Francisty v svojich životopisných reflexiách: „*Súdruha Reisa neprijíma-me z osobnostných dôvodov. Nie žeby nemal vedomosti, ale keď sa niekto z ta-kého piateho poschodia díva na diva-delníkovu prácu, ako to vyplýva z jeho predložených recenzií, tak taký človek nemá lásku k divadlu a takého človeka my nemôžeme v divadle potrebovať.*“³⁹

Roku 1955 začal študovať na Filozofickej fakulte UK v Bratislave slovenčinu a ruštinu, roku 1958 štúdium prerušil a pokračoval v štúdiách herec-tva na Vysokej škole múzických umení (VŠMU). Tie zakrátko musel zanechal. Od roku 1963 žil v Košiciach. Košic-ké štúdio Československého rozhlasu mu uviedlo prvú rozhlasovú hru pod autorským pseudonymom Alexander Radek. Počas kratšieho obdobia v šesť-desiatych rokoch napísal takmer dve desiatky rozhlasových a divadelných hier. Rozhlas mu odvysielal trinásť pô-vodných rozhlasových hier, niektoré neprešli pre ideologické dôvody, rov-nako ani divadelné hry. Literárno-dra-matický rozmach Alexandra Reisa Francistyho umlčali poaugustové uda-losti.

„*Po roku 1968 sa čoraz ťažšie dala napísať celá pravda. Myslím si o sebe, že som bol jedným z posledných novi-nárov, ktorí mohli napísať z tej pravdy pomerne najviac. Moja doterajšia ces-ta mi dávala zázemie. Bol som sirotou po padlom bojovníkovi, po účastníkovi SNP, nikdy som to pozíčne nevyužíval, žil som vždy na hranici chudoby, ale pre svoje novinárske prejavy som v pl-nej miere využíval toto svoje zázemie. Považoval som to za správne a spravod-livé. Ak sa iní museli báť, ja som mohol vyslovovať svoje názory aspoň na čiast-kové negatívne javy. Tak som sa dostal do košického Večera ako redaktor.*“⁴⁰

Rušené reakcie vyvolávali Fran-cistyho recenzné príspevky z konca

sedemdesiatych rokov. Písal ich ako redaktor košického denníka *Večer*. Kritizoval všeličo v kultúre a v divadle. Jeho články spôsobovali šoky, čo, sám priznával, čiastočne uspokojovali jeho samolúbosť. Čoskoro sa stal nepo-hodným. „*Nepociťoval som to však v roku 1979 ako exhibicionizmus, vyu-žíval som v prospech dobre myslených zámerov svoju pozíciu. V tejto situácii som 17. februára 1980 dostal infarkt myokardu, a tým sa zmenilo všeličo v mojom živote.*“ Novinári mu ponúk-li plnú invaliditu. Naznačili, že by im to vyhovovalo, pretože sa množili na neho sťažnosti pre nevhodné články. „*Prijal som túto ponuku s predstavou, že budem písať ako externista, že budem vlastne na akejsi, tvorivej dovolenke.*“⁴¹

V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch Francisty písal eseje, kritické články o stave spoločnosti, napísal prvé epické diela, okrem iných aj disident-skú prózu. Boli to všetko texty nepubli-kovateľné v komunistických totalitných pomeroch. Preto sa ich pokúšal dostať na Západ. To vzbudilo pozornosť Štát-nej bezpečnosti a Francistyho, ktorý na sklonku života tvoril a žil na okraji spoločnosti takmer v zabudnutí, sledo-vala. Tajná politická polícia krátko po Francistyho smrti v lete roku 1985 uro-bila v jeho košickom byte nehanebnú prehliadku a skonfiškovala celú jeho li-terárnu pozostalosť. Uloženú v kufríku ju náhodne objavili v roku 1990 v jed-nom z košických archívov ŠtB.

Ako básnici s osobitým osudom boli v predaugustovom období zreteľne prítomní Marián Bednár (1939 – 2002) a Pavol Suržin (1939 – 1992). Prvý z nich po dvoch básnických kniž-kách – prvá vyšla v polovici šesťdesia-tych rokov a druhá v šesťdesiatom ôs-mom – sa básnický odmlčal a naďalej pôsobil v košickom rozhlase. Druhého, Suržina, ktorý balansoval na ostrí noža metafyzickou povahou básnenia,

drsným humanizmom a skúmaním odcudzenosti človeka, v čerstvých nor-malizačných rokoch – hoci nebol na očiach, žil v Levoči – odstavili na ved-lajšiu koľaj na „nevyhnutný“ čas.

Z rodnej Nitry sa prisťahovala do Košíc za svojím manželom doc. akad. mal. Tiborom Gállom, maliarom a pe-dagógom, Marína Čeretková-Gállová (1931 – 2017). Prišla koncom päťde-siatych rokov. Najmä v ovzduší šesť-desiateho ôsmeho roku sa zaujímala o košický literárny život ako tajomnič-ka Východoslovenskej pobočky Zväzu slovenských spisovateľov, ale aj ako re-daktorka literárno-dramatickej redak-cie košického štúdia Československého rozhlasu a externá šéfredaktorka kul-túrno-spoločenského časopisu *Realita*.

Ako nestraníčka sa previnila or-ganizátorskou i publikačnou prácou a tým, že sa príliš horlivo zúčastňovala reformného diania. Previerková komi-sia jej nedala šancu udržať si pozíciu redaktorky rozhlasu v literárno-dra-matickej redakcii, preto musela v zá-vere roka 1970 rozhlas opustiť. Opus-tiť však musela aj pozíciu tajomníčky pobočky ZSS a externej šéfredaktorky časopisu *Realita*.

Vrátila sa do rodnej Nitry. Ako všet-ci odstavení literárni tvorcovia, zápasila s dobou. Tá ju nemilosrdne ponížovala a marginalizovala. „... *zbehla som, po-behala kade-tade, ale dobehla do koneč-nej, domov, na vidiek, do Nitry. [...] Som hrdá, že mojím vidiekom je Nitra, že som z vidieckych Košíc dobehla do vidieckej Nitry. [...] v Nitre sa spisovateľovi žije aj tak, aj tak, osobne si do kalendára značím termíny besied Klubu Janka Je-senského, divadiel, vernisáží, stretnutí s nemnohými, ktorí majú čas na dialóg, ktorí sú komunikatívni. [...] Je to pre mňa lepšie, ako keby som bola bývala ‚zbehla‘ z Košíc do centra. Centristi sú v mojich očiach síce pri prameni, ale sú neskutočne odludštení, nemajú čas.*“⁴²

39 OA T. Kočíka. REIS-FRANCISTY, A. *Stručný životopis*, s. 2 – 3.

40 OA T. Kočíka. REIS-FRANCISTY, A. *Stručný životopis*, s. 5.

41 OA T. Kočíka. REIS-FRANCISTY, A. *Stručný životopis*, s. 5.

42 ČERETKOVÁ-GÁLLOVÁ, Marína. Ako sa žije spisovateľovi v Nitre. *Slovenské pohľady*, roč. 4, 2007, č. 3, s. 37 – 40.

Marína Čeretková-Gáľlová ešte v období košickej tvorivej periódy iniciovala založenie prvého klubu spisovateľov spolu s I. Kadlečíkom, A. Baginom, J. Patarákom, I. Gofusom. „... s nami spolupracovali J. Jakubisko a A. Barla, neskôr J. Kerekes. Spojili sme sily, ale od samého začiatku to nebolo prijaté s nadšením. Podstatnú úlohu v tejto našej snahe zohral A. Bagin. Bol to mimoriadne erudovaný kritik a organizátor.“⁴³

Klub, ak už nič iné, poskytoval pre profesionálov od pera priestor na privátny azyl. Namiesto rozptýlenia v stiesnených baroch, začmudených kaviarňach, páchnucich mestských krčmách našli v ňom tiché útočisko na dohadzovanie vzájomných kšeftov, urovnávanie pošramotených vzťahov, vyrovnávanie si osobných účtov, vracanie dlhov, tunelovanie nápadov... Literárny fond ho otvoril v štvorpodlažnej budove priamo v centre Košíc v polovici šesťdesiatych rokov na Dostojevského ulici č. 3 (dnes Bielej) neďaleko od rušnej Leninovej ulice (dnes Hlavnej), no v čase okupačnej šikany ho zomlel moloch normalizácie.

Neformálnym, akýmsi zástupným klubom spisovateľov sa stala Poľovnícka reštaurácia na prízemí tej istej budovy. Napodiv jedlá z diviny sa tu nepodávali od chvíle, ako normalizačná mašinéria sprísnila kontingenty mäsa z poľovnej zveri a namiesto verejného stravovania ich predurčila na export kvôli ziskom v tvrdej mene. Ráz reštaurácie s pribúdajúcimi rokmi reálneho socializmu upadol na úroveň zle zariadenej dedinskej izby. Zapratali ju roľníckym nábytkom, lacnou, priemyselne vyrábanou pozdišovskou keramikou v dnes už nejestvujúcom keramickom závode, kamsi do kútička vsotili kolovrat. Poľovníctvo pripomínali zaprášené lovecké trofeje

Alexander Reis Francisty (1982) (Foto: Kamil Varga)

niekoľkých srncov a jedného desatera.

V polovici osemdesiatych rokov sa v šedi tejto reštaurácie schádzali niekoľkí mladí novinári so spisovateľskými ambíciami. Len čo splynuli s bizarným prostredím a nastala tá správna chvíľa, pivom spláchli zvrátený mediálny prach, čo ich dráždil ako alergén z nikam nevedúcej lokálnej novinárčiny. Niekedy sa tu objavil rozprávkár a básnik Karol Pém (1942 – 1993), niekedy básnik a textár Jožo Urban (1964 – 1999). Hoci žili v Bratislave, v Košiciach boli doma. „Po maturite na košickom gymnáziu na Šrobárovej ulici Jožo Urban odišiel do Bratislavy. [...] Odchádzal s rozhodnutím, že do Košíc sa už nevráti. Do svojho rodiska sa natrvalo naozaj nikdy nevrátil. Sporadicky sem zavítal so všetkým, čo patrí k naturelu úspešného, sebavedomého básnika. Raz, aby sa pripomenul svojim príbuzným, priateľom, svojmu mestu [...] inokedy, aby ,pokrstil‘ debut. [...] S potešením nás vyzýval k antilyrickým akciám. [...] Iritovala ho všednosť aj iluzórnosť deklarovaných právd. Neváhavo

prenikal do špiku prítomnosti. S nemalou razanciou útočil na mnohé, tradíciami poznačené konvencie. Za dymovou clonou ,perestrojky‘ atakoval povrchnosť, alibizmus, tabuizované témy.“⁴⁴

Treba priznať, že v košickej Poľovníckej reštaurácii ani krátko pred Novembrom 1989 zďaleka nebývalo ako v bratislavskom Café U Michala. Ak by sme pretlmočili slová básnika Jána Litváka, tak v literárne polomŕtvych Košiciach nebolo nič natoľko prevratné, čo by prevrátilo naruby predprevratový život.⁴⁵ A keby aj, prevrátiť ho nemal kto. Prevracať sa mohli akurát tak kabáty. V polovici osemdesiatych rokov Literárny fond otvoril na druhý pokus nový spisovateľský klub na Šmeralovej ulici č. 11 (dnes Poštovej). Fungoval ako opustený, bezvládny stavec, ktorého krátko po Novembri zomhol moloch reštitúcie.

Azda najhodnovernejšou postavou košickej nezávislej umeleckej scény bol v období vrcholiacej normalizácie svojrázny solitér undergroundového razenia Igor Ďurišin (1947). Okrem

43 AMRICOVÁ, J. Ján Patarák – personálna bibliografia, s. 108.

44 KOČÍK, Tibor. O netuctovom mladíkovi (bez) frajerských póz. *Slovenské pohľady*, roč. 4, 2014, č. 7/8, s. 153.

45 Parafraza výroku básnika Jána Litváka: „Café U Michala naozaj prevrátilo náš predprevratový život naruby, hoci naruby bol možno už vtedy tak trochu predprevrátený.“ LITVÁK, Ján. Ako vzniká hit: Malý zúrivy Robinson Jozefa Urbana [online]. [cit. 2013-02-24]. Dostupné na: <http://kultura.sme.sk/c/6682258/ako-vznika-hit-maly-zurivy-robinson-jozefa-urbana.html>

bremena osamotene žijúceho človeka vzal na seba i bremeno umelca – výtvarníka a literáta.

Hoci sa pohyboval mimo undergroundového spoločenstva, spôsobom života, charakterom diela, názormi i osobnostnými postojmi sa ocital akoby vo vyhni v priamom dotyku s myšlienkovými východiskami undergroundu.

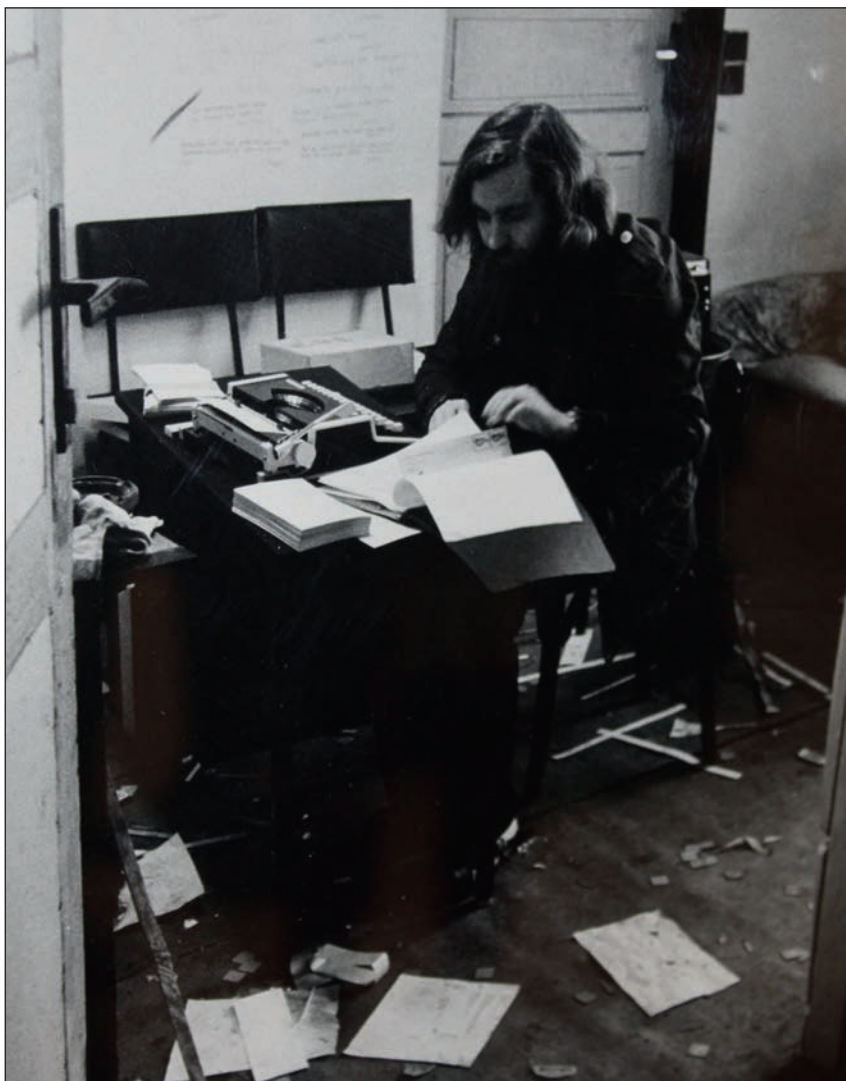
Vlastnú tvorbu nespájal ani nepriamoval na určitý umelecký smer alebo štýl. Ako umelec sa vedome vymedzil voči svetu, v ktorom žil. Tvorbou a aktivitami potvrdzoval, že jeho život a dielo predstavujú pre establishment neprijateľné riziko. Preto bol s totalitným režimom v permanentnom konflikte a týmto režimom nemohol byť, a ani nebol, akceptovaný.

Igor Ďurišin, syn gréckokatolíckeho farára, bol z prapodstaty svojej existencie v neustálom protirečení so socialistickým zriadením. Študoval na Strednej umelecko-priemyselnej škole v Bratislave, no po dvoch rokoch sa ďalšieho štúdia zriekol. Výtvarné vzdelanie si nikdy nedoplnil; ďalšiu príležitosť už nedostal.

Po krátkom pôsobení v Trebišove sa presťahoval začiatkom sedemdesiatych rokov do Košíc. Ako mnohí nepohodlní umelci vystriedal rôzne zamestnania. Ako grafik ašpiroval na vstup do umeleckej organizácie, čo v „ostro sledovaných“ normalizačných rokoch bolo oveľa komplikovanejšie než desaťročie predtým.

Na to, aby sa dostal do „tuho“ výberového Zväzu výtvarníkov, Igor nemal ani tú najmenšiu šancu. Nechceli ho medzi seba oficiálni košickí maliari, sochári ani grafici, ktorí Ďurišinom ako umelcom pohrdali; radšej si užívali výsady vzájomného života v pohodlí svojich extrovných ateliérov.

Ako grafika ho však zaregistroval Slovenský fond výtvarných umení (SFVU). To Igor pre svoj život nevyhnutne potreboval. Získal status slobodného umelca, zároveň pečiatku do občianskeho preukazu, a teda ochranu pred eventúalnym obvinením z príživníctva, čo v totalitných pomeroch vyvolávalo obavy i strach z trestného stíhania.

Grafik Igor Ďurišin vo svojom ateliéri a zároveň byte v suterénnych priestoroch na Tomášikovej ulici v Košiciach (Zdroj: Archív Š. Lazorišáka)

Navyše mohol predávať svoje grafické diela po celom Slovensku v sieti predajní SFVU Dielo a vďaka registrácii mohol požiadať o pridelenie ateliéru. Košický bytový podnik mu v druhej polovici sedemdesiatych rokov vyhovel a na ateliérové účely pridelil pivničný byt na Tomášikovej ulici, v ktorom nielen tvoril, ale aj býval.

Sporadicky sa stretával s členmi či už neformálnych umeleckých komunit, alebo tzv. alternatívnej kultúry. Bavil priateľov happeningmi, skúmal nové možnosti výtvarných techník, experimentoval (za prínos v oblasti poštového, korešpondenčného umenia Igora Ďurišina zaradili medzi zakladateľov svetového výtvarného hnutia mail artu).

Okolie ho však stále považovalo za čudáka, niektorí sa ho neštítali hanbiť potupnými nálepkami. Nosil netypicky dlhú bradu a vlasy, čo počas totality stačilo, aby sa takýto náznak nezávislosti či slobody kvalifikoval ako svojvôľa, v horšom prípade ako občianska neposlušnosť.

Pre umeleckú i osobnostnú nonkonformitu sa Igor stal trňom v oku Štátnej bezpečnosti. Permanentne bol v zornom poli záujmu ŠtB, ktorá v ňom videla exponenta deštrukcie socialistického zriadenia, za čo ho perzekvovali a viackrát sa na ňom vyvíšili brachiálnymi útokmi.

Na pozadí patológie normalizácie málokto natolko okúsil „dobrotu“

komunistického režimu ako Igor. Hádam nikto z umeleckého či už literárneho prostredia Košíc nezažil na vlastnej koži to, čo on. Raz v podvečer s ním príslušníci ŠtB viedli výhražné reči blízko Mlynského náhonu, surovo ho zmlátili, hodili do vody a odišli.

V roku 1983 podal žiadosť o prepustenie zo štátneho zväzku ČSSR. Štátne orgány Ďurišovi vyhovel. Ako občan ČSSR stratil štátne občianstvo i štátnu príslušnosť, keď v zime na prelome rokov 1984 a 1985 opustil republiku a odišiel do vtedajšej Nemeckej spolkovej republiky. Najprv sa usadil vo Wenningsene neďaleko Hannoveru, neskôr sa presťahoval priamo do Hannoveru. Do povedomia sa zapísal ako avantgardný výtvarník a svojrázny solitér košickej nezávislej výtvarnej scény. Ďurišove dielo nebolo dodnes zodpovedajúcim spôsobom uznané, nehovoriac o jeho zdokumentovaní a výtvarnoteoretickom zhodnotení či prezentovaní. Napriek tomu sa zrodila umelecká legenda, hoci byť legendou nie je v našich podmienkach vďačná rola.⁴⁶

LITERÁRNA TIEŇOHRA

Jedným z akceptabilných prejavov otvoreného, netajeného, teda verejného vnímania autora je publikovanie

vlastného literárneho diela. Vo všeobecnosti sa ním rozumie premyslené konanie na dosiahnutie prezentácie aktuálnej tvorby v niektorej z etáp autorovho umeleckého vývinu. Čosi také nebolo v literárnom živote do roku 1989 samozrejme. Ťarchu zodpovednosti niesli politické spojitosť a dejinné súvislosti z obdobia krutej normalizácie. Direktíva moci prikazovala oficiálnej umeleckej spisbe, aby bez zábran nadbiehala kultúrnej politike štátu a intenzívne kopulovala s komunistickou totalitnou ideológiou.

Niektoré skupiny spisovateľov a umelcov vytvárali podmienky na slobodný a nezávislý umelecký prejav už roku 1973. Najväčší vplyv pozvoľna získavala kultúrna a umelecká opozícia. V jej popredí boli disidentskí spisovatelia, ktorí sa najsť aktivizovali v Čechách, kde vznikali prvé samizdaty. V Prahe a Ostrave sa organizovali literárne „večírky“. Čítačiek sa zúčastňovali aj slovenskí spisovatelia (D. Tatarka, I. Kadlečík, M. Šimečka, P. Hruz a i.).⁴⁷ V bratislavskom „podzemí“ aktívne pôsobil Ján Budaj v okruhu básnickej skupiny Degenerovaná generácia.⁴⁸

Čoraz naliehavejšie sa o slovo hlásili literáti narodení na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov a neskôr. O slovo sa síce hlásili, no nemali sa

kam prihlásiť. Tvorivé a publikačné šance, aké ponúkali šesťdesiate roky, nemohli využiť, keďže boli primradí. O významné publikačné podmienky prišli po zániku časopisu *Mladá tvorba* v roku 1970. Na prahu sedemdesiatych rokov sa teda ocitli v stave publikačného vákuu. Priestor na budovanie vlastnej autorskej pozície sa im natoľko zúžil, že takmer neexistoval. Tvorba mladých literárnych autorov len vzácné zaznela v rozhlase, v televízii sa neobjavovala vôbec, výnimočne sa vyskytla v literárnych revue ako *Romboid* alebo *Slovenské pohľady*.

Neprehľadná situácia uvrhla bezradných mladých autorov do temnot s neistou nádejou na spásonosný záblesk. Priskoro sa pred nimi vynárali otázky: Ako literárne prežiť? Ako sa neušpiniť totalitnou mocou, čo mala kontrolu nad každým jednotlivcom? Ako sa vyhnúť režimu, ktorý vyžadoval od autorov jednotný názorový postoj s často bezzásadovou prispôbovosťou? Ako neprísť o to najdôležitejšie, o autorskú originalitu, hlavne však identitu? Ako nájsť v kolaboráčnom systéme cestu, po ktorej by bolo možné kráčať bez morálnej ujmy a straty svedomia? Ako vystúpiť z tohto bludného kruhu?

Spomínaný zjazd ZSS v máji 1972 označil za prvoradú „angažovanú

46 Igor Ďurišin sa narodil 6. 5. 1947 v Klenove. Z jeho dostupnej literárnej pozostalosti uvádzame ukážku *Prezident za 30 halierov*: „Keď som posielal z vojenských kasárni list, nalepil som naň 30-halierovú známku s portrétom prezidenta republiky. Keďže bola potrebná ešte jedna, a ďalšiu som už nemal, dokreslil som chýbajúcu známku na obálku a dopísal: ‚Prezident za 30 halierov.‘ Na druhý deň pri nástupe rotý spustil rozzúrený veliteľ krik a reval: ‚Voják Ďurišin! Víte, co jste udělal? Vy jste urazil prezidenta republiky a generálního generála! Generálního generála! Vy, obyčejná nula, nicota, jste urazil nejvyššího představitele státu a nejvyšší vojenskou hodnost – generálního generála! Že vám není hanba! Vojáku!‘ A začalprehodnocovať. ‚Voják Ďurišin! Vy nestojíte ani 30 haléřů! Voják Ďurišin! Vy nestojíte ani 20 haléřů! Vy, vojáku, nestojíte ani haléř. Ani deset haléřů! Ani pět haléřů! Vy, vojáku, nestojíte ani haléř! A vy, obyčejná nula – nicota, jste se odvážil urazit generálního generála! Generálního generála! Víte vy vůbec, co jste to provedl? Za tohlecťo dostanete pět let třešťaneckého lágru v Sabinově, vojáku!‘ dokončil veliteľ. O dva týždne prezident republiky odstúpil z funkcie a v rozhlase, televízii i tlači ho vykreslili ako najväčšieho lotra, ktorý priviedol štát k totálnemu krachu. A vtedy, na moje prekvapenie, mi udelili pri nástupe rotý pochvalu. A sám veliteľ pred všetkými verejne vyhlásil: ‚Voják Ďurišin není jen uvědomělej, ale i předvídavej!‘“ ĎURIŠIN, Igor. *Prezident za 30 halierov*. *Týždenník VPŇ Košice*, roč. 1, 10. 8. 1990, č. 13, s. 2.

47 Opozícia (disent) sa delila na občiansku (D. Tatarka, H. Ponická, J. Budaj, M. Kusý, M. Šimečka a ďalší) a náboženskú (J. CH. Korec, V. Trstenský, F. Mikloško, J. Čarnogurský, A. Srholec a ďalší). Najväčší vplyv postupne získavala kultúrna opozícia na čele s desidentskými spisovateľmi. Jadro tvorili bývalí komunisti (P. Kohout, L. Vaculík), popri nich sa do nej zaradili členovia Kruhu nezávislých spisovateľov a nekomunisti (V. Havel, M. Uhde, K. Sidon). Keďže nemali možnosť vydávať vlastné diela, publikovali ich formou samizdatov, ktoré rozširovali svojpomocne. V roku 1973 L. Vaculík založil edíciu *Petlice* a v roku 1975 V. Havel založil vydavateľstvo *Expedice*.

48 KERATOVÁ, Mira. *Pracovná pamäť / working memory: Ján Budaj & Dočasná spoločnosť intenzívneho prežívania. Kurátorský text k výstave* [online]. [cit. 2016-06-13]. Dostupné na: <http://sk.transz.it.org/sk/vystava/0/2015-06-09/pracovn-pam-working-memory-jn-budaj-doasn-spolnos-intenzvneho-prevania>

literatúru⁴⁹, teda koncept, ktorý „pravdivo a strhujúco zobrazuje boj pracujúcich v minulosti i dnes za slobodu a sociálny pokrok“⁵⁰ a heroizuje „premeny v našej krajine, dosiahnuté pod vedením komunistickej strany“.⁵¹ Stranícke i zväzové štruktúry uznali, že absencia podmienok na uverejňovanie mladej poézie, prózy a kritiky si vyžaduje riešenie a bude potrebné vytvoriť pre ňu publikačnú platformu. Východisko sa našlo krátko po zjazde. V piatom čísle týždenníka komunistickej strany *Nové slovo* sa objavila literárna rubrika Z najmladšej poézie. Odštartovala provizórium, ktorým sa účelovo prikryla publikačná diera vyhlbená normalizačnou mašínariou. V podstate to bola záplata, čiže takisto diera, ale lepšia.⁵²

Iniciátor a ideovo-odborný garant rubriky, Vojtech Mihálik, ktorý „vo viacerých aspektoch – kladných i záporných – zasahoval dlhé obdobie do kultúrneho diania a svojimi stanoviskami ovplyvnil aj vývin slovenskej poézie“⁵³, počas celého pôsobenia usmerňoval tvorivý pohyb mladých autorov direktívnym tónom. Úzkostlivo im vštepoval vedomie škodlivosti akéhokoľvek neideologického umeleckého pokusu. Od adeptov básnictva rigidne vyžadoval, aby v svojej tvorbe sa opierali o aktuálnu ideologickú doktrínu, teda socialistický realizmus („dominovala aktuálna ideovosť a dôraz na remeselnú stránku písania“),⁵⁴ aby uprednostňovali tradičionalizmom poznačené formotvorné princípy a vytvorili pôsobivé opusy s úmyslom dosiahnuť vysokú úroveň tzv. angažovanej socialistickej poézie.

Na pôdoryse čo ako dokonale zvládnutých básní formou tradičných metrických či rýmových tvarov sa skutočnej poézii nedarilo. Vznikali obsahovo

NOVÉ SLOVO MLADÝCH / DECEMBER 1983

PRÍLOHA NOVÉHO SLOVA

Z NAJMLADŠEJ POÉZIE / NAŠE INTERVIEW S JURAJOM KUNIÁKOM / POVIEDKY BORISA MIHALKOVIČA / OELGA FELDE

NOVÉ SLOVO MLADÝCH

12

KOVÁ K JAŠIKOVEJ TURZOVKE A ŠESTROČNÉMU PÔSOBIENIU NOVÉHO SLOVA MLADÝCH / POVIEDKY

Dnes radi Ján Šimonovič

ortodoxných sporoch o každú drobnosť, v polovici nášho storočia náhle zmizol záujem o ďalší rozvoj poézie.

Básnenia sa tam už nezmočujú ani len móda, ani samo nijakú módu neutvára. S teoretikmi, akým bol Breton, odišli zo scény tamojšej kultúry posledné sústredené kolektívne hnutia, s umelcami ako Prévert vari aj poslední veľkí básnici.

Surovosť súčasného buržoázneho profilovania kultúry však dosiahla taký stupeň, že Západ otvorene rezignuje na akúkoľvek (aj falošnú) potrebu poézie. Súvisí to zrejme aj s otvorenou surovosťou vo vzťahu k základným otázkam súčasnosti, s cynickými projektmi zbrojenia, atómovej vojny, s bezohľadne profitulovými rozhodnutiami vlád a podobne, ktoré už nemožno zastrief predstieraním vznešených citov a pri ktorých city len zavádzajú.

Tradičné krajiny básnických iniciatív ako-by zabudli na svoje lýry. Báseň, aj tým, že sa nestala predmetom biznisu (neďa sa predať

ako výtvarné dielo, resp. hudba), presunula sa z voľakedajšieho centra na perifériu nielen oficiálneho, ale aj verejného záujmu zmanipulovaného modernými médiami.

Kto je v západnej Európe dnes tvorcem vrcholových hodnôt po Lorvici, Jiménezevi, Albertim, Alexandrovi, kto prišiel po Dylanovi Thomasovi v Anglicku, po Robinsonovi Jeffersovi v USA? Komu robia študenti Kolumbijskej univerzity ovácie pre metafory ako pred polstoročím?

Nemajú komu, nikomu. Vo svojom svete majú naliehavé problémy, ktoré nemožno riešiť lyrikou.

Poézia v západných kultúrach očividne znamená čoraz menej, alebo už neznamená vôbec nič. Otáčať sa dnes vznik prenikavých hodnôt v nejakom buržoáznom básnení s argumentáciou jeho voľakedajších úspechov bolo by ako hľadať na sidlisku gotiku.

Písať tam je osobným luxusom a ten, kto si ho môže dovoliť, nemá prečo písať.

Vývoj poézie pokračuje jej novou etapou. Len sme akosi nezbadali, že všetko je v našich rukách, že kvetenstvo básní je na správnom brehu toku času.

(Vybrané z článku Báseň v čase, Pravda, 27. 10. 1983)

Posledné číslo *Nového slova mladých* z decembra 1983 (Zdroj: Archív T. Kočíka)

máločo hovoriace, často patetické texty s charakterom klíšé, frázy, floskuly. Nemálo mladých básnikov, košických nevynímajúc, nerestne nastavené podmienky znechucovali, a to pre tendencie posudzovanie básnických textov,

nezriedka i skryté prejavy cenzúry. O literárne miesto na stránkach *Nového slova mladých* sa niektorí uchádzali až v rokoch 1982 – 1983, v čase, keď básnický oddiel viedol Vojtech Kondrot a prozaickým príspevkom a literárnokritickým

49 Správa výboru ZSS pre II. zjazd. *Slovenské pohľady*, roč. 88, 1972, č. 6, s. 18.

50 Správa výboru ZSS pre II. zjazd, s. 18.

51 Správa výboru ZSS pre II. zjazd, s. 18.

52 Táto publikačná platforma prešla dvomi etapami vývinu. V rokoch 1972 – 1977 to bola literárna rubrika Z najmladšej poézie *Nového slova* a v rokoch 1978 – 1983 mesačná príloha týždenníka *Nové slovo* pod názvom *Nové slovo mladých*.

53 PAVLIGOVÁ, Mária. Literatúra a sociálny stereotyp v kontexte 70. rokov 20. storočia – *Nové slovo mladých* vs. otvorená perspektíva. *ČLOVĚK – Časopis pro humanitní a společenské vědy*, č. 25, 8. 6. 2012, s. 8.

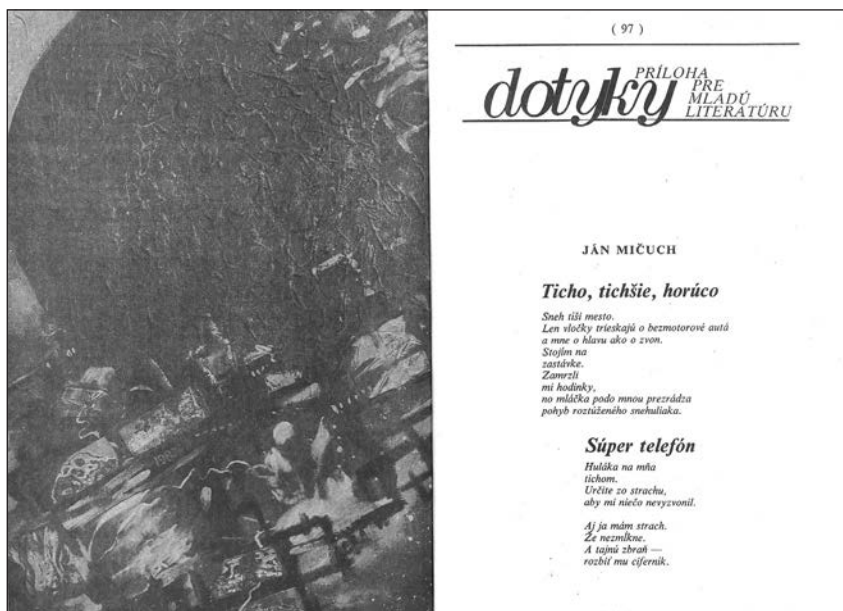
54 MIKULA, Valér a kol. *Slovník slovenských spisovateľov*. Praha: Libri, 1999, s. 332.

reflexiám poskytovala priestor Oľga Feldeková.

Posledné číslo *Nového slova mladých* vyšlo v decembri roku 1983. Čoskoro po zániku periodika tento koncept básnickej školy bol hodnotený ako nezdar. Mihálikovo pokusnícke „... úsilie nahradiť novou, ‚správnou‘ generáciou oddanou ideologickým požiadavkám generáciu autorov rokov šesťdesiatych, ostalo v zásade nenaplnené“.⁵⁵ Mladí autori (S. Chrobáková, I. Otčenáš, M. Žiak a ďalší) sa zamýšľali nad mizériou publikačného priestoru. Čoraz otvorenejšie nastoľovali požiadavku na založenie samostatného časopisu pre mladú literatúru a so zodpovedajúcou mierou naliehavosti sa ho právom dožadovali na pôde Zväzu slovenských spisovateľov. V roku 1986 vzniklo ďalšie provizórium, takisto v podobe záplaty, ktorou bola tentoraz príloha časopisu *Romboid* pod názvom *Dotyky*. Príloha po troch rokoch zanikla založením a vydávaním samostatného periodika pre mladú literatúru a umenie v roku 1989 pod pôvodným názvom *Dotyky*.⁵⁶ Jeho názvom nešlo len o symboliku, ale aj o asociačný moment s Váľkovou básnickou prvotinou *Dotyky*: kým básnická zbierka *Dotyky* symbolizovala návrat slovenskej poézie zo slepej uličky schematizmu päťdesiatych rokov, tak časopis *Dotyky* symbolizoval návrat mladej literatúry a umenia zo slepej uličky normalizácie.

ALTERNATÍVNE RIEŠENIA VYVOLANÉ DUALITOU DOBY

Medzitým sa ukázalo, že jestvuje tvorivá línia nezdeformovaného autorského gesta nastupujúcich básnikov, ktorí koniec koncov vždy hľadali i nachádzali v poézii vlastné smerovanie. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch to

Titulný list prílohy pre mladú literatúru *Dotyky* z roku 1987, ktorá vychádzala v časopise *ROMBOID* do roku 1989 (Zdroj: Archív T. Kočíka)

bola vrstva literárnych adeptov s pohľadným postojom k tvorbe oficiálnych literátov, čím dávali najavo vlašné postoje ku školenému spisovateľstvu a dost nevšímavo sa správali k tzv. vysokému umeniu. Časť dôvodov tkvela v rôznorodosti prístupov k poézii, ale aj v osvojovaní si tých básnických princípov, čo so školometstvom, napríklad mihálikovského typu, nemali, a ani nechceli mať nič spoločné. Svedčí to o dualite doby, čo nemožno vnímať bez súvislostí a spojitostí s politickými a spoločenskými javmi, ktoré vytvorila totalita normalizácie a normalizácia totality.

Táto dualita sa premietala do subjektu jednotlivca v dvoch emocionálne rozpoltených polohách – ako „pokora i vzdor, poddajnosť i vzbura“.⁵⁷ Z toho pramenil rozporuplný vzťah „medzi autentickým vedomím človeka a dobovým pseudovedomím“,⁵⁸ teda konflikt medzi súkromným a verejným

(„oficiálnym“) životom individua. Človek v súkromí, a ten istý človek z verejného priestoru, predstavoval dve neidentické osoby. Z diskrepancie reálneho bytia a zápasu o bytie pramenila schizoidnosť individua s prejavmi uzavretosti, samotárstva, neraz odporu voči spoločnosti, z čoho vyvieralo zlo v dôsledku vnútornej rozpoltenosti a pocitov vlastnej nemohúcnosti.

Dualita doby smerovala k stále silnejšiemu interaktívnemu napätiu medzi skutočnými pomermi v živote jednotlivca, resp. spoločnosti, a ich ideologickými interpretáciami. Tie z roka na rok menej a menej zodpovedali objektívnej realite. To doviedlo „tzv. reálny socializmus ku kríze“⁵⁹ a k jeho následnej deštrukcii. Hoci sú známe aj iné výklady jeho záhuby, ako „zápas medzi socializmom a kapitalizmom, v ktorom zvíťazil kapitalizmus“⁶⁰ alebo „zlyhanie ľudského faktora v spoločenských funkciách“⁶¹

55 PAVLIGOVÁ, M. Literatúra a sociálny stereotyp v kontexte 70. rokov 20. storočia – Nové slovo mladých vs. otvorená perspektíva, s. 8.

56 Na podnet M. Váľka sa prvým šéfredaktorom časopisu *Dotyky* stal Ján Zambor.

57 ČERVEŇÁK, A. Dve optiky postihnutých, s. 47.

58 ČERVEŇÁK, A. Dve optiky postihnutých, s. 47.

59 ČERVEŇÁK, A. Dve optiky postihnutých, s. 47.

60 ČERVEŇÁK, A. Dve optiky postihnutých, s. 47.

61 ČERVEŇÁK, A. Dve optiky postihnutých, s. 47.

to však na fakte, že „najpokrokovejšie“ spoločenské zriadenie v histórii ľudstva dospelo k zániku, nič nemení.

NORMALIZÁCIA NA SLOVENSKÝ SPÔSOB?

Spoločenský a politický vývin predznamenal, že normalizácia v slovenských pomeroch nebude natoľko tvrdá ako v podmienkach českej spoločnosti. Prejavý vzdor a nesúhlas s totalitnými praktikami komunistického režimu boli v porovnaní s českým prostredím iné. Priebeh normalizácie sa neskôr interpretoval ako jej slovenská verzia, čo znamená, že oproti českému prostrediu bola akože „mäkšia“, čo predurčili spôsoby i formy, akými verejnosť na Slovensku reagovala na obmedzovanie základných práv a slobôd.

V skutočnosti však normalizátori vnútili slovenskej spoločnosti tú najmiernejšiu alternatívu: Mysli si, čo chceš, v svojom súkromí rob si, čo chceš, len pre nás pracuj a navonok nás chváľ! Bol to priamy útok na dušu každého občana, jeho integritu a jeho charakter ako človeka. Tu síce vidno rozdiel medzi obnaženou, vraždiacou totalitou päťdesiatych rokov a maskovanou, duše zmrzačujúcou totalitou sedemdesiatych rokov, no o tomto rozdiel naša spoločnosť neuvažovala náležite, a preto ju doposiaľ náležite ani nezreflektovala. Aj dnes ako v dávnejšej minulosti kde-ko hovorí, že totalita na Slovensku bola oproti českému prostrediu dokonca „humánnejšia“, lebo sa tu vynášali relatívne nízke tresty, ľudí bolo zavretých málo, vraždilo sa menej

a nepopravovalo sa vôbec. Pokým však totalita päťdesiatych rokov sa opierala o sympatie či nekritické prejavy adorácie nezanedbateľnej časti spoločnosti, tak totalita sedemdesiatych a osemdesiatych rokov sa opierala o servilnú, ustrašenú, alibistickú nomenklatúru, ktorá sa snažila takzvané „prežiť na úrovni“. Tento úpadok nás natoľko zovrel, že nás zvierá (ako zvierá) dodnes. Práve tu majú začiatok korene morálneho i mravného rozkladu. Jeho dôsledky si stále nesieme nielen so sebou, ale i v sebe.

Nedlho po nástupe normalizácie sa v Čechách utváral intelektuálny svet českého disentu s charizmatickými postavami na čele s V. Havlom. Disent so svetom českého undergroundu⁶² (s dominantnou rockovou kapelou Plastic People of the Universe) a jeho kultovou postavou Ivanom M. Jirousom zvaného Magor (nemožno nespomenúť M. Knížáka) sa stali zdrojom sústavného napätia a konfliktov s komunistickým establishmentom, čím spôsobovali režimu výraznú eróziu.

Undergroundová komunita okolo Plastikov predstavovala na štáte nezávislé spoločenstvo. Od iných zoskupení či umeleckých skupín (vymedzujúcich sa voči totalitnému mainstreamu) sa odlišovala tým, že nepredstavovala intaktné zoskupenie intelektuálov, ale pospolitost s autentickým i autonómnym životným štýlom a z neho sa utvárajúcim nezávislým, slobodným umeleckým prejavom. Ako subkultúra bránila slobodu a spôsob života proti tlaku totality. Presadzovaním vlastnej kultúry

neustále provokovala režim (Jirous ako jej duchovný otec ju nazval „druhou kultúrou“) a prezieravými postojmi odmietala kultúrno-spoločenské hodnoty vnucované totalitným systémom. Iné umelecké zoskupenia – vymedzujúce sa voči totalitnému režimu, stojace však bokom od undergroundovej zóny – nie všetko, čo stúpenci undergroundu vyznávali, bezmyšlienkovite akceptovali.

Toto konštatovanie v plnej miere síce platí pre prostredie českého undergroundu, no jedným dychom treba dodať, že na Slovensku pendant, zodpovedajúci českej verzii undergroundu, prípadne postavám buričov typu Jirous alebo Knížák, neexistoval. („*Milan Knížák stál mimo underground i ďalší nezávislé iniciatívy, ale vliv jeho Aktuálu i jeho stejnojmenné hudební skupiny na utváření životních a uměleckých postojů ‚vlasaté‘ komunity byl značný a Knížák byl nazýván ‚Králem mániček‘.*“⁶³)

Výnimkou sú azda len Košice, kde zopár jednotlivcov pod výrazným vplyvom Marcela Strýka utvorilo zoskupenie s vlastnou subkultúrou podľa vzoru českého undergroundového prostredia. Oslovilo ich slobodné a prítiažlivé nekonformné prostredie s predstavou života a tvorby bez kontroly a nátlaku. Na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov komunita figurovala pod viacerými názvami ako *The Nace*, *Trinásta komnata* či *Lesní speváci*. Tento „neviditeľný“ svet literatúry, výtvarného umenia a hudby žil autonómnym životom „v *dekadentnom undregroundovom štýle*“⁶⁴ a od všeobecného lesku a biedy umeleckého

62 Český teoretik umenia Ivan Martin Jirous, ktorého nazývali aj undergroundový guru, charakterizoval underground takto: „*Underground není vázán na určitý umělecký směr nebo styl, přestože například v hudbě se projevuje převážně rockovou formou. Underground je duchovní pozice intelektuálů a umělců, kteří se vědomě kriticky vymezují vůči světu, ve kterém žijí. Je to hnutí, které pracuje převážně s uměleckými prostředky, ale jehož představitelé si uvědomují, že umění není a nemá být konečným cílem snažení umělců. [...] Stručně řečeno, underground je aktivita umělců a intelektuálů, jejichž dílo je nepřijatelné pro establishment, a kteří v této nepřijatelnosti nejsou trpni a pasivní, ale snaží se svým dílem a svým postojem o destrukci establishmentu.*“ *Underground* [online]. [cit. 2013-02-24]. Dostupné na: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Underground>

63 *Dlouhovlasá kronika – Vývoj hnutí Hippies v Čechách* [online]. [cit. 2020-10-10]. Dostupné na: <http://hippie.wz.cz/hippisczdejiny.htm>

64 V tejto súvislosti stojí za zamyslenie citácia z diela Pavla Žáčka V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície: „*Z přehledu výsledků dosažených hlavních akcích odboru boje proti vnitřnímu nepříteli lze vybrat tyto charakteristické ‚závažné‘ případy: signální svazek ‚Komúna‘ (proti Marcelu Strýkovi, nar. 1955), v němž byl rozpracován vedoucí skupiny The Nace, působící v dekadentnom undregroundovom štýle. V byte objektu bol využitý prameň ANALÝZA, ktorým sa potvrdilo, že objekt pestuje jógu a študuje učenie budhizmu. Zároveň se příslušníci Státní bezpečnosti snažili prověřit, zda objekt akce, či členové jeho skupiny, nemá spojení do Prahy.*“ ŽÁČEK, Pavel. V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície. Bratislava: Ústav pamäti národa 2006, s. 68.

Ivan Martin Jirous (Zdroj: Libri prohibiti)

diania tých čias sa vymedzoval „antielitárstvom“.

UNDREGROUND VERZUS „PODZEMIE“

Popri pojme underground sa v rôznych kontextoch objavuje i jeho významový odtienok „podzemie“. Čo je alebo nie je underground, resp. čo je alebo nie je „podzemie“, a priori vyplýva z ochoty jemne odstupňovať významy oboch pojmov. V angloamerickej kultúrnej sfére sa underground v prenesenom zmysle slova spája s neoficiálnym kultúrnym dianím, ale aj s vydávaním textov bez akéhokoľvek inštitucionálneho zaštitenia, teda vlastnými prostriedkami, podobne ako vychádzali samizdaty v bývalom sovietskom bloku.

S undergroundom sa programovo spájali tiež subkultúrne, nekomerčné hudobné trendy z prelomu päťdesiatych a šesťdesiatych rokov uplynulého storočia, s čím súvisí fakt, že underground z duše neznášal prenikanie šoubiznisu do spoločenského, kultúrneho a umeleckého života. Jeho aktivity v zásade smerovali proti hudobno-zábavnému priemyslu.

Na druhej strane šoubiznis obľubovala a ustavične vyhľadávala konzumná spoločnosť, ktorá bola a je primárne orientovaná na vzrušenie a fascináciu neustálym stupňovaním nových zážitkov i atraktívnejších pôžitkov. Tento tlak napokon „trvá už celé dekády a na formálne slobodnom a demokratickom Slovensku mu dnes podlieha drvivá väčšina“.⁶⁵

Je známe, že pojem underground ako anglicizmus sa v českej čiastočne aj slovenskej kultúre udomácnil koncom šesťdesiatych rokov. Jeho preklad do češtiny či slovenčiny má v prenesenom význame svoj pendant vo výraze „podzemie“. Avšak komparácia oboch výrazov – underground vs. „podzemie“ – poukazuje skôr na odlišné ako zhodné vlastnosti. Z ich sémantického súladu môžu vzniknúť dezinterpretácie i nedorozumenia, pretože ucelený výklad výrazu „podzemie“ sa v angloamerickej svete nevzťahuje na konkrétne „kontrakultúrnu“ oblasť.

Pojem „podzemie“ teda nie je priamym ekvivalentom k pojmu underground. Napríklad: Ako vysvetlíme v angličtine dajme tomu skutočnosť, že niektorí českí a slovenskí intelektuáli, učenci a špičkoví vzdelanci nezdieľali základné ideové alebo estetické dimenzie publika undergroundu, prípadne ich uznávali len s výhradami, alebo ich neprijímali vôbec, pričom rozhodne neboli underground? Myslíme tu povedzme na univerzitných profesorov Miroslava Kusého, Jana Patočku či Václava Černého, ktorí napriek tomu, že normalizátori ich začiatkom sedemdesiatych rokov zbavili možnosti pracovať na svojich katedrách, a intoleranciou totalitného režimu boli zahnaní do ústrania, nepôsobili ilegálne, ale neoficiálne, nepozorovane, skryte. De facto v „podzemí“.

Podobné okolnosti sa vzťahujú na bratislavskú básnickú skupinu *Osamelí bežci*. Jej traja členovia – I. Laučík, P. Repka, I. Štrpka – v prvej polovici šesťdesiatych rokov sa básnickou tvorbou

nielenže odlišovali od súdoby slovenskej lyriky, ale vydali básnický manifest, v ktorom otvorene protestovali proti poézii niektorých oficiálnych autorov (napr. A. Plávku), odmietali zasahovanie ideológie do literárnej tvorby, dokonca zdvihli protestný hlas proti vtedajšiemu spoločenskému systému. Okupačnému režimu sa vzopreli formou tichého protestu a v období normalizácie sa odmlčali (okrem I. Štrpku). Až krátko pred pádom totality, resp. po Novembri začali znovu pôsobiť. Z povedaného vyplýva, že *Osamelí bežci* v období Golden Sixties zaujímali voči vtedajšiemu establishmentu obdobné postoje ako o desaťročie neskôr stúpenci českej undergroundovej subkultúry, pričom *Osamelí bežci* neboli underground.

Na druhej strane v kultúrnom okruhu – či už v undergroundovej komunite, alebo do „podzemia“ zahnaných českých a slovenských intelektuálov – nájdeme všeličo spoločné. K ich kultúrnej rodokmeňu patrili umelci, básnici, spisovatelia, povedzme prekliati básnici, existencialisti, anarchisti, dekadenti, bola im blízka trebárs revolta rocku, hnutie hippies, poetika bítnikov...

Aj v prostredí košickej undergroundovej subkultúry a „podzemia“, teda scén, ktoré sa pred pozornosťou verejnosti skôr zatajovali, než by ju nezakryte priťahovali, boli trvalo inšpiratívni francúzski poeti, medzi nimi i prekliati básnici, bítnici, existencialisti typu A. Camusa či A. Gida, symbolisti, dekadenti (Trakl, Celan...). Bol to kultúrny hybrid, ktorý priebežne obohacovali rôzni intelektuálni solitéri, ale aj ďalšie vplyvné mená siahajúce od Hölderlina po Rilkeho.

No boli to aj českí a slovenskí básnici ako Deml a Hroboň, dokonca kontroverzný Válek. Tu však treba rozlíšiť, že kým medzi autormi „podzemia“ Válkova tvorba rezonovala, tak košická undergroundová komunita, ktorá už z princípu zavrhovala akýkoľvek vzťah s komunistickou mocou a totalitným

65 ŠIMEČKA, Martin M. Magorov neuveriteľný príbeh. *Denník N*, 30. 11. 2017 [online]. [cit. 2017-11-30]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/957898/magorov-neuveritelny-pribeh/>

establishmentom, komunistu Válka spolu s jeho tvorbou ignorovala.

Postavy košickej undergroundovej subkultúry sa od „podzemných“ literárnych hráčov líšili napríklad postojmi k vzdelaniu; zatiaľ čo literátom košického „podzemia“ cielene išlo o ucelené univerzitné vzdelanie, tak jadro undergroundového spoločenstva tvorili jednotlivci, ktorí zásadne odmietali formálne vzdelanie, či už stredoškolské, alebo vysokoškolské, avšak výsostne pozitívny vzťah prechovávali k neformálnemu vzdelaniu. Z podstaty javu predstavovali rebelov, nepríliš nežných, nepríliš svätých; teda rebelov s negativistickými postojmi k edukácii v oficiálnych vzdelávacích inštitúciách, ktorí odporovali povahe života s atmosférou pózerstva, afektovanosti i pretvárk.

SAMIZDATY S POETIKOU KOŠICKÉHO UNDERGROUNDU

Autori, ktorí na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov pôsobili pod názvami *The Nace*, neskôr *Lesní speváci*, síce tvorili v undergroundovom štýle bez povestného náhubku, no prezentovali sa bez povestného štekotu. Azda i preto o týchto niekoľkých „neviditeľných“ básnikoch, tvorcovch výtvarného umenia a hudby, ako sa ukázalo, vedel v Košiciach do Novembra 1989 iba málokto. Nuž v diskusiách celkom legitímne vystavali otázky: Nakoľko otvorene členovia undergroundovej komunity gravitovali k verejného protestu proti formám útlaku vtedajšieho režimu, aká bola ich dôraznosť, prudkosť a sila, prípadne aké boli ich verejné prejavy, ktoré viedli establishment k destabilizácii či priamej deštrukcii? Právom sa nadhadzovali tiež otázky, nakoľko bolo ich tvorivé úsilie neprijateľné pre establishment, resp. nakoľko provokovali režim, aby vystupňovali v jeho

Štefan Lazorišák, košický literát a politický aktivista (Zdroj: Archív Š. Lazorišáka)

očiach vlastnú neakceptovateľnosť, či už vydávaním a šírením samizdatov, či verejnými performanciami, s cieľom dráždiť, podnecovať, vyvolávať konfrontáciu s režimom atď.

Namiesto odpovedí na explicitne kladené otázky uvádzame niekoľko postrehov z osobného svedectva Štefana Lazorišáka: „O etape vydávania samizdatov pod názvom *Nace* viem, že išlo o súkromné strojopisy, rozdávané iba úzkemu okruhu Strýkových priateľov; teda rozdávali si ich medzi sebou. Možno niečo odniesol Strýko manželom Vodrážkovcom do Prahy, ktorí prostredníctvom Marcela mali na starosti distribúciu *Vokno pre Košice*. V prípade textov *Nace* [slovo *Nace* vo význame

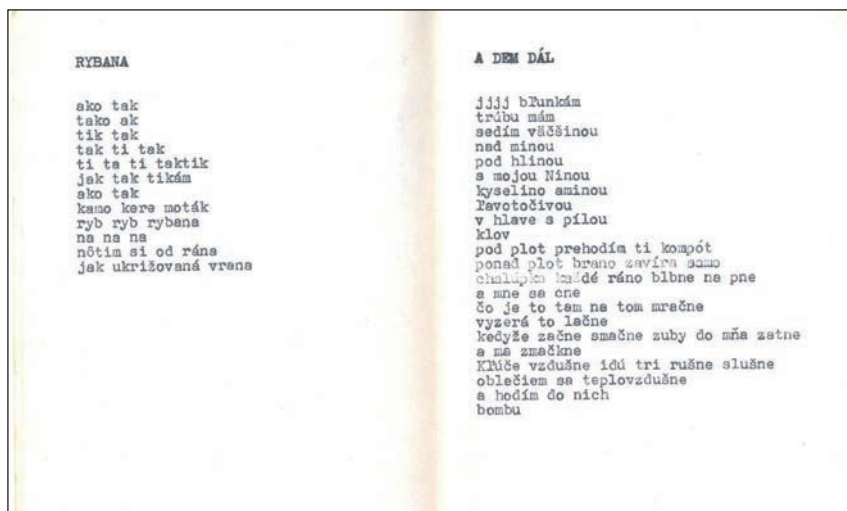
„nás“ – pozn. T. K.] neboli vo vzťahu k ŠtB vážne problémy. Kto niečo napísal, tak strojopisný prepis dostal. Strýko dal prepisy tak, ako sa stretávali: Grochovi, Furmanovi, Kuzmovej, Bandyemu Jurínovi, Jurčišinovi, Fecurkovi, Prokopovi. V každom prípade to boli kamarátske spisy, nie tak vážne mienený samizdat, ako bol samizdat v štýle *Vokno*, *Voknoviny*, *Fragment* a podobne. To iba teraz sa akosi zdôrazňuje, ale vtedy ani oni sami to tak nebrali. V tejto súvislosti treba vnímať ich vek – dospievajúcich dvadsiatnikov na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov, ktorí si to čítali medzi sebou ako uzavretý spolok.“⁶⁶

Košická undergroundová komunita našla to, čo bolo pre ňu prirodzené:

66 OA T. Kočíka. Z osobného svedectva Štefana Lazorišáka podľa e-mailovej korešpondencie s autorom z 23. 9. 2020. Štefan Lazorišák (1959) spisovateľ a publicista – ukážky raných literárnych textov publikoval roku 1986 v českom samizdatovom časopise *VOKNO*, dobre poznal prostredie, dnes označované ako košický underground, z ktorého neskôr vzišli nežnorenolútni protagonisti košického Novembra 1989. Vydal viacero próz ako *Veľká hra v meste*, *Denník nezvestného*, *Ústav*, naposledy *Vysypané z topánok*.

slobodné a nezávislé tvorivé zázemie. Jej členov spájala pocit spolupatričnosti, nefalšovaná tolerancia, vedomie, že spoločným úsilím vzniká čosi bezvýhradne vlastné. Najvýraznejšou básnickou postavou tohto zoskupenia, ako ukázal neskorší autorský vývin, bol Erik Groch, ktorý, na počudovanie undergroundových spolupútnikov (M. Strýko, J. Furman), niekedy v roku 1988 koketoval – eufemisticky povedané – s totalitným bratislavským vydavateľstvom Slovenský spisovateľ kvôli svojmu knižnému debutu, ktorý napokon vyšiel ešte v lete roku 1989.

Lazorišák spomína: „Čo sa týka distribúcie Vokna, to mal mať na starosti Marcel Strýko, od Vodrážkovcov z Prahy, kam sporadicky chodieval na ich bytové prednášky. Vokno však medzi záujemcami v Košiciach nerozširoval. Nechával si ho pre seba. Jedno číslo dal niekomu prečítať, zvyčajne iba Grochovi, ak to uznal za vhodné. Za to, že neprevzal celý balík, sme ho dosť kritizovali, aj Vodrážkovci. Povedal, že nemá v Košiciach pre koho roznášať, lebo taký, komu by to dal, tu nikto nie je. Celkom to tak nebolo. On sa trochu aj bál, lebo keby samizdaty roznášal po Košiciach, pravidelne tých dvadsať, dvadsaťpäť výtlačkov, čo bolo od Vodrážkovcov obsahom jedného balíka z jedného vydania, a zachytila by to ŠtB, čo by sa iste raz stalo, mali informátorov, tak to už by ho zatkli za distribúciu ilegálnej tlače, ako to urobili pri Vokne Petrovi Cibulkovi. Strýko bol ale opatrný, preto to nerobil. Jedno Vokno – mohol pokojne povedať na polícii – našiel v krčme na stole, čo sa aj tak vravelo. No dvadsať výtlačkov naraz však už nie. Teda Strýko nebol distribútor Vokna z obavy trestného postihu. Na to mám aj svedka od jedného z košických františkánov, ktorý pozná súvislosti. Marcel sporadicky niečo odniesol do Prahy pre Vokno, mal pseudonym, neviem presne aký, myslím, že okrem iného aj Konštantín Fialka, over

Ukážka textu zo samizdatu *The Nace* z roku 1977 (Zdroj: Archív T. Kočíka)

si to, a takto som sa tam dostal aj ja v lete 1986, ale už pod svojím menom Lazorišák; a tiež správa o básňach Erika, za čo sa ale Erik na Marcela veľmi hneval, že teraz mu nevyjde v Blave jeho prvá kniha. Dva roky sa nezhovali. Nakoniec prišiel ‚november‘ a udobrili sa.“⁶⁷

V rokoch 1977 – 1985 undergroundová komunita *The Nace*, resp. Lesní speváci vydala okolo pol druhu desiatky samizdatov. *The Nace* (1977), *Trinásta komnata* (1980), *Hudba a Nace* (1980), *Nacelle – výber z veršov Nace* (1983), *Nacelle* (1984), *Lesní speváci II* (1985). Explicitne uvedení autori sú v čísle 3: Marcel Strýko, v čísle 4: Miroslav Bakoš, Konštantín Fecurka, Alena Grochová, Erik Groch, Zuzana Kuzmová, Ivan Jurčišin, Ondrej Jurín, Marcel Strýko, v čísle 5: Konštantín Fecurka, Erik Groch, Zuzana Kuzmová, Ivan Jurčišin, Ondrej Jurín, Štefan Lazorišák, Marcel Strýko, v čísle 6: Marcel Strýko.⁶⁸

„Pôvodne mala byť aj skupina *Lesní speváci*, *The Nace* – voľná inštrumentálka náhodných zvukov rôznych hudobných nástrojov, niečo na spôsob muzikoterapie. Po prevrate sa malo vydať aj CD, nahrávky sú na pásoch, ale nebol

vydavateľský záujem. Čistá kakofónia bez konceptu. Každý z nich i keď neovládala nástroj, vlastne hral: zvončeky, bubienky, písťalka, hrkálka etc. To som aj zažil v Prahe – také hipisácke seansy. Fajčila sa potom aj tráva.“⁶⁹

Obsah jednotlivých samizdatových vydaní tvoria nesúrodé texty najrôznejších poetík. Ich autori sa vedome vymedzili voči tradičnej predstave o poézii (lyrike) pohrávaním sa s tvarom básne a mnohoznačnosťou slova. Básnická kreativita je založená na hre s jazykom a významovými nuansami slova. Hravosť s presahom do experimentálnych polôh veľakrát nadobúda rôzne podoby, od štylovo (štylisticky) tzv. nízkych až po „vysoké“. Spôsobom básnického pretlmočenia námetov, tém i celkovým prejavom smerujú ku konkrétnosti, k neartistnosti, zrozumiteľnosti, miestami k simplicitečnému (prvoplánovému) vyjadrovaniu.

Priamočiarosť básnického slova sa častejšie spája so snahou o filozofické formulovanie nadčasových otázok. V básnických opusoch sa objavujú kritické narážky na industriálnu spoločnosť, v ktorej rozhodujúcu úlohu zohráva konzum, „znormalizovaný“ svet

67 OA T. Kočíka. Z osobného svedectva Štefana Lazorišáka.

68 Pre potreby tejto štúdie získal jej autor zo súkromného archívu Jozefa Furmana originálne výtlačky týchto samizdatov.

69 OA T. Kočíka. Z osobného svedectva Štefana Lazorišáka.

podvodov a klamstiev, dezilúzia z rozpadu hodnôt, s čím sa musela vyrovnávať už najmladšia generácia, často nevhodne a problematcky. Autori odmietajú pechorenie za úspechom, popieranie všetkých foriem tabu, zaoberajú sa otázkami tvorivej slobody pre jednotlivca, otázkami individuálneho priateľstva ako protikladu k degenerovanému „súdržstvu“.

Lazorišák ďalej spomína: „*Niečo z tej Trinástej komnaty od Strýka sa dostalo na ŠtB po vybratí bytu Alexandra Reisa Francistyho [po skonfiškovaní celej literárnej pozostalosti krátko po Francistyho smrti roku 1985, keď tajná politická polícia urobila v jeho byte prehliadku – pozn. T. K.]. Strýko bol vtedy veľmi nervózny, to mi aj povedal: Teraz vedia aj o mne, boli tam aj moje texty. Hneval sa najmä na to, že Trinásta komnata, ktorá bola u Francistyho, myslím od Grocha, bola zabavená ŠtB, no veľmi to neregistrovala. Myslím, že tieto samizdaty neboli samostatne ani v policajnom archíve; iba tie texty, čo si ŠtB vzala z Francistyho bytu s jeho prácami.*“⁷⁰

Vo vydaniach z rokov 1983 – 1984 básnické texty rozrušujú jazykové konvencie, opierajú sa o hravé porušovanie stereotypov (E. Groch), myšlienkový rozmer veršov utvára napätie medzi metaforikou a banalitou výrazu. Majú výraz silnej situačnej reflexie s túžbou prepojiť duchovný stav s vnútorným prežívaním skutočnosti (A. Grochová). Autori využívajú kontrast medzi tzv. hlbokými myšlienkovými konštruktmi, voči ktorým stavajú do protikladu meditatívnosť, mystiku, vtip, iróniu, sarkazmus (K. Fecurka, E. Groch, Š. Lazorišák, M. Strýko).

Objavujú sa texty, prípadne ich fragmenty, ako reflexie bežne prežívanej reality, neraz s voľbou viacvýznamových slov, pričom spôsob vyjadrovania a významový dôraz naráža na bítické či ginsbergovské gesto (V. Jurín, M. Strýko). Kultivovaný meditatívny výraz reprezentuje poézia Z. Kuzmovej. Jej básne v próze

Titulný list samizdatu *Denníkové záznamy II* z roku 1978 (Zdroj: Archív T. Kočíka)

so snovou atmosférou korešpondujú s utopickými undergroundovými náladami. Tematické rozpätie viacerých textov je implicitným dokladom toho, ako sa básnici undergroundového spoločenstva autorsky orientovali na kresťanské, no aj iné náboženské či duchovné idey, prípadne svedčí o tom, ako hľadali cestu k týmto ideám od agnosticky orientovaných názorov po bezprostredné poznanie duchovných princípov (E. Groch, Š. Lazorišák, M. Strýko).

„PODZEMIE“ V BLUDISKÁCH NORMALIZÁCIE

Pravda, nie každý sa dokázal identifikovať s undergroundom – jeho ideovými,

hodnotovými či estetickými preferenciami a vyznávať ho ako životný štýl. Z viacerých dôvodov: komunitu, ktorá sa vymykala svojím spoločenským statusom a charakterom života z bežného konvenčného prúdu, buď odmietal, alebo nechápal, prípadne o takejto štruktúre nevedel, alebo vedieť nechcel. Hoci výrazový koncept undergroundu a svet jeho komunitného štýlu bol básnikom „podzemia“ pomerne vzdialený, nepatrili však k tým, ktorí by ľahko podľahli dobovej básnickej konformite.

V období normalizácie navzdory neprajným publikačným podmienkam mladí autori „podzemia“ hľadali vlastné riešenia. Našli ich v samizdatoch za cenu zmierenia sa s faktom, že

budú tvoriť bez širšieho čitateľského publika pre veľmi úzky až obmedzený okruh priateľov a kamarátov, no zároveň s vedomím, že sotvakedy budú publikovať knižne. Reagovali tak na manipulácie rôzneho druhu, rafinované zásahy cenzúrnej povahy, odsudky. Vymedzili sa voči svetu buď duchovnou (kresťanskou), alebo kritickou (občianskou) pozíciou, nuž frustráciu kompenzovali únikom do umeleckej tvorby „v podzemí“. Ich samizdatovú tvorbu v čase, keď odmietali publikovať v oficiálnych periodikách, treba vnímať ako kontrast k undergroundovej subkultúre. Zároveň ignorovali literárnu rubriku *Nového slova* (neskôr i jeho mesačnú literárnu prílohu), a to pre ideový nesúlad, iritovalo ich vnučovanie vtedajšej umelecko-tvorivej doktríny (socialistický realizmus), v intenciách ktorej sa „merala“ (posudzovala) umelecká kvalita (ideová angažovanosť) poézie.

V decembri 1973 autor tohto textu spoločne s dvoma literárnymi spolupútnikmi (A. Struhár, J. Z. – na uverejnenie celého mena neposkytol informovaný súhlas) založil samizdatový štvrtročník *Smetisko*. Vychádzal od jesene 1973 do leta 1975, sprvu so štvrtročnou, neskôr s polročnou periodicitou v rozsahu do 50 strán, s ilustráciami vytvorenými technikou suchej ihly vo formáte A5, v počte päť exemplárov. Neskôr, v roku 1978, *Smetisko* nahradil druhý samizdat *Denníkové záznamy*, z ktorého sa zachovali dve čísla.

Zoskupenie autorov okolo *Smetiska* a *Denníkových záznamov* sa od undergroundovej komunity odlišovalo generácie, životným štýlom, charakterom tvorby, formálnym vzdelaním, aktuálnosťou. Kým samizdatové aktivity „podzemia“ vznikali koncom roka 1973, tak samizdatové aktivity v undergroundovom štýle sa objavili o päť, šesť rokov neskôr, na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov.

Tu treba nehrdinsky priznať, že samizdatové iniciatívy „podzemia“ nemali politický charakter ani politické ambície. Trojici začínajúcich literátov nešlo o manifestovanie otvoreného nesúhlasu s vtedajším režimom, ale

o impresívne vyjadrenie rezignovaného pocitu mladých básnikov v atmosfére normalizačnej mizérie, o tichú odpoveď na intoleranciu totalitného režimu voči slobodnému a nezávislému básnickému prejavu.

Básnické texty s denníkovo ladenou poéziou (A. Struhár), verše so svojbytnou lyrikou (J. Z.), záznamy reflektujúce reálne výjavy ľudskej každodennosti, šed' všedného dňa s neiluzívnym obsahom (L. Tkáčik), to boli sebavyjadrenia básnikov „z podzemia“. V dnes už nezachovaných číslach *Smetiska* sa dalo nájsť čokoľvek – úprimné denníkové spovede, samolúbe blasfémie, megalomanské štylizácie, výraz afektovanej prázdnoty s narážkami na narcistický individualizmus, stravovací denník (T. Kočík), ironické parafrázy (A. Struhár, J. Z.). Poetika „smetiskových“ básní sa posúvala od subtilnejších polôh so sebazníčajúcim pohľadom do „vlastného vnútrozemia“, chaosu hodnôt s priznaniami ľudskej viny (T. Kočík), až po filozoficky ukotvené témy v *Denníkových záznamoch*, ako uvedomenie si prepojenosti vlastného záujmu so záujmami ostatných, charakterizovanie rozporov osamotenosti a bytia, vyjadrenie pocitov úzkosti z prežitých traum a podobne (A. Struhár).

Na dotvorenie plastického obrazu košickej literárnej scény treba uviesť, že absencia publikačných možností pre mladú literatúru a umenie si našla náhradu aj v podobe literárnych klubov. Pre tých, čo hľadali odborný literárny „servis“, platformu na diskusiu, vzájomnú konfrontáciu alebo prezentačný priestor, klub predstavoval príležitosť. O založení klubu a jeho oficiálnom fungovaní sa rozhodovalo hlboko v zákulisí ideologických oddelení komunistických stranických štruktúr. V prednovembrovom období najprv vznikali vo väčších mestách, neskôr sa rozrástli ako huby po daždi, až napokon ku koncu osemdesiatych rokov bol literárny klub takmer v každom okresnom meste. Vznikol systém „starostlivosti“ a odborného usmerňovania mladých talentov. Ich prvoradým poslaním však bolo nenápadne regulovať literárnu tvorbu začínajúcich literátov a menej

prispôsobivým autorom dávať najavo umelecko-tvorivú nekompetentnosť.

Spravidla raz ročne členov klubu zjednotil zborník literárnych prác ako nízkonákladová neperiodická publikácia. Zborník síce umožnil vzájomnú konfrontáciu, prípadne povzbudil autorské sebavedomie a generačné spoluvedomie začínajúcich básnikov či prozaikov, ale ich narastajúcu publikačnú ťažiadivosť neuspokojil. Celkové vyznenie zborníkov, najmä cyklostylovaný spôsob tlače a poklesnutá úroveň grafickej úpravy, posúvalo tento produkt do kategórie prostej, neatraktívnej tlačoviny, pripomínajúcej samizdat. Bežný čitateľ si zborník nemohol kúpiť. Nedostal sa do obchodnej distribučnej siete, pre širšie čitateľské publikum bol nepredajný. Jednoducho nedostupný.

Celkom inú hodnotovú vrstvu predstavovali vydavateľsky poňaté literárne zborníky, resp. antológie. Knižné vydavateľstvá ako Slovenský spisovateľ, Smena, Stredoslovenské vydavateľstvo či Východoslovenské vydavateľstvo vydali z času na čas, zvyčajne v troj až päťročných cykloch, reprezentatívne zborníky mladých básnikov a prozaikov. Boli akousi prieskumnou sondou do stavu a úrovne kvality mladej literatúry v regionálnom a celoslovenskom kontexte. Zaradenie autora do takéhoto zborníka sa často vnímalo ako vážny prísľub na oficiálny vstup do literatúry knižným vydaním jeho prvotiny, najlepšie v renomovanom vydavateľstve, ako boli Slovenský spisovateľ alebo Smena.

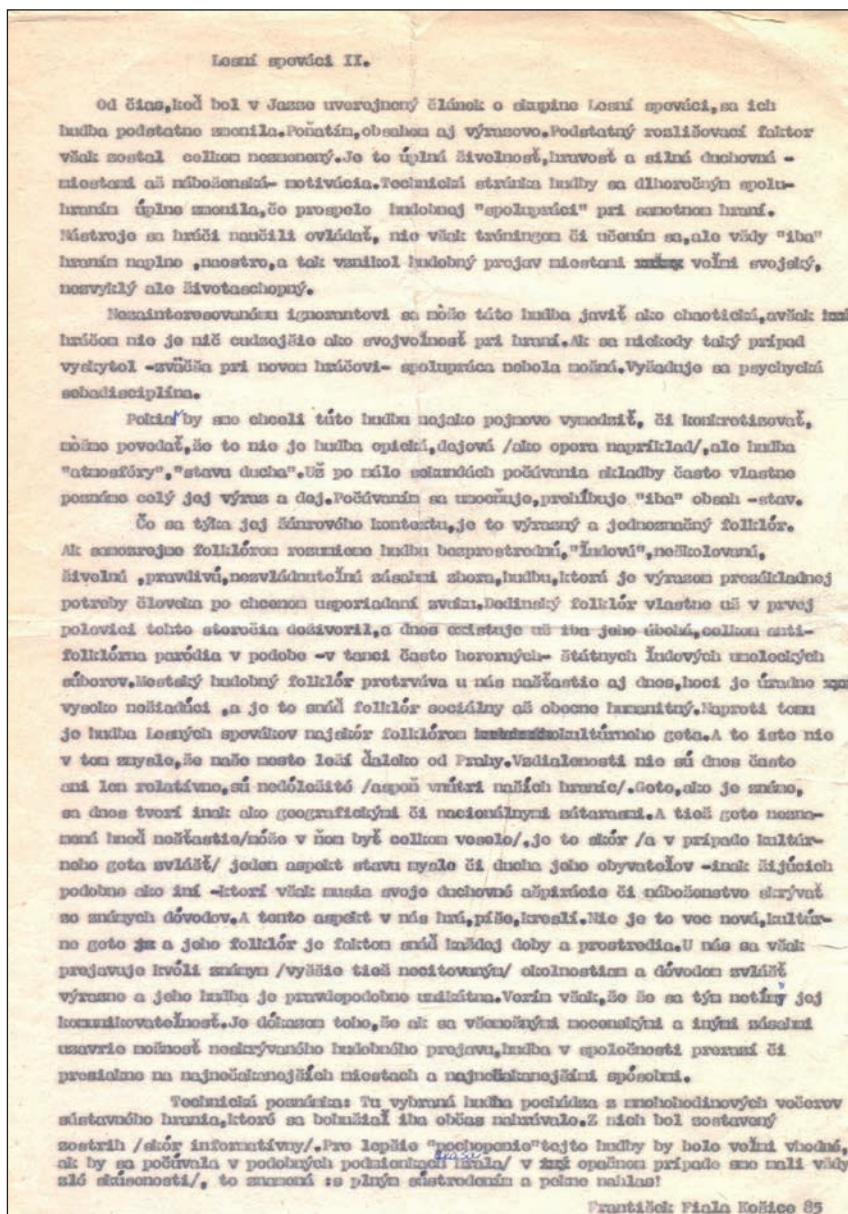
Literárne kluby – špecifický slovenský fenomén – prispeli k zaujímavému, no typickému ponovembrovému javu v deväťdesiatych rokoch. Tým, že sa ujímali začínajúcich literátov, vypiplali z nich ambiciózných, často nesebakritických autorov, ktorých jedinou aspiráciou bolo vydať autorskú knižku à tout prix. Bolo to obdobie metastatického plodenia básnických zbierok (aj enormného nárastu literárnych súťaží), čoho dôsledkom bola devalvácia poézie ako takej.

Prvý literárny klub v Košiciach vznikol v období silnejúcej normalizácie. Založiť ho bez oficiálneho

(ideologického) posvätenia nebolo možné. V júni roku 1977 sa objavila v košickom denníku Večer rozšírená správa o prvom stretnutí členov klubu za aktívnej účasti predstaviteľov Východoslovenskej pobočky ZSS.⁷¹ Išlo o rafinované „podviazanie“ literárnych aktív mladých autorov, s cieľom dostať ich pod kontrolu a manipulovať nimi. Toto literárne zoskupenie, napokon ako každé iné, monitorovala tajná režimistická polícia. Tón stretnutí a bezproblémové fungovanie klubu zabezpečoval ideovo-odborný garant s formátom agenta ŠtB. Klub mal relatívne dlhé, približne sedemročné trvanie. Po jeho zániku každý z členov žil autonómnym literárnym životom. V tomto prostredí sa napríklad ešte ako mladý, šestnásťročný básnik formoval Jozef Urban, ktorý po maturite odišiel na vysokoškolské štúdiá do Bratislavy.

ZÁVEROM

Z dnešného pohľadu sa môže zdať, že košické literárne zoskupenia (undergroundové, „podzemné“, klubové) predstavovali nástup uzavretej skupiny; nebolo to tak, azda len s výnimkou undergroundového zoskupenia okolo M. Strýka. Nemožno teda hovoriť o výlučnosti jedného, či „monopolnom“ postavení druhého. Kým v undergroundovom zoskupení rezonovala otvorejšia reakcia voči rôznym formám útlaku, tak „v podzemí“ či literárnych kluboch ako neuzavretých spoločenstvách sa literárni adepti stretávali viac-menej pre pocit spolupatričnosti, vedomie autorskej spolunáležitosti, pre nevyhnutnosť vzájomnej autorskej konfrontácie. Hoci išlo o autorov rôzneho veku, rôznej kvality tvorby, vzdelania, svetonázoru, filozofického zmysľania, každé z literárnych spoločenstiev predstavovalo zložitý, širokospektrálny organizmus; malo na svojich stúpcov buď väčší, alebo menší integrujúci vplyv, no dôležité však bolo a je, že každé zo

Ukážka textu zo samizdatu *Lesní speváci* z roku 1985 (Zdroj: Archív T. Kočíka)

zoskupení malo svoj osobitý podiel na utváraní predprevratovej i poprevratovej košickej literárnej scény.

Tí, ktorí sa v našej literatúre etablovali ešte pred Novembrom, prípadne krátko po roku 1989 (B. Krasnovský, J. Urban, J. Bodnárová, L. Tkáčik,

K. Pém, E. Groch, M. Vlado, D. Stano, T. Kočík a ďalší), odporovali oficiálnym predstavám, čo poézia je a čo nie je. Tak došlo v ich tvorbe nielen k tvorivému posunu, ale aj k deštruovaniu hierarchie tých hodnôt, ktoré v duchovnej kultúre ustanovila ideológia

71 Prvé stretnutie členov košického Klubu mladých autorov sa uskutočnilo v Osvetovom stredisku mesta Košíc na Považskej ul. č. 4 v pondelok 30. 5. 1977 za účasti predsedu Východoslovenskej pobočky Zväzu slovenských spisovateľov Juraja Pada, dramaturga literárno-dramatickej redakcie Československého rozhlasu v Košiciach Karola Jančoška a dramaturga košického štúdia Československej televízie básnika Dezidera Bangu. PAFČUGA, Eugen. Spisovatelia medzi mladými autormi. *VEČER*, roč. 9, 1. 6. 1977, č. 106, s. 2.

totalitného režimu. Ako vyzrievajúci autori rozrušovali najmä úzke medze básnictva poznačené tradicionalizmom a ideológiou angažovaného umenia, vplyvom čoho sa vymanili z provinčného nazerania na literatúru.

Medzi básnikmi a prozaikmi možno vybadať určitú spoločnú črtu: tvorili mimo hlavné literárne prúdenie, akoby v tieni bratislavských literárnych kolegov. Mladým košickým autorom, ktorí sa neraz len silou vôle prepasírovali cez pritvrdené vydavateľské normy v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, bolo viac než jasné, že ich prvotiny budú vychádzať buď „s obitými ušami“, alebo nebudú vychádzať vôbec.

Napriek tomu pred Novembrom debutoval v roku 1979 vo Východoslovenskom vydavateľstve Miroslav Halás prózou *Slnko práve klesalo*, v roku 1982 Ľubomír Tkáčik zbierkou básní *Hlas* v Slovenskom spisovateli, v roku 1984 Blažej Krasnovský zbierkou básní *Na linke dôvery* vo Východoslovenskom vydavateľstve, v roku 1985 Jozef

Urban zbierkou básní *Malý zúrivý Robinson* v Slovenskom spisovateli, v lete roku 1989 Erik Groch debutom *Súkronné hodiny smútku* v Slovenskom spisovateli. V ďalšom z bratislavských vydavateľstiev pre pôvodnú tvorbu, v *Smene*, debutoval v roku 1986 Peter Juščák zbierkou poviedok *Komu ujde vlak*, v roku 1987 Ján Kondor básnickou zbierkou *Neusni, srdce*, v roku 1988 Eduard Šmelko básnickou knižkou *Hovory na úver* vo Východoslovenskom vydavateľstve. Krátko po roku 1989 debutovali ďalší košickí autori (Jana Bodnárová, Eva Gavulová, Stanislav Majza, Dalimír Stano, Martin Vlado, Karol Pém, Tibor Kočík).

Napokon je tu vrstva autorov narodených v rozpätí rokov 1967 – 1980. Pre väčšinu z nich sa spoločnou publikačnou platformou stal generačný časopis pre mladú literatúru a umenie *Dotyky*, aj to až po Novembri 1989. Spomenieme aspoň tých, ktorí neskôr publikovali knižne: Agda Bavi Pain, Peter Bilý, Radovan Brenkus, Lucia

Eggenhofferová, Richard Kitta, Milan Kolcun, bratia Jozef a Vlado Puchalovi a ďalší. Voči nim sa v kontradiktórnom postavení ocitli vekovo starší básnici, ktorí do literárneho virvaru skočili rovnými nohami, a to hneď s knižnými prvotinami – Miroslav Ďurinda (1936), Michal Spišiak (1936) a i.

Intelektuáli sú jediná vrstva v spoločnosti, hovorí Milan Kundera, ktorá je schopná sama seba demaskovať, analyzovať, pričom je to práve intelektuál, ktorý o ničom nevie tak brilantne pochybovať ako práve o sebe. Pochybovanie v období komunistickej totality nebolo pochybovaním iba o sebe samom, ale dotýkalo sa samotného zmyslu vlastnej literárnej tvorby, z čoho pramenili autorské krízy, pocity izolovanosti, obmedzenosti, slabosti... Viacerí básnici – aj košickí – vplyvom spoločenskej atmosféry, či už v počiatnom normalizačnom období, alebo neskôr, sa dostali do konfliktu sami so sebou. V tom konflikte boli dôslední, aby nezničili samých seba.

Tibor Kočík • Poets from Second City against the backdrop of totalitarianism. A glimpse at the literary topography of Košice until November 1989

In a study entitled *Poets from the Second City*, the author briefly approaches the literary topography of Košice in the second half of the last century. If we evaluate the artistic and cultural atmosphere of this city, he says, it is most affected by visual artists. Košice was not particularly interesting in terms of literary events until industrialisation, which heralded the literary dawn of the city. This happened at the turn of the 1970s and 1980s. The text becomes more dramatic with references to the normalisation years. The author discusses them from different perspectives, either from the point of view of the incredibly massive invasion of the Warsaw Pact troops in 1968, or when he talks about the opposite attitude of groups of citizens who either disobeyed or ignored the “red” authority, or when he mentions the literary scene against the backdrop of the misery of normalisation, when describing the normalisation machinery, which, through harsh repression, expelled from the literary life of Košice those authors who, during the 1960s, brought an innovative spirit to the stale literary scene (Alexander Reis Francisty, Ivan Kadlečík, Ján Patarák, Marína Čertková-Gálllová, Pavol Suržin et al.). He notes that it was precisely unfreedom, together with the totalitarian dictate of the communist regime, that encouraged young artists to ignore official culture and create alternative works. Young writers from Košice found an alternative publishing background in samizdat, and it was they who dared to create unmuzzled.

PaedDr. Tibor Kočík (1952)

Vyštudoval žurnalistiku (Filozofická fakulta Univerzita Komenského v Bratislave) a etopédiu (Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove), ktorej sa profesionálne venuje bezmála tri desaťročia. Slovenská literatúra ho vníma ako básnika, publicistu a editora. Prvé básne uverejňoval pred necelým polstoročím v samizdatoch (*Smetisko*, *Denníkové záznamy*), o desaťročie neskôr v *Romboide*, *Nové slovo mladých*, *Slovenské pohľady* a i. Po básnickom debute *Vnútrozemie* (1995) mu vyšlo osem pôvodných básnických zbierok, medzi inými *Byť namiesto mať* (2004), *Zóna* (2007), *Rok zasvätenca* (2017) a ďalšie, ktoré reflektujú posttotalitnú, postindustriálnu, postmodernú dobu s motívmi drogovej závislosti, citovej vyprahnutosti, masmediálnej manipulácie, zneužívania politickej moci, tupej pornografie a pod. V roku 2002 mu vyšiel výber z poézie pod titulom *Vnútrotný pohyb*. Publicistickú tvorbu zúročil vo výtvarnokritických esejach *Fragmenty z medziasu* (2000). Pod názvom *Letmé premietanie* pripravil na vydanie súbor rozprávání, štúdií, portrétov a rozhovorov.

Kontakt: dr.tibor.kocik@gmail.com

CHARTA 77 BOL NAJMÄ „ČESKÝ VZDOR“, ČIASTOČNE PODPORENÝ AJ NA SLOVENSKU

ROZHOVOR SO SIGNATÁROM CHARTY 77 MARIANOM ZAJÍČKOM

PATRIK DUBOVSKÝ

V júli 2020 zomrel po ťažkej chorobe signatár Charty 77 kňaz Róbert Gombík,¹ pôsobiaci na južnom Slovensku. Na jeho pohrebe v Komárne sme sa stretli s jeho priateľom a spolukaplánom z doby ich spoločných kňazských začiatkov v okrese Bratislava – vidiek Marianom Zajíčkom, ktorý kladne a dojímavo prehovoril o zosnulom. Na základe tohto stretnutia napokon vznikol aj rozhovor pre časopis *Pamäť národa*.

Marian Zajíček spoločne s Róbertom Gombíkom v roku 1977 podpísali *Výhlásenie Charty 77*,² následne ho šírili poštou, ako aj niektoré dokumenty Charty, no len s minimálnou odozvou. Túto ich činnosť sledovala Štátna bezpečnosť (ŠtB), zatkli ich, odobrali im tzv. štátny súhlas na výkon duchovenskej činnosti (kňazskej služby). Na Mariana Zajíčka ŠtB zaviedla zväzok v kategórii „signál“, preregistro-

vaný neskôr na osobný zväzok, resp. zväzok v kategórii „nepriateľská osoba“ – NO. U Róberta Gombíka pre registrovala jeho už existujúci zväzok tajného spolupracovníka tiež napokon na kategóriu „nepriateľská osoba“.³ Oboch sa zastávali viacerí kresťanskí aktivisti, disidenti a chartisti. Režim viedol proti nim súdny proces, ktorý však skočil bez rozsudku. Ich cesty sa potom rozišli každá svojím smerom. Marian Zajíček odišiel do Prahy. Re-

žim mu štátny súhlas znovu neudelil. Pracoval v rôznych povolaniach, neskôr sa oženil a založil si rodinu. Pápež Ján Pavol II. ho laicizoval. Svoj podpis Charty a priateľstvo s R. Gombíkom nikdy neoľutoval. Prostredie chartistov vníma ako svoju „paralelnú polis“.

Pán Zajíček, pochádzate z Dubovej v okrese Pezinok a od konca januára 2021 je z vás čerstvý sedemdesiatnik.

- 1 Róbert Gombík (1949 – 2020), narodený v Bošanoch vstúpil v roku 1969 na Cyrilometodskú bohosloveckú fakultu Univerzity Komenského (CMBF) v Bratislave. Za kňaza ho vysvätil biskup Július Gábriš 14. 3. 1975. Následne pôsobil ako kaplán v Senci. V roku 1977 spolu s Marianom Zajíčkom podpísal znenie Charty 77, začo im obom v roku 1978 komunistický režim odobral štátny súhlas na výkon duchovenskej činnosti. Gombík i Zajíček boli zaistení Štátnou bezpečnosťou, obvinení z podvracania republiky, no po čase prepustení. R. Gombík pracoval v niekoľkých manuálnych zamestnaniach a neoficiálne ako výpomocný duchovný v Štúrove. V roku 1985 mu režim štátny súhlas znovu udelil a R. Gombík nastúpil za riadneho kaplána v Štúrove. Neskôr pôsobil ako farár vo farnostiach Sikenička, Žihárec a Sv. Peter. Zomrel po ťažkej chorobe 24. 7. 2020. Je pochovaný v Komárne.
- 2 Charta 77 bola občianska iniciatíva, ktorá vznikla v období tzv. normalizácie v Československu ako reakcia na nedodržovanie politických záväzkov, najmä v oblasti ľudských a občianskych práv, s ktorými predstavitelia komunistického režimu Československej socialistickej republiky (ČSSR) formálne súhlasili podpisom *Záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe*, konanej v roku 1975 v Helsinkách. Názov Charta 77 bol odvodený od dokumentu *Výhlásenie Charty 77* (v origináli *Prohlášení Charty 77*) z 1. 1. 1977, ktoré do roku 1989 podpísalo viac ako 1 880 občanov ČSSR. Charta 77 vydala bezmála 600 dokumentov, kritizujúcich porušovanie práv a slobôd. Na Slovensku, ktorého protirežimná rezistencia sa viac tvorila v prostredí kresťanskom a pravdepodobne čiastočne aj kvôli svojmu obsahu a niektorým jej iniciátorom nezískala Charta podstatnú podporu, podpísalo ju do roku 1989 len vyše 40 signatárov.
- 3 Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti (KS ZNB S ŠtB) Bratislava zaviedla na Mariana Zajíčka 28. 4. 1977 signálny zväzok (neskôr osobný, resp. zväzok NO) s krycím menom „CHARITA“. Na Róberta Gombíka počas jeho štúdiá na Cyrilometodskej bohosloveckej fakulte v Bratislave zaviedla 27. 3. 1973 agentúrny zväzok s krycím menom „KLERIK“, preregistrovaný v októbri 1977 na signálny s krycím menom „KLERUS“, resp. v januári 1978 na kategóriu NO, vedený do roku 1985. V tomto roku bol R. Gombík krátko ŠtB evidovaný v kategórii dôverník (D). Bližšie pozri BALUN, Peter. Akcia „KNIHA“ – Charta 77 na Slovensku. *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 1, s. 83 – 95.

To znamená, že ste sa pre svoju životnú dráhu rozhodovali na vtedajšiu dobu v dramatickom období československej jari, či po okupácii Československa po auguste 1968, respektíve na Cyrilometodskú bohosloveckú fakultu UK v Bratislave ste vstupovali v čase začínajúcej tzv. normalizácie. Neotriaslo to predsa len vašim rozhodnutím stať sa kňazom?

Neotriaslo. Vyrastal som na dedine v tradičnej katolíckej rodine a katolíckom prostredí. Stať sa kňazom, to bolo pre mňa poslanie a politická realita bola v tejto súvislosti vedľajšia. Ani nesloboda, ktorá sa veľmi rýchlo po sovietskej okupácii v roku 1968 stala opäť každodennou skúsenosťou, na tejto veci nič nezmenila. Normalizácia sa ma v prvých rokoch v seminári nijako nedotýkala, tá sa prejavila až neskôr, keď sme prestali poštou dostávať náboženskú literatúru zo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme, keď prestali vychádzať knihy bez štátnej cenzúry a keď už nebolo možné rozmnožovať si skriptá a knihy na tzv. xeroxe na našej fakulte v Kapitulskej ulici. Mimochodom, bolo by dobré zmapovať, koľko titulov sme svojpomocne v tej dobe rozmnožili pre vlastnú potrebu. Bolo to veľké množstvo.

Ako ste ako mladý bohoslovec vnímali potlačenie Diela koncilovej obnovy (DKO)⁴ a tlak na jeho priaznivcov, respektíve

Biskup Július Gábriš pri vysviacke Mariana Zajíčka v Bratislave 30. novembra 1974
(Zdroj: Archív M. Zajíčka)

na prítomnosť tzv. Združenia katolíckych duchovných Pacem In Terris⁵ (ZKD PIT) na fakulte

a spoluprácu niektorých vašich pedagógov so Štátnou bezpečnosťou? Bola vaša hromadná

- 4 Dielo koncilovej obnovy (DKO) bolo hnutie v katolíckej cirkvi, ktoré vzniklo na jar roku 1968 najskôr ako Hnutie koncilovej obnovy (HKO) a malo za cieľ obrodu a modernizáciu cirkvi v Československu v duchu II. Vatikánskeho koncilu, ako aj obnovu autority biskupov a očistu kléru od vplyvu prorožimného Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva (MHKD). Vznik DKO schválil pražský arcibiskup František Tomášek. V polovici mája 1968 sa na moravskom Velehrade konal ustanovujúci snem DKO pod vedením českých a slovenských biskupov. Príslušné štátne orgány režimu však neschválili registráciu DKO, pretože špičky Komunistickej strany Československa (KSČ) sa napriek obrodnému procesu obávali nárastu vplyvu DKO. Po augustovej okupácii Československa roku 1968 predstavitelia DKO hnutie sami rozpustili. Oni i sympatizanti DKO boli neskôr režimom prenasledovaní.
- 5 Združenie katolíckych duchovných Pacem In Terris (ZKD – PIT, PIT) bola prorožimná organizácia katolíckych kňazov v ČSSR, kolaborujúcich s komunistickým režimom, ktorá vznikla po augustovej okupácii roku 1968, resp. na začiatku tzv. normalizácie v roku 1971 a nadviazala na podobnú činnosť MHKD z obdobia pred rokom 1968. ZKD – PIT zneužilo vo svojom názve titul encykliky pápeža Jána XXIII. „Pacem In Terris“ na prezentovanie falošných ideí náboženskej slobody v normalizovanej ČSSR a postupne zlikvidovalo obrodné pokusy v cirkvi, reprezentované v roku 1968 Dielom koncilovej obnovy. Orgány ZKD – PIT existovali popri Zbore ordinárov Slovenska. ZKD – PIT bolo postupne infiltrované Štátnou bezpečnosťou a viacerí kňazi, členovia a funkcionári ZKD – PIT s ňou spolupracovali. ZKD – PIT bolo v roku 1982 zakázané Svätou stolicou, no až do roku 1989 v ňom zostala minimálne štvrtina kňazov. ZKD – PIT sa samo rozpustilo až v decembri 1989.

hladovka na fakulte v roku 1970 reakciou na tento vývoj?

Viem, že mnohí z mojich kolegov sa prihlásili do seminára práve preto, že mali v sebe zanietenie vyvolané Druhým vatikánskym koncilom. To bola obrovská sila a inšpirácia. Nič podobného som od tej doby nezažil. Cítili sme sa v pretvárajúcej sa cirkvi dobre, videli sme, ako sa začína otvárať svetu a chce hovoriť k ľuďom zrozumiteľne. Bola to vážna reč, týkala sa zmyslu života. Dielo koncilovej obnovy presadzovalo myšlienky a pokyny tohto koncilu. Aj keď neskôr začalo byť štátom potlačované, zostával duch reforiem tohto posledného koncilu i naďalej v nás. Boli sme k tomu vedení i vtedajšími profesormi a predstavenými. Myslím, že najviac nás v tomto duchu formoval a veľmi veľa pre nás znamenal profesor Jozef Vrablec⁶. Z vtedajších predstavených potom pán rektor Viliam Hořka.⁷

Šepkalo sa v seminári, že niektorí noví predstavení a profesori sú spolupracovníkmi ŠtB. Bral som to spočiatku ako realitu, ako nutné zlo a nepátral som po tom. Až keď sme spoločnou hladovkou protestovali proti nedobrovoľnému ukončeniu štúdia niektorých našich kolegov, videl som na vlastné oči, ktorí z predstavených stáli v službe štátnej moci. Postihnutí boli väčšinou starší kolegovia, z ktorých mnohí mali za sebou už aj iné štúdiá a ktorí sami alebo ich rodičia prejavili verejne nesúhlas s okupáciou Československa „spriateľnými“ armádami socialistických štátov. Nikto z predstavených takúto reakciu a podporu našich odchádzajúcich kolegov nečakal. Boli prekvapení a bola to veľká sila a prejav statočnosti.

Dovoľte mi byť aj osobný. Ako začínajúci tinedžer som chodieval s mamou na omše do Pezinka a v pamäti sa mi vynára obraz mladého kňaza za oltárom s dlhými, priam hipisáckymi vlasmi, ktorý v polovici 70. rokov minulého storočia priťahoval svojím zjavom i životu blízkymi kázňami. To ste boli vy. Verili ste v tej dobe, po ukončení teologickej fakulty, že budete môcť aspoň štandardne slobodne kázať, písať, učiť a kňazsky pôsobiť?

Myslím, že som bol v tejto veci slobodný, veľmi neformálny, hlavne v osobných stretnutiach a rozhovoroch. Stretával som sa s mladými ľuďmi v priestoroch reštaurácií, na zábalách alebo u nich doma. Tam sme debatovali dlho do noci, či spievali pri gitare. Bola to tiež doba, kedy sa liturgia podstatne menila, revolučná doba „beatových omší“, na ktoré sme tak radi chodili. V seminári som hral na klávesy v kapele „Štyria v čiernom“, ktorú založili Marcel Šiškovič a Vlado Koronthály, a svojím spôsobom som v tom voľne pokračoval v pastorácii. V Pezinku som viedol detský zbor, spievali sme pri bohoslužbe s mojím gitarovým sprievodom, bolo to fajn. Pán dekan Štefan Žilka⁸ mi spočiatku v tom nebránil, aj keď požadoval, aby sme ako kapláni zostávali na fare a ne navštevovali rodiny. To si vyhradzoval pre seba.

Z CMBF ste sa poznali s o dva roky starším kňazom Róbertom Gombíkom, ktorý podobne ako vy bol kaplánom, a to v blízkom Senci. Boli ste priatelia alebo len starší a mladší spolužiak? Boli ste si

názorovo blízki? Pýtam sa aj preto, lebo podľa archívnych dokumentov v ÚPN Štátna bezpečnosť zaevidovala končiaceho bohoslovca R. Gombíka ako svojho tajného spolupracovníka.

Aj keď sme boli s Róbertom na bohosloveckej fakulte v tom istom ročníku, počas štúdia sme sa bližšie nepoznali. To sa zmenilo až neskôr, keď sme sa začali stretávať ako kapláni, či už v Pezinku alebo v Senci, a zdieľali sme spoločne radosti i starosti pastorácie. Najviac nás potom zblížilo spoločné angažovanie sa v Charte 77. Tam sme si boli názorovo asi najbližšie. Čo sa týka kňazskej činnosti v našich farnostiach, vnímal som Róberta ako tradičnejšie založeného než som bol ja. To nám ale nebránilo často sa stýkať a preberať veci, ktoré prinášal život.

Je pre mňa novinkou, že ŠtB na konci štúdia evidovala Róberta ako svojho tajného spolupracovníka. Niečo také by mi ani nenapadlo, aj keď je pravda, že sa počas štúdia na bohosloveckej fakulte hovorilo, že niektorí spolužiaci spolupracujú s ŠtB, že súhlasia s Pacem in Terris a pod. Nič u Róberta tomu nenasvedčovalo. Na dianie okolo Charty 77 v Prahe ma upozornil on. Viacej totiž vnímal spoločenský a politický život. V tom sme sa líšili.

Zdá sa, že R. Gombík, s ktorým vás tak dramaticky spojil osud či božia vôľa v počiatku vašich kaplánskych liet, sa koncom svojich študentských čias chcel vymaniť zo spomenutého vzťahu s ŠtB. Vedeli ste o tom, hovoril vám o tom R. Gombík?

6 Jozef Vrablec (1914 – 2003) bol slovenský rímskokatolícky kňaz a teológ. Na CMBF v Bratislave prednášal od roku 1959 kresťanskú filozofiu, od roku 1968 pastorálnu teológiu. Mnohé jeho práce vyšli ako samizdaty.

7 Viliam Hořka (1915 – 1995) bol slovenský kňaz a spirituálny teológ. Od roku 1949 bol špirituálom kňazského seminára v Trnave, neskôr pôsobil ako farár. V rokoch 1968 a 1969 bol rektorom CMBF v Bratislave.

8 Štefan Žilka (1915 – 1991), slovenský kňaz. V rokoch 1971 – 1991 bol farárom a dekanom v Pezinku. Podľa Registračných protokolov zväzkov Štátnej bezpečnosti, uložených v Archíve Ústavu pamäti národa bol od roku 1967 evidovaný v kategórii Informátor a od roku 1972 v kategórii Agent. Je o. i. známe, že saleziánovi Štefanovi Sandtnerovi z Pezinka, odsúdenému vo vykonštruovanom procese v 50. rokoch na 15 rokov väzenia, pričom vo väzení bol 10 rokov, vybavil štátny súhlas, aby mohol vypomáhať vo farnosti Modra.

Svätá omša s biskupom J. Gábrišom pri vysviacke v kaplnke seminára CMBF v Bratislave 30. novembra 1974. Marian Zajíček vpravo.

(Zdroj: Archív M. Zajíčka)

Nikdy so mnou o tej veci Róbert nehovoril, ani neskôr po nežnej revolúcii v roku 1989, kedy som prvý raz počul o jeho údajnej spolupráci s ŠtB od niektorých kolegov zo seminára.

Od roku 1978 ste sa zrazu neobjavovali za oltárom. Až po rokoch sme sa my mladší dozvedeli, že vám i seneckému kaplánovi Gombíkovi komunisti vzali štátny súhlas, a neskôr aj, že to bolo kvôli vášmu i Gombíkovmu podpisu Charty 77. Čo boli vaše osobné alebo vnútorné pohnútky? Nemysleli ste si, že vám to môže zahatať aktívnu cestu kňaza?

Je fakt, že nám obom bol v lete 1978 odňatý štátnym cirkevným

tajomníkom štátny súhlas k výkonu duchovenskej činnosti, ako sa to vtedy nazývalo, a stalo sa to v súvislosti s podpisom Charty 77. Ten bol verejný, s udaním mena a adresy. Text Charty, ktorý sme si obaja vypočuli v Pezinku na fare z rádia z Hlasu Ameriky, nás silne oslovil. Bol tam súlad s myšlienkami evanjelia, lebo Charta sa usilovala o dodržiavanie ľudských práv, ku ktorým sa náš štát zaviazal v Helsinkách v dvoch medzinárodných paktoch. Stredobodom záujmu kresťanstva i úsilím o dodržiavanie ľudských práv, o ktoré sa zasaďovala Charta 77, bol človek. Videli sme v tom akúsi harmóniu s „ekonomiou spásy“, ako to nazval myslím Druhý vatikánsky koncil. Chceli sme

byť solidárni s tými, ktorí boli po podpise Charty vystavení existenčným postihom alebo boli väznení.

Nebolo to nič proti kňazstvu ako takému, no boli sme si samozrejme vedomí, že za to zaplatíme stratou štátneho súhlasu. Vykonávať pastoračnú službu bez tohto súhlasu bolo trestné. Mimochodom, kolega z nášho ročníka Milan Gono,⁹ ktorý nemal spomínaný štátny súhlas, bol za slúženie omše v súkromnom byte uväznený v Leopoldove, kde aj za nevyjasnených okolností zomrel „pádom z lešenia“. Ja som postupom času čoraz menej spájal kňazstvo s cirkevnou inštitúciou a doteraz vlastne hľadám odpoveď na otázku, čo to znamená byť kňaz.

9 Milan Gono (1938 – 1979), tajne vysvätený kňaz, ktorý bol tzv. záujmovou osobou štátnej bezpečnosti. Po zaistení štátnou bezpečnosťou pracoval ako väzeň na stavbe. Údajne spadol z lešenia, ale na tele sa našli rany po mučení počas pravdepodobného vyšetrovania ŠtB, na ktoré mohol zomrieť. Z lešenia ho tak mohli len zložiť už mŕtveho, aby tak nafingovali jeho smrť nešťastným pádom. Tento prípad je jedným z cca päťdesiatich, ktoré Ústav pamäti národa v zmysle zákona o pamäti národa v roku 2007 podal na Generálnu prokuratúru SR na vyšetrovanie. Doteraz sa žiadny z týchto prípadov, a teda ani smrť Milana Gona nevyšetrili.

Marian Zajíček (v strede) ako kaplán v Pezinku s mládežou u Vladimíra Paulínyho (1977) (Zdroj: Archív M. Zajíčka)

Je známe, že vás biskup Július Gábriš¹⁰ silno skritizoval, no i to, že ste sa s Gombíkom bránili, že Charta 77 obhajuje slobodu náboženstva a cirkevné práva. Ako to prebehlo na biskupstve a bol biskup Gábriš naozaj na vás nazlostený? Neobjavila sa od neho potom nejaká skrytá pochvala?

Pán biskup Gábriš, vtedy ešte apoštolský administrátor, si nás krátko po podpise Charty 77 predvolal do svojej rezidencie v Trnave. Naozaj bol nazlostený a hovoril s nami v priestoroch WC, kde nepredpokladal, že by bolo inštalované odpočúvacie zariadenie. Doslova povedal „*Takto vás rozšliapu!*“ a vyjadril sa jednoznačne,

že v Charte 77 nemáme čo hľadať, už len preto, že jej signatárom je okrem iných bývalých komunistov i český spisovateľ Pavel Kohout,¹¹ ktorý bol známy svojím proticirkevným postojom. Naše dôvody, že v texte Charty 77 sa výslovne zmieňuje požiadavka náboženskej slobody, ho nepresvedčili.¹² Skrytá pochvala sa naozaj

- 10 Mons. Július Gábriš (1913 – 1987), rímskokatolícky kňaz, od roku 1969 s právomocami sídelného biskupa bol na biskupa vysvätený v roku 1973. Od roku 1977 do svojej smrti apoštolský administrátor Trnavskej arcidiecézy. Pápež Ján Pavol II. mu bez zverejnenia udelil titul arcibiskup. Arcibiskup Gábriš sa zaslúžil o vznik slovenskej cirkevnej provincie v roku 1977. V úrade biskupa odolával tlaku komunistického režimu, vstupu do prorežimného ZKD – PIT, ktoré kritizoval pred svojimi kňazmi i spolupráci s ŠtB. Komunistické úrady a orgány bezpečnosti naňho vyvíjali psychický tlak, čo zhoršovalo jeho zdravie a spolu zapríčinilo smrť. Na jeho pohrebe sa zišlo približne 12 000 ľudí. Pápež Ján Pavol II. ocenil jeho rezistenciu voči komunistickému režimu.
- 11 Pavel Kohout (1928), český a rakúsky spisovateľ, básnik a dramatik, bývalý aktívny člen KSČ. Svoje názory menil, postupne kritizoval komunistický režim, na IV. zjazde Zväzu československo-sovietskeho priateľstva prečítal Solženicynov protestný list Zjazdu sovietskych spisovateľov, zúčastnil sa obrodného procesu v roku 1968, a preto bol v roku 1969 vylúčený z KSČ. Jeho tvorba bola odvtedy cenzurovaná. V roku 1977 podpísal *Prohlášení Charty 77*, sledovala ho ŠtB. V roku 1979 ho donútili k emigrácii, keď ho po jeho pobyte v NSR nevpustili do ČSSR a odňali mu čs. občianstvo. Získal rakúske občianstvo, žil a tvoril v Rakúsku a prispieval do samizdatov. Po novembri 1989 sa vrátil do Československa.
- 12 Charta 77 vydala dokumenty, podporujúce náboženské práva ako: *Náboženské práva a slobody* z apríla 1977, *Prenasledovanie cirkvi a veriacich* z marca 1982 a *Podpora petičnej akcie za náboženské slobody* z februára 1988.

Marian Zajíček (v strede v podrepe) s kolegami zo železničnej stanice Popelín (1978) (Zdroj: Archív M. Zajíčka)

neobjavila. Avšak Tonko Srholec¹³ nám neraz povedal, že je to hanba, že by si nás mali za to v cirkvi vážiť. On si naše rozhodnutie naozaj vážil a bol by šiel do toho s nami, keby nás bolo, ako povedal „*kňazov chartistov viac*“. Mal bolestné skúsenosti s vtedajším režimom, keď bol dlhé roky internovaný v Jáchymove ako politický väzeň. Bol opatrnejší a realistickejší, my sme

jednali spontánne a boli sme neskúsení.

Boli ste obvinení z podvracania republiky, rok vyšetrovaný, no proces nečakane zrušili. Čo podľa vás zabránilo vášmu odsúdeniu?

Áno, boli sme s Róbertom krátko internovaní v cele predbežného zadržania v bratislavskom Justičnom paláci,

kde sme čakali na súdne pojednanie v trestnej veci podvracania republiky, ktoré nám bolo preukázané. Po pár dňoch si nás predvolal prokurátor a oznámil nám, že nás prepúšťa, ale že budeme naďalej stíhaní v tejto veci na slobode. Naše trestné stíhanie bolo skutočne zrušené až v novembri 1989. Bolo to ako Damoklov meč, kedykoľvek sme mohli byť postavení

13 Anton Srholec, SDB (Saleziáni Don Bosca) (1929 – 2016), kňaz, salezián, politický väzeň, spisovateľ, filantrop. Študoval na saleziánskom gymnázium v Šaštíne. V roku 1950 bol v rámci Akcie K – likvidácie kláštorov na Slovensku zaistený. V roku 1951 počas úteku do zahraničia ho zaistila Pohraničná stráž, kruto ho vyšetrovali a v procese Titus Zeman a spol. odsúdili na dvanásť rokov väzenia. Trest si odtrpel vo väzniciach v Leopoldove, Ilave, Olomouci a na Pankráci v Prahe. Následne musel pracovať v neľudských podmienkach uránových baní a lágrov na Jáchymovsku. V roku 1960 ho prepustili na základe amnestie. Potom pracoval ako robotník a tajne študoval teológiu. V rokoch 1969 a 1970 doštudoval teológiu v Taliansku a bol pápežom vysvätený za kňaza. Po návrate do Československa pôsobil ako kňaz, neskôr mu odobrali štátny súhlas a ŠtB ho evidovala ako spolupracovníka, resp. neskôr ako nepriateľskú osobu. A. Srholec pôsobil v tajnej cirkvi, podieľal sa na vydávaní samizdatov, organizoval tajné teologické vzdelávanie a semináre, stretal sa so zahraničnými teológmi, bol činný v Slovenskom helsinskom výbore, pôsobil v Teofóre, podporoval Jána Čarnogurského v procese s Bratislavskou päťkou. Po roku 1989 bol predsedom Konfederácie politických väzňov Slovenska (KPVŠ) a založil a riadil charitatívne zariadenie pre bezdomovcov Resoty. Je autorom niekoľkých kníh ako *Experiment lásky*, *Svetlo z hlbín jáchymovských lágrov*, *Nová rodina v novom svete*, *Každodenné zmyslenia*, *Ako čerstvý chlieb*, *Sviatočné pozdravy* a iné, ako aj držiteľom viacerých ocenení za ochranu ľudských a náboženských práv a filantropiu. Je pochovaný v rodnej Skalici.

pred súd. Predvolávali nás však len na výsluchy.

Náš advokát, Dr. Ján Čarnogurský, nám vtedy povedal, že príčinou nášho prepustenia z väzby a potom len stíhania na slobode boli pravdepodobne akcie dvoch skupín Amnesty International vo Francúzsku a v nemeckom v Stuttgarte, ktoré si nás adoptovali ako väzňov svedomia a zasielali v rámci listovej kampane pravdepodobne stovky listov na vládu, kde požadovali naše prepustenie. To bol tlak, na ktorý neboli štátne úrady pripravené. Vieme tiež od Jána Čarnogurského, že naši slovenskí vyšetrovatelia sa chodili radiť do Prahy, ako v našej veci postupovať, lebo cirkevné veci boli svojím spôsobom „tenký ľad“ a nechceli urobiť chybu.

Komunisti vám „aspoň“ odňali štátny súhlas. Nemohli ste slúžiť omše, vysluhovať sviatosti, kázať.

Ako ste to prežívali vy a R. Gombík? Nebanovali ste predsa len po skončení procesu nad odňatím súhlasu za podporou Charty?

Ja som určite nebanoval a viem, že ani Róbert nie. Veď kto iný mal Chartu 77 podporiť, keď nie kňazi. Bol som v pastorácii od roku 1975, takže tri roky som verejne reprezentoval cirkev (mimochodom Ježišovo verejné vystupovanie trvalo s veľkou pravdepodobnosťou iba dva roky). Áno, nemohli sme slúžiť omše, kázať, ani vysluhovať sviatosti. Pavel Kohout, ktorého sme s Róbertom kontaktovali hneď v januári 1977 (jediná jeho adresa bola známa z vtedajších *Televíznych novín*) nás odrádzal od podpisu Charty. Doslova povedal, že čo by za to dal, keby on mohol hovoriť verejne k ľuďom ako my, a že to všetko stratíme. Povedal však, že ak je to otázkou nášho svedomia, aby sme navštívili

pražského katolíckeho filozofa Jana Sokola.¹⁴ To sme tiež urobili a on naše rozhodnutie podporil a zoznámil nás v Prahe s ďalšími chartistami. Som si istý, že nezáleží na dĺžke služby, ale na jej kvalite. Tak sme to vnímali obaja. Róbert Gombík sa úspešne pokúsil o možnosť vrátiť sa späť do pastorácie. Ja som nemal túto ambíciu, pretože som porušil verejný sľub celibátu, oženil som sa a mám dve dcéry. Neskôr som požiadal na odporúčenie kardinála Vlka pápeža Jána Pavla II. v súlade s cirkevným právom o laicizáciu, ktorá mi bola udelená. Kňaz v takom prípade sľubuje, že nebude verejne reprezentovať cirkev a nebude vykonávať bežnú pastoračnú činnosť. Zostáva mu však povinnosť kedykoľvek udeliť platne sviatosť ľuďom zomierajúcim, alebo tým, ktorí sa ocitnú v nebezpečenstve života, ak nie je prítomný iný kňaz. Kňazstvo sa laicizáciou nestráca.

Ako s odstupom času hodnotíte spôsob, ako ste text Charty rozširovali a čo ste si od toho sľubovali?

Šírenie textu Charty 77 medzi našimi spolubratmi v kňazskej službe bolo tak trochu spojené s našou naivitou a neskúsenosťou. Odoslali sme desiatky listov kňazom, o ktorých sme predpokladali, že by sa mohli aktívne pripojiť k Charte 77 aspoň svojím podpisom. V každom liste bol vložený text Charty a myslím i nejaké jej dokumenty pre základnú orientáciu a povzbudenie. Na obálke týchto listov sme ako odosielateľa uviedli Slovenskú knihu, pričom sme použili vlastnoručne vyrobenú pečiatku, čo už samo osebe mohlo byť podozrivé. Listy potom vhodil do schránky v Bratislave náš priateľ Ján Košč. Neskôr sme sa dozvedeli, že všetky listy boli zadržané ŠtB a žiaden z nich

Ako zamestnanec archeologického oddelenia Múzea hlavného mesta Prahy (1980)

(Zdroj: Archív M. Zajíčka)

k adresátom nedorazil. Je otázkou, kto sa postaral, aby sa ŠtB na túto našu aktivitu zamerala. Nám sa jednoducho javila Charta 77 ako dôležitá a chceli sme o nej informovať našich spolužiakov kňazov. Požiadal som o jej šírenie medzi mladými ľuďmi napríklad i moju farníčku v Banskej Štiavnici, slečnu Annu Jakubíkovú. Bola potom vystavená tvrdým výsluchom a internovaná vo vyšetrovacej cele v desivých a nedôstojných podmienkach (krv na stenách, výkaly a pod.) Bol jej tiež znemožnený prístup k vysokoškolskému vzdelaniu. Naše pokusy rozšíriť text Charty v okruhu našich známych skončili neúspešne, lebo i tí, ktorých sa nám podarilo osloviť, mali strach sa k nej pridať.

Je známe, že disident Václav Havel napríklad požiadal tajného biskupa Jána Korca, aby podpísal Chartu. Ten sa odvolal na univerzálnosť svojej služby a nepodpísal. Podobne napr. Ján Langoš Chartu nepodpísal, ale s chartistami spolupracoval. Pritom napr. niektorí ako Miroslav

14 Jan Sokol (1936 – 2021), bol český politik, filozof, vysokoškolský pedagóg, prekladateľ a kresťanský intelektuál. V roku 1968 sa aktívne zapojil do Diela koncilovej obnovy. Vyhlásenie Charty 77 podpísal v jej počiatkoch. Spolupracoval na vydávaní samizdatu *Prítomnosť*. Po novembri 1989 sa stal poslancom Federálneho zhromaždenia, neskôr ministrom školstva ČR. Bol kritikom vyhnaní Nemcov z ČSR po 2. svetovej vojne a člen Českej kresťanskej akadémie.

Kusý alebo Dominik Tatarka¹⁵ po jej podpise boli vystavení tlaku. Ako hodnotíte takéto postoje?

V živote som sa stretol u mnohých mojich priateľov s podobnými postojmi, aký uvádzate v prípade kardinála Korca či Jána Langoša. Vystaviť sa dobrovoľne represii nie je ľahké ani samozrejmé, vzhľadom na to, že tým so sebou strhávame a vystavujeme postihom i mnohých ďalších, najčastejšie tých najbližších. Keby som si v tej dobe viac uvedomoval tieto súvislosti a analyzoval v duchu, či jednáť naozaj správne, asi by som sa k Charte 77 nepripojil. V mojom prípade hrala veľkú rolu moja mladosť a tiež neskúsenosť, jednal som spontánne, neváhal som ani chvíľu.

Ako ste navonok i vnútorne reagovali na odňatie štátneho súhlasu? Verili ste zozáčiťku v obrat a obnovenie vašej kňazskej služby? Chceli ste svoje presvedčenie tak uchrániť pred devastačným vplyvom režimu?

Aby som bol úprimný, odňatie štátneho súhlasu bolo pre mňa spojené s určitou úľavou. Niektoré veci mi vo vtedajšej cirkevnej praxi boli cudzie, nechápal som ich. Odňatie štátneho súhlasu mi vtedy paradoxne prinieslo slobodu, prestal som byť viazaný na cirkevnú inštitúciu. Nesúhlasil som napríklad s povinným úradným celibátom, ktorý napodiv nebol pre mňa problém v období pred vysviackou, ale krátko po nej už áno. Za nesprávny stále považujem krst detí, niečo také cirkev do 4. storočia nepoznala.

Zaviedol ho až sv. Augustín z obavy, čo sa stane s deťmi po smrti, ak nebudú pokrstené. Obava a strach zo Stvoriteľa nebývajú dobrými radcami. A nie je to podľa mňa ani v súlade s Ježišovým chápaním krstu. Vytvárame tak často kresťanov „na papieri“, ktorí sa neskôr ku kresťanstvu už nehlásia. Známy je napríklad biblický citát: „Kto uverí a dá sa pokrstiť, bude zachránený.“ To sa v prípade detí ne deje a nemôže diať.

Pravdou je, že mi vtedy ani vo sne nenapadlo, že by sa v nejakej dohľadnej dobe zmenil politický režim. Skôr som dúfal v zmeny v cirkvi. Napríklad otázka dobrovoľného celibátu bola súčasťou agendy na Druhom vatikánskom koncile. Tento bod nakoniec nebol prejednaný s odôvodnením, že na koncile sa treba venovať dôležitejším veciam a otázku dobrovoľnosti celibátu možno riešiť po koncile.

K tomu však už nedošlo, bola to chyba. Nakoniec ma prekvapila politická zmena v roku 1989 a naopak ma sklamlalo, že potrebné zmeny v cirkvi, ktoré požadoval koncil, boli pomalé, alebo sa neuskutočnili vôbec, napríklad požiadavka nového kódexu cirkevného práva. Ja som si zahatil cestu k pastoračnej službe tým, že som sa oženil. Osobne som nepociťoval nijaký devastačný vplyv socialistického režimu na moje presvedčenie. To patrí ku vnútornej slobode, tam je akýkoľvek režim bezmocný.

R. Gombík sa do roku 1985 prebýjal životom ako robotník či pomocný duchovný v kostole bez súhlasu

a platu. Vy ste pracovali na rôznych zamestnaniach. Cítili ste krivdu zo strany režimu a nepochopenie hierarchie? Cítili ste, že trpíte za vieru?

Krivdy zo strany režimu som nepociťoval ani tak ja osobne, oveľa viac ma trápilo, keď moji príbuzní a priatelia boli kvôli mne vystavení represiam. Tak nejako som už počítal s následkami svojho rozhodnutia. Áno, bolo v tom isté utrpenie za vieru, za presvedčenie, ale ja som nebol napríklad nikdy vystavený fyzickému násiliu, ako tomu bolo u iných signatárov Charty 77. Mal som dobrý pocit, že som podporil dodržiavanie ľudských práv a nikdy som to nelutoval, naopak, bolo to pre mňa v mnohých smeroch obohatením. Ani neviem, či som od cirkevnej hierarchie na Slovensku čakal podporu, skôr nie. Cirkevní predstavitelia boli za socializmu ochromení strachom a niektorí i obavami o budúcnosť cirkvi. Mnohí z nich kolaborovali s komunistickým režimom, boli napríklad aktívnymi členmi štátom podporovanej organizácie *Pacem in terris*. Treba však povedať, že som našiel porozumenie u mnohých kňazov v Prahe. V Bratislave sa mi paradoxne vtedy najväčšie podpory dostalo zo strany ľavicových intelektuálov, hlavne od Míra Kusého, Milana Šimečku, Dominika Tatarku. Mal som česť poznať a stretávať sa i s Jánom Budajom, ktorý mi bol veľkou oporou, ale Chartu 77 vnímal ako český vzdor, na Slovensku chcel vzdorovať režimu iným spôsobom.

15 Dominik Tatarka, (14. 3. 1913 – 10. 5. 1989), vyštudoval odbor čeština – slovenčina – francúzština na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe a následne dva roky študoval na Sorbonne v Paríži. Počas vojnových rokov učil slovenčinu a francúzštinu na gymnáziu v Turčianskom sv. Martine a v Žiline, dokončil si vysokoškolské štúdium, vstúpil do KSČ a zapojil sa do Slovenského národného povstania. Venoval sa reflexii druhej svetovej vojny, fašizmu a násilia, vízií sociálne spravodlivého sveta, propagandisticky písal napr. v kolektívizácii. Pracoval v rôznych funkciách v žurnalistike, literatúre a filme. Knihou *Démon súhlasu* z roku 1956 zmenil svoj pohľad na režim. Postupne do roku 1968 mení svoje politické názory, odkláňa sa od dogmatického komunizmu a v auguste 1968 otvorene protestuje proti okupácii. V roku 1969 získal ešte titul zaslužilý umelec a pracuje ako šéfredaktor *Literárneho života*, no po odstavení Alexandra Dubčeka vystupuje z KSČ a je v nemilosti normalizácie. Stretáva sa s odporcami režimu, sleduje ho ŠtB, stáva sa proskribovaným autorom. Podpisuje Chartu 77, knihy mu vychádzajú v exilových vydavateľstvách a publikuje v samizdatoch. V roku 1986 mu Nadácia Charty 77 udelila Cenu Jaroslava Seiferta za trilógiu *Písačky*. Koncom 80. rokov je členom Hnutia za občiansku slobodu (HOS). Na sklonku života požiadal o návrat do cirkvi. Po novembri 1989 získal niekoľko ocenení. Po Dominikovi Tatarkovi je pomenovaná literárna *Cena Dominika Tatarku*.

Ústav pamäti národa v roku 2012 natočil film *Tiene barbarskej noci*. Anton Srholec v ňom hovorí, že ak si človek udrží slobodu vnútornú, ľahšie sa mu znáša nesloboda vonkajšia. Ako dnes, po 45 rokoch, vnímate chartu? Pomohol vám jej podpis paradoxne akoby nedostať sa do závozu režimu, napríklad v ZKD PIT alebo izolácii a strachu ako kňazi, ktorým sa vyhrážali?

Ako som už povedal, vnútorná sloboda je svojím spôsobom nedotknuteľná, je to svätyňa v srdci a nijaký režim ju nemôže nikomu vziať. Súhlasím s Tonkom Srholcom, že ak si ju uchováme, ľahšie znesieme vonkajšie obmedzenia. S odstupom dlhých rokov si uvedomujem, že Charta a spoločenstvo ľudí, ktorí ju tvorili, bola silným podnetom pre udržanie si slobody vnútornej. Ktovie, ako by som obstál bez tohto vykročenia, bez vystúpenia z radu, v súkolí vtedajšej politickej a náboženskej reality na Slovensku. Mnohého som bol tak iste ušetrený.

Mala charta nejaký vplyv na Slovensko a ako si vysvetľujete fakt, že na Slovensku získala Charta len niečo vyše 40 podpisov?

Na Slovensko ako také asi nemala Charta výraznejší dopad. Bola vnímaná ako česká vec, ako český vzdor. Na druhej strane ale tých asi štyridsiaticich ľudí oslovila tak, že sa k nej pridali, často za cenu tvrdých represíí, neistoty, čo sa stane zajtra, a straty osobného pohodlia a to o niečom svedčí. Veď Chartu podpísali takí ľudia, ako bol profesor Miro Kúsý, spisovateľka Hana Ponická, spisovateľ Dominik Tatarka. Náš slovenský historik Ján Mlynárik a Dominik Tatarka boli medzi prvými signatármi Charty v pražskej kaviarni Slávie, kde ich v tejto

Marian Zajíček (vľavo) s Róbertom Gombíkom na Václavskom námestí v Prahe (1990)

(Zdroj: Archív M. Zajíčka)

veci kontaktoval Václav Havel. Rád by som ešte tých ostatných slovenských signatárov poznal a navštívil ich. Na to sa teším.

Reakciou režimu na Chartu 77 bola podpisová kampaň, ktorá mala demonštrovať podporu kultúrnej politiky štátu, no zároveň ponížovala mnohých tvorivých ľudí. Ako hodnotíte túto nátlakovú kampaň, tzv. Antichartu¹⁶, a čo si myslíte o ľuďoch, ktorí ju podpísali a po novembri 1989 banalizujú tento svoj krok?

Odsudzovali niečo, čo asi nikdy sami nečítali. Čo na to povedať? Trochu to pripomína 50. roky a vtedajšie politické procesy. Zmanipulovaní občania súhlasili s popravami tých, ktorých nepoznali.

Už viac ako štyridsať rokov žijete a pracujete v Prahe. Bol vtedy váš

odchod do Prahy rebélie alebo spôsob, ako si udržať identitu, osobnú slobodu? Ako ste sa tie roky cítili?

Odchod do Prahy bol viac-menej prirodzeným krokom. Tam som sa mohol stretávať s oveľa väčším počtom signatárov Charty, boli sme na jednej lodi, bolo to povzbudzujúce. Spoznal som sa tam so vzácnymi osobnosťami, ktorí stáli pri zrode Charty 77, ako bol Václav Havel, Jiří Němec, Dana Němcová, Václav Benda, Petr Uhl a celý rad ďalších. Veľa pre mňa znamenalo, že som tam stretával katolíckych a evanjelických duchovných, ktorí Chartu podpísali a angažovali sa v nej. Bol to napr. Josef Zvěřina, Václav Malý, František Lízna, Josef Kordík či Svatopluk Karásek. Odchod do Prahy nebola rebélie, skôr udržanie si vlastnej identity.

Ďakujem za rozhovor.

16 Anticharta je zľudovený názov pre vyhlásenie čs. výborov umeleckých zväzov s názvom *Za nové tvorivé činy v mene socializmu a mieru*, prijaté na zasadnutí koncom januára 1977 v Národnom divadle v Prahe, ako reakcia režimu na vznik Charty 77 a následne kampaň, ktorá hanbila a odsudzovala Chartu 77. Tento dokument na tomto zasadnutí a neskôr podpísali mnohí známi predstavitelia najmä kultúrnej obce a ich podpisy, ktorých napokon bolo približne 7-tisíc, zverejňovali stránicke noviny Rudé právo. Signatári „anticharty“ však nemali možnosť sa s textom Charty 77 oficiálne zoznámiť. Anticharta tak aj legitimizovala prenasledovanie signatárov Charty 77 a mala zastrašiť a odradiť ďalších potenciálnych signatárov Charty 77. Podobne kritici a odporcovia Anticharty i tí, ktorí ju odmietali podpísať, boli prenasledovaní.

MÁRIA MIKOVÁ – MARTIN HOMZA – MILAN NOVOTNÝ, eds.

ŠTUDENTSKÝ PROLÓG
K NEŽNEJ REVOLÚCII.
BRATISLAVA 16. NOVEMBER
1989

Bratislava: Slovenské dejiny, o. z., 2019, 133 s.

Rok 2019 sa na Slovensku niesol v znamení 30. výročia Nežnej revolúcie. Pri tejto príležitosti sa konali vedecké konferencie a výstavy, vyšlo tiež niekoľko nových tematických publikácií. Jednou z nich je zbierka spomienok *Študentský prológ k Nežnej revolúcii* s podtitulom *Bratislava 16. november 1989*, v ktorej sa nachádza dvadsať príspevkov pamätníkov na udalosti Novembra '89. Centrom ich spomienok je demonštrácia študentov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (UK), ktorá sa odohrala v Bratislave v predvečer oficiálneho začiatku Nežnej revolúcie 16. novembra 1989. Bola to prvá študentská demonštrácia v Československu od roku 1969 a prvé väčšie verejné občianske protestné vystúpenie na Slovensku od Sviečkovej manifestácie v marci

1988. Táto demonštrácia bola úradne neohlásená, a teda automaticky nepovolená, organizovaná bez kooperácie so Socialistickým zväzom mládeže alebo inými oficiálnymi inštitúciami. Už to napovedá, že zúčastniť sa jej vyžadovalo v danom čase a mieste nemálo odvahy. Jej význam zvýrazňuje skutočnosť, že protirežimové aktivity, ktoré začali na pôde Filozofickej fakulty UK prebiehať od pondelka 20. novembra 1989 (ako odpoveď na udalosť zo 17. novembra 1989 v Prahe), boli s touto bratislavskou študentskou demonštráciou prepojené chronologicky aj personálne.

Dlhé roky sa mohlo zdať, že bratislavskú študentskú demonštráciu zo 16. novembra 1989 natolko zatienili udalosti nasledujúcich novembrových dní a týždňov, že sa z kolektívnej pamäti vytratila. S tým sa však nezmierili jej účastníci, bývalí študenti Filozofickej fakulty UK, ktorí sa rozhodli vrátiť ju do povedomia odbornej i laickej verejnosti. Publikácia *Študentský prológ k Nežnej revolúcii* je výraznou aktivitou tohto ich snaženia, ktoré sa začalo už ich vyhlásením pri 10. výročí Nežnej revolúcie a pokračovalo pri 20. výročí iniciovaním osadenia dvoch spomienkových tabúľ v Bratislave. Pri treťom okrúhlom výročí jej pamätníci ponúkli svoje spomienky verejnosti, ktorá sa môže dozvedieť okrem ich osobných spomienok na samotnú udalosť zo 16. novembra 1989 aj to, že táto demonštrácia bola vyvrcholením ich aktivít a nespokojnosti, ktoré zažívali v druhej polovici 80. rokov 20. storočia.

Autorom prvého príspevku je vtedajší a súčasný vysokoškolský pedagóg Valér Mikula. Osobne sa nezúčastnil demonštrácie 16. novembra 1989. Píše o impulze, ktorý študentské hnutie dalo udalostiam Novembra '89. Pripomína, že študenti sa nevyznačovali takým pochopením pre komunistov ako Verejnosť proti násiliu, ktorá nahradila pôvodný študentský odpor konceptom kooperácie. Valér Mikula bol prvým pedagógom, ktorý 20. novembra 1989 v aule UK podporil študentov počas ich konfrontácie

s vedením fakulty. V roku 2017 zostavil zbierku svedectiev, spomienok a dokumentov o priebehu Nežnej revolúcie na Filozofickej fakulte UK *Filozofi v novembri*.

Druhý príspevok je venovaný Svetoslavovi Bombíkovi, jednému zo študentských lídrov Nežnej revolúcie, najmladšiemu poslancovi SNR v roku 1990 a neskôr diplomatovi, ktorý tragicky zahynul v roku 1995. V archívnom rozhovore z roku 2013 na neho spomína jeho sestra Dagmar Füle, rod. Bombíková. S. Bombík bol proeurópsky zmýšľajúci človek, ktorý, ako sa dozvedáme z jeho textu *Teraz vám prezradím...* z roku 1994, za chybu študentského hnutia považoval to, že sa nesformovalo do politickej strany a nešlo so svojou víziou do volieb, tak ako sa to podarilo maďarskému, vtedy študentskému, Fideszu. D. Füle prispela do publikácie aj vlastným príspevkom, v ktorom opisuje atmosféru, v akej žili a študovali vysokoškolskí koncom 80. rokov v Bratislave. „*Schizofrénia doby bola neznesiteľná – iné sme hovorili doma, a iné na verejnosti.*“ Napriek tomu, že najvyšší funkcionári Komunistickej strany Československa (KSČ) deklarovali prestavbu socializmu, na pracoviskách a školách prevládali staré normalizačné spôsoby. Autorka spomína, ako na jar 1989 vsunula do seminárnej práce úryvok rozhovoru s Alexandrom Dubčekom, ktorý v tom čase odvyšielala maďarská televízia. Seminárna práca jej so spolužiakmi neprešla a boli za ňu „*pranierovaní pred celým ročníkom*“. Zaujímavou je spomienka na jedno z miest, kde sa stretávali študenti, a to na kaviareň Veľký a Malý Krym. V Malom Kryme sedávali prevažne študenti Katedry žurnalistiky UK a novinári z blízkeho okolia. Autorka uvádza aj ďalšie miesta a študentské aktivity, ako aj svoje spomienky na Sviečkovú manifestáciu a demonštráciu 16. novembra 1989, ktorých bola účastníčkou.

Z hľadiska nových informácií je veľmi prínosný príspevok Magdy Biznárovej, rod. Hlaváčovej, ktorá bola iniciátorkou demonštrácie zo

16. novembra 1989. Myšlienka na jej zorganizovanie v nej zrela od jej účasti na Sviečkovej demonstrácii. „*Nebola som politicky zdatná, no nejako ma osvietilo a uvedomovala som si, že sa musíme tváriť, akoby nám naivne išlo len o študentskú agendu.*“ Tu autorka vystihuje podstatu študentskej demonstrácie, počas ktorej sa študenti svojimi vyhláseniami a požiadavkami hlásili k dvom veľkým, navzájom súvisiacim témam, a to k vysokému školstvu a k slobode a demokracii. S mladšou sestrou Jankou, vtedy stredoškôľčkou, naplánovali trasu, heslá a stratégiu ako šíriť informáciu o demonstrácii: ústne medzi dôveryhodnými kamarátmi. Vďaka tejto stratégii nikto okrem nich presne nevedel, kto s nápadom na študentskú demonstráciu prišiel ako prvý. M. Biznárová ďalej uvádza, že „*celý pochod bol vymyslený tak, aby nik nevytýčal z davu, aby sme boli masa bez štruktúry.*“ Už na začiatku demonstrácie na Mierovom, dnešnom Hodžovom námestí sa ale ukázala potreba ľudí, ktorí by študentov nabádali k akcii, napríklad aby vytvorili na námestí kruh a neskôr živú reťaz, v ktorej sa vydali na pochod mestom (z Hodžovho námestia prešli na Hviezdoslavovo námestie, odtiaľ na Šafárikovo námestie k hlavnej budove UK a pochod ukončili pred budovou vtedajšieho ministerstva školstva Slovenskej socialistickej republiky na dnešnej Dobrovičovej ulici). Autorka v tejto súvislosti spomína meno Marcela Samuhela, absolventa žurnalistiky na UK a člena tretieho františkánskeho rádu, ktorý viedol študentov mestom. Na zachovaných záberoch televíznej kamery môžeme skutočne vidieť M. Samuhela, ako ide v čele živej reťaze študentov a v rukách drží kyticu kvetov, ktorú podľa svedectiev položil na miesto, kde bola v auguste 1968 zastrelená študentka Danka Košanová.

Ďalšou významnou osobnosťou 16. novembra 1989, ktorá prispela do publikácie je Henrieta Hrinková. Stala sa neformálnou hovorkyňou študentskej demonstrácie, keď dokázala pred vtedajším ministerstvom školstva formulovať požiadavky študentov

a viedla diskusiu s komunistickými funkcionármi Gejzom Šlapkom a Jánom Porvazníkom. Autorka spomína, ako jej večer po pochode volali, aby sa pripravila, že bude spolu s ďalšími spolužiakmi vylúčená zo štúdia žurnalistiky. To sa kvôli nasledujúcim udalostiam prirodzene nestalo a autorka je vďačná za to, že bola súčasťou dobrej spoločnosti – „*spoločnosti odvážnych ľudí a myšlienok.*“ Za najpodstatnejšie, čo dal Slovensku pád totality a formovanie demokratického systému, považuje slobodu – prejavu, prístupu k informáciám, poznania, vzdelania, cestovania.

Hodnotné informácie o tom, čo predchádzalo 16. novembru 1989, prináša vo svojom príspevku Milan Novotný. Približuje aktivity skupiny približne tridsiatich študentov, ktorí sa v rámci dvoch ročníkov rôznych študijných kombinácií (so začiatkom štúdia v roku 1986, resp. 1987) na Filozofickej fakulte UK postupne prepojili v rámci niekoľkých iniciatív. Veriaci študenti sa schádzali na pravidelných stretnutiach po rôznych utajených bytoch v Bratislave. „*Stretnutia mali okrem hlavného – duchovného – aj politický rozmer, v rámci ktorého sme diskutovali o aktuálnom vývoji vo vtedajšej Československej socialistickej republike i v zahraničí.*“ Ďalší študenti sa angažovali predovšetkým v ekologických aktivitách a boli spojení so známou bratislavskou Základnou organizáciou Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny číslo 6. Autor ďalej uvádza niekoľko neoficiálnych aktivít, akými bola napríklad účasť na púťach alebo obnova pamätníka Milana Rastislava Štefánika v Ivanke pri Dunaji, na ktorých sa zúčastňovali počas akademického roka 1988/1989. „*Počas uvedeného školského roka sme sa, posilnení silnejším politickým odmäkom v Moskve za Gorbačovovej éry, už čoraz smelšie púšťali do otvorených polemík s pedagógmi.*“ V lete 1989 dozrela v tejto skupine myšlienka na vydávanie časopisu študentov Filozofickej fakulty UK *Proglas*. Prípravy na jeho vydávanie začali v septembri 1989. Záverečné redakčné práce na

prvom čísle časopisu zhodou okolností začali v stredu, 15. novembra 1989. Stretnutie ukončili dohodou, že sa na druhý deň stretávajú na vtedajšom Mierovom námestí. Autor ďalej vo svojom príspevku spomína na demonstráciu zo 16. novembra 1989 a pripomína, že boli po celý jej čas sledovaní a monitorovaní jednotkami Zboru národnej bezpečnosti. Keď sa študenti v sobotu na internáte z vysielania Slobodnej Európy dozvedeli, čo sa stalo predchádzajúci večer na Národnej triede v Prahe, začali spisovať protestné letáky a vyzývať spolužiakov z filozofickej fakulty, aby v pondelok ráno namiesto prednášok a seminárov prišli do vstupnej haly budovy UK, kde sa mali dohodnúť na ďalšom postupe. „*V nedeľu večer na internáte E. Štúra v Mlynskej doline sme pripravili prvé študentské protestné vyhlásenie, ktoré sme prečítali v preplnenej vstupnej hale UK v pondelok 20. novembra ráno o 9.00 hod.*“ Približne o hodinu a pol vznikol v aule UK na Slovensku prvý vysokoškolský štrajkový výbor. Až na jednu výnimku ho tvorili aktívni účastníci študentskej demonstrácie zo 16. novembra 1989. Ďalší príspevok, ktorý prináša informácie k aktivitám študentov Filozofickej fakulty UK, je od Martina Homzu. Myšlienkový svet vtedajšieho študenta humanitného odboru charakterizuje nasledovne: „*Na jednej strane silný závan budúcich slobodnejších čias, na druhej strane čoraz skostnatenejšie politické pomery, a v tomto túžba po odstránení všetkých umelých bariér, ktoré hatali slobodný pohyb ducha.*“ Ich symbolom boli pre vysokoškolákov povinné ideologické marxisticko-leninské predmety. Autor prináša zaujímavé informácie o povinnej vojenskej katedre, ktorej inštitucionálny zámer sa míňal účinku a, naopak, slúžila ako prostredie, v ktorom sa stretávali rôzne kritické smery vtedajšej mužskej časti študentstva na Filozofickej fakulte UK. V príspevku ďalej oboznamuje čitateľa s ďalšími neoficiálnymi aktivitami študentov, napríklad brigádami na Kláštorisku, kde v lete 1989 symbolicky vztýčili slovenský dvojkříž a stretnutiami, ktoré sa konali

od septembra 1989 v súvislosti s kreo- vaním časopisu *Proglas*. Rovnako ako v dvoch predchádzajúcich prípadoch prináša rozsiahly a informačne hodnotný príspevok Dionýz Hochel. Autor sa venuje aktivitám študentov Filozofickej fakulty UK a pripomína, že so spolužiakmi už v roku 1987 založili Eko sekciu Stromu života. Na nástenke katedry histórie začali uverejňovať kritické články k vtedajšiemu ničeniu prírody a historických častí Bratislavy, ako aj krátke články zo slovenských dejín a ochranných tém. Táto aktivita neunikla pozornosti Štátnej bezpečnosti. Autor tiež spomína na jednu z udalostí, ktorá signalizovala, že sa na UK začala stretávať odvážnejšie naladená generácia študentov. Bola ňou návšteva francúzskeho prezidenta François Mitterranda, ktorý UK navštívil v decembri 1988. Niekoľkým študentom sa podarilo dostať do auly a napriek prítomnosti vysokých komunistických funkcionárov si dovolili nahlas položiť otázku o nemožnosti štúdia vo Francúzsku. Ďalej okrem vlastných spomienok na 16. november 1989 spomína na to, ako študenti v aule UK vyjadrili 20. novembra vedeniu Filozofickej fakulty UK nedôveru a vyhlásili okupačný štrajk.

Nové zaujímavé informácie prinášajú príspevky Márie Mikovej a Bernadetty Pitoňakovej, rod. Koyšovej, ktoré sa 16. novembra 1989 po skončení demonštrácie pokúsili dostať do internátneho rozhlasového štúdia v Mlynskej doline a informovať o tom, čo sa udialo v meste. To sa im nepodarilo, za to si ich ale všimol riaditeľ internátu Bujaček, ktorý sa ich následne v kancelárii pýtal na to, čo sa udialo. Otázky pokračovali aj nasledujúce ráno, tentokrát bol prítomný aj prodekan Zelenák. Podľa spomienok M. Mikovej sa mali v pondelok 20. novembra ráno dostaviť o ôsmej do kancelárie dekana Filozofickej fakulty UK Jozefa Vladára. Nikto zo zúčastnených vtedy samozrejme ešte netušil, ako sa bude vyvíjať pondelkové ráno na UK.

Študentskej demonštrácie 16. novembra 1989 sa zúčastnilo aj niekoľko stredoškôlkov, najmä z Gymnázia

Alexandra Markuša v Bratislave. Jeden z nich, Daniel Šmihula, vo svojom príspevku opisuje priebeh demonštrácie a tiež to, ako sa 20. novembra vydal do UNIK-u na dohovorenú schôdzku s G. Šlapkom a ďalšími funkcionármi, ktorí však neprišli. Študenti sa preto autobusmi presunuli na dnešné Trnavské múzeum k Domu odborov a neskôr do centra mesta, kde boli svedkami oznámenia založenia Verejnosti proti násiliu. Aj ďalší z pamätníkov, Miroslav Kováčik, vo svojom príspevku venuje hlavný priestor spomienkam na 16. november 1989 a dáva mu prívlastok Deň D. *„Ja i mnohí ďalší sme práve vtedy prekročili svoj Rubikon – hranicu toho, v čom sme vyrastali, čo nám vraveli, že nesmieme hovoriť, myslieť si či robiť, a už sme si nechceli nechať klamať od režimu, v ktorom sme nechceli ďalej žiť.“* Rovnako aj ďalšie príspevky v recenzovanej publikácii, dlhšie aj kratšie, sa primárne venujú spomienkam na 16. november 1989. Ich autormi sú Eduard Pallay, Marek Eštok, Martin Juhás, Pavol Krempaský, Monika Matejková, Maroš Púchovský a Pavol Vitko.

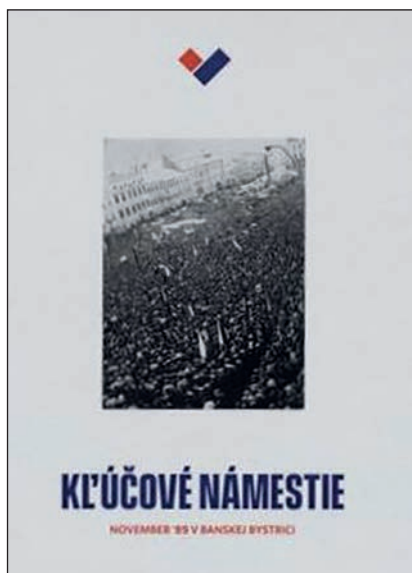
Posledným príspevkom v publikácii je archívny rozhovor z roku 2014 s Pavlom Jaczom, vtedajším redaktorom Televíznych novín v Československej televízii, ktorý „nakrútil“ demonštráciu 16. novembra 1989. P. Jacz sa od svojich zdrojov dozvedel o chystanom zhromaždení študentov, ale nadriadení mu nedovolili nakrúcať ju. Na vlastnú päsť sa aj tak vybral pred vtedajší Pioniersky palác, kde na jeho prekvapenie zbadal kameramana z televízie, ktorého tam poslali pre potreby Štátnej bezpečnosti. Podarilo sa mu danú situáciu využiť a s kameramanom natočil pochod študentov mestom a aj diskusiu pred budovou ministerstva školstva. Študentom dal dokonca možnosť vyjadriť ich požiadavky na kameru a viacerí tak spravili.

Publikácia *Študentský prológ k Nežnej revolúcii* okrem dvadsiatich príspevkov obsahuje aj prílohy – zoznam doposiaľ zistených účastníkov demonštrácie, text Vyhlásenie k 16. novembru 1989 po 10 rokoch a fotografie,

viažuce sa k 16. novembru 1989. Závety príspevkov vhodne dopĺňajú stručné životopisné medailóny ich autorov, z ktorých sa čitateľ dozvie najmä to, kde dnes pôsobia. Publikácia nie je úplne originálna, keďže šesť z dvadsiatich príspevkov už bolo publikovaných na iných miestach. Niektorým čitateľom môže chýbať aj „opozičný“ príspevok, napríklad od pamätníka z vtedajších oficiálnych štruktúr. Publikácia si ale nedáva za cieľ byť objektívnou historiografiou, je to zbierka spomienok ľudí, ktorých spájajú roky štúdia a aktivít na Filozofickej fakulte UK v druhej polovici 80. rokov 20. storočia a ktorí sa zúčastnili na študentskej demonštrácii 16. novembra 1989, ktorú dnes označujeme za prológ Nežnej revolúcie na Slovensku. Pozornému čitateľovi tiež neunikne, že si v niektorých príspevkoch ich autori občas protirečia, stáva sa to najmä pri informácii, ako vôbec samotná demonštrácia vznikla. Z tohto pohľadu je historicky najcennejší príspevok M. Biznárovej, ktorá sa hlási k iniciácii danej akcie a spomína meno M. Samuhela, o ktorom sa doteraz vedelo iba okrajovo.

Potenciál recenzovanej publikácie nie je iba v popularizácii obdobia Nežnej revolúcie na Slovensku a v tom, že je výbornou pomôckou pre študentov všetkých stupňov škôl, pracujúcich na svojich projektoch a seminárnych prácach (e-kniha je dostupná zdarma). Mohla by byť tiež vzorom pre ďalšie skupiny pamätníkov – študentov z roku 1989 na iných vysokých školách, ktorí sa mnohí dodnes stretávajú, aby zostavili podobnú zbierku svojich spomienok. Rovnako by tým pomohli popularizovať tému študentstva a Nežnej revolúcie vo svojom regióne a poskytl by záchytný bod pre študentov histórie, ktorý by chceli v tejto oblasti bádať. *Študentský prológ k Nežnej revolúcii* je cennou zbierkou spomienok aktívnych študentov, ktorí ako prví vykročili na cestu zmeny. Ich nebojnosť a boj za slobodu, demokraciu a akademické práva môžu byť vzorom aj pre ďalšie generácie študentov.

Tomáš Kráľovič

MARTIN ÚRADNÍČEK, ed.

KLÚČOVÉ NÁMESTIE. NOVEMBER '89 V BANSKEJ BYSTRICI

Banská Bystrica: Mesto Banská Bystrica a Banskobystrický samosprávny kraj, 2019, 256 s.

Po medenej a povstaleckej Banskej Bystrici sa otvára nový rozmer okresného mesta vo víre veľkých dejín. Tridsať rokov po Nežnej revolúcii a páde komunistickej totality vyšla populárno-náučná publikácia dobových a súčasných svedectiev o prelomovej zmene vo vtedajšom povestnom roku zázrakov. Svojím názvom odkazuje na výrok Václava Havla z decembra 1989: „*Naše zeme sa stala jediným veľkým náměstím, kde každý mohol a môže promluvit...*“

Autorský kolektív doslova odomkol zachované, objavené i doteraz málo známe pramene. Pred verejnosťou odkrýva a sumarizuje cenné pohľady na revolučné dianie v lokálnom priestore v širšom súdobom kontexte – prezentuje, čo všetko sa stalo pri tom kľúčové. Sledujeme paralelný faktografický príbeh v Československu i Banskej Bystrici (graficky odlišný v podobe československého štátneho znaku a banskobystrického

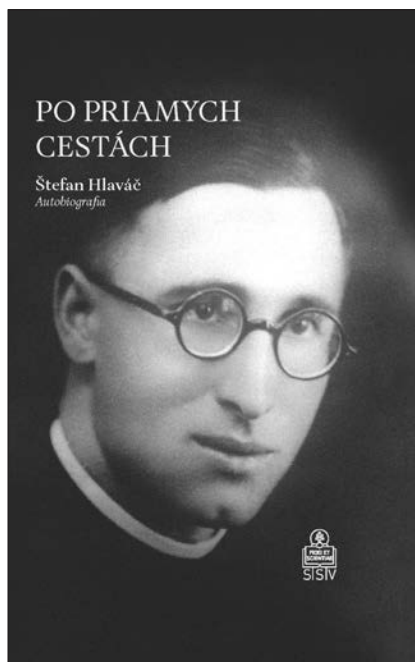
erbu) a nachádzame sa zoči-voči reáliám, ako sa spoločenské pohyby odohrávali v rámci študentského vysokoškolského hnutia na pedagogickej fakulte, krajského centra Verejnosti proti násiliu (VPN), v podniku Smrečina, medzi ochranármi-zelenými, v banskobystrickej opere či médiách, ale tiež odvrátenej strany – všemocnej Štátnej bezpečnosti. Výskum revolúcie (i následného postkomunistického diania) v regióne spritomňuje miestne špecifiká, ktoré sa popri politických a hospodárskych premenách prejavili tiež v symbolickej rovine (novembrové nápisy ako „*dnes pijú len štrajkokazy*“, živá reťaz ku dňu ľudských práv, premenovanie komunistických názvov ulíc, rúcanie sochy Vladimíra I. Lenina, protest za odchod sovietskych okupačných vojsk zo Sliača, založenie Samostatnej strany slobodného smiechu a pod.). Cez archívne fotografie, plagáty, správy tajnej polície a regionálnej tlače *Smer-u* a *Priekopník-a* vstupujeme do zákulisia dramatickej doby, mimoriadnych udalostí a ich aktérov. Nielen v Prahe a Bratislave sa písali dejiny, a tak banskobystrická cesta od totality k demokracii sa rekonštruuje na základe ťažiskových kapitol: *Sto kľúčových dní, Cez kľúčové dierku* verus *Kľúčové spomienky*. Pre menej zasvätených a súčasnú generáciu spestruje prácu päťdesiatdvahešlový *Register zabudnutých výrazov. Malý novembrový slovník* alebo *Kľúčové slová, skratky a zdroje*. Využitím revolučného kalendára od novembra 1989 do júna 1990, ktorý tvorí viac ako polovicu rozsahu knihy, i sprievodných pamätí, získava obraz o predmetnom zdokumentovanom medzníku živú intenzitu. Ocitáme sa v atmosfére malých revolúcií na uliciach a na pracoviskách, v životoch vtedajšej banskobystrickej komunity, a sledujeme aj v pomyslených otázkach, čo pre nich znamenal November a ako ovplyvnil ich osud. Či už to boli túžby po zmene, časy tehotné slobodou, stavy bezmocnosti, strachu, nádeje, zomknutosti na námestiach či vzbury charaktérov... Čitatelia si môžu takisto vytvoriť mapu, kde prebiehali dôležité udalosti v budove národného výboru, v krajskej centrále komunistickej strany či VPN. Na dátumy v chronologickej časti práce

sa pripájajú v ďalšej časti príbehy – memoárové vstupy, ktoré dotvárajú bližšiu a zážitkovú stránku udalostí v podobe oral history.

Publikácia prezrádza, že prevládajú akoby dvojnásobné dejiny – učené a kronikárske (často v nadvláde jednej normovanej pravdy) a malé – osobné, súkromné či prežité. Ako spomína napríklad Martin Krajčovič, tribún novembra a krajskej VPN, revolúciu sme si nevyštrngali, ale vybojovali (s. 181). Je preto na občanovi, aby sa zamyslel aj prostredníctvom knihy nad súvekým dňom i nastávajúcimi zmenami, ktoré pozitívnym či negatívnym spôsobom zasiahli alebo zasahujú do každodennosti. Na podobný diskurz reaguje v prológu vysokoškolský pedagóg a didaktik dejepisu Miroslav Kmeť: „*Aby sa [revolúcia, pozn. M. L.] nestala zvlášť pre mladú generáciu vyprázdneným pojmom a štátny sviatok 17. november len voľným dňom bez obsahu*“ (s. 7). Schopnosť poznať a vyrovnávať sa s minulosťou je aktuálne i s odstupom času alebo miesta. Kľúčové námestie začína práve výrokom disidenta a politika Jána Langoša: „*Treba prežiť dve generácie, aby sa človek dostal z otroctva, a až tá tretia generácia sa bude rodiť do slobody...*“ (s. 3).

Vydaný rukopis z regionálneho banskobystrického aspektu dopĺňa mozaiku obdobia (ne)slobody z moderných dejín 20. storočia s dôrazom na nežnú (zamatovú) revolúciu a stáva sa otvoreným hlasom a okom – ponúka pestrý zdroj informácií a kritických reflexií pre domácich krajanov, návštevníkov, historikov i politológov. A ostatným i skôr narodeným poukazuje, že história a jej interpretácia nie je iba o jednej alebo jedinej farbe. Rozširuje zároveň slovenskú historiografiu o 1989/1990 roku, ktorá na rozdiel od českej produkcie má ešte skryté publikačné rezervy. Nemala by chýbať v školskej praxi tvorivej pedagogickej obce, hlavne na hodinách občianskej náuky a multiperspektívneho vyučovania dejepisu, keďže napríklad príklon prvovoličov k nesytemovým a extrémistickým politickým stranám sa dostáva do popredia.

Marek Locek

ŠTEFAN HLAVÁČ

PO PRIAMÝCH CESTÁCH

Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2016, 466 s.

Autobiografia Štefana Halása vyšla v roku 2016 v Spolku svätého Vojtecha v Trnave už vo svojom piatom vydaní. Tentoraz je doplnená textom jeho žiaka Štefana Halása, v ktorom čitateľom približuje Hlaváčov život a knazské pôsobenie po roku 1955, teda v období, ktoré už nebolo súčasťou jeho pôvodnej autobiografie. Publikácia tak má až 468 strán a vyšla v pevnej väzbe s čiernobiely obálkou, na ktorej je portrét kňaza Štefana Hlaváča.

Rukopis autobiografie Š. Hlaváča – obetavého, láskavého, trpezlivého kňaza, profesora náboženstva, farára so silným sociálnym cítením a väzňa pre vieru – ktorý autor nazval *Život jedného Izmaela kňaza*, sa vďaka jeho žiakom a bratom vdp. Jozefovi Štofejovi a MUDr. Pavlovi Štofejovi dostal v 80. rokoch do zahraničia. Prvé vydanie diela, ktoré pripravil salezián Anton Hlinka, vyšlo v roku

1986 v niekoľkotisícovom náklade pod názvom *Po priamych cestách*. Druhé vydanie vyšlo v roku 1990 už na Slovensku (vydavateľstvo IKAR), a to v náklade 80 000 výtlačkov a s predslovom Antona Hlinku, v ktorom vyzval žiakov Š. Hlaváča o doplnenie jeho autobiografie. Posledné, piate vydanie, je rozšírené práve o state, ktoré sú zostaveného na základe spomienok jeho žiakov, farníkov, obyvateľov obce Kubrá a ďalších pamätníkov, ktorí ho poznali v období rokov 1955 až 1983.

Štefan Hlaváč sa narodil v Budapešti 23. decembra 1903 ako nemanželské dieťa. Tu prežil svoje ranné detstvo, no neskôr odišiel k starej matke do Kubrej pri Trenčíne, kde prežíval školské roky. Gymnázium začal študovať v Trenčíne, pokračoval v Trnave a posledný rok ukončil maturitou v Nitre. Rozhodoval sa medzi štúdiom teológie alebo medicíny, povoláním kňaza alebo lekára a tiež medzi životom v rodine alebo v celibáte. Nakoniec sa na radu niektorých kňazov a predstavených v seminári rozhodol pre kňazstvo. Teológiu začal študovať v Nitre, no v októbri 1927 ako seminarista Košickej diecézy prestúpil do Olomouca. Tu bol 5. júla 1929 vysvätený za kňaza a 14. júla mal v Kubrej slávnostné primície. Obyvatelia Kubrej vyjadrili svoju radosť, že z nej vzišiel kňaz, tým, že všetko dokonale zorganizovali. Na základe dekrétu biskupa Jozefa Čárskeho začal od septembra 1929 pôsobiť ako katechéta na gymnázium v Michalovciach. Popri vyučovaní vypomáhal kňazom pôsobiacim vo farnosti, spolupracoval so saleziánmi, ktorí si tu postavili nový ústav a pôsobil aj nemocnici, kde poskytoval duchovné služby chorým aj zamestnancom. Počas výročných sviatkov ho biskup posielal zastupovať kňazov, ktorí boli chorí, či do neobsadených farností. Rozdával sa a rozdával všetkým duchovnú i hmotnú podporu. Vedel, že o človeka sa treba postarať po telesnej i duševnej stránke. Z jeho žiakov inšpiroval a vychoval desiatky pre kňazské povolanie, bez toho aby veľa hovoril o jeho potrebe a kráse, ale predstavil ho celým svojím životom. K jeho žiakom napríklad patrili kardinál Jozef Tomko,

či salezián a básnik Andrej Šandor – Gorazd Zvonický. Dňa 29. júla 1950 musel však svoju pedagogickú činnosť na gymnázium v Michalovciach ukončiť a v decembri ho prepustili aj z nemocnice. Určili ho ako pracovníka do národného hospodárstva, no nakoniec dostal miesto ako správca farnosti vo Všetšvätých. Dňa 10. septembra 1952 dostal predvolanie k okresnému cirkevnému tajomníkovi, no už pred budovou okresného národného výboru bol príslušníkmi Štátnej bezpečnosti zatknutý. Po odsúdení bol pridelaný na práce v bani Tmavý dŕľ v Rtyni v Podkrkonoší, odkiaľ sa znova dostal do vyšetrovacej väzby. Práve tieto roky strávené vo väzniciach, ako aj tamjšie pomery a správanie sa vyšetrovateľov a dozorcov podrobne opísal vo svojej autobiografii. Svojim prenasledovateľom a väzňom však odpustil. Na slobodu sa vrátil s podlomným zdravím 17. septembra 1954. Opäť pôsobil v Kubrej – každý deň ráno odslúžil v kostole sv. omšu a potom sa modlil a žil v tichosti a skromnosti. V tomto období napísal aj svoje spomienky, ktoré však končia už rokom 1955. O jeho ďalšom pobyte v Kubrej a pôsobením vo farnosti Hermanovce od 1. decembra 1957 sa dozvedáme z doplnenia, ktoré napísal jeho žiak Štefan Halás.

V rámci fotografickej prílohy sa v publikácii nachádzajú aj zaujímavé fotografie – napríklad čiernobiely záber, ktorý zachytáva Š. Hlaváča pri oltári počas slávenia 50. výročia jeho kňazskej vysviacky a fotografia jeho pomníka, ktorý 14. júla 1991 slávnostne odhalil Anton Hlinka pri kostole v Hermanovciach (okres Prešov), v mieste jeho posledného kňazského pôsobenia a zároveň i miesta posledného odpočinku.

Autobiografia Š. Hlaváča je napísaná pútavou formou. Čitateľa zaujme najmä ťažký životný osud jej autora a taktiež jeho vernosť a obetavosť v kňazskej službe. Napriek tomu, že ju napísal už pred viac ako 65 rokmi, má čo ponúknuť aj súčasným čitateľom.

Ludovít Košík – Branislav Kinčok

ZÁSTUPCOVIA ÚPN SI UCTILI OBETE HOLOKAUSTU

V deň výročia oslobodenia koncentračného a vyhladzovacieho tábora Auschwitz-Birkenau, ktorý bol oslobodený 27. januára 1945, si zástupcovia Ústavu pamäti národa uctili obeť holokaustu položením venca k pamätníku na Rybnom námestí v Bratislave.

Vyhladzovací tábor Auschwitz-Birkenau na nacistami okupovanom poľskom území pri meste Osvienčim vznikol na jar 1940 a pôvodne bol určený pre poľských vojnových zajatcov. Zakrátko ho však nacisti začali rozširovať a priväzovať doň prenasledovaných Židov a Rómov, svedkov Jehovových, sovietskych vojenských zajatcov či homosexuálov. Po vstupe Červenej armády na územie dnešného Poľska začali Nemci s postupnou likvidáciou a evakuáciou tábora, no vraždenie Židov napriek

tomu pokračovalo až do novembra 1944. Nacisti likvidovali väzňov, ktorí obsluhovali plynové komory a krematóriá, ďalších evakovali na otrocké práce do nemeckých priemyselných podnikov a zároveň zahladzovali stopy po spáchaných zločinoch – odvážali ulúpený majetok, zaspávali jamy s popolom zo spálených tiel a ničili písomné záznamy. Prví sovietski vojaci vstúpili do priestorov tábora 27. januára 1945 v popoludňajších hodinách. To, čo našli v samotnom tábore, ich šokovalo – približne 7 000 chorých a vyhladovaných väzňov, medzi nimi aj ženy, starcov a deti. Svedkovia tejto hrôzy opísali ľudí v tábore ako chodiacu kostru. Celkovo zahynulo v koncentračnom tábore Auschwitz 1,1 milióna osôb, z ktorých 90 % tvorili Židia.

Pamätník obetiam holokaustu v Bratislave
(Foto: Ján Endrődi)

PRIPOMENULI SME SI 70. VÝROČIE POPRAVY BERNARDA JAŠKA A PAVLA KALINAJA

Dňa 17. februára 2021 uplynulo 70 rokov od justičnej vraždy Bernarda Jaška a Pavla Kalinaja. 26-ročný Bernard Jaško z Černovej nastúpil v roku 1949 do ďalekopiesnej ústredne Povereníctva vnútra v Bratislave, kde prijímal a odosielal správy z krajských veliteľstiev Štátnej bezpečnosti, obsahujúce informácie o pripravovaných, aktuálnych či už vykonaných zásahoch proti skupinám obyvateľstva označených za nepriateľov nového režimu.

Keďže Bernard Jaško s aktuálnym dianím nesúhlasil, delil sa o tieto informácie so staršími kolegami Pavlom Kalinajom a Pavlom Hajdinom, s ktorými sa dohodol, že budú o represiaciach ŠtB proti cirkvi informovať biskupa Michala Buzalku. Prostredníctvom Štefana Uhrína sa tak k biskupovi dostali ďalekopisy, ktoré dokazovali sledovanie kňazov a pobožností, či prípravu útokov proti cirkevnej hierarchii. Najdôležitejšou informáciou však bolo potvrdenie sledovania a odpočúvania zasadania biskupskej

Bernard Jaško a Pavol Kalinaj (Zdroj: ÚPN)

konferencie v Dolnom Smokovci, ktoré síce biskupi odhalili, ale minister vnútra Václav Nosek ho vytrvalo verejne popieral.

Kolegovia presviedčali Bernarda Jaška, aby so zhromaždenými

materiálmi utiekol do Rakúska a kontaktoval americkú vojenskú kontrarozvedku. Pri plánovaní úteku však nebol dostatočne opatrný a deň pred odchodom ho spolu s ďalšími dvoma desiatkami ľudí zadržali.

Vyšetovatelia ŠtB sa podľa sovietskeho vzoru rozhodli urobiť z prípadu odstrašujúci monsterproces a spojili tri rôzne skupiny ľudí, hoci sa väčšina zo zadržaných medzi sebou ani nepoznala. Nasledovalo kruté vypečúvanie spojené s mučením, utajený proces, odsúdenie a odvolanie sa na Najvyšší súd. Ten potvrdil trest smrti pre Bernarda Jaška a Pavla Kalinaja, ostatní obvinení boli odsúdení

dohromady na 144 rokov väzenia. Rozsudok mal poslúžiť aj na zastrašenie príslušníkov národnej bezpečnosti, keďže sa s jeho znením museli oboznámiť všetci príslušníci ZNB.

Bernard Jaško a Pavol Kalinaj boli popravení 17. februára 1951 skoro ráno na nádvorí súdnej väznice v Bratislave. Pavol Kalinaj bol v takom zlom zdravotnom stave, že ho museli na popravisko vyniesť – napriek strašnému utrpeniu

vo väzbe sa ho vyšetovateľom nepodarilo zlomiť a vinu nikdy nepriznal.

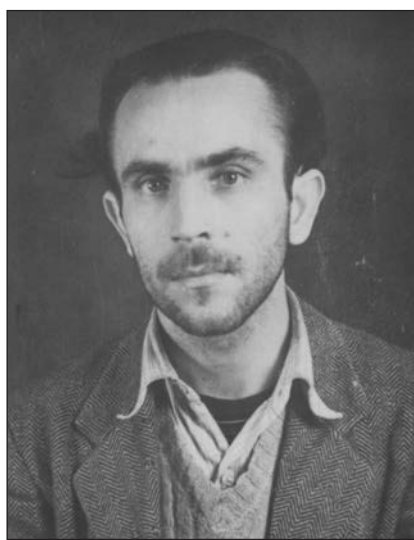
Po páde komunistického režimu v novembri 1989 odsúdených rehabilitovali. Skutky Jaška a Kalinaja sa dočkali ocenenia vlády SR a prezidenta SR a v roku 2004 im bol udelený Rad Ľudovíta Štúra III. triedy in memoriam za mimoriadne zásluhy v oblasti ochrany demokracie, občianskych a ľudských práv.

70. VÝROČIE POPRAVY ALBERTA PÚČIKA, ANTONA TUNEGU A EDUARDA TESÁRA

V sobotu 20. februára 2021 uplynulo 70 rokov od popravy troch účastníkov protikomunistického odboja. Ich príbeh je svedectvom o tom, že na Slovensku existoval aktívny odboj proti komunistickému režimu už od

Albert Púčik a Anton Tunega pôsobili v štruktúrach Hlinkovej mládeže a podieľali sa na činnosti jej spravodajského oddelenia. Koncom druhej svetovej vojny utiekli spolu s ďalšími príslušníkmi Hlavného veliteľstva Hlin-

ktorý pracoval na povereníctve vnútra a poskytoval mu informácie o činnosti a štruktúre jeho bezpečnostných zložiek. Albert Púčik napokon ušiel do Rakúska a v spolupráci so štruktúrami slovenského exilu v Rakúsku podával

Albert Púčik, Anton Tunega a Eduard Tesár (Zdroj: ÚPN)

jeho nastolenia. Začiatok roku 1951 sa niesol v znamení najtvrdších represívnych opatrení komunistického režimu proti svojim odporcom – proces s tromi slovenskými biskupmi, poprava dvoch príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti a poprava troch aktivistov protikomunistického odboja Alberta Púčika, Eduarda Tesára a Antona Tunegu boli svedectvom o krutom postupe komunistického režimu voči svojim odporcom.

kovej mládeže do Rakúska, odkiaľ sa v priebehu jari 1945 vrátili na Slovensko a pokračovali vo svojich aktivitách proti komunizmu a za samostatnosť Slovenska spoločne s inými priateľmi zo zrušenej Hlinkovej mládeže. Ich činnosť neušla pozornosti Štátnej bezpečnosti. Albert Púčik bol odsúdený na sedem mesiacov žalára a šesť mesiacov v pracovnom tábore. Anton Tunega pôsobil v ilegálite a neskôr sa skontaktoval s priateľom Eduardom Tesárom,

informácie americkej vojenskej kontrarozviedke. Alberta Púčika, Antona Tunegu, Eduarda Tesára a viacerých ďalších zatkli bezpečnostné zložky v januári 1949. Vyšetovanie sprevádzalo fyzické násilie. V súdnom procese z mája 1949 boli všetci traja odsúdení na doživotie. Bezpečnostné komisie KSČ v Bratislave a ÚV KSČ v Prahe však trvali na uložení absolútneho trestu. Ministerstvo spravodlivosti ČSR následne inštruovalo generálnu

prokuratúru, aby žiadala trest smrti pre štyroch obvinených s tým, že E. Gálíkovi bude potvrdený doživotný trest odňatia slobody. Najvyšší súd splnil

direktívy stranických a politických orgánov a odsúdil Alberta Púčika, Antona Tunegu a Eduarda Tesára na trest smrti. Prezident republiky Klement

Gottwald žiadosti o milosť zamietol. Popravu vykonali 20. februára 1951 v skorých ranných hodinách na nádvorí väznice Krajského súdu v Bratislave.

PIETNA SPOMIENKA NA OBETE PRVÉHO TRANSPORTU ŽIDOV ZO SLOVENSKA

Vo štvrtok 25. marca 2021 uplynulo 79 rokov od prvého transportu Židov zo Slovenska. Do vagónov, pôvodne určených na prepravu dobytká, muselo nastúpiť 1 000 mladých žien a dievčat zo Šarišsko-zemplínskej župy. Vlak smeroval na Žilinu a Čadcu, až 26. marca 1942 okolo 4. hodiny opustil územie Slovenska. V ten deň v popoludňajších hodinách vystúpilo z vagónov 999 živých žien, ktoré boli následne podrobené selekcii na rampe v koncentračnom tábore Auschwitz. Podľa svedectiev pamätníkov prežilo väznenie z prvého transportu asi 20 mladých dievčat. Dievčenským transportom z Popradu do koncentračného tábora Auschwitz sa začala prvá vlna deportácií zo Slovenska, počas ktorej bolo vypravených 57 transportov a v nich 57 752 Židov. Druhá séria transportov, už riadená nemeckými okupačnými úradmi, začala po vypuknutí Slovenského národného povstania a celkovo tak v koncentračných a vyhladzovacích táboroch v dôsledku

transportovania z územia Slovenska zahynulo viac ako 70 000 židovských občanov.

Podľa slov Martina Korčoka, vedúceho Múzea holokaustu v Sereďi, „Slovenská republika dobrovoľne prešla k vysídľovaniu svojich občanov židovského pôvodu a za každého z nich zaplatila Tretej ríši poplatok 500 mariek. Prvú vlnu deportácií z roku 1942 prežilo len niekoľko sto ľudí. Fyzicky a psychicky ich týrali takmer tisíc dní, počas ktorých mohli byť každú chvíľu zavraždení. Inými slovami, prežiť znamenalo zázrak.“

Obete prvého transportu ako aj všetky obete holokaustu sme si pripomenuli a vzdali im úctu na železničnej stanici v Poprade spolu s predstaviteľmi Prešovského samosprávneho kraja, Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku, Veľvyslanectva štátu Izrael v Slovenskej republike, so zástupcami Slovenského národného múzea – Múzea židovskej kultúry a Múzea holokaustu v Sereďi,

Obete holokaustu si položením venca spolu s ostatnými inštitúciami uctil aj Ústav pamäti národa (Foto: Ján Endrődi)

Mesta Poprad a Tatranskej galérie v Poprade. Pietna spomienka sa uskutočnila pod záštitou Milana Majerského, predsedu Prešovského samosprávneho kraja. Z dôvodu protipandemických opatrení bola pietna spomienka bez účasti verejnosti, len za prítomnosti organizátorov a zástupcov médií.

100 ROKOV OD NARODENIA BISKUPA PAVLA M. HNILICU

Pavol Hnilica sa narodil 30. marca 1921 v obci Uňatín. Študoval v Kláštore pod Znievom, kde 12. augusta 1941 vstúpil do Spoločnosti Ježišovej (jezuiti), noviciát absolvoval v Ružomberku a prijal rehoľné meno Mária. V rokoch 1945 – 1948 študoval filozofiu v Brne a v Děčíne, v roku 1948 začal študovať teológiu v Trnave, štúdium však nemohol dokončiť. Počas smutne známej Barbarskej noci (Akcia K), 13. apríla 1950, boli násilným zásahom zo strany komunistického režimu zlikvidované mužské rehole. Táto udalosť zasiahla aj do života Pavla Hnilicu. Najskôr bol deportovaný so všetkými jezuitmi

do sústreďovacieho kláštora v Jasove, neskôr do internačných kláštorov v Podolínci a Pezinku. Dňa 29. septembra 1950 ho rožňavský apoštolský administrátor, biskup Róbert Pobožný, tajne vysvätil za kňaza a 2. januára 1951 z jeho rúk prijal aj biskupské svätenie. V decembri 1951 kvôli tlaku komunistického

Biskup Pavol M. Hnilica s pápežom Jánom Pavlom II. (Zdroj: Archív biskupa Hnilicu)

režimu emigroval do Rakúska, kde v Innsbrucku pokračoval v teologických štúdiách. V septembri 1952 odišiel do Ríma, kde napísal podrobnú správu pre pápeža Pia XII. o prenasledovaní katolíckej cirkvi na Slovensku. Počas Druhého vatikánskeho koncilu bol spočiatku poradcom – po zverejnení biskupskej hodnosti 17. mája 1964 pápežom Pavlom VI. – už vystupoval ako jeden z koncilových otcov. Koncom septembra 1965 predniesol jeden z najpozoruhodnejších koncilových prejavov, v ktorom odsúdil ateizmus.

V rokoch 1968 – 1969 organizoval v Ríme púte pre slovenských

pútnikov, mal významný podiel pri príprave 100. výročia smrti sv. Cyrila. V 70. a 80. rokoch sa významne podieľal na pašovaní náboženskej literatúry cez Poľsko na Slovensko. Dňa 24. marca 1984 ako turista odslúžil tajne v Chráme Usnutia Bohorodičky v moskovskom Kremli svätú omšu, počas ktorej v zmysle fatimských zjavení zasvätil Rusko Panne Márii. Počas celého exilového pôsobenia bol pod dohľadom československej Štátnej bezpečnosti, ktorá ho pomocou hustej siete tajných spolupracovníkov sledovala. Podobne bola pod dohľadom biskupova rodina na Slovensku.

Keďže bol na zozname nežiaducich osôb, až do pádu režimu nesmel získať vstupné víza a dokonca nemohol prísť ani na pohreb vlastnej matky. Na Slovensko sa mohol vrátiť až po 38 rokoch exilu v decembri 1989. Zomrel 8. októbra 2006.

Ústav pamäti národa ocenil zásluhy biskupa Pavla M. Hnilicu v zápase proti komunistickému režimu a za náboženskú slobodu. V roku 2012 mu in memoriam udelil Cenu Ústavu pamäti národa, ktorú dostal ako jej prvý laureát. Na slávnostnom večeri pri príležitosti 10. výročia vzniku ÚPN cenu prevzal jeho brat Ján.

PIETNE SPOMIENKY PRI PRÍLEŽITOSTI DŇA NESPRAVODLIVO STÍHANÝCH

Tajnou akciou Štátnej bezpečnosti s názvom „Akcia K (kláštory)“, ktorá sa odohrala v noci z 13. na 14. apríla 1950, začal československý komunistický režim pred 71 rokmi násilne likvidovať mužské rehole. Príslušníci Národnej bezpečnosti, ľudových milícií a ŠtB vnikli – niekde aj za asistencie armády – do mužských kláštorov v celom Československu. Po týchto udalostiach, ktoré sa do dejín zapísali aj ako „Barbarská noc“, čakalo mnohých rehoľníkov utrpenie v táboroch nútenej práce a pomocných technických práporoch či väzenie po zinscenovaných politických procesoch. Likvidácia reholí predstavovala významný míľnik v proticirkevnej politike komunistického režimu a stala sa jedným z jej symbolov. Aj preto bol v roku 1993 13. apríl vyhlásený za pamätný deň – Deň nespravodlivo stíhaných.

Pre súčasné obmedzené možnosti a protiepidemické opatrenia si Ústav pamäti národa uctil obeť prenasledovania aspoň tichou spomienkou. Položením vencov si jeho zástupcovia spolu s Konfederáciou politických väzňov Slovenska uctili obeť bezprávia a násilia páchaného na takmer sedemsto rehoľníkov, ktorí

Pamätník internovaným rehoľníkom na nádvorí kláštora redemptoristov v Podolínci (Zdroj: Ján Endrődí)

boli počas Akcie K sústredení v kláštore redemptoristov v Podolínci. Tento kláštor sa stal jedným z najväčších internačných kláštorov, v ktorom boli rehoľníci väznení až do decembra 1951. Menej známou je skutočnosť, že kláštor poslúžil komunistickej moci ešte raz, keď tu bolo počas Akcií R 5

Pamätník pripomínajúci mučených a umučených na cintoríne v Poprade (Zdroj: Ján Endrődí)

a 6 od augusta 1956 internovaných približne 330 rehoľných sestier. Posledné z nich odišli z Podolíncu v decembri 1961.

Pri príležitosti výročia Barbarskej noci a Dňa nespravodlivo stíhaných sa každoročne konajú pietne spomienky aj pri Pamätníku mučených a umučených v rokoch totality, ktorý stojí na hlavnom popradskom cintoríne v Poprade – Veľkej. Bez pietnych prejavov a bez účasti verejnosti si položením kvetín a tichou spomienkou uctili obeť totality zástupcovia ÚPN a Svetového združenia bývalých politických väzňov aj na tomto mieste.

ZA RICHARDOM MARSINOM (1923 – 2021)

Dňa 25. marca 2021 zasiahla historickú obec na Slovensku smutná správa. Zomrel Dr. h. c. mult. prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., jeden z jej najvýznamnejších členov. Zanechal po sebe obrovské dielo, mnoho žiakov. Napriek pokročilému veku, takmer 98 rokov, správa o jeho úmrtí zasiahla celú historickú spoločnosť. Význam prof. Marsinu presahoval hranice historickej obce a jeho skon znamená odchod ďalšieho veľikána slovenskej historiografie i archívnictva.

Pripomeňme si zopár základných biografických údajov zo života prof. Richarda Marsinu. Narodil sa 4. mája 1923 v Šahách, kam jeho rodičov priviedla profesia jeho otca, vykonávajúceho notárske povolanie. Celý život sa napriek rodisku a dlhodobému pobytu v Bratislave pokladal predovšetkým za Žilinčana, kam sa rodina, pochádzajúca z tohto mesta, pár rokov po jeho narodení vrátila.

Prof. Marsina pochádzal z rodiny so silným národným cítením. Vyskytovali sa v nej viacerí slovenskí dejatelia a mená, ktoré sa zapísali do slovenských dejín. Za všetkých možno spomenúť jeho strýka, kňaza Andreja Marsinu, člena Štátnej rady v rokoch 1939 – 1945.

Prof. Richard Marsina absolvoval základnú školu v Žiline, gymnázium, azda aj pod vplyvom strýka Andreja, začal študovať v Trenčíne, aby následne prešiel do Žiliny, kde zmaturoval. Rodičia z neho chceli mať lekára, a preto začal študovať medicínu na Lekárskej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Nakoniec ale prestúpil na Filozofickú fakultu, kde študoval filozofiu a dejepis. Štúdium absolvoval v roku 1949. Hodnosť PhDr. získal v roku 1952, titul CSc. v roku 1962 a DrSc. v 1973.

Už počas štúdií na fakulte začal od 1. februára 1947 pracovať v Archíve mesta Bratislava, kde pokračoval aj po skončení školy až do 31. januára 1950. Profesorský zbor ho zvolil po absolvovaní Filozofickej fakulty za asistenta v Historickom seminári, ale z politických dôvodov na toto miesto nemohol nastúpiť. Od 1. februára 1950 do 31. decembra 1955 pôsobil ako archivár a vedúci oddelenia v Pôdohospodárskom archíve. Od 1. januára 1956 sa stal pracovníkom Štátneho slovenského ústredného archívu, kde bol vedúcim pôdohospodárskeho oddelenia a neskôr oddelenia starších dejín. O jeho erudovanosti hovorí aj skutočnosť, že keď sa hľadal historik, ktorý by dokázal pripraviť Slovenský diplomatár k najstarším slovenským

Maturitná fotografia Richarda Marsinu
(Zdroj: Archív R. Marsinu)

dejinám, oslovili po dlhších diskusiách práve prof. Marsinu, ako to spomínal prof. Vincent Sedlák na svojich prednáškach. Na príprave Slovenského diplomatára, neskôr s oficiálnym názvom *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, začal Marsina pracovať od jesene 1956 na pokyn Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Od 1. augusta 1960 nakoniec prešiel na plný úväzok do tejto inštitúcie, kde sa v roku 1961 stal vedúcim dokumentačného oddelenia a administratívnym vedúcim Výskumného pracoviska v Budapešti. Aktívne sa zapájal do medzinárodnej spolupráce. Svedčí o tom skutočnosť, že v rokoch 1960 – 1965 a 1971 – 1983 bol tajomníkom česko-slovenskej sekcie zmiešanej Česko-slovensko-maďarskej historickej komisie, a v rokoch 1965 – 1968 bol tajomníkom zboru expertov pri Komisii na vzájomnú výmenu kul-

túrneho dedičstva s Maďarskou ľudovou republikou. Od februára 1969 do septembra 1970 bol zástupcom riaditeľa Historického ústavu SAV, od roku 1970 do roku 1980 bol vedúcim tajomníkom, potom vedúcim oddelenia najstarších dejín do roku 1982. Jeho pôsobenie na Historickom ústave SAV skončilo 1. januára 1985 poslaním do dôchodku. Podľa jeho slov, stáli za tým predovšetkým dve osoby z vtedajšieho ústavu, ktorým nevyhovovalo jeho katolícke presvedčenie a odmietanie komunistického diktátu vo všetkých sférach života. Po rehabilitácii, od 1. mája 1990, opäť nastúpil na plný úväzok do Historického ústavu SAV, kde pôsobil do konca mája 1995.

Jeho nespochybniteľné vedecké kvality boli ocenené aj tým, že v rokoch 1990 – 1996 bol predsedom Vedeckého kolégia pre historické vedy a súčasne členom Slovenskej komisie pre vedecké hodnosti. V rokoch 1969 – 1979 bol paralelne externým riaditeľom Ústredného archívu SAV. V rokoch 1969 – 1970 bol podpredsedom Slovenskej historickej spoločnosti, v roku 1971 založil jej Sekciu pre dejiny miest a stal sa jej predsedom. V rokoch 1990 – 1996 bol predsedom Slovenskej historickej spoločnosti. V zahraničí bol od roku 1975 členom Commission pour l'histoire des villes pri CISH, od roku 1991 jej čestným členom s právami riadneho člena a v roku 1998 bol zvolený za korešpondujúceho člena prezídia Monumenta Germaniae historica v Mníchove. Bol taktiež členom Encyklopädie zur Frühgeschichte Europas a Lexikon des Mittelalters München.

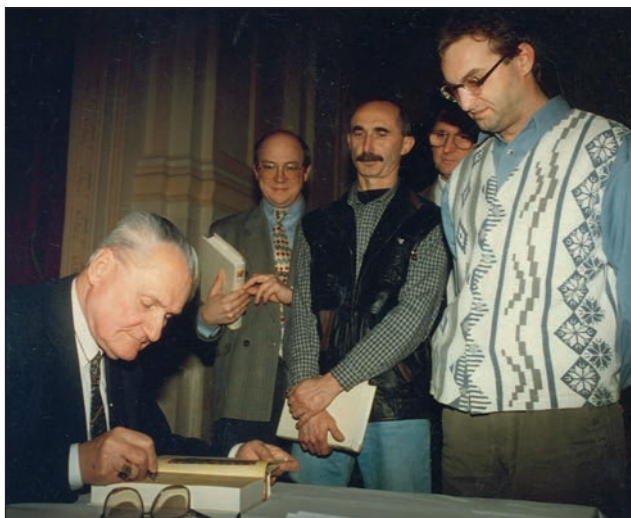
Prof. R. Marsina ako si ho mnohí pamätajú (Zdroj: Archív R. Marsinu)

Od roku 1955 bol profesor Marsina členom Vedeckej archívnej rady, od roku 1971 jej podpredsedom a od roku 1990 jej predsedom. Od roku 1957 bol členom Diplomatickej komisie pri Historickom ústave ČSAV v Prahe. Od obnovenia členstva Matice slovenskej sa stal jej členom, v rokoch 1990 – 1998 bol členom jej výboru, od roku 1998 členom Prezídia Matice slovenskej. V rokoch 1992 – 1993 bol hlavným iniciátorom obnovenia Historického odboru Matice slovenskej, ktorého sa stal predsedom a bol iniciátorom pokračovania vydávania Historického zborníka Matice slovenskej od roku 1996. Od vzniku Heraldickej komisie pri Ministerstve vnútra SR bol jej členom a istú dobu aj podpredsedom. Bol tiež členom, resp. členom výboru Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti od jej vzniku v roku 1990 do roku 1997.

Prof. Marsina od svojich mladých rokov túžil prednášať na univerzite a podeliť sa o svoje vedomosti. To mu, ako sme už vyššie písali, nebolo hneď po absolvovaní univerzity umožnené napriek odporúčaniam zo strany jeho profesorov na čele s Danielom Rapantom. K prednášaniam sa dostal v rokoch 1962 – 1980, keď prednášal externe stredovekú diplomatiku na Filozofickej fakulte v Bratislave na odbore archívniectvo. Návrat do akademického prostredia pre

neho znamenalo obnovenie Trnavskej univerzity v Trnave. V školskom roku 1992/93 zorganizoval na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity založenie Katedry histórie, ktorej vedúcim bol do septembra 1998. Na katedre prednášal aj naďalej, vďaka čomu som mal to šťastie zažiť jeho prednášky a počas doktorandského štúdia aj bližšie spoznať jeho osobnosť prostredníctvom osobitných prednášok. Na Katedre histórie Trnavskej univerzity sa aj rýchlo habilitoval a získal profesúru.

Za jeho celoživotné dielo a prínos vo výskume slovenských dejín mu bola v roku 1999 na Prešovskej univerzite udelená vedecká hodnosť „doctor honoris causa“. Profesor Richard Marsina sa stal aj nositeľom Križkovej a Sasinkovej medaily za zásluhy o archívniectvo, striebornej a zlatej plakety Ludovíta Štúra pre spoločenské vedy SAV, zlatej medaily SAV, medaily I. Széchényiho, udelenej Maďarskou akadémiou vied, medaily Štefana Moysesa, udelenej Predsedníctvom Matice slovenskej a medaily D. Rapanta. Z rúk prezidenta Slovenskej republiky prijal v roku 2004 štátne vyznamenanie Pribinov kríž III. triedy za celoživotné dielo. V roku 2013 bol Vedeckou radou Trnavskej univerzity menovaný do čestnej hodnosti emeritného profesora a v roku 2017 mu udelila Trnavská

R. Marsina pri podpisovaní svojej knihy (Zdroj: Archív R. Marsinu)

V roku 2017 udelil rektor Trnavskej univerzity v Trnave prof. Marsinovi titul „doctor honoris causa“ (Zdroj: Trnavská univerzita)

univerzity aj najvýznamnejšiu vedeckú hodnosť „doctor honoris causa“.

Dielo prof. Marsinu spočívalo vo viacerých okruhoch, pričom ho možno rozdeliť na kritické vydávanie stredovekých prameňov, dejiny stredovekých miest na Slovensku, štúdie k dejinám slovenskej historiografie a formovanie teórie slovenských dejín ako samostatného vedeckého odboru. Medzi najvýznamnejšie diela patria v spolupráci s M. Kušíkom *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku v XVI. a XVII. storočí I. a II.* (Bratislava, 1959), ale predovšetkým jeho *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. – II.* (Bratislava, 1971, 1987). K tomu patrili aj *Štúdie k Slovenskému diplomatáru*. Vďaka týmto edíciám máme na vysoko odbornej úrovni zozbieraný najstarší listinný materiál týkajúci sa slovenského územia až do roku 1260. Tretí diel zostal rozpracovaný a dúfame, že niektorý jeho žiak ho dopracuje a vydá. Venoval sa aj problematike slovenských miest v stredoveku v knihách *Banské mestá na Slovensku* (Martin, 1990), *Spišské mestá v stredoveku* (Košice, 1974) a v mnohých ďalších štúdiách, syntézach a zborníkoch.

Prof. Marsina svojím dielom a názormi posilňoval slovenské povedomie, nepochyboval o kontinuite slovenského národa na našom území, vypracoval modernú syntézu dejín Slovenska v stredoveku. Patril k zakladajúcim, a možno povedať kľúčovým osobnostiam slovenskej historiografie, archivistiky, historickej diplomatiky a pomocných vied historických. Vychoval celú generáciu nasledovníkov, ktorých ovplyvnil svojím nadhľadom, humorom a dôslednou dialektikou a kritikou. Netýka sa to len medievistov, ale aj ostatných študentov, ktorí mali to šťastie zažiť jeho prednášky a spoznať tohto doyen slovenskej historiografie. Jeho miesto v slovenskej historiografii bude ťažké zaplniť, keďže napriek svojmu veku ostával činným až do konca života.

Na prof. Marsinu si vždy budem spomínať ako na aristokrata slovenskej historiografie, jeho noblesa, humor, vedomosti a zápal pre vec boli nadčasové. Na druhej strane, nežil

len vedou, ale pozorne sledoval aj športové dianie. Často spomínal na výskum v Budapešti, ktorý absolvoval spolu s prof. Vincentom Sedlákom a s ktorým chodili na zápasy vtedy takmer neporaziteľných maďarských klubov a hráčov, ako boli Ferenc Puskás, Sándor Kocsis, či Zoltán Czibor a József Bozsik. Dodnes nezabudnem, ako ma v skúškovom období v lete 2002 zastavil na chodbe a komentoval vraj prvé víťazstvo Žiliny v slovenskej ligu slovami, že „Žilina už predsa slovenským majstrom bola v roku 1928, takže noviny sa mylí“. Samozrejme, pre študenta idúceho na skúšku to bol šok, keďže skúšky u prof. Marsinu patrili k tým najnáročnejším počas štúdia. Taktiež jeho rozprávanie o štúdiách v Bratislave a internáte Svoradov, kde bývali mnohí vtedajší futbaloví reprezentanti, sa nieslo skôr v duchu športu a futbalu.

Prof. Marsina vedel neuveriteľne príťažlivo hovoriť o svojej minulosti a o všetkom, čo zažil. Jeho rozprávanie o pohrebe Andreja Hlinku, ktorého sa osobne zúčastnil, či o úteku generála Leva Prchalu po 14. marci 1939 do zahraničia nenahradí ani desať vedeckých štúdií. Jeho neuveriteľná pamäť prinášala nové a nové čriepky z dejín Slovenska v dvadsiatom storočí a my sme zakaždým dúfali, že sa prednášky a diskusie neponesú len striktno vedeckým spôsobom, ale budeme mať šťastie vypočuť si aj niečo z jeho životných osudov.

Profesor Marsina spolupracoval aj s Ústavom pamäti národa. Viacerí z odborných pracovníkov, ktorí na Ústave pôsobili a pôsobia, mali tú česť byť jeho žiakmi. O svojich životných osudoch za vlády komunistického režimu podal svedectvo aj nášmu časopisu *Pamäť národa*. V rozhovore hovoril o snahe komunistického režimu podmaniť si výklad dejín, ale aj peripetiách, ktoré ako vedecký pracovník v tomto období zažil. Rozhovor vyšiel v čísle 3 v roku 2011.

Budete nám chýbať, pán profesor. Requiescat in pace!

Martin Garek

1/2020

NA ÚVOD

RAGAČ, Radoslav

ŠTÚDIE

KINČOK, Branislav. Nezrealizovaný prípad. Protistranická skupina Karol Šmidke a spol., s. 3 – 24.

GAREK, Martin. Štátna katolícka akcia na Orave – vzbury a nepokoje v roku 1949, s. 24 – 43.

DOKUMENTY

PODOLEC, Ondrej. Bude vojna? Reakcie občanov Československa na stavbu Berlínskeho múru, s. 44 – 68.

V SLUŽBÁCH REŽIMU

PALKO, Vladimír. Antonín Brázdil – „Eso v rukáve“ spravodajskej skupiny Malacky 11. brigády Pohraničnej stráže, s. 69 – 89.

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

HURNÝ, Juraj. Život v tieni Štátnej bezpečnosti. Operný spevák a jeho rodičia 40 rokov v hľadáčkovi komunistickej tajnej polície, s. 90 – 107.

RECENZIE

MALATINSKÝ, Michal (externý autor). Drábik, Jakub. Fašizmus, s. 108 – 113.

ÚPN INTERNE

s. 114 – 116.

SPOMÍNANIE

LABJAK, Stanislav. Za Stanislavom Dusikom (1946 – 2019), s. 117.

DUBOVSKÝ, Patrik – KOŠÍK, Ľudovít. Za Antonom Semešom (1930 – 2020), s. 118 – 119.

PREHLAD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2019

s. 120.

PN 3/2020

NA ÚVOD

KALOUS, Jan

ŠTÚDIE

ŁATKA, Rafał. Stefan Wyszyński a hra v „trojuholniku“: Svätá stolica – štátne orgány Poľskej ľudovej republiky – Episkopát Poľska (1971 – 1974), s. 3 – 19.

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Zahraničné vysielanie na Slovensko v období nástupu komunistickej totality. Jozef Cieker a počiatky slovenského vysielania Španielskeho štátneho rozhlasu, s. 20 – 41.

DOKUMENTY

KINČOK, Branislav. Dokumenty k prípadu Karol Šmidke a spol., s. 42 – 64.

MATERIÁLY

LUPRICHOVÁ, Zuzana. Spomienky na pátra Jozefa Opralu, s. 65 – 79.

V SLUŽBÁCH REŽIMU

PALKO, Vladimír. Štefan Kyseľ. Pohraničník „telom aj dušou“, s. 80 – 100.

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

KOŠÍK, Ľudovít – KINČOK, Branislav. František a Gertrúda Herényiovci a prípad Albert Púčik a spol., s. 101 – 105.

RECENZIE

HALADOVÁ, Silvia. Urban, Jiří. Kolektivizace venkova v Horním Polabí, s. 106 – 108.

ANOTÁCIE

MANIK, Rudolf. Jezerník, Božidar. Goli Otok – Titův gulag, s. 109 – 111.

ÚPN INTERNE

s. 112 – 118.

SPOMÍNANIE

DUBOVSKÝ, Patrik. Za Róbertom Gombíkom (1949 – 2020), s. 119.

PÚČIKOVÁ, Andrea – KINČOK, Branislav. Za Antonom Tomíkom (1932 – 2020), s. 120.

2/2020

NA ÚVOD

KATUNINEC, Milan

ŠTÚDIE

LETZ, Róbert. Slovenský zlatý orol a jeho samizdaty, s. 3 – 21.
RIMEŠOVÁ, Mária. Postava slovenského marxistického historika Ľudovíta Holotika a jeho „kauzy“ v slovenskej historiografii, s. 22 – 38.

DOKUMENTY

MAKYNA, Pavol. Protizidovské výtržnosti a letákové akcie na Slovensku v lete 1946, s. 39 – 50.

MATERIÁLY

MAJCHRZAK, Grzegorz. Preteky mieru (a nepokoja) 1969, s. 51 – 58.

V SLUŽBÁCH REŽIMU

PAVLOV, Jozef. Produkt svojej doby – Okresný veliteľ Hlinkovej gardy vo Zvolene Róbert Kubička, s. 59 – 74.

ROZHOVORY

NEUPAUER, František – ŠRÁMKOVÁ, Angelika. „Udialo sa to za tmy a ticha“. Rozhovor s chovancom rehole tešiteľov Emilom Rončákom o Barbarskej noci, s. 75 – 87.

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

VIESTOVÁ, Dana. Ako si to pamätám, s. 88 – 105.

RECENZIE

LONDÁK, Miroslav. Hudek, Adam – Kopeček, Michal – Mervart, Jan, eds. Českoslovakizmus, s. 106 – 111.

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Marjina, Valentína Vladimirovna. SSSR – Slovakia, 1939 – 1945 gg.: Vojenno-političeskije aspekty, s. 112 – 115.

ANOTÁCIE

MANIK, Rudolf. Kaplan, Karel. Politický proces s Miladou Horákovou a spol. Komentované dokumenty, s. 115.

ÚPN INTERNE

s. 116 – 119.

SPOMÍNANIE

LABJAK, Stanislav. Za Jozefom Sobotom (1928 – 2020), s. 120.

PN 4/2020

NA ÚVOD

JAŠEK, Peter

ŠTÚDIE

ŁATKA, Rafał. Stefan Wyszyński a hra v „trojuholniku“: Svätá stolica – štátne orgány Poľskej ľudovej republiky – Episkopát Poľska (1974 – 1978), s. 3 – 21.

MAKYNA, Pavol. Návrhy definície „pojmu žid“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1939, s. 22 – 35.

DOKUMENTY

VADKERTY, Madeline. Ľudia píšu prezidentovi republiky Jozefovi Tisovi o židovskej otázke (1939 – 1944), s. 36 – 42.

SZUMIŁO, Mirosław. Biskup Pavol Hnilica na oázovom stretnutí v Poľsku v roku 1978, s. 43 – 52.

MATERIÁLY

ZAVACKÁ, Katarína. K prvým slovenským legislatívnym ideovým návrhom štátom organizovanej lúpeže židovského majetku, s. 53 – 57.

KAMENEC, Ivan. Poznámky k realizácii právnych noriem antisemitskej politiky na Slovensku, s. 58 – 65.

V SLUŽBÁCH REŽIMU

HALČÍN, Daniel. Emil Zachar – náčelník krajského odboru pasov a víz v Stredoslovenskom kraji, s. 66 – 95.

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

KINČOK, Branislav. Filip Tariška – obeť násilnej kolektivizácie, s. 96 – 101.

HROMJÁK, Ľuboslav. Biografický profil Michala Krajnáka, s. 102 – 104.

LINDTNEROVÁ, Magdaléna. Zázračný návrat zo sibírskeho gulagu. Spomienky Júliusa Lindtnera, s. 105 – 108.

ANOTÁCIE

VOJČIKOVÁ, Henrieta. Manik, Rudolf. Organizácia advokácie na Slovensku v rokoch 1948 – 1989, s. 109 – 110.

KOŠÍK, Ľudovít – KINČOK, Branislav. Hlaváč, Štefan. Po priamych cestách, s. 111.

ÚPN INTERNE

s. 112 – 119.

SPOMÍNANIE

GAREK, Martin. Za Jozefom Šimončičom (1928 – 2020), s. 120.

PREDPLATNÉ ČASOPISU PAMÄŤ NÁRODA

Časopis Pamäť národa, ktorý vychádza od roku 2004, prináša čitateľom na svojich stránkach texty zamerané na obdobie neslobody v slovenských dejinách (1939 – 1989). Ročné predplatné časopisu so štvrtročnou periodicitou je 10 €. V prípade záujmu o predplatné, uhradte prosím, uvedenú sumu bankovým prevodom na účet Ústavu pamäti národa (IBAN: SK31 1100 0000 0026 2185 2328). Pri platbe vždy uveďte do poznámky svoje meno a priezvisko. Adresu kam a odkedy si želáte náš časopis posilať, pošlite, prosím, e-mailom na distribucia@upn.gov.sk alebo na poštovú adresu: Ústav pamäti národa, Miletičova 19, P. O. BOX 29, 821 18 Bratislava; telefónne číslo 02/59300368. Ak si želáte vystaviť faktúru, pošlite nám vaše fakturačné údaje. Ďakujeme vám za prejavovaný záujem.

V časopise Pamäť národa boli použité fotografie
z Tlačovej agentúry Slovenskej republiky

• t a s r •

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa
Bratislava: 2020
ISBN 978-80-89335-91-6

AUGUST 1968

FAKTY, OSOBNOSTI, UDALOSTI

PETER JAŠEK, ed.

Publikácia kolektívu historikov Ústavu pamäti národa prináša v atraktívnej encyklopedickej forme prehľad kľúčových udalostí a významných osobností spojených s rokom 1968, a osobitne s okupáciou bývalého Československa vojskami Varšavskej zmluvy. Úvodná štúdia predstavuje syntetizujúci text prinášajúci cestu k roku 1968 od konca druhej svetovej vojny, s ťažiskom na udalosti roku 1968 – predstavenie základných črt demokratizačného procesu, postoja Sovietskeho zväzu a jeho ďalších satelitov k zmenám, ako aj reakciu československého stranického vedenia. Jadrom knihy sú abecedne zoradené heslá, ktoré sa popri známym aj menej známym udalostiam z politických dejín venujú aj širšiemu spoločenskému kontextu, vrátane kultúry a športu. Hoci väčšina z hesiel je zameraná na vývoj na Slovensku, prípadne v Československu, nechýbajú ani heslá presahujúce jeho hranice. Tie približujú postavy vedúcich politikov východného bloku, ako aj vývoj na Západe či v radoch slovenského exilu. Súčasťou publikácie je aj kalendárium roku 1968 a zoznam odporúčanej literatúry.